

53 983

93/99 Ft 17%

2005/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIII. évfolyam • 2. szám
2005. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVEJSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HÁLA JÓZSEF KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrtkf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség
Minisztériuma

és a
Nemzeti Kulturális
Alapprogram

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

Készült:
az EIO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Bajtai Mária tanár, Kecskemét
Balassa Zoltán újságíró, Kassa
Balogh Mihály dr. könyvtárigazgató, Budapest
Bánda László elnök, Veszprém
Bartha Éva muzeológus, Budapest
Bényei József dr. újságíró, Debrecen
Bodnár Mónika muzeológus, Miskolc
Csiszár Miklós könyvtáros-tanár, Veszprém
Csonka Gergely szobrászművész, Budapest
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Demény-Dittel Lajos levéltáros, Hatvan
Eperjessy Ernő elnök, Budapest
Fodor Éva diák, Izsák
Frigyesy Ágnes újságíró, Budapest
Gábrriel Tibor történész-muzeológus, Budapest
Gál Sándorné könyvelő, Eger
Gálné Jáger Márta főlevéltáros, Kaposvár
Hála József dr. tudományos főmunkatárs, Budapest
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Jankus Enikő diák, Izsák
Kállainé Vereb Éva könyvtárigazgató
Kiskunfélegyháza
Klipp, Anton Karl ny. okleveles mérnök, Wiesbaden
Korkos Zsuzsa muzeológus Budapest
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Magyar Zoltán néprajzkutató, Budapest
Máté György egyetemi hallgató, Budapest
Merényi-Metzger Gábor történész, Budapest
Mózsa Szabolcs dr. radiológus, Budapest
Nádasdy Lajos ny. tanár, Celldömölk
Pájer Imre tanár, Csorna
Pápay Endréné ny. tanár, Makó
Papp Péter geológus, Budapest
Pető Mária dr. régész, Budapest
Romhányi András népművelő, Budapest
Sallai József dr. főiskolai docens, Nyíregyháza
Sárkány Viola tanár, Budapest
Schmidt Egon, a Madártani Intézet ny. munkatársa,
Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Siska József muzeológus, Miskolc
Szabó Ferenc dr. ny. múzeumigazgató, Gyula
Székely András Bertalan dr. főtanácsos, Budapest
Szirtes Gábor, a Pro Pannonia Könyvkiadó igazgatója,
Pécs
Titkos Sándorné középiskolai igazgatóhelyettes,
Miskolc

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón az „év madara”, a parlagi sas
(Aquila heliaca), Bécsi László felvétele látható.

Tiszteletbeli elnökünktől búcsúztunk

Dr. Kanyar József emlékezete (<i>Mózsa Szabolcs</i>).....	3
Búcsú dr. Kanyar Józseftől (<i>Halász Péter</i>)	7
Az év madara: a parlagi sas (<i>Schmidt Egon</i>)	8

ÉVFORDULÓK

Száz esztendeje született József Attila

Péter Lászlóval József Attila nyomában (<i>Kováts Dániel</i>)	10
Makó fogadott fia (<i>Pápay Endréné</i>)	14
Bodrogló köz a kuruc korban (<i>Siska József</i>).....	16
Segner János András (<i>Klipp, Anton Karl</i>)	18
Hársfalvi Péter emléke (<i>Dr. Sallai József</i>).....	20
Negyedszázada hunyt el Regőczy Emil (<i>Székely András Bertalan</i>).....	22

EMLÉKEZZÜNK

A hit forradalma. Tizenöt éve lobbant fel a temesvári forradalom lángja (<i>Frigyesy Ágnes</i>). 24

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Kanyar József</i> : A nemzet önismeretének szolgálatában	27
Töprengés arról, milyen szerepe van az oktatásban a helyismeretnek? (<i>Szirtes Gábor</i>)	29
Honismeret az iskola mindennapjaiban (<i>Pájer Imre</i>)	31
Veszprém város iskolai értesítői, évkönyvei (<i>Csiszár Miklós</i>)	32

HAGYOMÁNY

A csíksomlyói búcsú (<i>Romhányi András</i>).....	37
Bors Károly, a kunszentmiklósi sajtó megteremtője (<i>Balogh Mihály</i>).....	40
A gyulai városháza „új” arcképcsarnoka (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	48
Kolozsvári fiúiskola és végzettjei a múlt időben (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	56
Magyarok Moldvában Kovács Lászlóval, a fotóalbum egyik szerzőjével beszélget <i>Frigyesy Ágnes</i>	60
Faragó József emlékére Voigt Vilmossal, az ELTE Néprajzi Intézetének igazgatójával beszélget <i>Máté György</i> . 64	

TERMÉS

A háromnevű pápai ember: Stenner György–Fenyéri Gyula–Zádor György (<i>Nádasdy Lajos</i>)	67
Szent György-hagyományok a Kárpát-medencében (<i>Magyar Zoltán</i>)	74

ZSENGE TERMÉS

Wass Albert Erdélye (<i>Jankus Enikő</i>)	79
Találkozásom Erdély kultúrájával (<i>Fodor Éva</i>).....	83

KRÓNIKA

Közhasznú beszámoló a Honismereti Szövetség 2004. évi tevékenységéről (<i>Bartha Éva–Bolla Dezső–Egri Piroška</i>).....	87
Krupa András köszöntése (<i>Dankó Imre</i>).....	92

Balassi, Bocskai és Márai ünnepek Kassán (<i>Balassa Zoltán</i>)	96
Bocskai-napok az Érmelléken (<i>Sárkány Viola</i>)	100
A Bácsország és a Honismeret szabadkai találkozója (<i>Szabó Ferenc</i>)	102
„Engem Félegyháza tett íróvá...” A Móra-émlékév rendezvényei Kiskunfélegyházán (<i>Kállainé Vereb Éva</i>)	105
Népi kismesterségek élő hagyományai az Ifjúsági Honismereti Akadémián (<i>Titkos Sándorné</i>)	106
Búcsúzás Kövesdi Tibornétól, a mesztegnyői faluház vezetőjétől (<i>Gálné Jáger Márta</i>)	108
Dr. Varga Gyula (<i>Bényei József</i>)	111
Jakus Lajos emlékezete (<i>Hála József</i>)	112

KÖNYVESPOLC

Veszprém megyei honismereti tanulmányok (<i>Bánda László</i>)	114
„A nyelv ma néktek végső menedéktek...” (<i>Kováts Dániel</i>)	114
Mándics Mihály: Egy élet emlékei (<i>Eperjessy Ernő</i>)	115
Budapesti temetők, sírok, emberek (<i>Gábrriel Tibor</i>)	116
Dr. Papp Gézáé: Dél-Pest környéke a török korban (<i>Dr. Pető Mária</i>)	120
Heltai Nándor: „Ma a kis Magyarországnak ez a város a szemefénye” – Móricz Zsigmond és a hős város (<i>Bajtai Mária</i>)	121
Bánda László: Balatonfüred emlékjelei (<i>Csiszár Miklós</i>)	122
B. Kovács István: Gömörország (<i>Bodnár Mónika</i>)	123
Kovács László – Nagy Zoltán: Magyarok Moldvában (<i>Csoma Gergely</i>)	124
Hála József – Kecskeméti Tibor – Voigt Vilmos: Kőpénzek (<i>Papp Péter</i>)	125
Németi Gábor: A hatvani zsidóság krónikája (<i>Demény-Dittel Lajos</i>)	126
Koleszár Krisztián – É. Kovács Judit – Laki-Lukács László: Népi díszítőművészet dél-Gömörben és dél-Tornában (<i>Bodnár Mónika</i>)	126
Borkalendárium (<i>Korkes Zsuzsa</i>)	127

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé teszi a korrekció megtagarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

Tiszteletbeli elnökiunktől búcsúztunk*

Dr. Kanyar József emlékezete

Kedves Jóska Bátyánk!

Kedves Gyászoló Család és Rokonság!

Tisztelt Végtestiszséget Tévfő Gyülekezet!

„... Voluit, quiescit.”¹

A Család, a Rokonság, a Barátok és Tanítványok nevében búcsúzom *dr. Kanyar Józseftől*. A levéltárostól, a tanártól és nevelőtől, a karnagytól, a történésztől, az MTA doktorától, a honismereti mozgalom egyik alapítójától, *Németh László* eklézsiájának egyik legrokonszenvesebb tagjától, a Nemzeti Parasztpárt neves politikusától, a jelentős művelődéstörténészétől, a közülünk és az értünk való Embertől. Nem is lehet – itt és most – valamennyi munkaterületét felsorolni, de egyben biztosak lehetünk: attól az embertől veszünk ma végső búcsút, aki Somogy polihisztorai között az egyik legnagyobb volt.

A mérei rektortanító *Varga Pál* kis „segédje”, ahogy földije, *Fodor András* emlékezett iskola-társaként vissza rá: „a *Kanyar*” valóban hatalmas és sokrétű életművet hagyott ránk. És nemcsak Somogyországra, hanem azon túl minden magyarok hazájára. A *Kanyar*-teljesítmény egyik szépsége éppen abban rejlik, hogy egyszerre somogyi és egyszerre egyetemesen magyar. Nem is lehet más, hiszen gyökerei e két talajban erednek.

Őszinte és hálás köszönet illeti *dr. Kanyar Józsefet* – hiszen munkás és nagyonis céltudatos élete értünk való Élet volt. Sok hiteles tanúja van annak az értelmiségi létküzdelemnek is, amely során hatalmas ellenállással szemben kellett létrehozni az eredményt. Mivel senki sem lesz csupán önmagától az, ami és aki élete során lett, köszönettel tartozunk azoknak is, akik *Kanyar Józsefet* magukhoz emelték, sorsán, így életésélyein javítottak. És mindezt a két világháború között, majd azt követően.

Köszönetet mondunk a szárnyra bocsátó Családnak, a mérei Református Iskolának, *Varga Pál* kántortanítónak, *Keresztes Gyula* református lelkésznek, a kaposvári Somssich Pál Főgimnázium Tanárainak. Köszönetet kell mondanunk a minden áldozatot vállaló nevelőapának, akit Jóska bátyánk nagyon szeretett: *Fazekas Jánosnak* és két asszonyuk: *Kati néni*nek, az *Édesanyának* és *Éva néni*nek, a Feleségnek. Nélkülük mi, mai somogyiak, sok mindennel szegényebbek lennénk. Nekik köszönhetjük leginkább, hogy *dr. Kanyar Józsefnek* nemcsak szellemi öröksége nagy, hanem a magyar értelmiségi példája is. Aki – *Németh László*t követve – ellenállt mindennek, ami nekünk, magyaroknak ártalmunkra volt, de mindig tette a maga magyar dolgát, amennyire azt a Sors engedte. Ezért is érezheti őt olyan sok magyar ember a saját szószólójának. Ahogy egyik példaképe, *Németh László* tanította: ellenállt, amíg az okos volt! Tudták mindketten, hogy itt okos túlélőkre, s nem hősi halottakra van szüksége a nemzetnek. Hősi halott itt egy kárpát-medencényi van, egy nemzet megmaradásához elég hatalmas áldozat! Jóska bátyánk szerint – az okos túlélők okos gyülekezete! Ezért volt tehát ilyen sokrétű és hatalmas *Kanyar József* munkássága, ezért volt a honismereti mozgalom, a történelem megyei és országos szintű sikeres kutatása. Ezt szolgálja ma is a „*Harminc nemzedék vallomása Somogyról*”, hogy még sokszor harmadik vallhasson majd szűkebb hazánkról. Érezhető tehát, hogy a szellemi hagyaték méltó kiegészítője *Kanyar József* értelmiségi példája. Erre is igaz

* A beszédek elhangzottak 2005. február 21-én a Farkasréti temető ravatalozójában.

¹ Herder sírkölapjának felirata: *mindent megtett, amit csak lehetett, amit csak tudott. ... Méltán pihen.*

Mándli Gyula felvételei

Kányádi Sándor varázslatos versrészlete: „...Falak omolhatnak / kövek is váshatnak / Magaslik, nem porlad / a megtartó példa.” Jóska bátyánk példája is ilyen: magaslik, nem porlad és minthogy az ő példája is hiteles, ahogy Kós Károlyé, megtart bennünket, somogyi utódokat. Való igaz, Varga Pál mérői tanító úr „büszkesége” a szolgálat etikájának mércéjével is mérve – példaember volt, akinek legjellemzőbb sajátossága a szeretetreméltósága és a szemérből sugárzó, Édesanyját idéző jósága volt. Rá is igaz Fodor András „*Németh László arcképe alá*” című híres versének egyik sora, miszerint: „...S kérдем veletek együtt: / amíg élt, / megérdemeltük-e?” Hiszen az olyan formátumú értelmiségi ember, mint amilyen *dr. Kanyar József* volt – egyszerre édesanyja és mostohagyermeké népének. Egyszerűen ez a sorsa, ha ez az.

Milyen igaz e ravatalnál is Arany János gondolata:

„...Hálnak, hálnak, egyre hálnak
színe, lángja a magyarnak
itt is egy név, ott is egy név
hányat visz el minden egy év,
s aki még él, minden névnel
összerezzen búsan, árván,
mint a néma lomblevél ha
egy-egy társa hull is sárgán.”

Igen, mi is összerezzenünk így árván, hiszen szűkebb hazánk Somogy és maga az ország – egy jeles fiával lett kevesebb.

A somogyi ember, az igazi, hűségéből él. Erről a hűségről volt szó a *Nemzeti Parasztpárt* regionális szervezetében, a *Pécsi Szabad Szó Szerkesztőségében*, a *Megyei Levéltárban*, a *Somogyi Megyei Népi Együttesben*, a *Tanárképző Főiskolán*, az *MTA Történettudományi Osztályában*, a *Honismeret Szerkesztőségében*, s hol van e sor vége? S mindez úgy, hogy, amint mondják, *dr. Kanyar Józsefet* nem egyszer a saját tűzérsege is lőtte. Nem azért mert nem látták, hogy mindig „a terepen” van, hanem azért, mert ellenségnek nézték. Nem hitték el róla az új hatalom ideológusai, hogy a Révai: *Marxismus, népiesség, magyarság* című brosrúrát ő maga is olvasta. És ráadásul sokkal korábban, mint azok, akik lőtték. Más nemzedéktársaival együtt, más értékrendjük miatt.

A nemzetben, a hazában és a családban gondolkodó ember, amilyen maga *Kanyar József* is volt, egy nehéz történelmű nemzedék, apáink nemzedéke pontosan tudta – ezt hallhattuk tőlük, mi gyerekek hogy a civilizáció bevált értékei, a nemzeti megmaradás esélyei az idők végezetéig veszélyeztetve lesznek. És nem is annyira a barbároktól, mint azoktól a félrevezetett idealistáktól, akik türelmetlenségükben és tudatlanságukban arra ösztökélnék bennünket, hogy vessük el ezeket az értékeket. Nem egyszer az inkvizícióra emlékeztető vallási türelmetlenséghez hasonlóan! Márpedig az emberiség bevált értékeit a ma embere nem vetheti el, ha a XXI. században is életben szeretne maradni. A történész, a tanár és nevelő *dr. Kanyar Józsefben* rögtön megmozdult a sürgős feladat és üzeni Somogy vezetőinek és népének: „...*Videant consules ne quid res publica /Simighiensis/ detrimenti capiat!*” Vigyázzanak a konzulok, nehogy Somogyországot ártalom érje! Mert – *Kanyar* szerint – bármilyen döntés ára senki másra át nem ruházható felelősség lesz. Az életével, tetteivel egyszer mindenkinek el kell számolnia. S nemcsak önmaga, hanem a felnevelő, megtartó és számonkérő közössége előtt is.

Dr. Kanyar József, a somogyi ember, ez az okos, kimagaslóan művelt és kitűnő fizikai felépítésű tanítómesterünk sohasem hátrált meg. Ha kellett, kezdte előlről. Tudta *Németh László* igazságát: „...Marathónnál is a reménytelenség győzött!” – azaz mindig lesz egy esély, ha kicsiny is. Azt is tudta, többször említette beszélgetéseinkben, hogy a szellemi Haza igazi katonái nem azért harcolnak, mert gyűlölik mindazt, amivel szemben állnak. Azért küzdenek, mert jobban szeretik azt, ami a hátuk mögött van. Tehát a Hazájukat, Közösségeiket, Somogyországot, a kaposújlaki fűzfákat, a családjaikat, az unokákat, az övéiket. Tehát: minket! És ki vitathatja el mindezek védelmének a jogát?

Illyés Gyula, az igaz barát „*Egy ifjú történésznek*” című epigrammájában, 1979-ben a következőket írta: „Hogy nincs helyed, mint jó magyarnak? Majd odamarnak.” Nos, *dr. Kanyar Józsefet* nem kellett odamarni a helyére, magától is tudta, hol van az. Ösztöneiben érezte, hogy egy nemzetért, annak jó ügyeiért küzdő politikus, egy államférfi – szemben a többiekkel – a

következő generációkra, nem elsősorban a következő választásokra gondol. Tudta, hogy aki csak szolgálni akar és nem tündökölni, azt ebben az országban sohasem érheti csalódás.

Dr. Kanyar József számára a politika és a tudomány: magatartás volt. Somogyi értelmiségi példájával is hangsúlyozta, hogy az igazi somogyi ember felelőssége igen nagy: ugyanis ez az ősi megye nem olyan, mint amilyen a hírneve, nem is olyan, amilyen előítéletek élnek róla, nem több és nem kevesebb, mint amilyenné azok teszik, akik benne élnek és dolgoznak az idők végezetéig. Többször említette, hogy akik közösségeik sorsáért felelősek, a legnagyobb nehézségek és romlások idején sem veszíthetik el a reményt. Ugyanis soha nincs annyi golyó, mint ahány gondolat! Csak így létezve érdemelhetjük ki, hogy szívünknek is jusson bor, s kenyér.

Az utolsó mondat, amelyet a nehéz műtét után a kórházi ágyán mondott, így hangzott: „...tudtam, hogy te még eljössz hozzám, Szabolcs!“. Ezt az oldást és kötést, azt a hangot és az Édesanyját vágyó, már a túlsó partot kémlelő megtört férfitekintetet senki sem felejtheti el. Én sem tudom.

Jóska bátyánk távozta kapcsán Pilinszky Németh Lászlónak írt vers-remeklése kell, hogy emlékezetünkben felmerüljön:

„...Ama kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja.
Mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba.“

Pontosan ez az életérzés az, amelyet mindenki a sajátjának érez. Mindenki, aki szerette és tisztelte a somogyi kultúra és tudományosság, a Somogyi Tudósklub e kedves egyéniségét. Mert az volt: egyéniség. Követendő példa.

Mit mondhatunk még „Berzsenyi ürügyén“ a jeles fiát és polgárát vesztett Somogynak? Hogy reményét, ama késeit, ama tékozlót mégse veszítse?

Azt mindenképpen, hogy Jean Cocteau-nak igaza volt: a halottak igazi sírja az élők szívében van. Kanyar József sok ilyen szív birtokosa volt, ma is az, és a jövőben is az marad. Biztosak vagyunk abban, hogy nőttön nő tiszta fénye, amint térben és időben távozik. Az őrző és értő somogyi szívek – nem felejtene! Ez a szokásuk. A távolba szakadt somogyiak szintén ezekből az őrző, nem felejtő somogyi szívekből és ízeiből élnek.

A teológusnak és a történésznek mondhatjuk azt is, hogy: igaz a Tanítás: „...Facienti quod est in se Deus non denegat gratiam“, azaz: aki mindent megtesz, ami csak tőle telik, attól az Isten sem tagadja meg kegyelmét.

Kötelességeim közé tartozik még, hogy a Németh László Társaság nevében is őszinte részvétnkről biztosítsuk a gyászoló családot és a gyászoló somogyi embereket.

Kedves Jóska Bátyánk! Nagyon fog hiányozni! Kérjük, hogy, ahogy a földi létben eddig is tette, legyen odafent is szószólónk!

Perillustris Domine Professor dr. Kanyar!

Nos Te salutamus et laudamus magno honore!

Ad multos annos.

Vale!

Dr. Mózsai Szabolcs

Búcsú dr. Kanyar Józseftől

A határokon is átívelő magyar honismereti mozgalom nevében, a Honismereti Szövetség, a megyei Honismereti Egyesületek, különösképpen a Somogy Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Honismeret folyóirat szerkesztő bizottsága nevében búcsúzom *dr. Kanyar Józseftől*, Szövetségünk örökös tiszteletbeli elnökétől.

A Honismereti Szövetség tizenöt esztendővel ezelőtti megalakulása óta elnökünk volt, tíz éve viselte az *örökös tiszteletbeli elnöki* címet és rangot, s mi balga módon azt hittük, hogy ez a mindnyájunk tiszteletét kifejező cím a *szómágia* erejével, örök időkre, örökösen itt tartja majd közöttünk Kanyar Józsefet. Keserűen kellett csalódnunk, amikor hírt vettük halálának, s rá kellett döbbernünk a valóságra: a honismereti mozgalom Kanyar József nélkül maradt. Az *örökös* cím sem volt elég, hogy visszatartsa Őt, amikor elindult az utolsó, a minden élő ember számára elrendeltetett úton.

Kanyar József neve, munkássága, személyisége immár valóban örök időre összefonódott mindazzal, ami számunkra a honismeretet, a haza jobb megismerését, a hon és a magyarság szolgálatát jelenti. Olyan történelemtudós volt, aki a históriát nem csupán tudományos kutatása tárgyának tartotta, de egyben nemzeti sorskérdésnek, identitástudatunk fő pillérének is tekintette. Ezért törvényszerű, hogy dr. Kanyar József levéltáros-történeti munkássága kezdettől fogva, még a szervezett honismereti mozgalom lassan fél évszázaddal ezelőtti kibontakozása idején összekapcsolódott ezzel az általa is mindig szellemi önvédelemnek tekintett széleskörű társadalmi helytállással. Hiszen a hon szolgálatára, ismertetésére készült már akkor is, amikor – s erre egész életében büszke volt – *néptanítói oklevelet* szerzett, vagy amikor a Ráday Teológia szemináriumait hallgatta. És honismereti szolgálat volt a Nemzeti Parasztpártban végzett munkája, a pécsi Szabad Szó szerkesztése, majd a negyvenhárom esztendeig tartó levéltár-igazgatói tevékenység is, melynek során szülőmegyéjét, Somogyországot, a honismereti mozgalom bázismegyéjévé akarta és tudta varázsolni.

Egy ilyen mozgalomnak, amely elsősorban lelkes, amatőr helytörténészek, intézménytörténészek, néprajzgyűjtők, és más, a magyarságismeret körébe tartozó szakterület önkénteseinek munkásságán alapszik, igen nagy szüksége van olyan tudósok, intézményvezetők szakmai támogatására, akik fölismerik a honismereti munkások nemzetépítésben játszott szerepét, azonosulni tudnak célkitűzéseivel, szakmai és emberi segítséget nyújtanak számára. Ilyen személyiség volt számunkra dr. Kanyar József, ilyen pilléreként tartotta, segítette, hitelesítette a magyar honismeret mozgalmat.

Nehéz a búcsúzás, nehéz elképzelni a honismereti mozgalmat az Ő irányítása nélkül. Hiányolni fogjuk hatalmas tudását, bölcs tanácsait, karizmatikus egyéniségét, derűs, baráti gesztusait. Mindnyájunknak többet kell ezentúl dolgoznunk, hogy pótolni tudjuk a veszteséget, ami halálával érte egész mozgalmunkat, a Somogy Megyei Honismereti Egyesületet, Szövetségünket. És mégis, bármennyire megrendít bennünket a végső búcsú, úgy érzem, s talán mondhatom: úgy érezzük, hogy Kanyar József most vált igazán a honismereti mozgalom *örökös elnökévé*. Most, amikor itthagytott bennünket és elindult az örök élet felé vezető úton, most és majd csak ezután tudatosul igazán bennünk, hogy *örökre* felírta nevét a magyarságtudomány és a honismereti mozgalom lapjaira, amiképpen mindnyájunk szívébe is.

Úgy köszönünk el Tőle, ahogyan örökös, tiszteletbeli elnöktől búcsúzzhatunk: emlékéit megőrizzük, földi mércével mérve is – mindörökké.

Halász Péter

Az év madara: a parlagi sas

Egyik legnagyobb testű ragadozó madarunk a téli hónapokban is csak ritkán kerül szemünk elé. Nagy magasságban, méltóságteljesen köröző példányainak megpillantása különleges élmény, még akkor is, ha az utóbbi évtizedek sikeres természetvédelmi programjainak köszönhetően az állománya érzékelhetően megerősödött. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület ezért úgy döntött, hogy a további állománygyarapítás érdekében az idei esztendő a parlagi sas (*Aquila heliaca*) évének nyilvánítja.

Az egerészölyvnél jóval nagyobb sasfaj fokozottan védett, eszmei, természetvédelmi értéke egymillió forint. Az öreg egyedek színezete feketésbarna, fejtetőjük és a tarkójuk fakó szalmasárga. Fehér vállfoltjuk néha feltűnő, máskor kicsi, alig látszik. Faroktollaikon keresztcsávok és széles fekete végszalag van. Szárnyuk fesztaóvsága meghaladhatja a két métert, tömegük 2500-3500 gramm, a tojók valamivel nagyobbak, mint a hímek. A fiatalok jóval világosabban, agyagsárgásak, begyük és mellük barna csíkokkal mintázott. Az ülő példányok szárnyaiban a fehér tollvégződések csíkokba rendeződnek, a sötétbarna farktollak hegyi része szintén fehér. Színezetük az évi vedlésekkel öt-hat év alatt válik az öregekéhez hasonlóvá.

A parlagi sas Közép-Európában elsősorban a Kárpát-medencében, közelebből hazánkban és Szlovákia déli tájain fészkel. Elterjedési területe innen kelet és délkelet felé a Bajkál-tóig és Kis-Ázsiáig nyúlik. Európa nyugati felén nem költ. Az Ibériai-félszigeten élő állományt újabban külön fajnak (*Aquila adalberti*) tekintik.

Magyarországon a parlagi sas a középhegységek déli kitettséű völgyeiben, újabban azonban az alföldi fásorokban is fészkel. Megtelepedésének alapfeltétele, hogy a közelben jó táplálkozóterületek legyenek, ahol hörcsögöket, ürgéket és nyulakat zsákmányolhat. Röpképe széles szárnyai miatt a rétisásra emlékeztet, de a farka nem ék alakú és soha nem fehér, mint az öreg rétisásé.

Az öreg madarak egész évben, tehát télen is a költőterületen vagy annak közelében maradnak, míg a fiatalok vonulnak; a telet Európa déli felén, Görögországban vagy Észak-Afrikában töltik. A párok a magas fák koronájában, nemegyszer 25-28 méter magasan épült gallyfészket több éven át használik. A fészkek befelé egyre vékonyodó gallyakból épül, átmérője 100-130 centiméter. Az évek folyamán a rendszeres tatarozásokat követően hatalmasra nőhet, elérheti a másfél méteres magasságot és a többmázsányi súlyt is. Az építésben mindkét madár részt vesz, a birtokolt területen belül általában több váltófészkek is van. Kazahsztánban sziklapárkányon és talajon épült parlagisas-fészket is találtak.

A tojásrakást megelőzően, néha már az enyhe tél végi napokon, a pár nászrepüléssel hívja fel magára a figyelmet. A fészkek alj két-három, mattfehér alapon elmosódó foltokkal ritkásan tarkált tojásból áll. A hím és a tojó felváltva kotlik, a fiókák körülbelül hat hét alatt kelnek ki. A tojó eleinte rajtuk marad, melengeti és eteti a fehér pihével borított kicsinyeket, a táplálékot a hím hozza a fészkekhez. Ebből a tojó szagát apró falatokat a fiókáknak. A kicsinyek négyhetes korukban kezdik tépni a zsákmányt, és két hónaposak, amikor elhagyják otthonukat, és repülni kezdenek. Előtte csak a fészkek szélén állva verdesnek szárnyaikkal, izmaikat erősítik. A család a kirepülést követően egy ideig még összetart, miközben az öreg madarak etetik a fiatalokat, amelyek fokozatosan válnak önállókká.

A parlagi sas kútgémről, szénaboglyáról vagy más kiemelkedő helyről lesi a zsákmányt, de alacsonyan repülve is vadászik. Általában hörcsögöt, ürgét, nyulakat és talajon mozgó madarakat fog, de békát és nagyobb rovarokat is fogyaszt.

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület az 1974-beli megalakulása után nyomban kiemelt feladatának tekintette a ragadozók, elsősorban a fokozottan veszélyeztetett fajok gyakorlati védelmét. A munkában mind többen vesznek részt, és tevékenységük már az ország egész területét behalózza. Napjainkban valamennyi ismert parlagisas-fészknél koordinátorok dolgoznak, akik megszervezték a párok egész évi megfigyelését, adatokat gyűjtenek, és felveszik a kapcsolatot a védelemben érdekelt helyi közösségekkel is. 2003-ban összesen hetvenegy területen folyt rendszeres megfigyelés. E helyeken hét új párra akadtak, ötvennyolc pár kezdte meg a kotlást, közülük negyvenhárom sikeresen költött, és összesen hatvankilenc fiókát rejtett ki.

Évek óta sikeres a műfészek-kihelyezési program a parlagi sasok által járt területeken. Az egyesület tagjai ürgéket telepítettek azokra a helyekre, ahonnét ezek a kis rágsálók kipusztultak. A védelmi munkáknak köszönhetően a ragadozó madár párjainak száma különösen az utóbbi években folyamatosan nőtt. Nagyszerű eredmény ez, hiszen az európai állomány másutt – Szlovákiát kivéve, ahol nem változik – mindenütt csökken. Hazánkban a párok becsült száma 2001-ben ötvenöt-hatvan, 2002-ben hatvanegy-hatvanöt, 2003-ban viszont már hetven-nyolcvan volt.

A fiatalokat folyamatosan színes gyűrűkkel jelölik meg, ezáltal a terepen távcsővel azonosítani lehet őket. A szlovák kutatókkal kötött megállapodás eredményeképpen 2004-től a magyar madarak kék, a szlovákiai fiókák narancsszínű gyűrűt kapnak egyéni kódokkal.

Védelmi szempontból különösen fontos, hogy a nemzeti parkokkal és az áramszolgáltató vállalatokkal való együttműködés révén csaknem háromezer oszlopra került szigetelőpucscs. Ez nagyban csökkenti az áramütésből eredő pusztulások számát.

A hatékony védelemnek, a lelkes és önzetlen munkának köszönhetően a parlagi sas hazai állományának jövője az elkövetkező években is biztosnak látszik. Az „év madara” program feladata lesz, hogy az eddigieknél is szélesebb körben hívja fel a figyelmet a védelem fontosságára, és tudatosítsa: a parlagi sas része azoknak a kiemelt természeti értékeknek, amelyeket hazánk vitt magával az Európai Unióba.

Schmidt Egon

ÉVFORDULÓK

Száz esztendeje született József Attila

Péter Lászlóval József Attila nyomában

1. Száz évvel ezelőtt született az immáron klasszikusaink között tisztelt József Attila, a XX. századi magyar költészet egyik legnagyobb hatású alkotója. Centenáriumra alkalom arra, hogy a honismeret szempontjából is újra meg újra áttekintsük az életutát és az életművet, mert a költő ilyen megközelítéssel is sok értéket tartogat számunkra. Folyóiratunk nem az esztétika, a műelemzés szempontjaival fordul irodalmi örökségünkhöz, hanem a helyi színek, a történelmi múlt és a tájak tükröződésének tanulmányozásával, ezáltal is sok tanulsággal szolgálhat azonban az irodalmi művek vizsgálata. József Attila hazaképe ugyanis épp annyira sajátos, mint nagy elődeié, sőt motívumaiban sokaknál összetettebb, mert az élményt adó tájak és társadalmi közegek az ő életpályájában igen változatos módon hatottak.

Nem volt még húszéves a költő, amikor *A legutolsó harcok* című versében kimondta: „Az ucca és a föld fia vagyok”, s ebben a vallomásban a város és a falu népével való azonosulás megvallását sejtjük. A tájjal, élete és témavilága színtereivel foglalkozva az idilltől elszakadó komor realitás jellemzi ábrázolását. Hadd idézzük példaként erre első nagy mesterének, Juhász Gyulának a hatását magán viselő, s Petőfi-re is emlékeztető 1922-ben írt *Prologus* című szonettjéből az első és a harmadik szakaszt:¹

*Arany kalásztól duzzadt rónaságon
– Úgy véltem – visz keresztül az utam,
Madár trilláz gyümölcstől terhes ágon,
S majd megpihenek egy kis faluban.*

.....
*Nincsen kalász a síró pusztaságon
S madár helyett a szárazlombú fíkon
Sötét gond rakja barna fészkeit.*

Hasonló – s egyben küldetéstudatot sugalló – megnyilatkozása az ugyancsak fiatalkori *Szerelmes keserű hazafiság* című vers üzenete is:

*Engem nem hívnak Párisok, Velencék,
Hol mint szökőkút, gyöngyöz az életár,
Reám Hazám tarolt mezője vár –
Ó, csak tarolt ne volna! Én is mennék!*

Már költői indulásakor ott volt látókörében a „gyárbörtön”, „a gyár szürke gyászfula” (*A füst*) és a gépek világa (*Munkáshalál*) mellett a cséplőgép (*Éhség*, meg a falusi életnek – verscímeikkel is jelezhető – sokféle benyomása: *Kukoricaföld*, *Parasztanyóka*, *A jámbor tehén*, *Aratásban*, *Aratás előtt*). A pesti Ferencváros mellett költői élményt adott neki a Maros (*Megfáradt ember*) és a Tisza (pl. *Szeged alatt*). „Uj és paraszti fűtyként indulok”, mondta magáról József Attila (*Elköszönő szelíd szavak*), s huszadik születésnapján így tekintett saját sorsára (*Április 11*):

*Vitt falvan, földeken keresztül,
Meghempergetett jó sárosra,
Cibálva és kacagva vitt egy
Pesti, csatnagos külvárosba.*

¹ A verseket a Stoll Béla által gondozott *József Attila minden verse és versfordítása* című 1980-ban megjelent kötet szövegváltozatára alapítva idézzük.

A történelmi helyzetek antinómiáit kezdettől érzékelt. A régmúltba tekintve például, miközben áldja István királyt, nem feleli a kemény kéznek áldozatul esett pogány őseket sem (*A Szent Jobb ünnepén*, 1922). S a maga koráról szólván neki is fáj Trianon tragédiája (*Bús magyar éneke*, 1922):

*Titokzatos messzeségben istent keres magyar hangja,
Régi honát, testvéreit – mást se tehet – siratgatja.
Piros kedve pillangó volt, sárba fulladt ott Erdélyben,
Zöld reménye foszlányai meghaltak a Felvidéken.*

Keserű szóval fordul Európához, a nagyvilághoz (*Magyarok*):

*Ó nagy világ, csak érted éltünk eddig,
Száguldó, forró mènesek után
A barna földek múlt dobját
Szívünk teérted dobogta tovább
És mozdonyaink szálló dübörgése
Feléd lengeti most is lelkeinket!
S a nyomorultak, ők, akik miatt
Temetőnek is kicsi lett világunk,
Még ők biztatnak, hogy a pusztulást
Hős bátorsággal s daccal kell kibírnunk!
Hát lesz-e magyar, ha mi nem leszünk?*

„Magyar vagyok, de európai”, mondja magáról az ifjú költő (*Viszem a földem*, 1925), de számára a nagyvilágnak az a darabja fontos, amely a miénk. Úgy tudjuk, hogy egy Rákosi Mátyással folytatott beszélgetés visszhangzik a *Nagy városokról beszélt a messi vándor* című költeményben, akárcsak ennek *A nagy városokat...* kezdetű párjában, s a költőnek feltűnik az internacionizmus egyoldalúsága:

*A nagy városokat sehogysem tudom elfeledni,
Az idegen is csak róluk beszélt, a mi kertünket észre se vette...*

Az ifjú költőnek Petőfiéhez, Adyéhoz hasonló a programja (*És keressük az igazságot*, 1924):

*Kiáltunk emberebb világot,
Szeretetet, szabadságot...*

Lám, csupán az induló költő kevésbé ismert versvilágából milyen sokat megtudunk a költő és a hon viszonyáról, pedig nem is említettük az érett költő nagy verseiben megszólaló, mindenki által ismert üzeneteket. Nem célunk azonban teljes körű vizsgálódással jellemezni a költői terméséből megrajzolható Magyarországot, ez a néhány sor bevezető hangütés csupán ahhoz, hogy Péter László kalauzsolása mellett lépéseket tegyünk József Attila nyomában. Nem véletlen, hogy a szegedi tudóst választjuk kísérőnknek, hiszen az 1954 és 1998 közötti – nemzedéknyi! – időszak írásaiból összeállított kötete² sok tanulsággal szolgál. Készültek a költőről jeles monográfiák – a Szabolcsi Miklós által aprólékos gonddal megírt négykötetes pályakép kiemelkedik közülük –, mégis ezt a negyedfélszáz oldalas cikkgyűjteményt emeljük le most polcunkról, mert jellemzőnek véljük mind az irodalomtörténeti érdeklődés, mind pedig a befogadás alakulásának szempontjából. Péter László tudósi teljesítményében ugyanis egyszerre tiszteljük a legkisebb adata és árnyalatra is felfigyelő filológust, a költői élmény élet- és tájrajzi csíráit kutató helytörténészt és a megalapozott általánosításra képes széles látókörű irodalombúvárt.

2. Péter Lászlót, aki nyelvészként kezdte pályáját, voltaképpen József Attila tette irodalomtörténészé. 1952-ben került a József Attila nevét viselő makói múzeum élére, s az épp-hogy formálódó közgyűjtemény gazdagítására hozzáfogott a költő helyi emlékeinek, kéziratának, kötetének, képeinek gyűjtéséhez. Az ezzel töltött két esztendő anynyi új ismerettel verte föl, hogy lektorként segíteni tudta a kritikai kiadások vers- és jegyzetanyagának bővítését. Irodalomtörténészeink közül többen – így Waldapfel József és Szabolcsi Miklós is – az ő útmutatásával ismerkedtek meg a költő makói, kiszombori, szegedi, hódmezővásárhelyi éveivel, élményeivel. A Szegeden folytatódó irodalomtörténeti pálya homlokterébe ugyan azután Juhász Gyula mellett Móra Ferenc és Tömörkény István életművének kutatása került, Jó-

² Péter László: József Attila nyomában. Válogatott írások. Argumentum Kiadó, 2000.

zsef Attila mégis kedvelt témája maradt. Több olyan terjedelmes tanulmány is őrzi az eredményeit, amelyek sajnálatosan kimaradtak a gyűjteményes kötetből.³

Ma már teljes részletességgel ismerjük József Attila makói és a szegedi éveinek termését, s Péter László professzornak nagy érdemei vannak ebben. Mint ahogy abban is, hogy minél szemléletesebben láthassuk ezeknek az éveknek életrajzi hátterét, a korabeli környezetet, a benne szereplőket. A szerző 1955-ben így szólt ennek jelentőségéről: „az olvasó, aki megismerte és megszerette a költői életművet, kíváncsi arra is, milyen talajból nőttek; milyen örökök és szenvedések sói és nedvei táplálták; milyen gyomok fojtogatták e költészet virágait. Az életrajz tehát az életmű kulcsa is lehet...” Kulcsa nemcsak az olvasó, hanem az irodalomtörténet-számára is, ezért becses minden apró adat. A tudós persze tudja, hogy elengedhetetlen a ránk maradt emlékek – köztük a kortársi visszaemlékezések – kritikai kezelése, s ez az egyik magyarázata annak, hogy Péter László tanulmányaiban, cikkeiben oly sok a polemikus, a helyesbítő elem.

Részletes bírálatot mond – többek között – József Jolánnak több kiadást megért életrajzi művéről, kiigazítva annak tévedéseit és pontatlanságát; a Révai József által többször is megformált József Attila-képről, Bóka László tanulmányáról, Fábian Dániel emlékezéséről, a József Attila-bibliográfiáról, Forgács László esztétikai elemzéséről, Török Gábor nyelvi-stilisztikai kommentárjairól, Szabolcsi Miklós monográfiájáról. Talán ezeknél is fontosabbak azonban azok az írások, amelyek hiányt pótolva, nagyfokú árnyaltságra törekedve alapos ismereteket nyújtanak a költő életében szerepet játszó emberekről, például a makói szellemi légköréről, Günczler Rózsáról, Vágó Mártáról, a szabadszállási Pöcze családról, a költő kiszombori szállásadónőjéről vagy Makkai Ödönről, illetve amelyek a kéziratok, művek olykor kalandos sorsáról szólnak. Utóbbiak közül különösen kedves „A kiszombori versek” című tanulmány, mert a kutatók és közlétezők érdeméből most már érdemüknek megfelelő helyet és méltatást kaptak a költő korai költeményei.

Hasonlóan nagy jelentőségű a szövegtorzulások megigazítása, a versek kronológiájának tisztázása. Péter László – a verskéziratok felkutatásával, a költő több dedikált kötetének bemutatásával, az életrajzi tények elemzésével – segíteni tudott ebben. Nem rejti véka alá felfogását, hogy a műalkotások elemzésének kikerülhetetlen sorrendje van, s ebben az első a tökéletes szövegismeret, amelyre a nyelvi-nyelvtani megértés, majd a stilisztikai és eszmei mérlegelés épülhet. Érdekes példát mond erre. Egy kétsoros töredék – *Én ámulok, / hogy elmúlok* – kezdő névmásának alkotáslélektani szerepéről két viszonylag terjedelmes elemzés készült, s utóbb kiderült, hogy az eredeti műben a kezdő szó nem is *Én*, hanem *És*. Tehát összeomlott az erre alapozott elmélet. Máskor – Horváth Iván, illetve Scheiber Sándor nyomán – arra mutat rá, hogy a „*Karóval jöttél, nem virággal*” kezdetű közismert vers kezdőszava helyesen *Koróval* lehet, vagy hogy a *Hazám* 6. szonettjének végén mi a magyarázata a sír megbotozásának. Ugyanis a folklórból kerülhetett át József Attila versébe ez az elem. Igen rokonszenvesen hangoztatja szerzőnk, „hogy mennyire szükséges az értelmezésekben a mértéktartás, a nyelvi tények tisztetele, és hogy mindezeknek alapvető föltétele: a szöveg teljes és tökéletes ismerete, műszóval: a textológia.” És Péter László – nemcsak József Attilát illetően, hanem teljes irodalomtörténeti munkásságában – mestere ennek.

Nem kerüli el a József Attila-értékelés kényes pontjait sem. Több alkalommal is hozzászólt azokhoz a vitákhoz, amelyek József Attila és az illegális párt kapcsolatával, a költőnek a munkásmozgalomhoz és a marxizmushoz való viszonyával foglalkoztak. A Tiszatájban 1995-ben megjelent tanulmánya igen érdekesítően, filológiai alapon foglalkozik a „marxizáló” és a „demarxizáló” József Attilával. Az áttekintésből kiténik, hogy a költőt még (az ügyészség által 1931-ben elkobzott) *Döntsé a tőkét, ne siránkozz*, valamint a *Külvárosi éj* című kötetének (1932) versei kapcsán is érték támadások nemcsak a polgári kritikusoktól hanem balról is, noha a címadó verset Márai Sándor (a *Medvetánc* című kötetben való újraközléskor) a magyar líra halhatatlan alkotásai közé sorolta. Maga a költő fosztotta meg több versét a mozgalmi sablontól; a *Nyár* című verset záró sorpár igen szemléletes példa erre. Előbb így szólt: „*csattan a menny és megvillan / elvtársaim: a kaszáél*”, s végleges formájában így alakult: „*csattan a menny és megvillan / kék, tünde fényel fönn a tél*”. Péter László jó ízléssel mutat rá, hogy el kell fogadnunk

³ József Attila-textológia (1954), Espersil János (1955), József Attila Szegeden (1955), József Attila Makón (1957), József Attila közöttünk (1980).

a költőibb változatokat, de ellene kell mondanunk a későbbi változatnak, ha a marxista szövegtől való szabadulás kényszeréből a költő mondanivalójának lényegét lúgozza ki. Például amikor a *Munkások kezdősorát* az eredeti „*Forgolódnak a tőkés birodalmak*” helyett így módosítja egy korrekciójában: „*Forgolódnak a modern birodalmak*”. De az irodalomtörténeti szembenézés példája az a tanulmány is, amely Révai József értékelésének változásait boncolgatja. József Attila megközelítésének és megbecsülésének itt kimutatott módosulásai, hangsúly-eltolódásai a mai olvasó szemében voltaképpen nem a költő, hanem az ideológus fejlődése szempontjából érdekes elsősorban. Péter László 1963-ban egy szegedi lapban „A dogmatizmus ellen” címmel foglalkozott már József Attila és a munkásmozgalom kapcsolatával, s jól dokumentálta a költő nézeteit, bátran hivatkozva a *Világosítsd föl* című versre (1936), amelyben „fasiszta kommunizmusról” szól a költő a sztálini gyakorlatra gondolva.

Csak utalásszerűen hívjuk fel a figyelmet a „József Attila és a népköltészet” című tanulmányra, illetve *A Dunánál* kettős értelmezéséről írt gondolataira; jó példái ezek az árnyalt értelmezésnek. Képes az irodalmi viták, ítéletek elfogulatlan bemutatására, amiről a József Attila és Németh László viszonyát tárgyaló írásában is bizonyosságot tesz: „Egyiküket sem kell megtagadnunk, egyikük nagyságában, sőt lángelméjében sem kell kételkednünk ahhoz, hogy fogyatékságaikat is tudomásul vegyük. A költő szereplőit is, a kritikus tévedéseit is.” Péter László József Attila-tanulmányait azért olvassuk újra szívesen a költő centenáriumban, mert közelebb viszi olvasóit az életműhöz, adatai, elemzései, gondolatai ismeretében érettebben, értőbben nyúlunk a versek után.

3. Péter László az elsők között állította meggyőzően, hogy József Attila *klasszikus nemzeti költőnké* lett. 1962-ben az *Alföld* című folyóiratban jelent meg „Proletárköltő – nemzeti klasszikus” című tanulmánya, amelyben a politikailag félreállított Révai József utolsó éveinek munkássága kapcsán megajánlta a maga képét is a költő pályájáról. „A szellem és a szerelem” című 1997-ben keletkezett esszéjében a szerző bemutatja, miként lett József Attila szava, sok költői kifejezése „a nemzeti közgondolkodásnak, a közös ihletnek része”. Így használjuk az „ordas eszmék” jelzős szerkezetet (*Thomas Mann üdvözlése*), és sok más kifejezést: „érted haragszom, nem ellened” (*Szeretők lázadás*), „a költő hasztalan vonít” (*Ős patkány terjeszt kört...*), „az igazat mondd, ne csak a valót” (*Thomas Mann üdvözlése*), „a dolgozó nép okos gyülekezete”, „fortélyos félelem”, „adj emberséget az embernek, magyarságot a magyarnak” (*Házám*), „a harcot, melyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés” (*A Dunánál*), „nem középiszolás fokon” (*Születésnapomra*), „dolgozni csak pontosan, szépen...” (*Ne légy szeles*).

Az irodalomtörténész példáit hosszan folytathatnánk, ezzel is jelezve, mennyire beépült József Attila a nemzeti kulturális hagyományba. Íme néhány további tőle származó s közös kinccsé lett szállóige: „Hiába fűrészöld önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.” (*Nem én kiáltok*); „Ha megszeretlek, kopogtatás nélkül bejöhetsz hozzám” (*Kopogtatás nélkül*); „Új nép, másfajta raj” „Emeljétek föl szívünket! Azé, / aki fölemeli”, „A költő ... az adott világ varázsainak mérnöke” (*A város peremén*); „jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!” (*Levegőt!*); „Kit anya szült, az mind csalódik végül...” (*Kései sirató*); „Hiányod ájtár, mint huzat a házon” (*Gyermekké tettél*); „s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés” (*A Dunánál*); „Mért legyen én tisztességes? Kiterítenek ügyis! / Mért ne legyen tisztességes! Kiterítenek ügyis.” (*Két hexameter*); „Éltem – és ebbe más is belehalt már” (*Kész a lettár*); „lát ma itt / fehérek közt egy európaít” (*Thomas Mann üdvözlése*); „A mindenséggel mérd magad!” „Én nem fogom be pörös számat,” (*Ars poetica*). Időszerűségét, halhatatlanságát példázza az is, hogy néhány verse – megzenésítve – mint modern népdal szerzett széles körben népszerűséget (*Kertész leszek, A hetedik, Rejtelmek*).

Valószínűleg olcsó fogás lenne József Attila időszerűségét kiragadott idézetekkel igazolni. Bár az ügynöklisták mai megjelenésének idején, a pártállami idők szegyeventeljes valóságának feltárásakor megdöbbenően hatnak *Levegőt!* című versének 1935-ben írt sorai:

*Számon tarthatják, mit telefonoztam
S mikor, miért, kinek.
Aktákba írják, miről álmodoztam
S azt is, ki érti meg.
És nem sejtethem, mikor lesz elég ok
Előkotorni azt a kartotékot,
Mely jogom sérti meg.*

A száz éve született József Attila küzdelmes életével, sok színű költészetével mindenkinek üzenhet valamit. Erről győz meg a róla szóló tanulmányok sora, s főként erről győznek meg versei. Azzal tisztelgünk legméltóbban előtte, ha olvassuk, ha figyelünk szavára.

Kováts Dániel

Makó fogadott fia

Mint egy családi fényképalbumot, úgy lapozom magamban a József Attiláról alkotott sokféle képet őrző emlékeimet. Tűnődöm, melyik arca, melyik költői megnyilvánulása él bennem úgy, hogy kitörölhetetlenül a szívemhez nőtt.

Nem tagadhatom meg tanári önmagamot, amikor a kiforrott költő mindenki által értékelt filozófikus elmékedése elé helyezem fiatalkori próbálkozásait. Talán azért, mert tanári feladatomban volt a tizennégy-tizennyolc évesek megfigyelése: milyen irányba mutat érdeklődésük, milyen pályára lesznek alkalmasak, mire kikerülnek a gimnáziumból.

Elöttem van a kisdiák képe, egy gyerekes arc, de rögtön feltűnik a másik is, amelyen már tudatosan *felölttes* beállítással, ráncot erőltetve homlokára, néz ránk. Ez a kép már itt, Makón készült, talán két évvel később, mint a magával hozott pesti, s egymás mellé téve jól tükrözi fejlődése gyors ütemét.

Lapozom a kis fényképalbumot, melyet akkor állítottunk össze, mikor iskolánk Szántó Kovács János Gimnáziumból József Attila Gimnázium lett. Ezt a nevet mi méltán viselhetjük, hiszen itt volt gimnazista. Egyedül itt! Hiába neveztek el az országban még hat gimnáziumot József Attiláról, egyikben sem volt diák. Ezzel a büszke öntudattal gyűjtöttük a városban az emlékeket, készítettük a felvételeket, beszélhettünk még néhány osztálytárral, így Balog Jós-kával, „kenyeres kujon pajtásával”, Dégi Jánossal, Raffai Szilárdval és H. Szabó Mihállyal, aki később az egyetemről való eltanácsolásnak tanúja volt. Magam is ismertem Siketné Zsuzsika nénit, Balog Jóska nagynénjét, Hárshegyi fényképészt, akitől a már említett fényképet kaptuk, Espersit Cacát, az egyik körülrajongott lányt (*Leányszépség dicsérete* több változatban) és Sajtos Valit, aki megszállottan bizonygatta, hogy ő volt József Attila igazi menyasszonya. Ezt az állítást megfelelő bizonyíték hiányában nem tudtuk elfogadni. Ezért engem egyszer durván és sértő hangon lekiabált a piac nyilvánossága előtt.

Úgy hozta sorsom, hogy éppen az a háza tulajdonom, ahol József Attila pártfogó tanára, Tettamanti Béla, később pedig Kesztnér Zoltán, a villanytelep igazgatója lakott, aki aktív korában még szívesen látta a villanytelepen vendégül a folyton éhes költő-diákokot. A villanytelep dolgozói mesélték, hogy a kerítés közelében lévő terjedelmes cukorkörtefa Attila kedvenc lakmározási helye volt. Ennek a fának gyümölcséből még én is ettem! Azt is tőlük tudom, hogy Kesztnerné milyen aggódó szeretettel kezelgette a Szegedről, a forró napsütésben félmeztelenül hazagyalogló ifjú hólyagos hátát.

Míg gyűjtöttük az anyagot, azon töprengtem, hogy sikerül-e kialakítani az itt tanuló diákról olyan képet, ami megfelel az addig ismert és elismert költő imázsának. Minden törekvésem az volt, hogy szülővárosomnak is javát szolgáljam ezzel a munkámmal. Nagy buzgalommal rögzítettük az emlékező osztálytársak, pártfogók szavait (akkor még nem volt magneton!), készítettük a fényképeket, rendeztük albumba. A monográfia-készítő Szabolcsi Miklós is utalt erre a gyűjtésre. (*Fiatallételek indulója*. Bp. 1963. 234. old.) Kialakítottunk egy ún. József Attila-termet tablókkal, tárlókkal. A terem egyik falát faboritással láttuk el, nagyított képek sorakoztak ezen a legfontosabbnak tartott emlékekről. Így a már említett Hárshegyi-féle arckép, a Gimnázium korabeli felvétélről, a DEMKE internátus, Galamb Ödön internátusi nevelőtanári képe, aki szíven viselte József Attila sorsát. Ez a kapcsolat később baráttivá vált. Tettamanti Béla arcképe, aki az önképzőkör vezető tanára volt. A színjeles hatodikos bizonyítvány, Juhász Gyula ajánló sorai a *Szépség koldusa* kötethez, az *Elköszönő szelíd szavak* kéziratának fényképe, s a négy makói múzsa: Erdei Kató, Gebe Márta, Espersit Caca, Sajtos Vali. Megjelöltük a költő ülőhelyét is. („Ezen a helyen ült József Attila ötödik gimnazista korában” felirattal) Itt csak a magyarból kiemelkedő teljesítményt nyújtó diák ülhetett.

A gyűjtőmunka során kialakított képet őrzöm magamban legszívesebben. A kiforrott, nagy versek költőjéről a tanári munkám során vallottam, s talán meg is szerettettem diákjaimmal. A korai versek során úgy bontakozott ki előttem személyisége, mint ahogy a magyar dolgozatok olvasása, elbírálása során a rám bízott tanulókéi. (Régen jóval több dolgozatot írtunk, így volt lehetőségünk erre.) Akarva-akaratlanul tanárként vizsgáltam a korai verseket, a többi tantervi anyagként, főként a proletársorssal foglalkozókat tárgyaltuk. Egyoldalú bemutatást engedélyezett a tantervi anyag, így sajátította ki magának a költőt a rendszer.

Szívesen vállaltam minden olyan órán kívüli munkát, ami József Attilával volt kapcsolatban. A diákok körében népszerű volt a hetenként kiírt pályázatsorozat, az eredményes munkát végzők neve felkerült a dicsőségtáblára, ami növelte ambíciójukat. A költészet napján, vagyis József Attila születésnapján szavalóversenyeket rendeztünk az iskola keretein belül.

Amikor a budapesti József Attila Gimnázium szavalóversenyt hirdetett, az elsők között csatlakoztunk az országos mozgalomhoz. Hivatásos versmondó művészek, irodalomtanárok, a család részéről József Etelka foglaltak helyet a zsűriben. Nem csupán a versmondásra, hanem a kiejtésre is nagy hangsúlyt fektettek a véleményezés során. A mozgalomban csak a költő nevét viselő gimnáziumok vehettek részt, szoros kapcsolat alakult ki a nemes versengés során a diákok és az iskolák között. A házi szavalóversenyeken ugyanazokat a szempontokat vettük figyelembe a bírálatkor, és minthogy nem volt köztünk logopédiához értő kollega, a legnehezebb és a legtöbb foglalkozást kívánó feladat volt a kisebb-nagyobb kiejtési probléma megoldása. Évenként utaztunk hát, mindig máshová, versenyezni. Más művészeti ágakban is megidéztek a költő alakját: zenével, illusztrációkkal, prózai alkotásokkal.

Nagy érdeklődéssel hallgattuk az iskolák névadásának indokait. Így például Kunszentmártonban elmondták, hogy a kisgyerek József Attila, mint állami gondozott, Öcsödre került nevelőszülőkhöz, és a kis község közelsége adta a lehetőséget a névválasztásra. A résztvevő tanárokat és diákokat elvitték a közeli kis faluba, ahol láthattuk a faluvégi házat, ahol Attilát Pistának nevezték, ahol a rém mesék hallgatása nagyon rossz hatással volt a kisgyermekre, s panaszkodott Etusnak (aki szintén ott volt, mint állami gondozott), hogy mennyire fél a sötétben kimenni az istállóba Gombai bácsi, a nevelőapja parancsára, hogy enni adjon a lovaknak. Még meg volt az az akácfa is, melyre gyakran mászott fel Attila, kémelte a mezőt, hátha jön a Mama. A ház és környéke szinte változatlan volt, csak egykori lakói fogyatkoztak meg, ottlétünk már csak egy volt életben. Természetesen elmentünk az iskolába is, ahol gyerekként a betűvetést tanulta, még mindig ugyanazok a hosszú, gyalult deszkájú padok szolgálták, mint József Attila korában. Aztán voltunk Monoron, ahol szintén állami gondozottként került iskolába, de itt semmi emlék nem őrizte ottlétét. Nagyon emlékezetes a székesfehérvári látogatás. Nem is a gimnázium, hanem Szárszó volt nagy hatással ránk. A fűthetetlen nyaralóba nem mehettünk be, mert be volt zárva, de megilletődve hallgattuk a helybeli kollegánkat, aki felidézte a költő halálának körülményeit, de szólt arról is, hogy betegsége mennyire elhatalmasodott ekkorára. Sokan látták az utcán járkálni mániákusan egy háborúból ittmaradt vashatost forgatva ujjai között. Nem bírta elviselni Etus gyerekeinek viháncolását, az utcára menekült gondolataival. Megálltunk a vasútállomáson, egy fa mellett, amihez a vonat kerekei alól kivett költő fejét támasztották, remélve, hogy még él. Voltunk a temetőben is, megálltunk az üres sír mellett (ekkor már budapesti temetőben nyugodott).

A budapesti iskola a Szent Imre Gimnázium államosítása után vette fel a József Attila nevet, jogosan. Mert miután itt, Makón összetett vizsgát tett a VII-VIII. osztály anyagából, családjához Budapestre ment, s később ebben az iskolában érettségizett. Még két helyre mentünk szavalóverseny résztvevőjeként, Polgár községbe és Sopronba, de a névadásuk történetéről semmit nem tudunk. A makói Gimnázium 1967-ben utoljára rendezte meg a szavalóversenyt. Ezek a versenyeken fáradhatatlanul hallgattuk a szebbnél-szebb versek művészi tolmácsolásait, soha olyan jó értelmezésű versmondásokat nem hallottam, mint ott a gimnazistáktól.

Nekem mégis kedvenceim maradtak a próbálkozások, nemcsak azért, mert itt születtek, hanem és főleg azért, mert ezekből ismertem meg József Attila diákkori személyiségét. Kerestem az életkori sajátosságnak megfelelő megnyilvánulásait, mérlegre tettem a zseni és az átlagos képességű diákok gondolkodás- és kifejezőmódjait, kerestem: miért nem fogadták be maguk közé az osztálytársak.

Mínthogy a költő idősebb volt osztálytársainál, s társadalmi helyzete miatt a szokásosnál visszahúzódebb volt, bár megpróbálkozott kitörni szorgalmával, igazi barátságot csak néhány társával kötött (Balog Jóska, H. Szabó Miska, Dégi János), a tanárok közül Galamb Ödön, Tettamanti Béla, Eperjessy Kálmán emlékezik meg róla elismerőleg. A régi jó komák közül mentora volt Espersit János, Diósszilágyi Sámuel, Kesztner Zoltán és Saitos Gyula.

Bár az önképzőkörben más költő-diák is szerepelt verseivel, Attilát is több alkalommal bírálták az önképzőköri tagok, átütő sikert nem ért el műveivel.

Juhász Gyula, aki mint a gimnázium volt tanára, gyakran járt vissza Makóra barátaihoz, kapcsolatba került József Attilával. Felismerte tehetségét, a szemléletbeli hasonlóságokat, a lírai realizmus jellegzetes kifejezőmódjaiban, magyarságtudatukban megmutatkozó azonoságot. Észrevette, hogy az ifjú költőpalánta ugyanazt az utat járja, mint ő. A költő kisugárzása meghatotta, de elsősorban a tehetséges, személyes és társadalmi korlátjai között vergődő diákköltőt akarta segíteni. József Attila szárnyra kapott a nagy költő biztatására, mind gyakrabban alkalmazza a szonett-formát, a legkötöttebb versformát, amelyek később szonett-koszorúkká teljesedtek ki.

Mikor a végzetes öngyilkossági kísérlete miatt távoznia kellett a kollégiumból, Espersit Jánosnál húzta meg magát. Megkapta a szabadságot, amelyre annyira vágyott. Költői szabadsága is megnyilvánult mind témaválasztásban, mind formában, a nagy költőelődök hatása mind kevésbé érződik versein. Bártran kimondhatjuk, hogy Makó *fogadott* fia itt vált költővé, későbbi ragaszkodása is bizonyítja, hogy sokat köszönhet városunknak.

Pápay Endréné

Bodroglöz a kuruc korban

Az 1526-ban szétszakított országunk lakói közül azok szenvedtek a legtöbbet, akiknek a három birodalom ütközözónájában kellett élniük. Javaikat prédálta, pusztá létüket fenyegette barát és ellenség egyaránt. Ez a mostoha sors jutott a királyi Magyarország és a török támogatást élvező Erdély határán lévő Bodroglöz népességének. A kettős királyság kialakulásától kezdve, az 1711-es szatmári békekötésig szinte folyamatosan zaklatták ezt a vidéket az egymás ellen vonuló, rövidebb-hosszabb időre beszállásoló császári, valamint fejedelmi hadak, lázongó jobbágyok, szélnek eresztett végvári katonák. Bocskai István, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György hadjáratai mind érintették valamilyen formában a bodroglözkieket, amit még a gyakori természeti csapások és járványok tetézték.

A kuruc kornak nevezett időszak I. Lipót 1655-ös trónra lépésével kezdődött el. Kiváltó oka a despotikus, magyargyűlölő uralkodó intézkedéseinek sorozata, amelyek során a különféle adókat egyre jobban emelték és vették el a főnemeseink birtokait, koholt vádak alapján. 1670-ben a Felvidék legnagyobb földesura, I. Rákóczi Ferenc a Habsburg elnyomás ellen hadba szólított nemest és szegényt egyaránt. A kezdeti hadi sikereket rövidesen követte a kudarc. Győzött a jobban szervezett, létszám és fegyverfölénnyel rendelkező császári sereg. Zemplén megye főispánja Bacskai-Bocskay István és Soós György, Nagykövesd ura katonáival Bodroglözszertdahely határában próbálta feltartóztatni Spork generálist, kevés sikerrel. Mindkét magyar vezér Erdélybe menekült.

A megtorlás nem maradt el. Lipót zsold nélkül szétzavarta a magyar végvári katonákat, akik a környéket rabolva-fosztogatva tartották fenn magukat. A helyükre ültetett német zsoldosokat is a jobbágyoknak kellett etetni. Megtorlásként és elrettentésként a kisebb erődítményeket a császári tűzesterek sorra felrobbantották. A szerdahelyi és nagykövesdi vár 1673-ban jutott erre a sorsra. Pethő Zsigmond zempléni alispán ebben az évben elrendelte, hogy a Tiszántúlon fellázadt hajdúk betörését a Bodroglözbe a révekbe állított fegyveres őrséggel próbálják megakadályozni. Az intézkedés ellenére 1674. július 30-án Fekete Sándor vezetésével kurucok keltek át a Tiszán, világos nappal megrohmozták és kifosztották a nagytárkányi kastélyt. A családja körében ott tartózkodó Sennyey Ferenc kállói kapitányt és egy katonáját megölték. Ebben az időszakban nagyon sok bodroglözi helység előjárósága tett

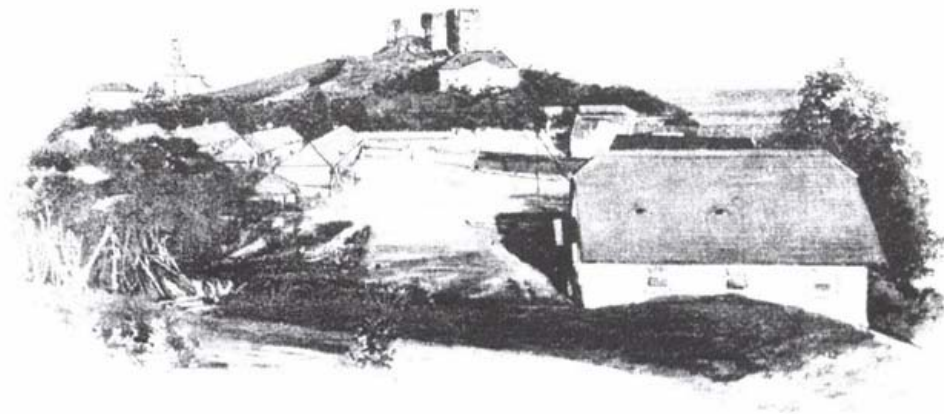
írással panaszt a vármegyénél a beszállásolt zsoldosok ellen. Sokan menekültek el lakóhelyük-ről a viszonylag békésebben élő Hegyvidék falvaiba. A beadványokat a Sátoraljaújhely városában működő Zempléni Levéltár őrizte meg az utókor számára.

A Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban jelentős szerepet játszó Rákóczi családot és a Bodroγκózt különféle történések kapcsolták össze. Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem Pácinból nősült. 1587-ben vette feleségül Mágóczy András fiatal özvegyét, Alaghy Juditot. Felesége örökségeként került kezére az említett településen kívül Karcsa, Karos, Karád, Királyhelmece, Kisgéres, Keresztúrpuszta, Nagyrozvág, Ricsé, Semjén, amelyek közül sokat elveszített a sógoraival folytatott örökösödési perben. I. Rákóczi György özvegye 1654-ben császári donációként kapta a magtalanul kihalt Nyáry család bodroγκózi birtokait: Királyhelmece, Semjént, Ricsét. A helmecei Kis-hegy lábánál fekvő Nyáry kúriát Lórántffy Zsuzsanna átalakította. Az építmény átépítve, kibővíve ma is áll. Kapuja fölött az egyesített Rákóczi-Lórántffy címer. Ezt a domíniumot 1697-ben adta el a leleszi prépostságnak II. Rákóczi Ferenc.

Királyhelmeceen élt 13 éves korában, rövid ideig Thököly Imre. Árvai várukat 1670-ben rohamozta meg a császári had. A későbbi kuruc vezérnek sikerült Lengyelországba menekülnie. Onnan került hozzánk, majd ment tovább Apafi Mihály, erdélyi fejedelem udvarába. Szabadságharca alatt többször megfordult a Bodroγκözben. 1684-ben a nagytárkányi vár mellett ütött tábor. Itt várta meg, hogy a környékbeli nemesek fegyveresen csatlakozzanak hozzá. Ezzel a kis létszámú csapattal aztán sikerült megverni Ungvár alatt Schulz tábornok seregét. A háborúskodás közben még arra is szakított időt, hogy a már említett 'Sennyey Ferenc két fiának, Istvánnak és Pongrácnak császárpártisága ürügyén elvegye a 'Sennyey család bodroγκózi birtokainak harmadát.

A Rákóczi és 'Sennyey család kapcsolata régóta kiváló volt. Rákóczi Zsigmond fejedelem fővezére volt a Vas megyéből Erdélybe nősült 'Sennyey Pongrác, 'Sennyey Ferenc kállói kapitány nagypapja. II. Rákóczi Ferenc 1703-ban küldöttséget menesztett a nagytárkányi várban lakó 'Sennyey Istvánért, hogy a törökellenes hadjáratban szerzett gazdag katonai tapasztalatit felhasználva, segítsen az igencsak gyülevész katonákból ütőképes sereget formálni. A hadfi 1706-ig szolgálta fegyverrel a nemes ügyet, de utána, köszvénye miatt már csak kancellárkodott. Két öccse közül Pongrácot 1711-ben katonái között győzte le a pestis, Ferenc pedig a nagymajtényi síkon tette le a kardját. A bodroγκózi főnemesek közül meg kell említeni még Klobuszky Ferencet, Zétény és Nagykövesd urát. Ő Rákóczi Gazdasági Tanácsának volt a vezetője. A Zempléni Levéltárban megmaradt korabeli dokumentumokból kiderül, hogy minden hadra fogható bodroγκózi férfi ott volt a fejedelem zászlói alatt. Az itthon maradottakra hárult – mint mindig – az élelmezés és a ruházkodás megvalósítása.

1703 és 1705 között többször szállásoltak be kurucokat tájegységünk helységeibe. A levéltári források szerint Agárd, Ágcsernyő, Bacska, Battyán, Dámóc, Dobra, Karcsa, Kistárkány,

Nagykövesd. Petrik Béla felvétele, 1915

Láca, Lelesz, Luka, Nagycigánd, Nagygéres, Nagyrozvágó, Rad, Ricse, Szentes, Szentmária, Szerdahely, Szinyér, Szolnocska, Szomotor, Vajdácska és Zétény népe adott kvártélyt. 1707-ből pedig néhány nyugta maradt meg arról, hogy milyen ételnyersanyagokat adtak át a szabadságharcosoknak. Az átvételi elismervények között van egy, amely arról szól: a kisújlakiak 50 süveget varrtak a Bagossy-brigád katonáinak. A nagyságos fejedelem többször járt a Bodroghközben. Megállt régi ismerőseinél egy-egy vacsora erejéig. A leleszi prépostságban háromszor időzött több napig udvartartásával, a szerzetesek vendégeként.

A Királyhelmecet és Kisvárdát összekötő, egykor forgalmas hadiúton napjainkig áll Dámóc és Révleányvár közös határán egy hatalmas nyárfa, amelyről a helyi néphit azt tartja: árnyékában már Rákóczi Ferenc is megpihent, amíg kocsisa az elcsigázott lovakat a közeli Mokcsa-tóban megittatta. A függetlenségi harc lehangolásának időszakában egyre keletebbre szorultak vissza a kurucok. 1709-1710 telét a Bodroghközben vészelték át, de a hosszú háborúban elcsigázott lakosság csak kínkeservvel tudta őket táplálni.

Az 1711-es szatmári békét követően 'Sennyey István még csaknem két hónapig tartotta Munkács várát a császáriakkal szemben, akárcsak Zrínyi Ilona annak idején. Bizott benne, hogy a fejedelemnek sikerül I. Péter, orosz cár segítségével toborzott sereggel megfordítani az eseményeket. Az orosz ígéretek sajnós mi is megismertük. Jöttek végül is négyyszer: 1849-ben, 1944-ben, 1956-ban, 1968-ban, de hát abban egyszer sem volt semmi köszönet.

A kuruc korban a Bodroghköz lakossága erősen megcsappant. Több helység átmenetileg, néhány végleg elnéptelenedett. A helybenmaradottak máig időszerű érzéseit így szedte rímbe a korabeli ismeretlen versfaragó:

*Jaj, országunk-jóságunk,
De főképpen hát magunk,
Mint nyomorkodunk!
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk...*

Siska József

Segner János András

Segner János András nemcsak Pozsonynak és a történelmi Magyarországnak, de Németországnak is kiemelkedő alakja volt. Munkásságát az egész művelt világ nagyra értékeli. A sokoldalú és tehetséges tudósról már sokan írtak úgy a német, mint a magyar szakirodalomban, és alig akad olyan életrajzi lexikon, ahol nevét ne találánánk meg. Illendő, hogy születésének 300. évfordulóján e hasábok is megemlékezzünk róla.

Segner János András, Kempelen Farkas (1734–1804) és a Nobel-díjas Lenárd Fülöp (1862–1947) mellett a harmadik pozsonyi természettudós, aki a fizika fejlődéséhez nagy mértékben hozzájárult.

A Segner család azokhoz a régi és igen tisztelt német patrícius famíliákhoz tartozott, akik nemcsak a nyilvános, az üzleti és kulturális életben játszottak szerepet, de a pozsonyi evangélikus egyházban is több generáción keresztül vezető szerepet töltöttek be. A család az ausztriai Stájerországból a XV. század végén vándorolt be, és először Szentgyörgyön telepedett le. Később egyik ősük, Balthasar (Boldizsár) – a törökök elleni küzdelemben kifejtett vitézségéért – magyar nemesi címet kapott. Az 1594-ben született Segner Andreas (I.) már Pozsonyban volt városi bírósági írástól és polgármester. Amikor 1653 és 1666 között ő lett az Evangélikus Egyház főfelügyelője (*inspector rei evangelicae*), az ő javaslatára kezdték

építeni azt a magyar-szlovák evangélikus templomot, ami az ellenreformáció során, 1672-ben a katolikus Orsolya-rendé lett.

A „Segner-kúria„-t 1648-ban, a pozsonyi Mihálykapu utcában, egy ott lévő gótikus ház alapjain építették fel. A tekintélyes, két emeletes német későreneszánsz stílusú épülethez a belső udvaron kívül egy ma már nem létező kert is tartozott. Az utcai homlokzatot két-két kannelúrás oszlopon fekvő boltívre épült szimmetrikus erkély díszíti. A középre került portál ugyancsak boltíves, kváderköves és ornamentikus díszítésű. A frízen az építés éve látható. A második emelet feletti félemeleten a németalföldi kereskedőházak mintájára áruraktározásra szolgáló termek voltak.

1704. október 9-én ebben az épületben született nemes Segner Mihály fia, János András, az építető dédunokája. A hagyomány szerint már fiatal fiúként nagy érdeklődést mutatott a víz által hajtott kerekek iránt, amivel a Vödríci patak alsó folyásánál álló, és a nagybátyja által üzemeltetett „Segner malom“-nál ismerkedett meg. Iskoláit a Bél Mátyás igazgatta neves pozsonyi Evangélikus Líceumban kezdte, majd Győrben folytatta. Ezután került a híres, és egész Magyarországon ismert debreceni Református Kollégiumba. Alig múlt húsz éves, amikor 1725-ben beiratkozott a jénai egyetem orvostudományi tanszékének hallgatói sorába, ahol 1730-ban avatták orvos doktorrá. Atyai jóbarátjának, a polihisztor-tudós és evangélikus pap Bél Mátyásnak javaslatára visszatért Pozsonyba, ahol mint orvos dolgozott, később pedig – ugyancsak Bél ajánlásával – Debrecen „városi fizikus„-a (azaz orvosa) lett.

A fizika azonban továbbra is oly annyira érdekelte, hogy már 1732-ben visszatért Jénába, ahol az egyetemen magántanári állást kapott. Ekkor vette feleségül egykori jénai professzorának lányát, Carolina Maria Teichmeiert. A fiatal tanár tudásának hamar híre kelt, s 1735-ben meghívták az újonnan alapított göttingeni „Georgia Augusta“ egyetem matematika és fizika tanszékének vezetésére. Az egyetem a mai napig a legelőkelőbb és legjobbakk közé tartozik egész Németországban. Húsz esztendeig működött ezen a helyen, itt hozta nyilvánosságra műveinek legnagyobb részét. Segnert ezen idő alatt választotta tagjául a londoni Royal Society, a berlini és a szentpétervári tudományos akadémia, valamint a göttingeni Tudományos Társaság. 1755-ben, elfogadva II. Frigyes porosz király meghívását, átköltözött a Saale menti Halle-ba, ahol az ottani egyetemen a matematikának és természettudományoknak lett rendes tanára, egészen 1777. október 5-én bekövetkezett haláláig. Itteni megbecsültségének bizonyítéka, hogy a király kinevezte titkos tanácsossá és Poroszországban is elismerték magyar nemesi rangját.

Segner életében sokat publikált tudományos munkásságának eredményeiből. Orvostudományi értekezései mellett megjelent számos matematikai, asztronómiai és fizikai műve is. Az „*Einleitung in die Naturlehre*“ (Bezetés a természettanba) című munkája például 1746 és 1770 között Göttingenben három kiadást ért meg, s az akkori idők alapművei közé tartozott.

Legnagyobb sikerét azonban a hidraulika területén aratta. Legjelentősebb találmánya a „reakciós vízikerek„, amit az utókor „Segner kerék“-nek nevezett el. Ez a szerkezet volt a gyakorlati bizonyítéka a folyadékok belső erőiről J. Bernoulli által kidolgozott elméletnek. 1750-ben, a Göttingentől nem messze fekvő Nörtenben, egy olajütő malomban hasznosították vízturbináját. A Segner-kerék a reakciós turbinák elődjének tekinthető. Segner ezzel a konstrukcióval adta bizonyítékát annak, hogy vákuumban a kerekek gyorsabban tudnak forogni, mert nem kell leküzdeniük a levegő ellenállását. Segner kísérleti eredményei szolgálták alapul a később Leonhard Euler által megfogalmazott turbinaelmülethez. Ez a felismerés tehette lehetővé egy olyan áramlási gép megépítését, ami egy gázzal vagy vízzel hajtott forgó keréknek elveszi a mechanikai energiáját, és az így nyert energiát egy forgó tengelynek adja tovább. Segner ezen területen végzett kutatómunkájának eredményeit két fő művében foglalta össze: *Programa quo theoriám machinae cuiusdam hydraulicae praemittit*, (azaz, „A gépek működési elvről, különös tekintettel a hidraulikára„, Göttingen, 1740.), és *Specimen Theoriae Turbinum*, (azaz „A turbinák elvének bizonyítása„, Halle, 1755.)

Úttörő találmányának eredményeit, több mint 200 év után is hasznosítjuk. Ha sugárhajtású repülőgépre ülünk, gondoljunk arra, hogy ezt a technikai csodát Segner János Andrásnak is köszönhetjük.

Fordította: Klipp Anton Karlné, Balogh Zsuzsanna

Klipp, Anton Karl

Hársfalvi Péter emléke

Emlékezés nélkül az ember a pillanat lényé volna, kihullnának életünkéből a múlt szereplői, elhagynának élményeink, elvesztenénk vágyaink mértékét, nem volna mit folytatni, nem lennének ünnepeink. Az ember azonban tudattal rendelkező, élő és érző lény, aki nemcsak azt ismeri, hogy itt és most, hanem a kiterjedt térben és időben is tájékozódik, a múlt emlékszálaival kötődik elődeihez és társaihoz, megidézi azt, amiből már történelem lett. A temetés számára így nemcsak a végleges búcsúzást és elválást jelenti, hanem valami olyan új viszonynak a kezdetét, amelytől szerettünk egy befejezett életet állandó jelenléttel cserél fel. Az emberi szeretetnek és nagybecsülésnek ez az örökre összekötő szála hozott most bennünket Hársfalvi Péter sírjához, hogy halálának 20. évfordulóján tisztelegjünk emléke előtt.

Húsz éve, hogy gyászkeretbe került egy név, két dátum (1928. IX. 26 – 1985. I. 6.) közé egy élet. *Hársfalvi Péter*, a Nyíregyházi Főiskola egyik jogelődjének, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolának a főigazgató-helyettese, Történelem Tanszékének vezetője, a Szabolcs-szatmári Szemle felelős szerkesztője, a Debreceni Akadémiai Bizottság elnökségének tagja, Nyíregyháza Város Tanácsa szűkebb vezető testületének, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezetének és különböző társadalmi szervezeteknek a vezetőségi tagja itt hagyott bennünket, elfutott a csillagokhoz. Váratlan halálával a szívünkre szakadt dermesztő tél fagya máig is alig engedett fel. Így érezzük, mert ugyan húsz év elmúlt már azóta, de hiányérzetünk változatlanul megmaradt. Nem tudtuk a természet rendje szerint valónak elfogadni, hogy amikor tehetsége a legszebben fénylett, akkor aludt ki. Még csak 57. évét járta, amikor kénytelen volt meghajolni a korán jött kaszás végzet előtt. A mindenben sikeres ember csak azzal a vérröggel nem tudott megbirkózni. Megsarcolt életkor jutott tehát neki, pedig milyen szívének tetszően idézgette Szenci Molnár Albertnek a 90. zsolttárba költözött szavait:

*A mi napink, miket nekünk engedtek,
Mintegy hetven esztendei idő,
Hogyha több, tehát nyolcvan esztendő...*

Történhetett volna minden a zsolttár sorai szerint, hiszen ereje teljében volt, célokkal, tervekkel járt-kelt, nem csupán nevében viselte a kő jelentette szilárdságot, tartósságot. Ezeket az életesélyeket utólag is igazolni látszanak a statisztikai adatok. Gondoljunk csak a londoni *Financial Times*-ban a közelmúltban megjelent elemzés szerzőjére, aki a XX. század legnagyobb történelmi eseményének nem a világháborúkat, hanem a várható életkor hihetetlen méretű kitolódását tartja. A valóságban, a konkrét esetben, Hársfalvi Péterrel mégsem ez történt. Úgy látszik, hogy szabolcsi szűkebb hazánkban nem csupán az az egy fillér hiányzott, itt a hosszú élet sem volt igazán otthonos. Elmaradt tehát életének legfőbb jutalma: nem kapott éveket, félárván hagyta Korányi utcai lakását, hogy azt csillagközi égi-szép otthonra cserélje fel. Húsz éve alszik úgy, hogy – Vörösmartyval szólva – nincsenek álmai. Húsz éve, hogy létalbumába nem került új fénykép, hogy nem munkálja arcát az idő, nem halljuk életfája susogását. Családja, a főiskola és Nyíregyháza halottjaként elment, mielőtt megtapasztalhatta volna, hogyan lehet az unokát szeretni.

Az emlékek útja hozott most bennünket a főiskoláról, a megyei levéltárból, könyvtárból, múzeumból, a Szabolcs-szatmár-beregi Szemlétől, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesülettől, a Nyíri Honvéd Egyesülettől és máshonnan a húsz éves sírhoz. A sír azonban – mint tudjuk – nem csak por és hamu, hanem gazdagító örökség is, amelynek mint átszálló hagyatéknak mindnyájan részesei vagyunk. Amikor tehát visszanezünk az időben, az emlékek Hársfalvi Péter életét, munkásságát jelenítik meg, értékekhez vezetnek. Bár ez az életpálya rövid volt, mégis szép és nagy ívű: Ófehértó, Nyíregyháza, Debrecen, Budapest, majd ismét Nyíregyháza voltak az állomásai. Az alkalom azonban nem teszi lehetővé, hogy életútját végigjárjuk, helyette egyéniségénél, szellemiségénél időzzünk egy kicsit.

Hársfalvi Péter sokoldalú és nagy műveltséggel rendelkező történész, tanár, közéleti ember volt, jó barát, gondos családapa, aki felsorolt tisztségeinél is szélesebb körben hasznosította felkészültségét, tehetségét. Megnyerő, színes, közvetlen, vidám, jó humorú, eszmecsere mindig kész egyéniségnek, kellemes és szellemes társalgónak ismerték, aki életet, hangulatot tudott maga körül teremteni. Racionális volt, hitt az értelem, a művészet és az igazság erejé-

ben. Nem az elérhetőség vagy megvalósíthatóság hitével, de foglalkoztatták a magasztos eszmék. Azt vallotta, hogy ezek termékenyítik a gondolkodást, segítik a megújulást, közelebb visznek az igazsághoz. A friss gondolatokra, az újra, a szellemi pezsgésre való fogékonyság jellemezte. A becsület szabályait soha fel nem függesztette. Nem másokat akart megelőzni, hanem mindig maga kívánt több lenni. A minőség volt számára a legfőbb mutató.

Meghatározó személyisége volt a történelem szakos főiskolai tanárképzésnek. Amikor gondolatban összerakjuk az igazi tanár képzeleti alakját, akkor ő áll előttünk. A tudást olyan természetes módon, élményszerűen adta át hallgatóinak, mintha mozivászonra vetítette volna a múltat. Töltögette az agyakat és a szíveket egyaránt. Azon kívül: nemcsak ismereteket közvetített, szemléletet formált, hanem útmutatást is adott. Hallgatói úgy érezték, hogy azért segíti őket szívesen, mert minél több ötletet kaptak tőle, annál több maradt neki. Nem is vonhatták ki magukat hatása alól. Megtanulták tőle továbbá, hogy a történelmet lehet másként látni, értelmezni, de hamisítani tilos. A tanárok tanára egyébként nem a tételt kiválóan felmondó hallgatót kedvelte, hanem az intelligens, a vitára, kritikus gondolkodásra, önálló ítéletalkotásra vállalkozót.

Hársfalvi Péter kiválóan képzett történész volt, kandidátusi fokozattal. Szakmáját a történetírás országos színvonalán, tudományos alázattal, elhivatottsággal művelte, és e tevékenységét ma is nagyra tartja az értő közvélemény. Megkerülhetetlen tanulmányaira, szintéziseire rendszeresen hivatkoznak. A forrásokra alapozott tartalom mellett írásainak nemesen stílusos szövegezése, mesteri szerkezete ugyancsak példaként szolgálhat nemzedékünknek.

Hársfalvi Péter történész volt, de foglalkoztatta a jelen, és érdekelte a jövő, valamint nagy sorskérdéseink alakulása. Mivel hitt a tudás valóságalkító erejében, ezért azt cselekvést szolgáló eszköznek is tekintette. Akarta tehát, hogy gondolatai nagyobb, szélesebb közösséghez jussanak el. E kisebb és nagyobb közösségekért érzett felelőssége is motiválta abban, hogy közéleti szereplést vállaljon. Így a közéletiség számára klasszikus értelembe vett életprogramot és magatartást jelentett. Különösen a tudományos ismeretterjesztésnek és a honismereti munkának volt fáradhatatlan aktivistája. Vezetőként természetesen nem függetleníthette magát teljesen a politika rideg valóságától, de ő elsősorban ügyet és embereket szolgált, a több demokráciáért, szabadságért, a tisztább közéletért vállalt nyilvánosságot.

Sokat gondoltunk rá, hogy milyen izgalmas lenne az általa elképzelt jövőről és a megvalósult jelenről eszmecsere folytatni. Bizonyára tetszésével találkozna Európa-házunk berendezése, tudna lelkesedni érte. Megelégedéssel töltenek el a kitágult lehetőségek és a csúcstechnika közelségéből adódó változások. Azt viszont csak sejtjük, hogy gondolkodóként mit válaszolna közéletünkkel kapcsolatos kérdéseinkre: Helyes-e a piaci szempontoknak a szellemi életbe való behatolása? Miért itatja át nagy nemzeti kérdéseinket annyira a pártpolitika? Miért terjed a közélet egyáltalán nem illedelmes stílusa és a tolerancia hiánya? Mikor váltja már fel a megegyezés és a felemlés a legyőzés divatját? Mikor foglalja vissza az álviták helyét a józan véleménycseré? Szükséges-e, hogy valóságshow-k homályosítsák el a valóságot, szorítsák háttérbe az értelmet?

A kérdések azt jelzik, hogy napjainkban nem könnyű sem az örömeiket, sem a gondokat megosztani. Elmondanánk, milyen jó érzéssel tölt el a város csinosodása, gyarapodása, a Nyíregyházi Főiskola bővülése, szépülése, de még teljesebb lett volna e fejlődés, ha nem csak a Duna jobb partján létesültek volna új egyetemi városok. Az is igaz, hogy minden eddiginél nehezebb tanárnak lenni, az értelmiségi pályára fölkészíteni, az oktatás minőségi színvonalát megtartani.

Egyszerre vannak tehát örömeink és gondjaink, amelyeket szívesen osztanánk meg Hársfalvi Péterrel, akit már csak idézhetünk és követhetünk. Sírjánál való jelenlétünkkel azonban tanúsítjuk, hogy nem adtuk át őt a feledésnek. Ugyan hiányoljuk, hogy nincs közöttünk, de köszönjük azt a leltározatlan örökséget, amellyel mégis van nekünk, s amely mögött mégis ő van, az ember, a barát, az alkotó, akit a város nyíregyházivá szeretett, akit annyian becsülnek és tisztelnek, akinek maradandó emlékét nem fődheti a sír, mert – Horatius gondolatával – az átnő az időn. Nem fogynak el olvasói, akik mindig megtalálják a hozzá vezető ösvényt. Mindnyájunké ő, akik szeretik a történelmet, elfogadják a történelem tanítómesterei szerepét. Sírjának van gondozója, álmának őrzője, szellemi alkotásainak pedig lesznek ápolói. Kapja meg hát koszorúit, égjen neki a megemlékezés gyertyája.

Dr. Sallai József

Negyedszázada hunyt el Regőczy Emil

Lapunk szakmatörténeti írásai között viszonylag ritka a földméréssel és térképészettel foglalkozó. Talán ez is indokolja – a szóban forgó, jeles szakember születésének és halálának évfordulóján túl –, hogy e hasábokon a magyar geodézia egyik XX. századi, nagy alakjáról megemlékezzünk.

1900. október 20-án, Székesfehérvárott született Regőczy Emil, akiben a hazai földméréstudomány és gyakorlat kiemelkedő személyiségét tiszteli. A sokoldalúságot már a szülői házban módja nyílt elsajátítani: anyai nagyapja például orvos létére művészi fokon zongorázott, behatóan foglalkozott a matematikával, az ábrázoló geometriával, öt nyelven beszélt, szakkönyvet írt a grammatikáról, édesapja pedig a magyar és a német irodalom, meg a testnevelés tanára volt. Regőczy középiskoláit a győri főreáliskolában végezte – az utolsó tanév előtt már katonai szolgálatra vezényelték –, majd a József Nádor Műegyetem mérnöki szakán szerzett oklevelet 1924-ben.

Szakmai pályafutása első három évét a győri földmérési felügyelőségen töltötte, majd 1928-ban áthelyezték a Háromszögelő Hivatalhoz. A testület szigorú kiválasztási elvei miatt, a felvétel a fiatal mérnök tudásának nagy elismerését jelentette az oda való felvétel. Az emberi és tárgyi feltételeket jól jellemzi, ahogy három évtizede, egy visszaemlékező beszélgetésben e sorok írójának elmondta: *„olyan összetartó, kollegiális környezetben még soha sem dolgoztam, mint ott. Mindenki igyekezett a másíknak segíteni, és ami a legszebb: nem fordult elő, hogy valaki a másíkra a háta mögött rossz szót mondott volna (...) Egyetlen számológép volt az egész Háromszögelő Hivatalban, egy hatalmas Millionár nevű gép, amelyet azonban másra nem használtunk, mint ölből méterre és méterből öltre való átszámításra (...) Az egész Állami Földmérésnek egyetlen gépjárműve sem volt, szekérrel ment az ember, alaposan összerázva ért a célhoz.”*

1936-ban Regőczy Emil az országos felsőrendű háromszögelés munkálatainak és valamennyi alapvonalmérés ügyének irányításával bízták meg. Ugyanúgy végezte a méréseket és a helyszíni teendőket, mint a többiek, de a hálózat tervezését, s a kollégák munkáját is összefogta. A gödöllői országos összehasonlító alapvonal ötlete az ő nevéhez fűződik, amelyet Máriabesnyőn, egy felhagyott vasúti bevágásban valósított meg, a berlin-potsdami próbaalaponnal való összevetésben.

1941-ben egyetemi műszaki doktorátust szerzett. 1942-től a Pénzügyminisztérium Állami Földmérés főosztályára helyezték, központi felügyelői beosztásba. Itt a győri, a pécsi, a kolozsvári és a munkácsi földmérési felügyelőség felügyeletét látta el. Szakszolgálatát három éves hadifogság szakította meg, azt követően, 1947-től ismét régi munkahelyén dolgozott.

Az Országos Földméréstani Intézet (OFI) megszervezésekor a Háromszögelő Hivatal az új intézmény felsőgeodéziai osztályaként tagozódott be. Az osztály vezetését 1950-ben Regőczyre bízták, aki – hazánk új asztrogeodéziai hálózatának létrehozása során –, e minőségében megalkotta a róla elnevezett, levezetett szögekkel való háromszögelés módszerét. E metódussal a háromszögelés csaknem négy évszázados elvét – a nagyból a kicsi felé haladás tételét –, az ún. domináns pontok módszerének felhasználásával megfordította. Miután a két világháború között készült felsőrendű hálózat valamennyi munkarésze elveszett a háborús események során, az új határok mentén elsőrendű háromszögláncolatot építettek ki, majd a Duna-Tisza közén egy közbenső láncolattal kapcsolták össze. Az anyagtakarékoság és a háromszögelési munkák tovahaladó jellege arra ösztönözte a mérnököket, hogy szétszedhető, többször felállítható gúlákat szerkesszenek. Külföldi példák alapján, Regőczy Emil kidolgozta egy ilyen, fa-vas kombinációjú, állványos gúla elvét, amelyet azután Illés István ültetett át a gyakorlatba.

1952-től a Geodéziai és Kartográfiai Intézet (GKI) igazgatója lett, majd a Kartográfiai Vállalat kiválása után az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) műszaki főosztályának vezetője. 1956 áprilisában – Tárczy-Hornoch Antal akadémikus ötlete nyomán – egyike volt a MTE SZ Geodéziai és Kartográfiai Egyesülete megalapítóinak, elnökségi tagjainak, később a szakmai szervezet társelnöki tisztét is betöltötte. 1957-től tudományos munkatársként segítette az ÁFTH tevékenységét. Regőczy Emil, 1960-ban bekövetkezett nyugdíjba vonulása után, két évtizeden keresztül – 1980. március 27-én bekövetkezett haláláig –, főszerkesztőként jegyezte az egyesület szakfolyóiratát, a „Geodézia és Kartográfia”-t, amelynek 1949. évi alapításától már ellátta szerkesztői teendőit. Ahogy utóda, dr. Joó István egy már e századi emlékező cikkben írta róla, mindannyiuk „nevelője, pallérozója s ha kellett, korholója volt.” Emellett több évig szerkesztette az MTA Föld- és Bányászati Tudományok Osztályának reprezentatív folyóiratát, az „Acta Geodaetica, Geophysica et Montanistica”-t is.

Regőczy Emil szaktudományos munkásságát 1952-ben a műszaki tudományok doktora cím, két hazai akadémiai bizottsági tagság, nemzetközi ismertség és elismertség, 1965-ben címzetes egyetemi tanári kinevezés, Kossuth-díj és szakmai kitüntetések sora fémjelzi. A mérnök-továbbképzés során, a gyakorló szakemberek közel egy évtizedig hallgathatták előadásait. A százat jóval meghaladó számú tanulmányai, dolgozatai, szakcikkei a földmérés tudományának maradandó értékeit jelentik.

Írásunk terjedelme és olvasóink műszaki tájékozottsága nem teszi lehetővé a Professor úr tevékenységének a fentieknél mélyebb elemzését. A leírtakból azonban kiderülhetett, hogy a trianoni majd bécsi döntések után a visszatért területekkel részben kiegészült HON ismerete nélküle szegényebb volna, hisz pl. a többek között az általa létrehozott háromszögelési hálózat képezi azóta is mindenfajta hazai térképkészítés alapját. A gödöllői komparáló alapvonal létrehozásával és a nevére elnevezett háromszögelési módszerrel egyfelől a hazai tudományosság nemzetközi hírnevét is öregbítette, másfelől a gyakorlatba átültetésükkel jelentős gazdasági hasznot is hozott hazájának. A már említett Joó István szerint Regőczy Emil „*egyéniségét a szorgalom és a munkaszeretet, a derű és a segítőkészség, az emberség és a barátság, az adott szó tisztelete és a földmérés ügyének minden körülmények közötti felvállalása jellemezte. Mindannyian tanulunk és ezután is tanulhatunk tőle.*”

Az emlékező a Honismeret olvasói számára az alábbi, 1975. évi interjúrészletével szeretné búcsúzóul emberközelbe hozni a negyedszázada eltávozott Regőczy Emilt: „*Mikor Budapestre kerültem, mint műegyetemi hallgató, bántotta a fületem a fővárosi zsargon, nem is tudtam megszokni sosem. Amikor folyóirat-szerkesztő lettem, vigyáznom kellett arra, hogy szabatos fogalmazás jelenjék meg lapunkban, mert ha közbeszédben valaki félíg érthetőt mond, az nem nagy szerencsétlenség, de ha így írja le a gondolatait, az már veszélyesebb (...) Egykoron valaki azt írta, hogy minden nyelvben egy-egy nép szíve lüktet. Fantáziamozgató mondat! Látomás sarjadzik belőle. – A nyelvben nem csupán az élő szívek dobogása hallik, hanem a réges-régen elporladtaké is, sőt azok is benne fognak zengeni, amelyek még világra sem jöttek. Az embert megérinti az örökkévalóság. Akaratlan is hazájára gondol, bűvölet uralkodik el rajta, mert mi más ez, mint a magyar nép öröklétének szimbóluma. Ebben a végnélküliségben pedig – a tudomány tanítása és a történelem apokaliptikus illusztrációi dacára – hinniünk kell!*”

Székely András Bertalan

Irodalom: Székely András Bertalan – Fűry Klára: Újabb adalékok a XX. század geodéziájának a történetéhez, Geodézia és Kartográfia, 1976. 2. és Geodinformatika, 1976. 3.; [Szerkesztő Bizottság – Joó István]. – H(omoródi). [Tajos].: Búcsúzás dr. Regőczy Emilről, lapunk főszerkesztőjétől, Geodézia és Kartográfia, 1980. 2.; Joó István: Emlékezés Dr. Regőczy Emilre, Geodézia és Kartográfia, 2001. 2.

EMLÉKEZZÜNK

A hit forradalma

Tizenöt éve lobbant fel a temesvári forradalom lángja

Mint ismeretes, Tőkés László tiszteletes bátor kiállása és a köré szerveződött gyülekezet lobbantotta fel a temesvári forradalom lángját, mely a Ceausescu-diktatúra bukásához vezetett 1989-ben. A kommunista diktatúrával szembeni ellenállás egységbe kovácsolta a románokat és magyarokat, a város tízre tehető, különböző nemzetiségeit és vallási közösségét. – *A testvéri szolidaritás kialakulásában fontos szerepet játszott a hit, nem véletlen, hogy a felkelés épp egy templom körül vette kezdetét, a református gyülekezet jogvédő harcából pattant ki. Így ami ott és akkor történt, méltán nevezhető a „hit forradalmának”* – vallja Tőkés László, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke.

A mintegy négynapos eseménysorozat egyik kiemelkedő programjaként a Királyhágómelléki Református Egyházkerület lelkeszszeneléssel egybekötött kihelyezett közgyűlést tartott Temesváron, az 1989-es népfelkelés 15. évfordulóján. „*A hit forradalmától a rendszerváltásig*” elnevezésű eseménysorozat szellemében huszonnégy református lelkészt szenteltek fel. Az Egyházkerületi Közgyűlés és az ünnepi gyülekezet Istennek adott hálát 1989 „*megváltó Karácsonyának*” szabadításáért. Hitbeli büszkeséggel idézték fel azoknak a bátor kiállítását, akik a Temesvári Egyházmegyében 1988 szeptemberében közösen léptek fel a Ceausescu-féle falurombolás ördögi terve ellen, majd 1989-ben hosszan tartó, szívós küzdelmet folytattak a diktatúrával szemben.

A résztvevők továbbra is fontosnak és szükségesnek tartják a kommunista-ateista múlttal való szembenézést, valamint a múlt bűneiért való igazság- és jóvátételt, mert „*igazság nélkül nincs megbékélés.*” Meggyőződésük: az akkor elkezdődött demokratikus rendszerváltozást folytatni szükséges. A kommunista visszarendeződéssel nem szabad megalkudni. Isten népe nem állhat meg a szabadulás felelőjén.

Az Évfordulói Nyilatkozatban leszögezik: „*Nemzetpolitikai szempontból Temesvár forradalma szintén üzenetet hordoz. A „közbevetett választófalakat” Krisztus lebontja, hogy se a gyűlölet, se az idegenség, se a határok ne válasszanak el bennünket egymástól. Szétszakított magyarságunk számára egyaránt fontos, hogy mind egymással, mind az együttélő népekkel egyetértésre és közösségre jusson.*” Rendkívül fontosnak tartják a határok által elválasztott magyarság határok feletti újraegyesítését. Ennek egyik eszköze a magyar állampolgárság határokon túlrá való kiterjesztése.

– *Bízzál az Úrban, gyönyörködj az Úrban, és bízd utadat az Úrra!* – ez az Ige hangzott el 15 évvel ezelőtt a temesvári Belvárosi Református templomban, s tizenöt évvel később, 2004. december 18-án Tőkés István nyugalmazott teológiai professzor, Tőkés László édesapja ugyanezt az Igét hirdette ugyanott, megható átéléssel. A lelkézszenelést végző Csűrű István főjegyző e szavakkal indította útjára az ifjú lelképásztorokat: „*A hit forradalmával, és a forradalom hitével szolgálják nemzetüket és református egyházukat.*”

Aznap délután szintén a Belvárosi Református templomban ökumenikus áhítatra és megemlékezésre került sor. – A kommunista ateizmus idején e nevezetes napokon mondták ki először hangosan, hogy van Isten. A Tőkés László tiszteletes védők letérdeltek és közösen imádkozták a Miatyánkot – idézte fel a megható eseményeket Nicolae Theodorescu görög katolikus püspöki helynök. A főpap keresztény ébredésnek, a hit forradalmának nevezte az akkor történeteket. Petre Dugulescu baptista lelképásztor elmondta: százával jöttek a baptista hívek, amikor meghallották a segélyhívó szót. Augustinov György római katolikus esperes, kanonok testvéri szeretettel szölt az egykori református lelkész küzdelméről. Emlékei közül felidézte: – Amikor

meghallottuk, hogy bajban van, imádkoztunk érte. Megható pillanatként értékelte, hogy először prédikált a híressé vált templomban. Rámutatott: – Milyen nagy élményt jelentett közösen imádkozni a Miatyánkot, amit azelőtt sosem mondhattak hangosan. Abban az időben nem számított, ki milyen vallású. Jött egy ember, aki hitével és bátorságával Isten felé fordította a gyülekezetet, majd a várost, és lassan az országot. A főpap kiemelte: – *Semmi nem születtek áldozat nélkül. A Püspök úr kész volt lemondani mindenről. Ám, ha erős a hitünk, és Isten sugallatára figyelünk, nem veszhet el semmi, mert Isten maga a szeretet* – mondta Augustinov György.

A négy napos emlékülésen ismertették a *Magyar Reformátusok Világszövetsége* és a *Református Egyházak Tanácskozó Zsinata* által elfogadott állásfoglalást, mely többek között foglalkozik a 2004. december 5-i népszavazással. Többek között elismerésüket fejezték ki a *Magyarországi Református Egyháznak*, továbbá, mint írták: *„szívből jövő elismerést érdemel a magyar testvéregyházak – köztük a magyarországi Római Katolikus Egyház – elkötelezett felelősségvállalása a nemzet ügyében. A népszavazás kérdésében való összefogást ökumenikus közösségünk kivételes fontosságú megnyilvánulásaként értékeljük.”* Továbbá testvéri együttérzéssel, és iránta viselt hitbeli felelősséggel arra buzdítják és kérik a határon túl élő magyarokat, hogy ne csüggedjenek! A december 5-i népszavazást ne csapásnak, hanem próbának tekintsék, jól tudván, hogy csak az a próbatétel minősül „csapásnak”, amelyet nem bírunk elviselni. *„És egyébként is: a többségre jutott szavazati „igenek” jelentések számukra a „reménység zászlóját”, melyet felemelünk az igazságért.”*

Szilárd meggyőződéssel hirdetik: hosszú távon egyetlen politikai párt vagy kormány sem menetelhet a nemzettel szemben. Isten akaratával egyező, hogy amit mesterséges módon szétszakítottak, az egyé váljon.

– Vannak az életben olyan dolgok, melyekből nem jó kimaradni. Közéjük tartoznak azok az események, melyeket később, bizonyos időtávlatából értékelve *történelmi pillanatok* nevezünk. Persze a történelmi pillanatokot formáló emberek korántsem azzal a céllal és abban a határozott tudatban cselekszenek, hogy ők most történelmet írnak – kezdte előadását *Németh Zsolt*, a Magyar Parlament Külügyi Bizottságának elnöke az *Ellenállók és rendszerváltók* című nemzetközi konferencián december 17-én. Megállapította: Az egyén számára az „itt és most” helyzetben a történelmi pillanatok általában személyes katarzisként jelennek meg – tiszta meggyőződésen alapuló – cselekvési kényszerként, mely „belülről” fakad. 1989 decemberében a lelkészüik védelmében összefogó temesváriak nem történelmet írni gyűltek össze a templom és parókia köré. Csak egyszerűen kiálltak lelki vezetőjük mellett, aki a diktatúra csöndjébe bele merte kiáltani az igazságot. *Németh Zsolt* hangsúlyozta: – 1989 decemberében

Szűcs Géza és Tőkés László

a temesváriak – sokan közülük mártíromságra kényszerülve – az igazságot és a szabadságot keresték, és nem gondoltak arra, hogy forradalom részeseivé válnak. Mint mondta: A temesváriak helytállásának köszönhetően két ország, két nemzet született újjá. Temesvár szelleme felett egy magyar lelkész bábáskodott, de azt a romániai magyarsággal együtt a románok legjobbjai éltették tovább.

– Ki hitte volna, hogy lesznek olyan pillanatok, amikor Magyarországon őszinte együttérzéssel és nagyrabecsüléssel tekintenek a kék-sárga-piros román trikolorra? 1989. december 15-én bekövetkezett ez a csoda – mutatott rá előadásában Németh Zsolt. Majd így folytatta: – S most, néhány nappal a magyarországi népszavazás után, melynek eredménytelenségéért az emberben lakozó gonosz erőkre, az önzésre építő, gyalázatos és megalázó kampányt folytató magyar kormányt terheli a felelősség, jóleső érzés visszaemlékezni a budapesti kórházak előtt kanyargó, áldozatos lelkű emberekre, a kilométeres sorokra. Ezekben az időkben 1989 ádventjén magyar állampolgárok várokoztak türelmesen a hidegben, hogy vért adhassanak – magyaroknak és románoknak egyaránt. S akkor senkinek nem jutott eszébe, hogy 800 000 romániai magyartól, netán 23 millió ideözönlő romántól féltse szerény egzisztenciáját.

A magyar nemzetpolitika elsődleges feladata: a *kármentés*. A határon túli magyarok ügyét ki kell vonni a pártpolitikai csatározásokból. Meg kell akadályoznunk, hogy a kormány szociális demagógiájából kiábrándult, egzisztenciálisan kiszolgáltatott magyarországi választókat tartósan szembefordíthassák a határon túli magyarsággal. Elejét kell vennünk, hogy ilyen módon „proletarizálhassák” az anyaországi nemzetrészt.

Balog Zoltán, a *Polgári Magyarországért Alapítvány* főigazgatója előadásában hangsúlyozta: 1989-ben ifjú lelkészként úgy érezte, negyven évnyi elnyomatás és behódolás után Tőkés László mentette meg a magyar reformátusság becsületét. Amit – ahogy mondta –, negyven éven keresztül árusítottak a békepapok és a megalkuvó hívek. Véleménye szerint Erdélyben sem csak hős lelkű református lelkészek szolgáltak az elmúlt évtizedekben. *Orbán Viktor* volt egyházügyi tanácsadója szomorúnak tartja: a mai napig manipulálnak és azzal járatják le Magyarországon a jobboldalt, itt meg az egyházakat és a nemzeti erőket, hogy ki volt szekus, ki nem volt szekus. Nem volt elég erkölcsi erő az egyházakban, hogy pontot tegyenek e történet végére. Amíg nem történik meg az *átvilágítás*, baj lesz az erkölcsi hitellel. Balog szerint ki mondhatjuk: *Volt egy református lelkész, aki megmentette a magyar kereszténység becsületét!* Aki elindította a rendszerváltoztatást. Úgy hívták: Tőkés László. Rámutatott: – Ez az esemény nem csak Romániára, de Magyarországra is pozitív hatást gyakorolt. A temesvári forradalom nem lokális, hanem regionális jelentőségű eseményt jelentett a posztkommunista világban .

Frigyesy Ágnes

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Kanyar József:

A nemzet önismeretének szolgálatában

Noha a honismereti mozgalom elméleti gyökérzete már 260 éves, szervezett formájában csak 35 esztendeje működik hazánkban. 1960-tól kezdődő történetének mind a mai napig egyik vezető tagja voltam. Micsoda 35 esztendő volt e folyamat, szinte egy nemzedéknek az élete: a nemzet történelmi reflexeinek a küzdelmes élete.

Illyés Gyula metaforikus hasonlata szerint: „haza a magasban” volt csak elérhető és szolgálható a számunkra. Az eszmeien szép gondolatot azonban nekünk „haza a mélyben” alapon kellett szolgáljunk. Amikor tartóssá vált a nemzet nyugtalansága a diktatúra kemény esztendeiben, azonnal észrevettük – elég korán –, hogy újra írni kezdték a nemzet ellen a történelmet. Ekkor támadt fel és állt csatasorba egy misszionáriusi elhivatottságú, a nemzet élni akarásától megfertőzött szekértábor, amely egészséges patrióta ösztönével, vonzó haza- és szülőföldszeretettel kiépítette a maga számára a honismereti mozgalom kereteiben nemzeti tudata környezetvédelmét és azt szolgálni kezdte a magyarság mandátumos értelmiségi „összeesküvésével”.

Valóságos csoda volt, hogy a honismeret életképessége napról napra erősödött az alapítás után egy nemzettudat-hiányos politikai, társadalmi, kulturális diktatúra légkörében, a Hazafias Népfront egyetlen lehetséges szervezeti keretei között, amely azt vallotta Vörösmartyval, hogy csak az tudja a jelent a jövőhöz kötni, aki a múltat tiszteli és szereti. E múlt tisztelete és szeretete volt a honismeret kötőanyaga és előrehajtó motorja, s ekképp vált a honismeret a nemzet történelmévé.

A mozgalom tehát nem máról holnapra keletkezett, hanem századok érlelték – a középkori krónikások munkásságától Bél Mátyás pozsonyi iskolájának tevékenységéig, amely az ország ismeretének: a *Notitia Hungariae*-nek már 260 éve kezdték el a feltárását és a szolgálatát. Csak tíz fényes nevet sorolok fel, de felsorolhatnék százat és ezret is a honismeret magvetői közül: Bél Mátyást, Fényes Eleket, Györffy Istvánt, Herman Ottót, Orbán Balázst, Pesty Frigyes, Nagyváthy Jánost, Tessedik Sámuel, Vályi Andrást, Pálóczi Horváth Ádámot s mögöttük a kollégiumok tehetséges tanárait, a templomok igehirdetőit, a közéleti fórumok és parlamentek szónokait, a jó tollú történészeket, a művelődéstörténet és közművelődés nagynevű munkásait, a magyar kultúra névtelen és neves famulusait.

Ez a korszak volt a honismeret-történelem kincsestárának a megalapozása és felépítése, amelyet 1945 után, egy nagy hatalmú internacionalista diktatúra idején aligha lehetett sanda tekintetek nélkül munkálni nemzetünk javára. 1960 előtt nagyon kevés bátor ember volt hajlandó spontán honismereti közösségekben dolgozni „fű alatt” a nemzet történelméért.

A kezdeti sikerek után a mozgalom csakhamar a magyar vidék felé fordult, kezdte felmérni a vidéki Magyarország sorskérdéseit. Vizsgálta országos és helyi pályázataiban és tanácskozásain rohamosan fogyó népességünk kérdéseit. Földrajzi neveink gyűjtésénél vigyázott a nagyüzemi agrártermelés által egybemosott és egybeszántott mezőrészek történelemcsengésű dűlőneveire, amelyek századokon keresztül őrizték a falvak eredeti neveit, amelyeket akkoriban betű és számjegyekkel kezdtek feltüntetni az új térképeken.

Többször tettük szóvá Szárszó ügyét, emlékezzve a '42-es és a '43-as konferenciák évfordulóira a helyszínen, köztük is a legjelentősebbre a '43-as konferencia 50 éves (1993-ban) egyhetes

tanácskozásaira, harcoltunk a Soli Deo Gloria hajdani telepének a visszaszerzéséért és a jogutód egyházi szervezet részére való visszaadásáért. Pályázatokban vizsgáltuk a magyar vidék morális életét, benne a kulák-szindróma nemzetre káros következményeit, szóvá tettük a magyar vasút káros pusztítását, a vicinális vasutak megszüntetését. Szép eredményeket ért el a velünk párhuzamban futó *Az olvasó népért* mozgalom is, amely vállvetve küzdött az anyanyelvünket védő szakemberekkel együtt nyelvünk pusztulása ellen.

Nagy és felbecsülhetetlen tudományos értékű szolgálatokat tettünk közgyűjteményeink gyarapítása érdekében a községi adattárak elkészítésével, és ezek levéltárakban való elhelyezésével, a falusi és a városi fényképgyűjtemények közgyűjteményekben való elhelyezésével, s az országos és megyei pályázatok kéziratainak ugyancsak általunk történő összegyűjtésével. Hatalmas energiát fejtett ki a mozgalom új múzeumok anyagainak az összegyűjtésével, alapításával és megnyitásával. A levéltárak segítségével tető alá hoztuk a történelemoktatás iskolai segédleteit: a helytörténeti olvasókönyveket. Harcoltunk a történelemoktatás érdekében a tanárok és a diákok posztgraduális képzéséért, követeltük a tanítóképzőkben a történelemtanítás bevezetését, felvetettük a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolán a honismereti tanszék megszervezését, részt vettünk a nemzeti alaptanterv vitájában, amely – sajnos – csak illusztrációs anyagként tekint a honismeretre, nem pedig önálló tantárgyként, így „segítve” annak elsiklását.

Országos méretekben mozgalmunk lett a nemzeti emlékhelyek létesítésének és gondozásának gazdája. A muhi emlékhelytől a mohácsi emlékhelyig is mozgalmunk kezdeményezte és szorgalmazta elsőként hazánkban a történelmi emlékhelyekké való nyilvánításokat. Szinte mi váltunk gazdájává az első és második világháborús halottak emlékmű-állítási mozgalmának a temetőkben, a községek díszterein, a templomok falaiiban. Egy nemzet nevében mondtunk rekvizitumot elesett katonahőseinkért, akiknek még a neveire sem volt szabad emlékezni a diktatúra évtizedeiben. Országos mozgalom lett e kezdeményezéseinkből is!

Nemzetünk nagyjainak születésén és halálának idején ünnepi emléküléseket tartottunk. Pályázatot hirdettünk *Fiaim vigyázzatok a Balatonra* címmel. A Duna TV közvetítette a *Mítosz és történelem* első és második részének a vetélkedőjét Budapestről és Esztergomból, amelyen 1100 középiskolás diákcsoport vett részt Erdélytől Pozsonyig, Kárpátaljától a Vajdaságig, így ünnepelve a honfoglalás millicentenáriumát. A Duna Tv-vel közösen készítettük a *Kapcsok* című műsorsorozatot, amelyekben beszámoltunk a határainkon túl élő magyarság életének kulturális törekvéseiről és programjairól. Tartottunk hazánk határain túl is közös honismereti fórumokat a Felvidéken, Erdélyben és a Vajdaságban. Évente 70–80 nyári honismereti táborunkban több ezer tanuló vett részt. Sikeres pályázatokkal hirdettünk és közös programokat dolgoztunk ki az anyanyelvű diákcsoportok mozgalmával, a Kossuth és a Rákóczi Szövetséggel, eredményes országos tanácskozásokat és emléküléseket szerveztünk a Szárszó Baráti Körrel és a Magyarok Világszövetségével.

A honismeret termékeny kapcsolatokat épített ki a levéltárakkal, múzeumokkal és a könyvtárakkal. Különösen az iskola és a levéltár kapcsolatait tartottuk igen fontosnak, kutatóklubokat működtetünk a levéltárakban, s különösen nagy energiát fektettünk a tanárok posztgraduális honismeret-történeti képzésére és oktatására: a szakköri munkák, a helytörténeti pályázatok, az emlékülések, a honismeret-kozművelődési konferenciák nagy látogatottságú honismereti mantrázák, lelki gyakorlatok voltak szerte az országban. A mozgalom nemzettudaterősítő intézményei (a honismereti akadémiák évente, a honismereti konferenciák ötévenként és a kiadványszerkesztői konferenciák két évenként) mindig teltházas rendezvények voltak az ország egész területén.

Harmincöt év! Egy emberöltő, egy nemzedék élete: a nemzet öntudatának és önismeretének a szolgálatában.

Nyolcvanadik esztendőm felé lépkedve úgy gondoltam, hogy fel kell állnom az elnöki székből, mert a millicentenárium felé közeledve éreztem, hogy fiatalabb életenergiákra van szüksége a mozgalomnak. A nemzet közelgő nagy demonstrációján azonban szeretnék még részt venni – a nemzet történelmét író honismereti mozgalomra pedig még további nagy feladatok várnak.

Töprengés arról, milyen szerepe van az oktatásban a helyismeretnek?

A világban lejátszódó folyamatok, az európai és a hazai fejlemények nem kedveznek annak, amit mi ma tenni szeretnénk.¹ Nem kedveznek a honismereti munkának, nem kedveznek azoknak, akik a helyi értékek megőrzésén munkálkodnak. Ebben a globalizálódó világban nagyon sok minden ellenünk szól.

Mit tehetünk ebben a helyzetben? Töprengenünk kellene azon, miképpen kellene módosítanunk kultúra-felfogásunkon. Mindenek előtt abban, hogy a kultúrát nem szűkíthetjük le a tárgyi kultúrára. A természeti környezet ügye ugyanolyan kulturális érdek, mint az ember alkotott kultúra. Nem szűkíthetjük le a fogalmat a szellemi kultúrára sem, mert az jelentkezik gondolkodásunkban, értékrendünkben, mentalitásunkban, magatartásunkban, viselkedésünkben, öltözködésünkben, nyelvi kultúránkban egyaránt. Ha nem tudjuk ilyen komplex módon megközelíteni a kérdést, akkor nagy baj van.

Albert Gábor egy Weöres Sándor-vers néhány sorából indul ki, amikor megállapította: elvesztünk akkor, ha az emberi szolidaritás nem tud kiterjedni nemcsak az élővilágra, hanem az élettelenre sem. Én azt mondom, hallatlan módon törődünk kellene környezetünk megőrzésével. Hamvas Bélát idézem: *„A kultúra az egyetlen valóság, amely az elemi természettel erősebb tud lenni, határtalan kisugárzási képessége van és ez a hatás a természet erőit megfékezi, és új rendet teremt. Minden kultúrával együtt jár a nemesedés. A növényfajtáktól az emberi tulajdonságokig, az egész életszint egy fokkal feljebb lép. Ezért alkot az igazi kultúra nemes gyümölcsöt, virágot, kertet, állatot, ételt éppen úgy, mint nemes irodalmat, nemes morált és nemes emberfaját. A természeti érzékenység helyét a kultúrában az értékérzékenység váltja fel. A kultúrában az ember megnevesedésével magasabb rendű ártatlanságot nyer. A kultúrában az emberi lét megfinomodik. Az emberi lét azonban kivétel nélkül és minden esetben a kollektívumban finomul és csak ott finomulhat meg. Ha végső célja nem is a közösség, mert a cél mindig az egyes élőlény, mégis csak kollektív életrendben van lehetősége arra, hogy a létet fölemelje.”*²

Én ezt a kultúra-felfogást vallom, és úgy vélem, hogy az a kultúra, amitől nem nemesedünk, az antikultúra, azt nem lenne szabad kultúrának nevezni. Van könyvpiar, amely termel ipari árut és van könyvszakma, vannak műhelyek, ahol könyvek születnek. De nem nevezném ugyanúgy ezek termékeit. Ki kellene találni valamilyen más műfaji megnevezést könyvpiar produktumainak. Mint ahogy van filmipar és van filmművészet. Számomra a kettő nem ugyanaz.

Kodolányi János Kelet és Nyugat határán helyez el bennünket. A magyarság történelmi küldetése szerinte nagyon egyszerű: a megmaradás. Furcsa, hogy az európai egységesülés kezdetén Kodolányira hivatkozom, de úgy gondolom, hogy ennél fontosabbat ma sem mondhatnánk. A honismereti munkának, a helytörténeti kutatásnak, a helytörténeti gyűjtőmunkának és feldolgozásnak, be kell épülnie mindenek előtt a fiatalok ismereteibe, tudásába, gondolkodásmódjába, magatartásába. Ez elengedhetetlen szükségszerűség, feltétele annak, hogy a magyarság most már egy új világhelyzetben állja meg a helyét, évtizedek múltán is létezzen, megmaradjon. Nemcsak lélekszámában, hanem mindazokkal az évezredek során kialakult hagyományokkal, tradíciókkal, értékekkel, szokásokkal, gondolkodásmóddal és magatartásokkal, amit Kodolányi úgy hív, hogy a *hely szelleme*.

Itt merül fel a kérdés, hogy a sajátos értékeink megőrzésében kinek milyen szerepe kínálkozik. Úgy gondolom, nagyon nagy szerepe lenne a médiumoknak, de szándékosan feltételes módot használok, mert ezt a funkciójukat nem töltik be. Ez az én kategorikus véleményem. Nagy szerepe van ezen túlmenően a családnak és az iskolának. Bár nem tanítok ma iskolában, de helytörténészként néhány gondolatot had mondjak el arról néhány ötletet, hogy az iskolának milyen értelemben lehet szerepe. Az egyik a *helytörténeti gyűjtőmunka*, amely mindenek

¹ Előadásként elhangzott a „Honismeret az oktatásban” című konferencián Pécsen 2004. november 24-én.

² Dél és Nyugat géniusza.

előtt ismereteket és információszerezést jelent a fiatalok számára. A gyűjtött anyag feldolgozása azután az ismeretek elmélyítését és rögzítését jelentheti.

Ugyancsak kínálkozik a jeles *helyi személyiségek* évfordulóinak megünneplése, a hétköznapi napokban emléküket ápolása. A pécsi köztemetőben több száz neves pécsi személyiség nyugszik, köztük sokan olyanok, kiknek sírját senki sem ápolja. A honismeret keretében az iskolák nem tudnák-e felkarolni ezt az ügyet? Életutak feldolgozása a legegyszerűbb adatgyűjtéstől a doktori disszertációig a lehetőségek tág skáláját nyitja.

Tovább gondolkodva arról, hogy az iskoláknak milyen lehetőségei vannak, arra kell rámutatnom, hogy a feltárt ismereteket valahogyan *be kellene építeniük az oktatásba*. Bizonyára van módja a tanárnak arra – mondjuk a magyarázó órák keretén belül –, hogy diákjai tudomást szerezzenek arról, ki volt Tolnai Vilmos, a pozitívizmus egyik legnagyobb magyarországi alakja, és ki volt Thienemann Tivadar, a szellemtörténet kiváló képviselője. Megismerhetik az 1961-ben Pécssett elhunyt Fábíán István tudós tanárt, akinek emlékét tanítványai ápolják, és akinek a közelmúltban jelentettük meg válogatott irodalmi tanulmányait, vagy Csorba Győzőt, a város Kossuth-díjas költőjét, a XX. század magyar irodalmának egyik jeles alakját. Pécssett vajon hány diák tud róluk? Még folytathatnám a sort egy kicsit távolabbra is visszanyúlva, vagy akár a jelenben széttekintve. Hányan ismerik ma, az alkotó pedagógusokat Pécssett? Vagy azokat, akiknek kötetek is jelentek meg? Nálunk, a Pro Pannonia Kiadónál hat vagy hét olyan pedagógus kötetet jelent meg, akik ma is gyakorolják a nevelői feladatot, s emellett szakmai vagy irodalmi munkásságuk is figyelemre méltó. Szégyenkezve említem, hogy még a saját iskolájukban sem népszerűsítik őket kollegáik, vezetőik, társaik. Aztán tudni kellene Sitisaka Andorról, aki a századvégnek, a századfordulónak volt jeles pécsi pedagógusa, nagyon sokoldalú személyiség, őt könyv szerzője. Van írásai között egy, melyet az ajándékozásról írt, arról, hogy milyen könyvet illik ajándékozni a diákoknak. Azokat ajánlja, akik alkotó emberek a környezetünkben. Vajon Baranyában miért nem válik az gyakorlattá, hogy a diákok kezébe adjuk, Rajnai László és Csorba Győző, Fábíán István és Pákolicz István, Makkai Ida és mások könyveit, miért nem vált divattá, hogy megismerjék azokat, akik ennek a megyének, ennek a városnak voltak az elmúlt évtizedekben a kiválóságai? *Versenyek, vetélkedők szervezésével* is felhívható minderre a figyelem. Ha lefordítanánk mindezt, mi lenne a legfontosabb az iskolákban az absztrakciónak egy magasabb szintjén, akkor azt mondanám, hogy a Hamvas Béla-féle értékérzékeny kollektívákat kellene létrehozni az osztályokban.

Pécs polgárosodó város volt a 19. század végén, a 20. század elején. Mi is a polgárosodás lényege, mennyiben jelent más életformát? Márai szerint a polgárosodás egy *életforma*, és az életforma mögött egy másfajta gondolkodás- és magatartásmód húzódik meg, mint a korábbiakban. Polgárnak lenni tehát nem vagyoni helyzet kérdése. Szívesen bemutatnám, hogy ez az életforma Pécs városában hogy tör utat magának a gazdaságban, a szellemi életben és a városért érzett felelősségben. Mert a polgári életformának egyik eleme az, hogy felelősséget érzek közvetlen környezetemért. teszek is érte. Mint Engel Adolf, aki felépítette majd a városnak adományozta a Balokány-ligetet s megépítette a Lóránt-palotát. Vagy elmondanám, hogyan épített annak idején a Rákóczi úton fasort az út két oldalára, hogy a városban élőknek is legyen levegőjük. Szólnék arról, hogy milyen mozgó rugója volt ennek a polgárságnak a meg-nem-elégedettség, mondjuk Zsolnay Vilmos példáján. És hát sok mindenki másén. Érdekes, hogy miképp jutottak el oda, hogy nem csak ők tanultak Európából, hanem egy idő után idejöttek Európa tanulni Pécsre. Bemutatnám azt, melyek voltak azok a motorikus erők, azok a belső motivációk, melyek jeles személyiségekben is testet öltöttek, amelyek azt eredményezték, hogy itt, egy dél-dunántúli metropolisz jött létre. Ennek nagyon közvetlen üzenete van a jelenhez; hasonló történelmi helyzetben vagyunk, amikor az újra polgárosodó világunkban azokra az értékekre, amelyeket egy századdal ezelőtt teremtettek eleink, ma is nagy szükségünk van.

Miért van jelentősége annak, hogy ezek az ismeretek beépüljenek a fiatalok ismeretkörébe? Nyilván nagyon sok szempontból szükség van erre. A mai fiatalokból a jövő döntéshozói lehetnek, akik települések sorsát dönthetik el, arcukat formálhatják. Felelősségteljes döntést hozni csakis a múlt ismeretében lehet! Állampolgárként azt mondom, hogy azt az életet, amivel rendelkezünk sokféleképpen lehet megélni, de a helyi értékek ismerete nélkül sokkal szegényebben – gondolatilag is és érzelmileg is szegényebben – és igen csekély otthonérzettel élhetünk.

Szirtes Gábor

Honismeret az iskola mindennapjaiban

Egy furcsa nevű intézmény képviselője vagyok¹ – Középiszkola, Kollégium, Alapfokú Művészetoktatási és Általános Iskola, Óvoda – mivel az elnevezésben minden funkciónak benne kell lennie. Ennél fogva, ma már ilyen szörnyszülött nevünk van. A hosszú név ellenére, ragaszkodunk ahhoz, hogy értelme legyen az elnevezésnek, és az óvoda kivételével, a hozzánk tartozó intézmények a történelmünk egy-egy kiemelkedő személyiségének nevét viselik, illetve a művészeti iskolánk Kerényi György nevét kapta, aki Csornán született.

Amiről én beszélni szeretnék, az a honismeret az iskola mindennapjaiban. Olyasmiket gyűjtöttem össze ebbe a gondolatkörbe, amelyek nem kimondottan tantárgyi formában jelentkeznek, hanem valamilyen úton-módon az életünkben jelen vannak. Megpróbáltam őket csoportosítani, és úgy gondoltam, hogy az egyik ilyen fontos rész a *környezetünk maga*, amelyet a gyerekek elé tárunk, amivel nap, mint nap találkozunk. A másik részt a *programjaink* alkotják, még hozzá az olyan programok, melyek nem közvetlenül honismeretiek, de valahol mégis csak bennük van ez a fajta tevékenység. És végül egy szólnék az *ünnepeinkről* is, hiszen az ünnep is része a mindennapi életünknek.

Az általános iskolánk Széchenyi Istvánról kapta nevét, az iskolában a gyerekek minden nap elhaladnak Széchenyi István portréja mellett, mely Salló István Erdélyből származó művész alkotása. Naponta látják névadónk szobrát, találkoznak a Széchenyi-címmel, és az iskola legjobb tanulója az év végén Széchenyi-díjat kap, ezekben tehát visszaköszön Széchenyi munkássága.

Nemcsak a művészeti alkotások segítik a honismeretet, helytörténetet, hanem az olyan hétköznapi dolgok is, mint például egy középiszkola tablói. A középiszkolánk Hunyadi János nevét viseli, s bár az ő ábrázolásáról keveset tudunk, ezeken az iskolai tablók sokféle ábrázolásmód látható, persze különböző színvonalon. Különböző népi motívumok is jelen vannak a tablókön, olykor fafaragások is. A gyerekek így egyszerre találkozhatnak a honismerettel, a népi motívumvilággal, művészettel. Tehát valahol összekapcsolódik a dolog. Természetesen vannak ennél komolyabb művészeti alkotások az iskolánkban Hunyadival kapcsolatban.

Rendezvényeink közül az alsó tagozatosoknak, a kicsiknek szól a *suli buli*. Ezen az összejevetelen a népi gyermekjátékok kapják a főszerepet. Ünnepeinken általában a gyerekek adnak műsort. A szülői munkaközösség bálján például a gyerekek járták el a palotást, és ezzel nyitották meg a vigasságot. A szép magyar beszéd versenye egy másik fontos rendezvényünk.

A zenei, művészeti iskolánk Kerényi György nevét viseli, az ő személye kapcsán népdaléneklési versenyt indítunk 5-6 éve rendszeresen, népi hangszerek megszólaltatóival együtt általában száz gyerek szokott részt venni benne. A képzőművészet idén kiemelt figyelmet kapott, de nem alap nélkül. Az általános iskolai munkákat átcsoportosítottuk a művészeti iskolába, a jobb anyagi feltételek miatt. Így a képzőművészeti iskolánk egy újabb tevékenységi körrel bővült, ez a tűzzománc, mely a szakkörből nőtte ki magát. Az ebbe a tevékenységbe bekapcsolódó gyerekek sokféle honismereti kérdéssel ismerkednek meg. Az elmúlt évek egyikében fő téma a magyar korona volt, ehhez keletkezésének történetét, az akkori kort is tanulmányozniuk kellett, és így álltak neki a különböző művek elkészítésének. Hasonló témakör a palást feldolgozása, ez csoportos munka volt. Az ideai tanév témája a versek feldolgozása volt. A természet felé közeledés, számos erdei iskolai látogatásnak is köszönhető. Napjainkra az ünnepek formalizálódtak, hivatalossá váltak, nehéz az ünneplést közel vinni gyerekekhez, éreztetni velük, hogy ez nem kötelesség. Sajátos emlékhelyeket alakított ki az iskola.

A Széchenyi nevét viselő iskoláknak a megyében van egy kis társaságuk, vannak találkozók, koszorúzásokra kerül sor. A középiszkolás egyenruha viseli a Hunyadi-címert, ez erősíti az iskolához való kötődést. Június 13-a a csornai ütközetnek, egyben Szent Antalnak a napja, és ez a nap városunk kettős ünnepe lett. Az 1849-es események kapcsán hat emlékhely található a városban, ezeket a helyeket járják végig csoportosan a diákok, vetélkedőkkel és egyéb rendezvényekkel színesítve a rendezvényt.

¹ Előadásként elhangzott a „Honismeret az oktatásban” című konferencián Pécsen 2004. november 24-én.

Sok mindenről nem esett szó, de talán sikerült néhány példát mondanom, milyen módon lehet a honismeretet, a hazához való kötődést erősíteni. Én úgy gondolom, hogy a tantestületek ebben szívesen részt vesznek. Bár óvodánk neve „napközi otthonos óvoda”, de a nevelési programjának már az a címe, hogy „Arany páva nevelési program”, és a páva a népi motívumok egyike. Azt mutatja, hogy mind az ének-zenei nevelés, mind a gyermekjátékok területén ezekre próbálunk támaszkodni.

Pájer Imre

Veszprém város iskolai értesítői, évkönyvei

Előző számunkban ennek az írásnak tévedésből a szerző által javítatlan szövegváltozatát közöltük. Az olvasók és a szerző elnézését kérve itt adjuk közre a helyes szöveget. (Szerkesztő)

Veszprém megyei jogú város iskolai értesítőiről, iskolai évkönyveiről, méghozzá ezeknek az új folyamatáról szeretnék számot adni.¹ Mint tudjuk, az 1948-49-es tanévvel lezárult egy korszak, utána évekig nem jelentek meg az értesítők és évkönyvek. Veszprémben hosszú szünet után, 1974-től jelennek meg újra. Számuk 2004 májusáig összesen 67.

Tekintsünk először vissza a múltba! 1910-ben 15–16 ezer körül volt Veszprémben a lakosság száma. Ebben az időszakban a megyeszékhelyen minden nagyobb felekezetnek volt elemi iskolája. Voltak katolikus, református, evangélikus felekezeti elemi iskolák. Több polgári iskola is volt, felekezeti és állami is.

A középfokú oktatást három intézmény, az Angol Kisasszonyok „Sancta Maria” Tanítónőképzője, a Kegyesrendi Gimnázium, vagyis a piaristák iskolája, valamint az 1895-ben alapított állami alapítású és fenntartású Veszprémi m. kir. Felső Kereskedelmi Iskola szolgálta.

1941-ben már csaknem 25 ezren laktak Veszprémben. Ez a szám 1960-ra, a háborús veszteségek okozta megtorpanás után 28 ezerre nőtt. 1970-ben viszont már majd 40 ezer lakosról ad számot a statisztikai évkönyv. A növekedés a '90-es évek közepéig töretlen volt. 1980 – 58e, 1990 – majdnem 64e lakos. 1996-tól csökken ez a szám, 2001-ben Veszprém lakossága már csak 62 851 fő volt.

Ezeknek az adatoknak megfelelően alakult az iskoláskorúak és az iskolák száma is. 1962-től kezdődően részben a lebombázott iskolák pótlására, részben az iskoláskorú népesség jelentős növekedése miatt folyamatosan épültek az új lakótelepi általános iskolák. Középiskolákat is alapítottak, részben kiválással, részben új iskolaként. Voltak költözések, ezek általában az iskola létszámának növekedésével függtek össze.

A rendszerváltásig a város vezetése még nem kényszerült iskolaépületek értékesítésére. Az első nagy megrázkódtatás a Béke téri iskola felszámolása volt. Ezt követték az iskola-összevonások: Bem iskola beolvasztása a Széchenyi általános iskolába. A város egyetlen ének-zene általános iskolájának a beolvasztása a Simonyi iskolába, lett belőle ének, zene és testnevelés általános iskola. A költözések mellett közben folyamatos név- (Kiss Lajos – Simonyi Zsigmond, Széchenyi – Deák, Kállaiából – Vetési lett) és feladatváltozások (általános iskola felváltja a 12 osztályt, szakiskola az érettségig viszi diákjait, érettségi utáni szakképző osztályok indítása a szakközépiskolákban, a zeneművészeti tagozat kiválik új szakközépiskolát alapítanak) a jellemzők. Fenntartóváltozások is szép számmal voltak, egyházi iskolákat indítottak, megjelentek az alapítványi iskolák, városi fenntartású tanintézetből váltás megyei fenntartásúvá.

Mielőtt a címben szereplő kiadványtípusokra tételelesen is rátérek, először arról, hogyan születnek meg ezek, az iskola mindennapjainak történetét őrző fontos dokumentumok, melyek a magyar művelődéstörténet, a magyar neveléstörténet szempontjából is eminens értékű kiadványok.

¹ Elhangzott a Honismereti Kiadványok Szerkesztőinek XI. Országos Konferenciáján, Zánkán, 2004 májusában.

Melyek azok az alapvető kritériumok, melyek megléte esetében jöhet csak létre iskolai kiadvány, nevezetesen értesítő vagy jubileumi évkönyv. Aki már foglalkozott ilyennel, akár mint intézményvezető, akár mint szerkesztő, az tudja, hogy a különböző csillagok kedvező együttállása az igencsak szükséges mindehhez. Kell egy intézményvezető, aki ezt a feladatot ambicionálja. Magáévá teszi azt a gondolatot, hogy évente visszatérően nyugót vesz a nyakába, mert az anyagot folyamatosan gyűjteni, gyűjtetni, ellenőrizni, ellenőriztetni kell. Kell egy olyan madár, aki munkájában azaz kutyakötelességből ingyen és bérmentve mindezt elvégzi. Kell a megfelelő gazdasági háttér, mert a nyomda pénzbe kerül, azt elő kell teremteni. És végül a diákoknak el kell adni, merthogy értesítőt, évkönyvet kiadni bizony költséges mulatság. Legalább egy része térüljön meg a kiadott forintoknak. Tudom, hogy sok volt a kell, de mindez tényleg kell.

Mit értek a dokumentumokon, amiről most beszélünk? Iskolai értesítőnek inkább azt a kiadványt nevezem, amely az éppen eltelt tanév végén annak minden mozzanatáról értesít. Az iskolai évkönyvnek inkább azt a fajta kiadványt érzem, amely talán nem is egy, hanem több évet foglal magába, nagyobb távot tekint át, és valami évfordulóhoz, jubileumhoz kötődve ad információkat az adott intézményről.

Veszprémben ez a műfaj kizárólagosan középiskolákhoz köthető. A kizárólag, vagy majdnem teljes terjedelemben tanévi eseményekről informáló iskolai értesítőből összesen 45 darab jelent meg az elmúlt 17 esztendőben. A tradicionális, rövidebb-hosszabb múlttal rendelkező gimnáziumok, szakközépiskolák szinte mindegyike adott ki, vagy jelenleg is közreadja tanévi értesítőit. Az újabb alapításúaknál ez csak esetleges. Első jelentkezésük általában egy-egy jubileumi évkönyv megjelenése utáni felbuzdulás eredményeként következett be. Noha ma már nincs semmilyen tiltás vagy rosszallás ezek megjelentetésénél, a mai iskolavezetés nehezen vállalja fel ezt a feladatot.

Veszprémben 1986-tól, elsőként a **Lovassy László Gimnázium** jelentet meg értesítőket. Esetükben az a helyzet, hogy időnként évente jelenik meg az értesítő, aztán hol három, hol négy tanévet fogtak egybe részletezően. A **Vetési Albert Gimnázium** 1990-től tíz éven keresztül folyamatosan, évente jelentette meg tanévi értesítőit, aztán igazgatóváltás és azóta jubileumi évkönyvet ad ki, legutóbb a 15 éveset. Hasonló a helyzet a **Dohnányi Zeneművészeti Szakközépiskolánál** is. Itt három alkalommal adtak ki tanévi értesítőt, de úgy hogy közben a kimaradt időszakról is kapunk némi információt.

Természetesen vannak olyan középiskolák is, ahol rendszeresen közlést tesznek a tanévi vonatkozó ismeretek tárárt. Rendszeresen közreadja értesítőit a 92–93-as tanévtől a **Táncsics Mihály Szakközépiskola és Szakiskola**. A **Padányi Schola Catholica** alapításától, az 1995–96-os tanévtől, a **Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola** az 1996–97-es tanévtől kezdve adja ki a tanévi értesítőt.

A megjelent középiskolai értesítők felépítése jórészt hasonló, vannak kapcsolódási pontok, melyeken keresztül az egyes tanintézetek élete, munkája, eredményei összevethetők. Közléteszik az aktuális diák és tanári kar névsort. Kronológiaszerűen leírják a tanévi eseményeket, rendkívül részletező és bőszéges adathalmaz kerül a majdani neveléstörténetés kezébe, olyan, amelyet a hivatalos iratok nem tartalmaznak, az iskolai belső anyagok nem őrzik meg, és a sajtóban sem jelennek meg. Közreadnak adatsorokat a tanulmányi eredményekről, az érettségi eredményekről.

Jellemzően megjelentetnek pedagógustól szakmai írást. (az iskolai értesítők, évkönyvek elsőrendű lehetőségei a pedagóguspublikációknak.) Közlétesznek diákmunkát, ami lehet a tanulmányokhoz kapcsolódó szakmai anyag, de lehet szépirodalmi zsenge is. Rendre közlik a versenyeredményeket, valamint a kiemelkedő programokról, a kiemelkedő munkát végzett diákokról szóló híradást.

Közölnek intézményvezetői beszámolót, értékelő munkaközösségi beszámolókat, majd minden értesítőben számot adnak az iskolai könyvtár, illetve a szakkörök munkájáról. A diákönkormányzat tevékenysége is szerepel bennük. Van sajtófigyelés, és két esetben létezik tanári publikációs jegyzék is. A **Táncsics Mihály Szakközépiskola** és a **Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola** értesítőiben olvashatjuk. Ha valaki készít ilyet, az tudja, hogy milyen nehéz korrekt és pontos bibliográfiát összeállítani ezen a területen. A nekrológok is szokásos tartozékok.

Mindezekhez elfogadható mennyiségű, zömében dokumentált fekete-fehér fotóanyag is társul az értesítőkből. Különösen vonatkozik ez az osztályfényképekre, melyek teljes oldal-méretben a diákok felismerhetőségét is lehetővé teszik. Természetesen van oldalszámozás és tartalomjegyzék is.

A Veszprémben kiadott tanévi értesítők terjedelme minden esetben a száz oldal felett van, így eléggé részletezőknek tekinthetjük azokat. Újsárat, a kiadvány feladatát tekintve felesleges anyag elvéve fordul csak elő. A könyvészeti adatokat nagyjából megtaláljuk.

A kiadványok tipográfiajáról mindenképpen beszélni kell, mert a jó olvashatóság szempontjából nem mindegy, hogy milyen a használt betűtípus, mekkora annak a mérete. Szokásosan a talpas antiqua betűket alkalmazzák, bár más is előfordul. Esetenként a számítógépes szövegszerkesztés nyújtotta szinte kimeríthetetlen variációs lehetőség a sokféle betű használatára, a '70-es '80-as évek IPM Magazinjára emlékeztető, szinte olvashatatlan szövegtükrök kialakítására ingerel, de nem ez a jellemző. A célszerűen kevés betűtípus használata, az egységesség, nem konzervativizmus, hanem az áttekinthetőséget javítja.

Ugyanez áll a kiadvány-címlapokra, a szennycímlapokra. A borítón szokásosan megjelenik a tanintézet megnevezése, az aktuális tanév megadása és az iskolajelvényt vagy iskolacímert is tartalmazó grafika. A kiadvány gerincén történő címadat közlés csak egy esetben valószínűleg. A borítók általában évről évre változatlanok maradnak, mintegy hangsúlyozva a folyamatosítást. A kiadványok B5 mérete is változatlan.

Azt kell mondani, hogy az egységesség – tartalmi felépítésben és a formai jegyekben egyaránt – fontos követelménye a középiskolák évente megjelenő értesítőinek, miután ezek sorozata összefüggő egészként, lenyomata az iskola pedagógiai munkájának, az ott folyó mindennapi életnek.

Egy kis kitéréssel hadd mondjam el, hogy nem jó a kötelempéldány-szolgáltatás. A nyomdák nem mindig adják le a köteles példányokat, így ezek a kiadványok nem kerülnek be a megfelelő közgyűjteményekbe. Szomorú, hogy az iskolák nem érzik kötelességüknek, hogy egy-egy példányt eljuttassanak a városi vagy megyei könyvtárba, a levéltárba, a múzeumba, hogy a következő korok neveléstörténészei, honismereti munkásai ezekből mérítsenek majd. Ezek a forrásértékű kiadványok nehezen férhetők hozzá, az utólagos szerzeményezés pedig nagyon nehéz. Mire valaki egy ilyen gyűjteményt összerak, sok idejébe, fáradozásába telik, mert csak személyes kapcsolatok révén lehet hozzájutni.

A másik iskolai dokumentum, amelyről beszélni szeretnék, az a különböző évfordulókhoz, jubileumokhoz kötődően megjelentetett iskolai évkönyvek sora.

Veszprémben ebből a műfajból 1974-től 2004 májusáig – a rendelkezésemre álló (és remélem pontos) adatok szerint – 23 darab jelent meg.

Az első fecske 1974-ben az **Alumíniumipari és Vegyipari Szakközépiskola** 25 éves jubileumi évkönyve volt. 1983-ban a veszprémi iparostanonc-képzés jogutód iskolájaként számon tartott **Táncsics Mihály Ipari Szakmunkásképző Intézet** (ma szakközépiskola is!) adta ki évkönyvét az alapítás századik évfordulójára emlékezve. Ezt követte 1986-ban a piarista gimnázium jogutódja, a veszprémi **Lovassy László Gimnázium évkönyve** az alapítás 275. évfordulóján. A piarista öregdiákok a Piarista Diákszövetség égisze alatt ugyanerre az évfordulóra emlékezve 1989-ben adtak ki emlékkönyvet. Ez a jubileumi évkönyv azonban nem Veszprémben, hanem Budapesten jelent meg.

A középiskolák közül a **Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola** 1995-ben emlékezett meg centenáriumi évkönyvvel elődintézményének, a Veszprémi Állami Felső Kereskedelmi Iskolának az alapítására. A **Medgyaszay István Szakképző Iskola**, Gimnázium és Kollégium 1997-ben és 2002-ben adott ki évkönyvet az alapítás 5., illetve annak tizedik évfordulóján. 1999-ben az 50 éves az **Ipari Szakközépiskola és Gimnázium** (a vegyipari utódja!), és a tíz éves **Vetés Albert Gimnázium** emlékezett meg kiadvánnyal az iskolaalapítás évfordulójáról. Utóbbi 2004-ben is adott ki emlékkönyvet, akkor az alapítás 15. évében.

Csak zárójelben említettem meg, hogy a hivatalos iskolai évkönyveken kívül vannak 50 és 60 éves érettségi találkozókra megjelentetett – rendkívül kis példányszámú, ISBN nélküli – kiadványok is. A **Veszprémi Aranyéveink 1942–1950** a háborús években diákoskodott-katonáskodott gimnazista öregdiákok emlékkönyve. A **Historia classis nostrae 1939–1943** a felsőkereskedelmiben 60 éve érettségizettek emlékeit gyűjti csokorba és hagyományozza az utókorra. Hasonló kiadvány az **Alma Mater a veszprémi várban** című munka, amit a Veszprémi Piaris-

ta Öregdiákok 2002 őszén adtak nyomdába. Ezeket az egykori osztályközösségek tagjai állították össze. Rendkívül érdekes és neveléstörténeti szempontból unikális dokumentumok. Olyan korrajzot adnak az egykori iskolákról, az akkori társadalomról, iskolai mozgalmakról, az ott dolgozó pedagógusokról, melyeket csak azok ismerhetnek, akik benne éltek az adott közösségben. Pótolhatatlanok.

Továbbfolytatva a sort, a nem középfokú tanintézmények közül a **Csermák Antal Zeneiskola** 1993-ban a 75. és 2001-ben 85. évfordulóra jelentetett meg évkönyvet. A 93-ban kiadott évkönyv két év késéssel jelent meg.

Az általános iskolák sem maradhattak ki az évkönyvet megjelentető tanintézetek sorából. 1987-től kezdődően sorra jelennek meg a 10, 15, 25, 30, 50, 100 éves múltira emlékező kiadványok. Természetesen nem mindig az alapítás évfordulója a megjelenés apropója. Az állami fiú polgári iskola jogutódjának, a **Kossuth Lajos Általános Iskola** jubileumi évkönyve az iskolaépület avatásának centenáriumára jelent meg 1998-ban. A **Gyulaffy László Általános Iskola Veszprém–Gyulafirátót 2000–2001** évkönyvének apropója, pedig államalapításunk 1000. évének a megünneplése volt. Egy vagy több jubileumi évkönyvet adott ki a **Báthory István**, a **Christo Botev**, a **Bem József**, a **Dózsa György**, a **Cholnoky Jenő** és a **Kiss Lajos**, valamint a **Rózsa úti** általános iskola.

A jubileumi évkönyvek tartalmi és formai világa nagyon színes. A közös vonás az, hogy intézménytörténet szinte minden esetben – bár néha csak vázaltszerűen –, de megjelenik. Esetenként a tanintézet előtörténetét is megtaláljuk. Vannak kronológiák, melyek az áttekintett időszak hosszától függően értelemszerűen elnagyoltak. Ezek az összeállítások a jubileumi köteteknek a nyitó részei. Ide tartoznak az intézményvezetők, az éppen aktuális helyi nagyságok megnyitóián kívül a névadóról emlékező összeállítások is.

Minden esetben kapunk egy munkatársi névsort, bár időnként ez csak az alapítás körüli és a kiadási évre vonatkozó adatsorra igaz. Nincsenek meg az alkalmaztatásra vonatkozó –től-ig időhatárok sem. Megtálalhatók az osztálynévsorok, de bizony itt is hiátussal találkozunk. Egy évfordulós, több évet átfogó évkönyvben a végzett diákok teljes névsorát illik közölni. Valószínűsíthető, hogy néha a terjedelmi korlátok, néha pedig a személyi anyagok hiánya hiúsította meg a teljes diáknévsorok közlését. Különösen vonatkozik ez az alapítás 100. évét ünneplő vagy még régebbi alapítású iskolákra.

Az évkönyvek zömében megjelennek azok az összeállítások, ahol a híressé vált volt diákokról, vagy tanárokról olvashatunk. Színes illusztrációkat kizárólag az általános iskolai évkönyvek tartalmaznak. Itt jelentősebb a kiadvány támogatása, egy-egy kiadvány szponzorálását könnyebb volt megszervezni.

Ezekben a kiadványokban nagyrészt gazdag tartalmú, magas informatív értékű anyagok jelentek meg, de vannak minden különösebb koncepció nélkül összerakott évkönyvek is. Utóbbiakból az érezhető ki, hogy viszonylag kevés idő állhatott a megbízott szerkesztők rendelkezésére, vagy nem mindig a legmegfelelőbb kollégát sikerült kiválasztani, megnyerni a feladat végrehajtására. De nem ez a jellemző a Veszprémben kiadott évkönyvekre. Döntő többségük tisztességesen, esetenként magas szinten teljesíti a kitűzött célt.

Egy jubileumi iskolai évkönyv anyagának összegyűjtése, összeállítása, megszerkesztése szakértelmet kívánó feladat. Itt nem csak a tárgyi ismeretekre kell gondolnunk – tehát az intézménynek a megbízható ismeretére, vagy azoknak a személyeknek a meglétére és megtalálására, akik az adott időszakról korrekt, hiteles információt képesek adni – hanem némi kiadványszerkesztői ismeretre is. Fel kell mérni a rendelkezésre álló anyag jellegét és mennyiségét, meg kell határozni egy megfelelő közlési sorrendet. A szerzőknek minden esetben vissza kell adni a már beszerkesztett írásukat korrektúrára. Ha lehet, biztosítani kell már menet közben a lektorálást. A rendelkezésre álló illusztrációknak dokumentációs és nem térkitöltő jellegűnek kell lenni. A bélyegkép méretű fényképek alkalmatlanok ilyen célokra.

Már szót ejtettem a tanévi értesítőknél a tipográfiáról. Szerencsére a jó ízlés (vagy az időhiány, esetleg a kisebb szakértelem?) meggátolta a túlzások megjelenését az iskolai évkönyveknél. A formai jegyekhez tartozik a kiadványok mérete is. A Veszprémben kiadott iskolai értesítők és jubileumi évkönyvek szinte kizárólag az erre a műfajra jellemző B5 méretben készültek, készülnek. Ettől eltérő mérettel alig találkozunk. A borítók többszínnyomásúak. Az évkönyveknél az iskolaépület fotók dominálnak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Veszprémben, az iskoláknak meghatározó köre törekszik arra, hogy számot adjon önmagának, és – ez talán a legfontosabb szempont –, a diákoknak adjon számot az elvégzett munkáról, a mindennapok történéseiről. Az általuk kiadott értesítők, évkönyvek a magyar művelődéstörténet, a magyar neveléstörténet forráskiadványainak sorát gyarapítják.

Ezek a kiadványok – mint a jó borok –, minél régebbiek, annál becsesebbek. A diákok erre majd az egyre növekvő évszámú érettségi találkozókra jönnek rá, amikor a fakuló emlékezetet segítik ki a találkozókra elvitt régi értesítők, évkönyvek. Azonban, hogy ez így legyen, és valóban megfelelő színvonalú dokumentumok kerüljenek ki az iskolákból, a jó szándék mellett úgy vélem, szükség lenne egy, a gyakorlati tudnivalókat tartalmazó segédeszközre, útmutatóra, amit a szerkesztők haszonnal forgathatnak.

Csiszár Miklós

HÍREK

Honismereti Kör alakult Gödöllőn

Fülöp Attiláné a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ igazgatóhelyettese és dr. Mélykúti Csaba a Gödöllői Királyi Kastély Barátainak Egyesülete elnöke kezdeményezésére az elmúlt évben Gödöllőn megalakult a Pest Megyei Honismereti Egyesület Gödöllői Köre. Ezzel tízre nőtt Pest megyében a helytörténettel foglalkozó körök száma. A tagok között több neves helytörténészt találunk, mint Faludi Ildikó, Merva Mária, dr. Wallshausen Gyula, Horváth Lajos, dr. Varga Kálmán.

Az alakuló ülésen dr. Mélykúti Csaba ismertette a honismereti moizgalom célját, feladatait és eszközeit, valamint szerepét az ifjúság nevelésében. Javasolta a 2005. évi munkára: gödöllői évfordulónaptár készítését, a Kör tagjai tevékenységének felmérését és a városlakók számára városnéző séta keretében Gödöllő műemlékeinek bemutatását. Az alakuló ülésen részt vett Halminé dr. Bánó Anna megyei titkár, az Országos Elnökség tagja, aki üdvözölte az új Kör tagjait és hasznos útmutatásokat adott a Kör munkájához.

A résztvevők magukra nézve elfogadták a Honismereti Szövetség Pest Megyei Egyesülete Alapszabályát, majd dr. Mélykúti Csaba, Lábodi Károly és Lakatos Györgyné személyében háromtagú ügyvezető elnökséget bízta meg a Kör további irányításával.

A kör megalakulását számos tevékenység előzte meg Gödöllőn: 1998-ban G. Merva Mária múzeumigazgató szerkesztésében megjelent a Helytörténeti olvasókönyv, amelyet minden általános és középiskola használ Gödöllőn. Az Erkel Ferenc általános iskola diákjai katalógust készítettek a város szobrainról és emléktábláiról. A Tájak-Korok-Múzeumok Gödöllői Klubja ápolja a Rákóczi, Kossuth és Széchenyi hagyományokat. A Gödöllői Királyi Kastély Barátainak Egyesülete a Grassalkovics és Erzsébet királyné hagyományokat gondozza. A Magyar Nemzeti Lobogó Társasága Rákóczi-, Bocskay-emléktáblát és Trianon emlékművet állított. A város önkormányzat az I. világháborús emlékművet kibővítette a II. világháború hősi halottjai emlékművével és a holocaust 60. évfordulója alkalmából emlékművet állíttatott az izraelita ötemetőben. Az „Életet az éveknek” Nyugdíjas Klub rendszeresen részt vesz a Pest Megyei Honismereti Egyesület pályázatain (Rákóczi, Kossuth, 1848/49 forradalom és szabadságharc) és értékes helyezéseket ér el. A Gödöllői Városi Akadémia, amely eddig XXVII. szemesztert élt meg, rendszeresen foglalkozik helytörténeti témákkal neves országos és helyi előadók közreműködésével. A Városi Múzeum szerkesztésében gödöllői monográfia készül. Helytörténeti anyagok kiadása van folyamatban az alábbi témákban (dr. Mélykúti Csaba szerkesztésében): a gödöllői izraelita hitközség és temető története 1852–1945.; Gödöllő és környéke legendái; Gödöllő köztéri szobrainról dióhéjban; Gödöllő millenniumi arcképcsarnoka; 1848/49 gödöllői eseményei és hősei; Kossuth Gödöllőn; Rákóczi Gödöllőn és Pest megyében.

A helytörténeti anyagok Gödöllőn két helyen: Városi Múzeum és a Városi Könyvtár gyűjteményében található meg. Ugyanitt tanulmányozhatók Györe Zoltán: Gödöllő lakosságának genealógiája a kezdetektől 1906-ig című munkája CD-n és kéziratban is.

A Kör igyekszik a városban folyó helytörténeti tevékenységet számon tartani és az elkészült munkákat a Helytörténeti Gyűjtemény részére megszerezni. A Kör tervezi a helytörténeti munkához feltétlenül szükséges levéltárak meglátogatását is.

Dr. Mélykúti Csaba

HAGYOMÁNY

A csíksomlyói búcsú*

Vannak, akik már napokkal előbb elindulnak. Mennek országúton, ösvényen, úttalan utakon, erdőn-mezőn keresztül. Viszik a zászlót, énekelnek. Jöhet vihar, lehet hőség vagy hideg; csak mennek, mert legkésőbb szombat reggelre oda kell érní.

Csíksomlyó a székely Róma.

Pünkösdkor messze földről zarándokolnak ide a hívők. Elindulnak valami titokzatos, a múlt homályába vesző hívásra. A katolikus magyarság legnagyobb közös ünnepe ez.

Csíksomlyó Csíkszereda külvárosa. A ferencesek 1400-ban kaptak engedélyt a pápától arra, hogy itt kolostort építsenek. Csíksomlyó a székelyföldi katolikus vallás központja lett. Különös jelentőségűvé a *csodatévő Madonna-szobor* tette. A székelyek számtalan rendkívüli eseményt, csodát tulajdonítanak a szobornak. A hagyomány szerint a pünkösdi zarándoklat szokása is a Mária-szoborhoz kötődik.

A XVI. század elejétől Erdélyben is hódítani kezdett a reformáció. Terjedését az egykor katolikus Izabella fejedelemasszony is támogatta. Fia, az ifjú János Zsigmond király az erőszaktól sem riadt vissza. Térített szép szóval, de kényszerrel is. *Gyergyóban és Csíksaban* azonban ellenálltak. *Gyergyóalfalu* lánglelkű papja, *István* összegyűjtötte a környék katolikusait. Könyörgő imákat mondtak és keresztet alatt zarándokoltak el Csíksomlyóra a Boldogságos Szűz szobrához vallásuk védelmét kérvén. Valóságos mozgalom bontakozott ki, s a búcsújárók száma egyre nőtt.

1567-ben János Zsigmondnak elfogyott a türelme. Elhatározta, hogy sereget küld az unitárius vallás felvételét megtagadó csíki katolikusok ellen. Éppen Pünkösd volt. A Csíksomlyón gyülekező székelyek nem ijedtek meg. Felfegyverkezve indultak a király hada elé. S a Hargita hágóján, a *Tolvajos tetőnél*, helyismeretüket kihasználva győzedelmeskedtek János Zsigmond csapata felett. A hazatérő diadalittas csíkiak már messziről *zöld gallyakkal* jelezték az otthonmaradottaknak az örvendetes hírt. A *győzelmet* az emberek a Boldogságos Szűz közbenjárásának tulajdonították. Ez időtől lett a Székelyföldön a *legnagyobb katolikus ünnep* a csíksomlyói búcsú.

Az azóta eltelt idő a hagyományok egész rendszerét alakította ki. A zarándokok megérkezvén Csíksomlyóra nem a Mária-szoborhoz mennek először. A templom bejárata előtt meghajtva zászlóikat a *Szent János Kápolnához* vezet az útjuk. 1770 óta itt történik a búcsújárók fogadása. A kápolnát a hívek kérésére építették, akik – lévén nagyon sokan voltak – nem fértek be a templomba. Így Pünkösdkor és Nepomuki Szent János ünnepén itt, a hordozható oltárkövön mutathattak be szentmisét. A zászlóval érkező községek zarándokcsoportját *keresztaljának* nevezik (értsd: egy kereszt alatt lépkednek.) A körmeneten mindig a *gyergyóalfalui* keresztalja az első; figyelmeztetvén arra, hogy ők a hősi korszakban is elsőek voltak. A búcsún résztvevők – az egykori győzelmi híradásra emlékezve – ma is vágnak, vagy vásárolnak maguknak úgynevezett *búcsúágot* – fiatal, zöldellő nyírfaágot; – ezzel térnek haza.

A csíksomlyói Pünkösd a *moldvai csángók* számára is a legnagyobb ünnep. Egy egész népcsoport jár ide hitében megerősödni. Egy nép, amelynek elvették anyanyelvét, múltját. De, amelyik - idegen környezetben is - meg tudta őrizni vallását. Ők azok, akik évente csak egyszer hallanak misét az anyanyelvükön. Itt Csíksomlyón, Pünkösdkor.

Minden, ami a csíksomlyói búcsún történik; az a *hit*, a *hűség* és a *hagyomány* ötvözete. Az embereknek erőt ad vallásuk, az érte való közös kiállás, az összetartozás érzése.

* A cikk megírását a Magyar Kollégium segítette.

Hívőnek, hitetlennek felemelő élmény.

Aki a *Csíksomlyói búcsú* szokásait kutatja, jól teszi, ha már péntek éjjel megérkezik Csíkszeredába. Ha "kicsi kocsi" jött, hagyja a városban autóját és induljon el gyalog Csíksomlyó felé. Hamarosan találkozik valamelyik zarándokcsapattal. Ballágon mögöttük, hallgassa az énekeket, a zsolozsmákat. Élje át azt a különös hangulatot, ami a kegyhelyhez vezető éjszakai úton vár rá.

A templom kivilágítva fogadja a búcsújárókat. Itt már elhal az ének, az emberek megérkeztek. Fáradtak. Bent a templomban sokan vannak. Körben a falak mentén pokrócokra ülve-fekve alszanak. Mások halkán imádkoznak. Vannak, akik sorban állnak a csodatévő Szűz előtt, hogy megérinthessék a szobor lábát.

Aki különleges élményre vágyik, induljon el gyalog a szabadtéri oltár, a nyereg felé. Óvatosan kell haladnia, mert itt bizony nincs világítás és az út is csak afféle földút. Felfelé kanyarog. Félórányi séta után a domboldalon tüzek pislákoló fényét fedezzük fel. Ahogy haladunk felfelé, úgy bontakoznak ki sorra sötétségéből. Fialok rakták, akik sátrat vertek itt. Halk énekszó hallatszik, no meg a tűz pattog.

Ha gígyönyörködtük magunkat, le is fekehetünk, mert egy ideig úgysem történik semmi. Burkolódzunk be a magunkkal hozott takaróba és hunyjuk be a szemünket!

Amikor felébredünk, már világos van, bár még nem kelt fel a nap. Egy nagy réten vagyunk, két hegy között. A köztük lévő mező két oldalra enyhén lejtős. Most értjük meg, hogy miért is hívják ezt a területet *nyeregnek*. A nagyobbik domb a Nagy-Somlyó. Rajta valami építmény látszik. A tetejére éppen most kúszik fel egy zászló. Nem hiszünk a szemünknek: piros-fehér-zöld. A kisebbik magaslaton a fák mögött egy kápolna körvonalait véljük felfedezni. Mire visszanezünk a Nagy-Somlyóra, a zászlórúdon már nem leng semmi. *Látomás* volt talán?

A Kis-Somlyó felől énekszó hallatszik. Egy csoport van ott. Egymás mellett állnak az emberek a domboldalon és románul énekelnek. Aztán elmennek, jönnek mások, majd megint mások. Élni kezd a dombtető. A zarándokok, akik feljöttek ide, a Salvator-kápolnában térden állva mondják el *imájukat*. Majd kimennek a domboldalra, és várakozón néznek kelet felé. Várják a napfelkeltét. S, amikor az első napsugár felcsillan a hegy mögül, megszólal egy *harang*. Tiszta hangja betölti a mezőt és az emberek szívébe béke költözik.

Nem tart sokáig az áhítatos hangulat. Fialok jönnek, kispapok, s elkezdik rendezni az oltár környékét. Székeket hoznak, kordonokat feszítenek ki. Beállítják a hangosító berendezést, teszik a dolgukat. Jönnek mások is. *Féllábú koldus* araszol fel mankójával a dombra. *Cigányok* egész nyaláb nyírfaággal érkeznek. *Búcsúággal* kereskednek. A *kakasos*, vagyis a pattogatott kukoricás is felállítja asztalkáját. Mindenki azt reméli: szép napja lesz.

Most azonban ereszkedjünk le a dombról a kegytemplom elé. Itt nagy a forgalom. Sorra jönnek a keresztalják. *Hangszórón* mondják be, hogy az érkező csoport melyik faluból jött, kik csatlakoztak hozzájuk, ki az a pap, aki vezeti őket, hányan vannak. A különböző keresztalját a *csengettyűszóról* is meg lehet ismerni. Kicsi, kézben hordható, nyeles harangocskát visz magával a csapat néhány tagja, akik mindjárt a zászló mögött lépdelnek. A kezükben lévő csengőket egyszerre, ritmusra rázzák. Minden falura jellemző egy ütem. Avatott fül azonnal felismeri, hogy ez a csengettyűszó Csíkszentkirályé, amaz meg Kászonyakabfalváé...

A kegytemplom oldalában ezalatt összeáll a *Kordon*. Ez valójában egy mozgó kötél-keret, amelyet a csíkszeredai Márton Áron Főgimnázium és a Segítő Mária Gimnázium képviselői öltözött diákjai visznek, tanáraik felügyelete mellett. A Kordonon belül első egy székelny-ruhás fiú viszi a *Kisbuzilika-jelvényt*, mögötte két fiatal pár halad. Ezután következnek a *Labarum*. A labarum: győzelmi jelkép. A csíksomlyói Labarum – egyesek tévesen Labóriumnak mondják – olyan, mint egy nagy puff. Súlya 30 kg, így nem kis teljesítmény a katolikus gimnázium legjobb végzős diákjaitól, amikor azt végigviszik a körmeneten, hegynek felhegyről le. Ezután lépkednek a *ministránsok*, majd a liturgikus ruhába öltözött *papság*.

A Kordon előtt először a *gyergyóalfalvi egyházközség* keresztalja halad. Utána *Csíksomlyói Passió játékok* testülete saját zászlójával, majd a két említett gimnázium diákjai és tanárai saját lobogóikkal. Ezután következik a Segítő Mária Gimnázium *vegyes kórusa*, végül a különböző szerzetesnők csoportjai és a jelenlévő *Lovagrendek*. A *világi méltóságok* a Kordon mögött lépdelnek.

A nyereghez több út vezet. A Kis-Somlyót meg lehet kerülni balról és jobbról is. De a hegyre is több ösvény visz fel. Minden keresztaljának megvan a saját útvonala. A *zarándokok* nagy része a Kegyetemplomtól a Kis-Somlyóra vezető legrövidebb, de legmeredekebb úton *küszködik* felfelé. Ez a Kálvária, más elnevezéssel *Jézus hágoja*, *Jézus útja*. A stációknál megáll a csoport, és az emberek elmondanak egy imát, elénekelnek egy zsoltárt. Azután újra nekivágnak a meredek kaptatónak. Minden *keresztalja* előtt három férfi viszi – három rúddal megtámasztva – faluja egyházközségének zászlaját. Ha egy-egy csoport találkozik az úton, *zászlaikat meghajtván köszöntik* egymást. A csoportok között egy-két magányos ember is kapaszkodik. Itt három csángó asszony, ott egy házaspár kisgyermekkel, s emitt egy nagyon öreg néni. Két vékony bottal keresi az egyensúlyt. Alig vánszorog. De megy. Megáll a stációknál és *erőt gyűjt*. És Isten segítségével *felér*.

A nyereg lassan megtelik. Elöl a *gyergyóalfaluiak* állnak, emlékeztetvén mindenkit az első Csíksomlyói Pünkösdre és a lánglelkű *István papra*. A zöld *búcsúágak* pedig a János király csapatai felett aratott győzelem hírére. Az asszonyok egy, a Kálvária kaptatóján szedett ötlevelű kicsi növényt szorongatnak. "*Jézus tenere*" – mondják. Nagyon meleg van, de az emberek türelmesek. Mögöttük van egy átgyalogolt nap, kinek-kinek több is, de előttük az *üdvözülés*.

A szabadtéri oltár gyönyörű. Formája a *hármás halmot* mintázza, tetején pedig *leveles koronával* a tövében a *kettős kereszt* áll. Háta mögött a Kis-Somlyó *dombja* fák ágai mögé bújt kápolnáival és keresztjeivel. Előtte a Nagy-Somlyó oldalára felkúszó *rét*. Ez a természet-ada *kegyhely* a világ talán legszebb temploma. Az itteni mise semmihez sem hasonlítható. Félmillió ember lelke ér itt össze az *égbolt kupolája* alatt.

A tömegben fehér *zászlók* jelzik, hogy hol lehet *gyónni*. Fehér ruhás pap ül egy padon, s a bűneit megbánó ember leülhet mellé. Az oltár mellett állították fel a csodatévő Mária-szobor mását. Ide lehet jönni, *imádkozni*, és *gyertyát gyújtani*. Nem messze ettől hosszú sorban állnak az emberek, hogy *áldozhassanak*. Csángó legény, városi asszony, székely harisnyás öregember, fiatal leány türelmesen vár a sorára.

Az istentisztelet után a tömeg lefelé indul. S ilyenkor többnyire megérkezik a – szinte elmaradhatatlan – zápor is. De ez senkit sem zavar. Ez is hozzátartozik a zarándoklathoz. S a meg-hűlés is, amit úgy hívnak: *Szűz Mária-tüdőgyulladás*.

Napközben lent a falu főutcáján tart a többnapos vásár. Nagy a meleg és a por, mégis hatalmas a tömeg, nagy a tolongás. A vásár ugyanolyan, mint szerte a világban: zajos és bazári. De a gyerekeknek nagy élmény. Vásár nélkül számukra nem is lenne az ünnep teljes.

A zetelaki keresztalja Jézus útján, 1999. május 22.

Délután a csobotfalvi Szent Péter és Szent Pál templomban *csángó misét* tartanak. Ezután célszerű Csobotfalváról – amely Csíksomlyóval egybeépült falu – visszaigyekezni a nyeregbe. Lelkes fiatalok ekkor, az estebe hajló délutánon adják elő a Csíksomlyói passiót. Felejthetetlen élmény a korabeli forgatag felidézése, az egészen naturális keresztút és a megfeszítettetés. S persze a feltámadás reménységet adó misztikumja is.

Lent a kegytemplom elől ilyenkor indul haza a keresztalják egy része is. Csengettyűszóra –van, ahol dobok ütemére – összegyűlik a csoport és elindulnak hazafelé. Még búcsút mondanak a kegyhelynek és a barátoknak. *“Kik még most egy éve velünk voltak, – Jaj, de igen sokan sírba szálltak – És míg eljön egy másik esztendő, más esztendő – Minket is elfedhet a temető”* – éneklük. Elbúcsúzni, elmenni – annyi, mint egy kicsit meghalni.

De az Isten véled szomorúsága nem tart sokáig. Indulni kell! A fárasztó nap után még hosszú az út *hazáig!* Elöl egy férfi viszi a *falu tábláját*, majd a *zászlóvivők* és a *csengőt rázó* csoportja következik. Vannak, akik ilyenkorra már annyira elfáradnak, hogy *szekérre* ülnek. A hangulat mégis *vidám*. Ének- és csengőszó kíséri a menetet. *Hazafelé* tartanak.

Akik Csíksomlyón maradnak, azok a szombatról vasárnapra virradó éjszakát is *átvirrasztják*. Legfeljebb néhány százan lehetnek, akik *Pünkösöd hajnalát* a nyeregben várják. Kisebb-nagyobb csoportokban, mindnyájan a Szellő hegy felé fordulva állnak az emberek. Várják a *napfelkeltét*. Halkan énekelnek. Árcukon áhítat. Amikor a nap első sugarai felcsillannak, selyemkendők kerülnek elő. Azt mondják, aki Pünkösdkor selymen vagy lószőrszítán keresztül nézi a felkelő napot: meglátja benne a *Szentlélek fehér galambját*. Sok hívő számára ez az üdvözülés pillanata. Ilyenkor egy szemvillanásra megáll az idő.

Aztán vége lesz a *varázsnak*. A nap végigvág a domboldalon, már nem lehet belenézni. Alakja lesz mindennek, az elnyúlt árnyékok végighullámoznak a tájon. Csend van.

S egyszer csak megszólal egy *klarinét*. Hangja lágyan ömlik szét a tájon. Középkorú ember fújja, leülve egy deszkából ácsolt emelvényre. Az emberek körülveszik, s hallgatják az ismerős dallamokat. Amott egy csángó asszony éneklél Jézus életének utolsó napjait. A Kis-Somlyó hegy újra *benépesül*.

De már ekkor fent van a nap. Melege, fénye *bizakodással* tölti el az embereket. Léleekben megtisztulva fogadják az ünnepet. *Áldott legyen az Úr neve*.

Romhányi András

Bors Károly, a kunszentmiklósi sajtó megteremtője

Történetünk hőse nem hadfi, nem is tudósként vagy művészként szerzett babérokat. A mi végrehajtnók a XIX. század második felében a helyi közélet mindeneképp írta be nevét a felső-kiskunsági Kunszentmiklós város történetébe, miközben elsőként írt könyvet a város történetéről. A hálátlan utókor méltatlanul hullatta ki emlékezetéből, pedig már életében lexikon címszó lett. Nevét föllelhetjük Szinyei: Magyar írók élete és munkái 1891-ben megjelent, 1. kötetében.¹ A szócikk természetesen nem tartalmazza még hősünk fő művét, 1893-ban megjelent várostörténeti munkáját, „A Borsot”. Így, az alapműveknek kijáró tömörséggel emlegetik ugyanis nálunk egy bő évszázada Bors Károly: Kunszentmiklós város történelmi adatai című munkáját, ezt a ma már fehér holló ritkaságú könyvet.²

Egyetlen könyve megjelenését hősünk alig két évvel élte túl. „Meghalt az igazmondó, ki városunk közügyét szíven viselte” – szólta róla a nekrológ az ő újságja, a Kiskunsági Híradó 1894. december 9-i számában.³ A búcsúztató szerint siratta özvegye és négy árva fiúgyerme-

¹ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp.

² Bors Károly: Kunszentmiklós város történelmi adatai. Letelepdedési kora, anyagi és szellemi fejlődése. Kunszentmiklós, Bors Károly ny., 1892. 327. old. (A továbbiakban: Bors)

³ Kiskunsági Híradó, 1894. 50. sz. (dec. 9.) 1. old. (A továbbiakban: KkH)

ke, és gyászolta az egész város. De gyászolta-e őszintén mindenki? Amit róla eddig tudunk – annak alapján aligha. Közéleti szereplésével, írásai hangnemével, szókimondásával több haragost, ellenséget szerzett, mint igaz barátot. Kortársai hol hősnak, hol nehéz természetű városatyának, hol szókimondó néprtribunnak, hol izgága fickónak, hazátlan „gyüttmöntnek” tartották.

Szívesen és sokat író, grafomán, mégis rejtőzködő alkat volt. Származásáról, múltjáról keveset árult el, pedig leélt itt negyven esztendő, miután huszonnyolc évesen Szentmiklósról vetődött. 1894 őszén, kevéssel a halála előtt közreadott egy cikksorozatot a maga szerkesztette hetilapban.⁴ Legtöbbet innen tudhatunk meg róla: két-három elnagyolt bekezdésben összegezte ifjúkora néhány epizódját. Egy Somogy megyei, Balaton-közeli kisközségben, Telekiben született. „...Az első napsugár, mely a szerény hajlékra esett, a hol születtem, akkor volt, amikor jó apám 1826. február 3-ikat írt, mert ő volt a falu iskolamestere és egyszersmind nótáriusa is volt egy személyben...” – írta az említett cikksorozat első részében. Édesapját tizenégy, édesanyját tizenhat évesen veszítette el. Apja nyomán falusi tanító lett. Előbb a Somogy megyei Igalon tanított, később a szomszédos Ráksi nevű falucskába került tanítónak és nótáriusnak. Az 1850-es évek elején a földbirtokok kataszteri munkálatai végett Kaposvárra rendelték be az ifjú jegyzőt. Itt, a Korona fogadóban lépett föl ekkor a Latabár-szintársulat. A színészek, amikor nem játszottak, folytonosan mulattak. A naiv falusi jegyző azt gondolta, ez a neki való szépelet. Minden vagyonát pénzzé téve, 1500 forinttal a zsebében, Mohácsra csapott föl vándorszínésznek 1853-ban. Gyorsan elolvadt azonban a pénz, s elkezdődött a koplalás. Mohácsról Váczra, onnan Baracsára, majd Ráckevén át 1854. december 24-én Kunszentmiklósról sodorta a sors a társulatukat. „Szívesen fogadtak bennünket, a város anyagi helyzetéhez képest pártoltak is” – nyugtázta az itteniek bánásmódját. Ámde csődöt jelentett a társulat teljesen eladósodott igazgatója, s „ment a truppnak 20 tagja 100 felé, ki-ki merre látott, s szellemi képzettsége után megélhetési módhoz jutni reménye volt.”⁵

Az ifjú teátrista időközben belátta, hogy puszta rögeszme volt az ő vonzódása, hiszen semmilyen színészi tehetség nem szorult belé. Néhány szentmiklósi cimborája segítségével helyben maradt: írnozkodott, s zongoraleckéket adott a város akkori egyetlen zongoráján. 1871-ben választhatott a takarékpénztár könyvelői, vagy a járásbíróság végrehajtói állása között. Barátai tanácsára az utóbbihoz pártolt. Eleinte jónak is ígérkezett a hivatal, de később évről évre fogyott a per és a végrehajtás, s így a jövedelem is. Ezen a ponton ér véget az önéletrajz. Borstól ebből a cikksorozatból már nem tudunk meg többet Borsról. Maradnak az anyakönyvi bejegyzések, meg a tudósításaiban, a könyvekben s az újságjaiban itt-ott elszórt életrajzi morzsák, utalások, végül a már idézett halotti búcsúztató. A további életút – ha vázlatosan is – ezekből rekonstruálható.

Családi életének fordulatairól az anyakönyvi bejegyzések árulkodnak. 1868-ban kötött házasságot Csapó Rozáliával. Apósa a reformkori Kunszentmiklós vagyonos kereskedője, a „görög” Csapó György volt. Házassága rosszul sikerült. Gyermekek sem született, egy hat év körüli árva fiúcskát vettek magukhoz 1872-ben. A katolikus anyakönyvben az egyházból kilépettek között a következő bejegyzés olvasható: 1875-ben Bors Károly, „...hogy nejtől elválasztassék a r. cath. vallást elhagyta és ref. vallásra ment át.” Hogy végül tényleg elvált-e, arra nézve nincs adatunk, tény azonban, hogy Csapó Róza 1878-ban elhunyt, s Bors még ebben az évben feleségül vette a nála harminc évvel fiatalabb Zorella Annát. Három fiuk született, de előbb örökbe fogadták a már említett árva fiút.⁶

⁴ KkH, 1894. 35. sz. (aug. 26.) 1. old.; 36. sz. (szept. 2.) 1. old.; 37. (szept. 9.) 1. old.; 38. (szept. 16.) 1. old.; 39. sz. (szept. 23.) 1. old.

⁵ Uo. 36. sz. (szept. 2.) 1. old.

⁶ A kunszentmiklósi református parókián és a katolikus plébánián őrzött kereszteleési, esketési és halotti anyakönyvekből Németh Zoltán gyűjtötte össze és bocsátotta rendelkezésemre a Bors Károlyra vonatkozó bejegyzéseket, amiért ez úton mondok köszönetet. A bejegyzések lelőhelye és sorszáma a következő: Házasságkötések: Rk. Ház. Ak., 211. old., 1868. szept. 8., Csapó R.; Ref. Ház. Ak. 6. köt., 1852–1890., 183. old., nr.29., 1878. aug. 7., Zorella A.; Keresztelesek: Ref. Ker. Ak. 1856–1890., 1879. június 22., 321. old., nr. 91, Jenő; Rk. Ker. Ak. 4. köt., 1864–1880. 7. old., nr. 18. 1879. dec. 24., Károly; Rk. Ker. Ak. 5. köt., 1881–1907., 50. old., nr. 116., 1884. aug. 23. Pál; Uo., 125. old., nr.18., 1890. febr. 12. Béla; Halálozások: Ref. Hal. Ak., nr.77., Csapó R. 1878. júl. 3.; Rk. Hal. Ak. 125. old., nr.104., Bors Károly 1894. december 2.; Rk. Hal. Ak., 1909–1930., 38. old., nr. 51., Zorella A. 1919. aug. 4.

Hősünk életútjának ebből a korszakából már elhagyhatatlan a közéleti figura, a helyi közszereplő viselt dolgainak szemléje. Kezdeményezőként vett részt a Kaszinó és a Polgári Olvasóegylet 1863-as, majd a Dalárda 1865-ös megszervezésében. Az Olvasóegyletnek még alelnökévé is megválasztották, mire rögvest fölajánlotta hatszáz kötetes könyvtárát a tagok kulturális épülésére. „Tönkre is ment teljesen a könyvtár, mely mintegy 1000 ftozt ért” – nyugtázta rezignáltan a következményeket várostörténeti könyvében az önzetlen adományozó.⁷ A későbbiekben is leleményes kitalálója, kezdeményezője, megörökítője, krónikása volt minden helyi közügynek. Szép írása és jó fogalmazási készsége folytán ugyanis rendre ő volt minden nemű alakulás jegyzőkönyvének vezetője, később, működésükben jegyzője, legyen az iskolaszék, gőzmalom, gőzfürdő, vagy éppen sertéshizlalda részvénytársaság. A Kaszinóban az 1880-as évek elején – éppen az ő személye miatt – szakadás történt, csaknem húszan kiléptek, s megalakították az „ellen-kaszinót”, az Egyenlőségi Kört. A kilépett társak lassan, s egyenként visszaszivárogtak, mire a makacs Bors egy cikkében megróttá a megalkuvókat, s ezután egyedül alkotta a Kört.

Tovább nőtt a helyi közéletben betöltött szerepe, s tovább gyarapodott ellenségeinek száma, amikor 1883 decemberében megindította első újságját, a *Kunszentmiklós és Vidékét*.⁸ Ezután már a szélesebb nyilvánosság előtt ontotta ötleteit, ostromozta ellenfeleit, leginkább a helyi hatalom képviselőit, míg egyszer csak „robbant a bomba”: sokak meglepetésére és bánatára képviselővé választották a kritikus lapszerkesztőt. A váratlan fordulattal nehezen békéltek meg a helyi hatalmasok. Bors erre a lapjában vágott vissza az ellene felszólalóknak: „Nem tehetünk róla, akár tetszik igénytelen személyiségünk egyiknek vagy másiknak, akár nem... mi ezután is a közügy hű szolgálatától, az igazság kimondásától, az érdem nyilvánosságra hozatalától, a községi ügyek körüli rendetlenségek mulasztások stb. megrovásától, ostromozásától visszalépni nem fogunk. És azok, akiknek mint értesültünk, „gyűttment”-ségünk szúrja képzelt nagyhatóságát és arisztokratikus jellemét, vegyék tudomásul: hogy Magyarországon, még ha valaki kunszentmiklóson lakik is – a honpolgári joggal bírók között nem „gyűttment” ember, mert azt a polgári jogot nem a redemptio után osztogatják...” – oktatta plebejus öntudattal a betelepült végrehajtó a demokrácia kis kátéjára módos, tekintélyes, törzsökös ellenfeleit.⁹

Bors Károly Kunszentmiklós elöljáróságának szorgos képviselője lett, s viselte ezt a tisztséget egészen haláláig. Megválasztása évében kapta az első figyelmeztetést a mindig magas hőfokon izzó szervezete. Egy hivatalos kiküldetésekor agyszélhűdést kapott. A súlyos betegség következményei haláláig kísérték. 1894. november 17-én még árverést tartott Fülöpszálláson. Másnap megjelent az utolsó cikke: „*Szegény embert az ág is húzza*” – harsogta újabb személység, egyben közérdekű sérelmét: megbüntették egy rossz, igazságtalan törvény miatt.¹⁰ Mikor ez a szám megjelent, túl a végzetes rosszulléten, halálos betegen feküdt. A *Kiskunsági Híradó* következő, november 25-i száma már az ő szerkesztése, írásai nélkül került az olvasók kezébe, miként a december 2-i is. Ezt már a kezébe se vehette: aznap késő este halt meg. A fentebb idézett nekrológ szerint: „A gazdagnak, úgy mint szegénynek egyaránt igazságot szolgáltatott – mint teljesen független ember – tollával. Nem volt kenyere a talpnyalás, csuszás-mászás –, ki merte nyíltan mondani, a mit nem talált helyesnek. Ostromozta tőle telhetőleg a bűnt, megfékezte a kishitúséget, – szóval megszerettette magát úgy a felsőbb, mint az alantasabb néposztályban.”¹¹ December 4-én délután három órakor, nagy tömeg jelenlétében búcsúztatta az elhunytat Drien István esperes-plébános, majd a fölszögi katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra Bors Károlyt.

Az özvegy még két évig küszködött a lappal, s hat évig a nyomdával. 1919-ben temették férje mellé, miután fölnevelte a négy fiúgyermeket, akik közül Károly futotta be a legszebb pályát. Jónévű építész lett, több szentmiklósi épület fűződik a nevéhez, többek között a 2003-ban lebontott egykori gyógyszerár (utóbb posta), két tanyai iskola, s a Fő utcát díszítő

⁷ Bors, i.m. 241. old.

⁸ Kunszentmiklós és Vidéke. Ksztm., 1883. dec. 16 – 1884. júl. 6., fel. szerk. Bors Károly, fel. kiadó Bors K. és Sinay J. Cherrier ny. 2 r.

⁹ A községi képviselők választása. Kk. 1888. 24. sz., (jún. 10.), 1. old.

¹⁰ KkH., 1894. 47. sz. (nov. 18.) 1–2. old.

¹¹ Lásd a 3. sz. jegyzetet!

dekoratív, szecessziós Husz-ház. Az unoka, az 1904-ben Kunszentmiklóson született Károly, a Magyar Optikai Művek mérnök-feltalálója, az 1950-es években Kossuth-díjat kapott. Évtizedek óta nem élnek Bors-leszármazottak Kunszentmiklóson. Bors Károly hamvai ma jeltelenül nyugszanak a főlészögi temetőben. Újra eladott sírjáról félredobott sírköve néhány éve a múzeum kertjében áll.

Kapcsolata a sajtóval jóval korábbi, mint első lapjának megjelenési dátuma. Az 1850-es évek végétől, mintegy két évtizeden át szerepelt írásaival Bors Károly az országos és a vidéki lapokban, többek között Vahot Imre Napkeletében, aztán a kor legnépszerűbb képes hetilapjában, a Vasárnapi Újságban, majd a Divatcsarnokban, a Magyar Sajtóban, s a Zala – Somogyi Közlönyben. 1861-ben tömör várostörténettel jelentkezett a Szatmári képes Naptárban. A Győri Közlönynek egész sorozat *Kiskunsági levelet* küldött 1863-ban. Cikkei, vidéki tudósításai tárgyukban változatosak: írt a kunszentmiklósi tárogatóról, a műkedvelő színjátszásról meg a színészetet nem pártoló közönytől, a szárazmalmokról és szélmalomokról, az aszályról és az inségről. A kiskunsági levelek záró darabja eleven, izgalmas bűnügyi tudósítás, a közeli szenttamási pusztán esett rablóátadás története. A véres betyárhistóriával egyelőre véget ért Bors Károly tudósítói pályafutása. Neve eltűnt a lapokból, többször jelentkezett viszont az 1870-es években a gyakorló végrehajtó a Jogtudományi Közlöny hasábjain, a foglalkozásához fűződő szakmai írásokkal.¹² Ezekben az években ismerkedett meg közelebbről a sajtó természetével, a különböző szerkesztői típusokkal. A zsurnaliszta mesterséget megkóstolván, a kezdeti szárnypróbálgatások után átmenetileg letette ugyan a tollat, ám néhány év múlva mint „egyszemélyes” szerkesztő, tudósító, riporter, glosszista, s veretes vezércikkek szerzője lépett ismét a nyájas olvasó elé a saját lapjaival. De ezt az „újságszínalást” már nem hagyta abba, szinte a halála napjáig.

1883-ban Kunszentmiklóra költözött műhelyével Cherrier János kispesti nyomdász. Ekkor indult meg itt a rendszeres nyomtatott sajtó. A mai Bács-Kiskun megye területén Kunszentmiklós a hatodik település, ahol közéleti-társadalmi hetilap megjelent. 1883. december 16-án került az olvasók kezébe Bors Károly szerkesztésében a település első nyomtatott újsága, a Kunszentmiklós és Vidéke című „közművelődési, szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági lap. Megragadtuk a tollat annak daczára, hogy fültanui valánk programunk kárhóztató bírálatának.” – jelezte a lapindítás nehézségeit beközönytőjében Bors. A kiadó és a szerkesztő legfőbb céljai: „oktatni, lelkesíteni ott, ahol termő talajra találunk.”¹³ Az első szám ötven előfizetővel jelent meg. Az újság fél évet élt csak, de a fél év alatt sűrítetten magán viselte mindazokat a vonásokat, értékeket, erényeket és hibákat, amelyek Bors két további lapját a következő évtizedben jellemezték. Ilyenek voltak a „város-megváltó” közgazdasági ihletésű vezércikkek, s a város eladósodását és rossz költségvetését, az alkalmatlan helyi képviselők kritikáját hírlul adó írások. Aztán a *Helyi és vegyes hírek* rovatban vissza-visszatérő szentmiklósi vesszőparipák: „Óvodánk ügye”, a „kóroda”, a gőzmalom, a gőzfürdő és a sertéshizlalda dolgai, az előző évben megindult vasút körüli anomáliák (messze az állomás, nincs ott ivóvíz, hidegek a vagonok, udvariatlanok a vasutasok stb.), az éjszaka a városban uralkodó „egyiptomi sötétség”, a járdák hiánya a feneketlen sárban, a húshiány, a sületlen zömlé, és még egy sor polgárbosszantó visszásság.

Rendszeresen hírt adott a lap a különféle körök, egyletek életéről, működéséről, annál is inkább, mert ezekkel a szerkesztő általában valamilyen személyes kapcsolatban is állt: vagy éppen részt vett a szervezésben, vagy ő volt a jegyző, vagy most lépett ki/zárták ki stb. Nyilván a személyes, függő viszonytal magyarázható, hogy ezek a tudósítások különösen szubjektívre, gyakran szélsőségesen elfogultra sikeredtek.

Volt a lapban természetesen tárca-rovat (*Csarnok* címmel), volt *Nyílt tér*, amolyan olvasói „szabad odamondogató”, amiért a szerkesztő és kiadó nem vállalt felelősséget, voltak közérdekű olvasói levelek, meg vidéki levelezők, s így természetesen vidéki tudósítások is. (Most nekik üzengetett olykor a szerkesztő hasonló stílusban, mint neki egykor a fővárosi lapszer-

¹² Napkelet, 1858. 8. sz. p. 128.; Vasárnapi Újság, 1859., 43. és 48. sz., 513. old., 571–72.; Nővilág, 1859. 103. old.; Divatcsarnok, 1862. február, borító; Magyar Sajtó, 1863. március 15.; Zala – Somogyi Közlöny, 1863., 20. sz.; Ua., 93. sz.; Győri Közlöny, 1863. 19., 30., 44., 76, 85., 104., 1864., 4.; Jogtudományi Közlöny, 1874., 1878–80.

¹³ Ua., 1883. 1.sz. (dec. 16.). 1. old.

kesztők.) Volt még vasúti menetrend, és voltak apróhirdetések. Ezek között közvetlen hangnemű, már-már családias, személyes hangú üzenetek is gyakran előfordultak. Ilyenek például: „Nagy vendéglő asztal eladó. Hol? Megtudható a kiadóhivatalban.” A szépirodalmi rovat hasábjait leginkább Bors művei töltötték meg: írt (rossz) verseket, írt tárcát, humoreszket, helyi anekdotákat – különféle álnevek, szignók alatt.

Két „tudományos szenzáció” is megjelent a lap hasábjain, mindkettő Petőfihez kötődött. Galambos Károly azt próbálta bebizonyítani, hogy a költő Szabadszálláson született. Elmondhatjuk, hogy először a kunszentmiklósi hetilapban szólt bele a maga érdekében Szabadszállás a költő születési helyéről akkor már két évtizede zajló vitába, amely Kiskunfélegyháza és Kiskőrös között dült. A volt szabadszállási jegyző, Péter Ambrus pedig az 1884-es választások ürügyén emlékezett vissza az 1848-as követválasztásra, s szemtanúként számolt be Petőfi egykori szabadszállási megbuktatásáról.¹⁴

A lap deklarált programja szerint kerülte volna a politikát, mégis belesodródott: 1884-ben zajlottak ugyanis az esedékes országgyűlési választások. 1881 óta Hentaller Lajos politikus, újságíró volt a fülöpszállási választókerület képviselője, az ellenzéki Függetlenségi Párt programjával. A mostani választáson egyik ellenjelöltje Rácz Géza, pesti ügyvéd, az ekkoriban párttá szerveződő antiszemita mozgalom híve volt. A lap – mert nem rokonszenvezett az egyre népszerűbb antiszemita párttal – a kampány idején folyamatosan figyelemmel kísérte a választási előkészületeket. „Nem vagyunk politikai lap, de kimondjuk, hogy nem lenne jó, ha az antiszemita párt itt tért nyerne. Zsidókérdés van, de erre nem az a megoldás útja, amit az antiszemita párt hirdet. Nem kell beléjük rúgni, asszimilálni kell őket.” Ez volt tömören Bors véleménye. A fülöpszállási választókerületben, ahová Kunszentmiklós is tartozott, végül Rácz Géza győzött. Három héttel a választás után megszűnt a Kunszentmiklós és Vidéke – valószínű összefüggésben a lap gazdái is meglepő politikai fordulattal, és az azt megelőző kampány eseményeivel.

Bors azonban nem adta föl. Nem olyan fából faragták. A következő vasárnap megjelent a *Kiskunság*: kiadója a nyomdatulajdonos, Cherrier János, szerkesztője természetesen Bors. Az újság, önmagát meghatározó alcíme szerint, *Vegyes tartalmú hetilap*.¹⁵ 1886 nyarán meghalt Cherrier János, ekkor Bors vette át a kiadói jogot és a vele járó gondokat is. A tartalomban kisebb változások mutatkoztak ugyan, de az állandó témák, a Bors-féle vesszőparipák többségükben megmaradtak. Különös ingerültséggel ostromolta újra és újra az előljáróságot a szerkesztő a sárdagasztás, a járdamizéria dolgában. Új „ügygyé” vált a vendégfogadó leromlott állapotra, különös tekintettel a Budapest – Zimony vasútvonal 1882-es megindulása után megnőtt idegenforgalomra. A *Kiskunságnak* kedvelt témája volt a színészet pártolása, illetve annak a közönynek az elmarasztalása, amivel a lakosság távol tartotta magát a fogadó udvarán időnként fölbukkanó, s az ottani kocsiszínt „színkörre” átalakító társulatok előadásaitól. Bors pedig mindent megtett ügyük érdekében: előzetesen beharangozta a társulatokat, műsort és szereposztást közölt, majd formás színikritikákban minősítette a fellépő színészeket, ám egy-egy előadás után egyre csak azt írhatta, hogy csekély érdeklődés mellett ment a darab.

A *Kunszentmiklós és Vidéke* stílusához képest mértéktartóbbá, kiegyensúlyozottabbá vált az új lap hangvétele. Ezt a kiegyensúlyozó hangot jelezte például az a vezércikk, amelyik a jószágos királyt, Ferenc Józsefet köszöntötte születésnapján, hogy azután egy hét múlva hasonló lelkesedéssel köszöntse a száműzött Kossuthot a névnapján.¹⁶ Az elődjénél távlatosabban tekintett ki az utód lap a nagyvilágra is, a *Világ folyása* című új rovatával. A kultúrában is naprakészebb volt, rendszeresen közölt lapszemlét, az ifjú Reviczky Gyula verseskötetéről írt, majd Mikszáth, meg Tolnai Lajos egy-egy novellája, Reviczky, Ábrányi Kornél versei jelentek meg. Szaporodtak a neveléssel, iskolákkal, oktatással foglalkozó írások.

Visszatérő témája volt Borsnak a „lapunk érdekében” típusú és tartalmú előfizetési fölhívás. Ezekben a címoldali cikkekben többnyire drámai hangon, veretes nyelven indokolta a

¹⁴ Galambos K. cikke: KéV. 1884. 9. sz. (márc. 2.) 1. old.; Péter Ambrus írása: KéV. 1884. 25. sz. (jún. 22.) 1. old.

¹⁵ *Kiskunság*. Kunszentmiklós, 1884. júl. 13 – 1889. ápr.? Felelős szerk.: Bors Károly. Fk. és ny.? Cherrier J. 2 r.

¹⁶ *Éljen a király!* Kk. 1884. 6. sz., (aug. 17.) 1. old.; *Lajos napja*: Kk. 1884. 8. sz., (aug. 31.) 2. old.

szerkesztő az újság nélkülözhetetlen voltát, amelyet ő önzetlenül, szinte ingyen készít, a helyi társadalmat javító szándékkal. Egy-két helyi vezető csak azért nem veszi a lapot – vélte Bors – mert az megmondja az igazat, mert bírál, felvilágosít, pedig „minden közleménye különös ovakodást igényel, nehogy valaki magát sértve érezze, mert akkor vége az előfizetésnek.” Egyre határozottabban fogalmazta meg Bors a szerkesztői elveit, véleményét a társadalom viszonyairól. Vezércikkeiben mind gyakrabban emlegette a társadalmi igazságtalanságokat, a szegények nyomorát és a gazdagok közönyét, önzését. Amikor Szilveszter éjszakáján a morszárágyú húsz lövéssel köszöntötte az újesztendőt a település főterén, a Bakér partján, vajon eszébe jut-e a jómódú, a legtöbb adót fizető, ún. virilis polgároknak, hogy a város szegényei éheznek, nyomorognak? – tette föl például az önvizsgálatra készítő, szigorú kérdést egyik újévi köszöntő cikkében.¹⁷

Az 1880-as évek közepétől tovább élénkült a lap a helyi politizálás iránti érdeklődésben. A helyhatósági választások előtt rendre határozott véleményt nyilvánított a szerkesztő arról, hogy milyen bírót, képviselőket érdemes, kell választani. A helyi politizálásban személyes becsvágya is fűtötte a szerkesztőt. Annyiszor megírta, hogy mit kellene tenniük a képviselőknak, míg végül beváltották a testületbe. Most azonban talán maga is úgy gondolta, hogy abba kellene hagynia a szerkesztést, talán mások is ösztönözték erre. Mindenesetre megválasztását követően, 1888 őszén elköszönt a laptól. Utódja, a nyomdász-szerkesztő Zubriczky Ferenc kezében azonban az újság ellaposodott, megtelt nivóttal, unalmas „beszélyekkel”. Most derült csak ki, mennyivel igényesebb volt a leköszönt szerkesztő, s hogy milyen egyéni ízt, sajátos karaktert adott a lapnak Bors Károly markáns, különleges személyisége.

Nem is bírta sokáig a lap nélkül Bors. 1889. január 6-án új hetilap jelent meg a településen, a *Kiskunsági Híradó*.¹⁸ A vasárnaponként megjelenő, vegyes tartalmú hetilap felelős szerkesztője, kiadója és laptulajdonosa újra Bors Károly. 1890 tavaszán két helybeli gimnáziumi tanár, Markos Imre és Kubányi Béla lépett be a szerkesztőségbe. Egy év múlva előbb Markos, majd újabb egy év elteltével Kubányi is megvált a laptól, mindketten továbbköltöztek Kunszentmiklósról. Bors azonban ekkor sem maradt egyedül: 1890 tavaszától mind gyakrabban jelentek meg írásai a lapban Báikai Jánosnak, a Bors-nyomdát vezető fiatal, értelmes nyomdásznak, a már idézett 1894-es nekrológ szerzőjének. Külsőleg is megújult a lap, „profibbá” formálódott, valószínűleg az ifjú, jól képzett pesti nyomdász ötletei és keze nyomán. Megduplázták a terjedelmet, és már két egész oldalt betöltöttek a hirdetések. Az előfizetésekkel persze továbbra is gond volt. A szerkesztő szerint kevesen veszik ugyan, de annál többen olvassák a *Híradót*: némelyik előfizetői példány valósággal elrongyolódik, mire egy-egy utca többi lakói is kiolvassák a kölcsön adott, s házról házra vándorló újságot.

Bors megváltozott helyzetéből adódóan sajátos ellentmondás jellemezte a lap tartalmát. Friss, korszerű anyagok, cikkek szóltak a nagyvilág és az ország dolgairól, miközben a helyi anyagokról lekopott a szétszúrgárzó, kritikus figyelem, s a bírálatoknak az a „borsos” csipőssége, ami a szerkesztő egyéniségéből következően jellemezte korábbi lapjait. Mintha minden egy kicsit jobbá vált volna, mint azelőtt volt. Változatlan a körök, egyletek életének bemutatása, az új építkezésekről is napra készen tudott minden fontosat az olvasó, de a képviselői szerep kétségtelenül elbizonytalanította a korábban könnyen dühbe guruló, élesen fogalmazó szerkesztőt. Most már több olyan írás is akadt, ami mentegette a település vezetőit, s mindenféle külső körülményekben próbálta láttatni a problémák gyökerét. Az utolsó esztendőben jól érzékelhetően tovább lágyult a korábbi szerkesztői szigor: egyre több saját (rossz) verset közölt, és egyre többet moralizált. Egyik legutolsó írása már a megbocsátó öregember hattyúda: előbb felsorolta a képviselő-testületnek a legutóbbi ülésen hozott néhány okos, jó döntését, majd leírt egy olyan mondatot, amelyet korábbi cikkeiben soha, még véletlenül sem írt volna le: „Ritka példáját adta városunk értelmes képviselő testülete f. hó 5-én tartott közgyűlésében humanus gondolkodásának és felebaráti szeretetének.”¹⁹ Egy hónap múlva eltemették.

Újságjai mellett Bors várostörténeti munkája az életmű fontos, kiteljesítő darabja. Maga a szerző a legmaradandóbb alkotói teljesítményének tartotta a kilencvenes évek elején írt

¹⁷ *Üdvölvések*. Kk. 1886. 1. sz., (jan. 6.), 1. old.

¹⁸ *Kiskunsági Híradó*, Kunszentmiklós, 1889. jan. 6. – 1896. szept. 27. Felelős szerk. és kiad.: Bors K., Báikai János. *Ihlinger* (1–6.sz.), *Székely* (7–25.sz.), majd Bors nyomda. 2 r.

¹⁹ KkH 1894. 47. sz. (nov. 18.) 2. old.

Kunszentmiklós város történelmi adatai című könyvét. Műve kiadásának szándékáról és előkészületeiről először a *Kiskunsági Híradó* 1891. május 10-i számából értesülhettek az olvasók, majd később is többször emlegette a készülők munkát, toborozta az előfizetőket. Mintegy 200 forintba kerül összesen a könyv, s a szerző akár haszon nélkül is kész a kiadásra, ha legalább a költségei megtérülnek, ehhez azonban legkevesebb kétszáz előfizető szükségeltetik. „Bámulatos az, hogy 8000 lelket számláló lakosságunk között csak 136 aláíró akadt, kik érdeklődnek városunk történelméért” – panaszkodik Bors a szentmiklósiak közönyére.²⁰ A mű végül elkészült a vállalt határidőre, 1892 karácsonyára. „Fogadják t. aláíróink szíves pártolásokért köszönetünket és vegyék úgy ezen könyvet, mint valami nemes ajándékot, mely megbecsülhetetlen kincse marad az utókornak” – ajánlotta művét büszkén a szerző.²¹

Mit hozott Kunszentmiklós szellemi életében, miféle értékekkel gazdagította a dualizmus kori település közéletét, helyi társadalmát? Mit nyújthatott az elmúlt, XX. század egymást követő nemzedékeinek, és mit a kései, XXI. századi utókornak? Mit „tudott” és mit „tud” végül is Bors könyve? A 328 oldalas mű érdemi szövegét, a tulajdonképpeni várostörténetet két oldalas *Előszó és ajánlat*, valamint egy oldalas *Befejezés* foglalja keretbe. Sajnos sem tartalomjegyzék, sem bármiféle mutató nem segíti az olvasót abban, hogy könnyebben eligazodjék a műben. A kötet illusztrációkat sem tartalmaz. A főszöveget Bors két részre osztotta. Az I. rész a *Tatár- Szent-Miklós. 1124–1626.* címet viseli, és mindössze tizenhét oldal terjedelemben foglalkozik a településnek a két évszám közé eső történetével. E részben található a könyv legfontosabb szövege, a *Kun Liszta*, Bolyó János nótáriusnak az 1790-es évek közepén írt, és a megelőző évszázadnyi időben kéziratos másolatokban terjedő versezete.

A könyv egész további terjedelmét (több mint 90 %-át!) a *Kunszentmiklós* címet viselő II. rész tölti ki. Az ebben tárgyalt mintegy háromszáz évet Bors egy egységként kezeli, a szerző szándékától függetlenül mégis három, egymástól eltérő felépítésű, műfajú részre tagolódik. A XVII. század közepétől az 1850-es évek közepéig tartó bő kétszáz évet a helyi levéltár dokumentumaiból összeálló történelmi szöveggyűjtemény formájában mutatja be a szerző. Sajátos változás jellemzi a várostörténet utolsó negyven évét. Ez a korszak már Kunszentmiklós és Bors Károly közös története is. Elevenebb, változatosabb, lüktetőbb ennek a négy évtizednek a földidézése, s ez már sokkal inkább ötvözi a krónika és a memoár, a személyes hangú emlékezés műfaji vonásait, mint a korábbi idők dokumentum gyűjteménye. Megint másfajta módon tárgyalja a szerző az utolsó tíz év eseményeit. Itt, a könyv vége felé Bors legfontosabb újságcikkeinek újraközléséből kerekedik ki egy sajátos, „krónikás” várostörténet.

Mivel magyarázható végül is, hogy a rendkívül vegyes hitelű tartalom, a hullámzó színvonal ellenére, évszázados kariert futott be Bors Károly várostörténeti könyve?

Eminens szerepet játszott a könyv népszerűségének folytonos ébren tartásában annak egyetlen részlete, a mindössze hat oldal terjedelmű, főntebb már említett szentmiklósi kultikus szöveg, a Bolyó János-féle *Kun Liszta*. Erről a jelentős helytörténeti dokumentumról Illyés Bálint írt 1981-ben részletekbe menő elemzést: a népszerűség oka szerinte az, hogy a vers bizonyítani iparkodik egyrészt a település ősi voltát, másrészt a Lisztában fölsorolt családok egyfajta elsőbbségét, „jogelonyét”, továbbá hazafias nevelő szándéka sem elhanyagolható.²²

Véleményünk szerint azonban a Liszta keletkezésekor ezek a szempontok alárendelődtek egy minden másnál fontosabb (aktuál)politikai célnak. Az országos politika történéseihez képest is mozgalmas, izgalmas, sorsfordító időkben élt meg Kunszentmiklós a XVIII. század végén: a *Liszta* keletkezésekor gőzerővel szorgoskodtak a település vezetői a mezővárosi rang megszerzésén. Az előljáróság 1789-ben határozta el, hogy folyomodik a vásártartási kiváltságért és a vele járó mezővárosi privilégiumért. Abban az esztendőben az éppen folyó háború terhei miatt a tetemes költségeket a tanács nem vállalhatta, ezért végül csak 1791 novemberében nyújtotta be Kunszentmiklós hivatalos kérelmét az uralkodóhoz. A latin nyelven fogalmazott instanciacsere között szerepelt a helység ősi volta, lakóinak a királyt szolgáló katonai vitézsége, meg hogy nincs a környéken országos vásárt tartó helység, továbbá hogy templomot épített az itt élő, befogadott katolikus lakosoknak, s a lakóinak száma a beköltözőkkel

²⁰ KkH. 1891. 36. sz. (szept. 6.) 2. old.

²¹ KkH. 1893. 2. sz. (jan. 8.) 3. old.

²² Illyés Bálint: „De jól esik annak dolga, ki Sz. Mikloson lakhatik”, Kunszentmiklós, 1980. 5. old.

együtt már eléri a négyezer főt. Az uralkodó elvi hozzájárulásának híre 1792 szeptemberében jutott el a település előljáróihoz, ezt követően még hosszú hónapokig tartottak az egyeztetések a szomszédos vármegyékkel, hogy a vásárok napjának kiválasztása ne sértse senki érdekeit. Végül megszületett a magas döntés, 1794. július 10-én kelt oklevelében Ferenc császár mezővárosi rangra emelte Kunszentmiklóst.

Bonyolult, ellentmondásos belső viszonyok jellemezték a települést a várossá válás időszakában. Egyszerre élt és munkált a nyitás, a modernizáció igénye és szükségessége, ugyanakkor a háttérben lappangott a félelem a kiváltságos, redemptus²³ törzslakosság jogainak várható csorbulása miatt, hiszen ekkoriban kellett például megnyitni az eddig zárt falut a beköltözni törekvő katolikusok előtt, s kellett nekik templomot, iskolát építeni. „*Fitty, ha apád tőkit bába másutt most!*” – hirdette a kiskun redemptus társadalom világának zártságát, a „gyüttmöntekkel” szemben a „törzsökösök” fölényét a hivatalnok Bolyó János nótárius verse – mai szóval – irodalmi munkásságának része. Ez a büszke önérték, vagy inkább kiskun gőg konzerválta két évszázadon át a Bolyó *Lisztát*. Létezésével folyamatosan szembeállt a beköltöző népesség, a „gyüttmöntek” kiváltságok utáni ácsingózásával. Módosult, egyszersmind aktualizálódott a *Liszta* üzenete, amikor az 1848-as forradalom, majd a kiegyezés, végül a Jászkunság 1876-os megszűnése, s a mezővárosi cím elvesztése után végleg és visszafordíthatatlanul bomlásnak indult a redempcióra épülő, rétegződésében is ahhoz igazodó helyi társadalom. A törzsökösség öntudatát meríthették belőle a *Lisztában* sorjázó családok új és új nemzedékei, mint afféle szentmiklósi *Gothai Almanachból*. Ebben a módosult és tovább aktualizált jelentésében érte meg egyébként a *Liszta* újabb reneszánszát a két világháború között, a Gyöngyösbokréta mozgalom idején, amikor az ereje teljében lévő férfiú, a kun verbunkost és a *Kun Miatyánkot* felélesztő Szappanos Lukács és táncos lábú csoportja ismét bevitte azt a szentmiklósi köztudatba. Legutóbbi szomorú időszerűségét pedig a Rákosi-korszak, az 1950-es évek kuláküldözései adták: belső tartást, értéket jelentett a kíméletlen korparancsallal szemben az otthon dugdosott, titkon olvasgatott, s a család legifjabb tagjainak áthagyományozott kézirat, vagy éppen egy-egy gyűrött, agyonhasznált Bors Károly-könyv.

Íme – ez volt Bors Károly portréja. Ha homályos a kép, azért a portré szerzőjén kívül felelősek a Bors Károlyt túlélt egykori kortársak, akik elől a magánember gyarlóságai eltakarták a közéleti, alkotó ember értékeit, és akik ezért nem testálták az utódaikra ezeket az értékeket.

Mikor 1854-ben, a testet-lelket nyomorító Bach-évtized közepén levált a színésztruppról, egy lomhán elterülő, poros-sáros, bezárt lelkű és portájú, vályogból épült alföldi mezővárosban lett otthonra. Számára azonban ez a tér kezdettől szűk, ez a levegő fojtogató volt. Száz ember közül kilencvenkilenc ilyenkor szedi a sátorfáját, és továbbáll. Bors Károly – a századik! – úgy döntött, hogy nem helyet változtat, hanem – helyzetet. Úgy döntött, hogy megpróbálja átfórmálni a környezetét. Messziről jött, katolikus volt, és másképpen gondolkodott, beszélt, viselkedett, mint az itt élők többsége. Ennyi elég volt ahhoz, hogy ritkán és kevesen értsek meg a szándékait. Gyakran kigúnyolták, olykor megalázták, kirekesztették, igen nehezen, és csak bizonyos korlátokkal fogadták be végül. Túrte, mert makacs volt a maga igazában. „Gyüttmöntből” előlépett „gyüttmaradtként” adott leckét konokságból a legendásan „konok kunoknak”. Az Értelmem mindenhatóságában buzgón hívó Népevelő volt. Szabadon gondolkodó, nyitott szellemiségű, városépítő, közösségformáló szándékú polgár. Egy bezárkózásra hajlamos települési közösséget iparkodott a kiskun gőg és a kiváltságok elvesztésén borongó önsajnálattal szákutcájából a polgárosodó Magyarország tágasabb terére rángatni, lökdölni. Eközben pedig a hagyományokra oly büszke kunoknak mutatott példát a történelmi múlt, az értékőrző hagyományok értelmes tiszteletére.

Balogh Mihály

²³ Redempció: a jászok és kunok 1745-ben uralkodói engedéllyel „visszavásárolhatták”, megváltották korábbi kiváltságait, szabadságjogait, miután az udvar 1702-ben elzalogosította a Jászkunságot. A redemptusok azok a gazdák voltak, akik saját anyagi lehetőségeik szerint pénzzel járultak hozzá a megváltáshoz.

A gyulai városháza „új” arcképcsarnoka

Gyula Város Önkormányzata 2004. február 13-án színvonalas kiadványt jelentetett meg a városháza díszteremben található festményekről.¹ A hat oldalas brosúrából – amely a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára című sorozat, D. Nagy András által írt és hamarosan megjelenő kötetének a rövidített változata – megismerkedhetünk azzal a tizenegy személlyel, akiknek a portréi jelenleg a díszterem faláról „néznek le ráink”.

Az alábbiakban – a fenti munkát kiegészítendő – maguknak a festményeknek, mint műalkotásoknak a történetéről szeretnénk röviden szólni. A díszterem falán ugyanis különböző helyekről származó és ezért igen „vegyes társaság” gyűlt össze. Így a jeles gyulaiak – Erkel Ferenc, Göndöcs Benedek és Mogyoróssy János – arcképei mellett öt főispán, egy alispán, egy takarékpénztári- és egy ipartestületi elnök képmásai, valamint – tizenkettedikként, 2004 márciusa óta – a báró Harruckern János György főispánról készített új portré látható. Miként is alakult ki ez az „új”, városházi arcképcsarnok?

A gyulai városházi arcképcsarnok tulajdonképpen elődjeként Békés vármegye egykori hivatalnoki „ösgalériáját” kell megemlítenünk.² Ennek oka egyrészt maga a hely – hiszen az épületben 1950-ig a vármegyei adminisztráció volt elhelyezve –, másrészt pedig az a tény, mely szerint a jelenlegi gyűjtemény öt olyan festményt is tartalmaz, amely egykoron – 1944 előtt – a vármegyeháza dísztermében volt megtalálható.

Megjegyzendő azonban az is, hogy magának, Gyula városának is volt hasonló arcképgyűjteménye. Két, napjainkban is meglévő festményről ugyanis egyértelműen tudjuk, hogy azok valamikor oda tartoztak. Az egyik Kossuth Lajost ábrázolja és jelenleg a Békés Megyei Levéltár birtokában van.³ (A festmény megfestését a városi képviselőtestület 1894. március 22-én – két nappal a volt kormányzó halála után – határozta el és az Uferbach Jenő által készített arcképet 1895. október 19-én leplezték le.⁴) A másikat pedig Terényi Lajos volt főispánról, Gyula város országgyűlési képviselőjéről készítették és jelenleg az Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában és a városháza dísztermében található.⁵ (A festmény megfestését a városi képviselőtestület 1897. november 5-én – egy nappal Terényi halála után – határozta el, és a szintén Uferbach Jenő által készített arcképet 1900. március 26-án leplezték le.⁶)

Visszatérve még Békés vármegye egykori arcképcsarnokához, a következőket kell röviden elmondanunk. E portrégyűjtemény első hiteles említésével 1808. március 14-én találkozhatunk. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvében található bejegyzés szerint ugyanis ekkor kérték fel a vármegye rendjei jelenlegi és egyik volt főispánjukat, hogy azok „írott képeikkel ajándékozzák meg a megyét”. A fenti kérés ettől az évtől kezdődően újra és újra megjelenik a közgyűlési jegyzőkönyvekben. Ez a folyamat lényegében a XIX. század közepéig tart, mely időtől kezdve a vármegye általában már nem kéri főispánjait, hanem ő maga festeti meg azok arcképeit. Ezen portrékat rendszerint a székház közgyűlési termében – vagy más néven nagy-, illetve dísztermében – függesztették ki. De akadt arra is példa, hogy az ún. kisterembe – amely a közgyűlési terem közvetlen szomszédságában volt – szántak egy-egy portrét.

Békés vármegye székházában azonban nem csupán a főispánok, hanem más személyek festményei is ki voltak függesztve. Így megtalálhatók voltak I. Ferenc Józsefnek és Erzsébet

¹ XIX–XX. században festett portrék a Városháza dísztermében. Összeáll.: Kovács Lajosné. Gyula, 2004.

² Békés vármegye egykori arcképcsarnokáról ld.: Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950. Gyula, 2002. 45–48. old.; Merényi-Metzger Gábor: Békés vármegye főispánjainak arcképcsarnoka. In: Turul, 2000. 3–4. sz. 110–117. old.; Merényi-Metzger Gábor: A gyulai vármegyeháza elpusztult arcképcsarnoka. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. 26. kötet. (megjelenés alatt)

³ Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). Ltsz.: 50.

⁴ BML. V. B. 171. Gyula város Képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: V. B. 171.). 21. köt. 12A/1894.; 22. köt. 187/1895.

⁵ Erkel Ferenc Múzeum (a továbbiakban: EFM.). Ltsz.: 55.30.

⁶ BML. V. B. 171. 24. köt. 182/1897.; 27. köt. 9/1900.

királynénak, Horthy Miklós kormányzónak és Horthy István kormányzó-helyettesnek, hazánk nagy államférfiainak – Batthyány Lajosnak, Deák Ferencnek, Kossuth Lajosnak, Széchenyi Istvánnak és Tisza Istvánnak –, valamint Békés vármegye más, jeles személyiségeinek – Wenckheim László takarékpénztári elnöknek és volt vízszabályozási kormánybiztosnak, Jancsovics Pál és Daimel Sándor alispánoknak – az arcképei is.

A vármegyei arcképcsarnokok szerencsésebb megyék esetében javarészt a XX. század végére is együtt maradtak, illetve többé-kevésbé érintetlenül különböző közgyűjteményekbe kerültek. Hányatottabb sorsú vidékeken e képek azonban szétszóródtak, elkallódtak, elpusztultak. Békés vármegye sajnálatos módon ez utóbbi csoportba tartozik. A gyulai vármegyháza arcképcsarnokából származó portrék nagy része ugyanis ma már nem fellelhető, mivel 1944 és 1946 között a vörös hadsereg megyei katonai parancsnoksága működött az épületben és ez a tény megpecsételte az itt található művészeti értékek sorsát is.

Néhány festmény azonban – a csodával határos módon – átvészelte a szovjet katonák pusztításait. 1951-ben 16 darab nagyméretű kép nélküli keret és 9 darab keret nélküli festmény került elő a megyei levéltárból. Ez utóbbiak közül három Horthy Miklós kormányzót és egy Horthy István kormányzó-helyettest ábrázoló portré azóta megsemmisült – „köszönhetően” József Dezső tanár úrnak, aki azokat a „nagy vásznaknak még mindig vannak használható részei” indokkal elkérte a gyulai Dolgozók Esti Képzőművészeti Tanfolyamának számára –, de a többi öt festmény a mai napig is az Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában található.⁷ Ez az öt kép Peter Krafft: báró Bedekovich Ferenc főispánról, Mihálovits Miklós: Daimel Sándor alispánról, Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József főispánról, Barabás Miklós: báró Wenckheim Béla főispánról és Szamossy Elek: báró Wenckheim László takarékpénztári elnökről készített arcképe.⁸

Fentiekén kívül csupán három festmény hollétéről tudunk még bizonyosat. Az első, id. Vastagh György Erzsébet királynéről készített egészalakos portréja, amely – ismeretlen időpontban és körülmények között – az Erkel Ferenc Múzeum tulajdonába került.⁹ A második, Szemlér Mihály Batthyány Lajos miniszterelnökről festett képmása, amely a Békés Megyei Levéltár birtokában van.¹⁰ A harmadik pedig Veres Gusztáv Beliczey István főispánról készített arcképe, amely jelenleg magántulajdonban található.

Az arcképek rövid története

Báró Bedekovich Ferenc (1755–1827) Békés vármegye főispánja.

Békés vármegye rendjei először 1816. október 4-én kérték meg főispánjukat, hogy az küldje meg számukra az arcképét.¹¹ Bedekovich azonban nem sietett a kérést teljesíteni és ezért a vármegye 1819. július 6-án megbízta a közeljövőben Bécsbe utazó Rosty Albert főjegyzőt, hogy „a Méltóságos Urat Kegyes ígéretjére meg emlékeztetvén, újra kérje meg, hogy engedje meg képét a Megye Szállása számára le vétetni”.¹² Az ismételt felkérés már meghallgatásra talált és a neves bécsi festőművész, Peter Krafft – a képen található évszám szerint – még 1819-ben elkészítette az olajképet. Azt, hogy ez az portré pontosan mikor került a vármegye tulajdonába nem tudjuk, de az biztos, hogy 1820. július 25-én már Gyulán volt.¹³ A báró Bedekovich Ferencről festett arckép 1944 után a vármegyházáról a Békés megyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került.¹⁴ Az arckép jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

⁷ BML. XXVI. 702. A Békés megyei Levéltár iratai (a továbbiakban: XXVI. 702.). 843/1951.

⁸ EFM. Ltsz.: 55.28. (Peter Krafft: Báró Bedekovich Ferenc), 55.33. (Mihálovits Miklós: Daimel Sándor), 55.35. (Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József), 55.32. (Barabás Miklós: Báró Wenckheim Béla), 55.34. (Szamossy Elek: Báró Wenckheim László)

⁹ EFM. Ltsz.: 80.4.1.

¹⁰ BML. Ltsz.: 4.

¹¹ BML. IV. A. 1. a. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei (a továbbiakban: IV. A. 1. a.) 42. kötet. 1290/1816.

¹² BML. IV. A. 1. a. 45. kötet. 936/1819.

¹³ BML. IV. A. 1. a. 46. kötet. 903/1820.

¹⁴ BML. XXVI. 702. 843/1951.

Peter Krafft: Báró Bedekovich Ferenc

Mihálovits Miklós: Dr. Daimel Sándor

Mihálovits Miklós: Dobay Ferenc

Koszta Rozália: Erkel Ferenc

Dr. Daimel Sándor (1866–1946), Békés vármegye alispánja.

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1930. november 22-én határozta el, hogy megfesteti volt alispánjának arcképét.¹⁵ A képmás megfestésével a Budapesten élő, de Gyulán is alkotó Mihálovits Miklóst bízták meg. Mihálovits – a festményen található évszám szerint – 1931-ben elkészítette az olajképet, majd azt a gyulai Művésztelep 1931 novemberében rendezett tárlatán ki is állította.¹⁶ A portrét 1932. szeptember 29-én – egyszerre Ambrus Sándor és

¹⁵ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: IV. B. 402. a.) 78. kötet. 261/1930.

¹⁶ A Gyulai Művésztelep IV. kiállításának katalógusa. Gyula, 1931. 63. sz.

Fábrý Sándor főispánokéval – leplezték le a vármegye közgyűlési termében. Az arckép felavatásakor Harsányi Pál református esperes tartott beszédet a volt alispánról.¹⁷ A Daimel Sándorról festett arckép 1944 után a vármegyeházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került.¹⁸ A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Dobay Ferenc (1865–1937) nyomdász, lapkiadó, a gyulai Ipartestület elnöke.

A gyulai Ipartestület 1934-ben határozta el, hogy megfesteti volt elnökének és jelenlegi díszelnökének arcképét. Tervük az volt, hogy ez a festmény lesz a nagyjairól készítendő arcképcsarnok első képe.¹⁹ A képmás megfestésével Mihálovits Miklóst bízták meg. Mihálovits – a festményen található évszám szerint – még 1934-ben elkészítette az olajképet. A portré 1934. december 30-án leplezték le az Ipartestület – a jelenlegi Béke sugárút és 48-as utca sarkán lévő – székházában. Az arckép felavatásakor Barát István ipartestületi elnök és Szentes Károly városi főjegyző tartott beszédet a volt elnökről.²⁰ A Dobay Ferencről festett arckép 1950 előtt került a gyulai Erkel Ferenc Múzeum birtokába. Ennek pontos idejéről és körülményeiről azonban nem áll rendelkezésünkre bővebb információ.²¹ Csupán annyi bizonyos, hogy a festmény már szerepel a múzeum 1950. augusztus 7-én kelt – Lükő Gábor és Implom József által aláírt – átadási-, átvételi jegyzőkönyvében.²² A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Erkel Ferenc (1810–1893) zeneszerző.

1960-ban az egész ország megünnepelte Erkel Ferenc születésének 150. évfordulóját. Ebből az ünnepségsorozatból szülővárosa, Gyula is kellőképpen kivette a részét. A helyi múzeum a jeles zeneszerző tiszteletére – 1960. szeptember 24-e és november 15-e között – emlékkiállítás rendezett²³ és ekkor jelent meg Szerdahelyi István első Erkel-monográfiája is.²⁴ Ugyancsak ezen alkalomból készítette el Koszta Rozália Erkel Ferencet ábrázoló olajképét – az idős mester egyik legismertebb fényképe alapján –, amely még 1960-ban a városi tanács tulajdonába került. A festmény keletkezésének pontos dátumát nem ismerjük, de az bizonyos, hogy az már 1960 októberé előtt készült. A Gyulai Hírlap ugyanis ekkor arról számolt be, hogy Koszta Rozália műtermében jelenleg „3 komoly mű érik”, de ezek közül egyik sem az Erkel portré volt.²⁵ Koszta Rozáliának nem ez volt az egyetlen Erkel Ferencet ábrázoló festménye. 1986-ban ugyanis elkészítette azt a 60 x 80 cm nagyságú vászonra festett olajképet, amely az „Erkel Ferenc tiszteletére” címet viseli.²⁶

Dr. Fábrý Sándor (1859–1917) Békés vármegye alispánja, majd főispánja.

Az olajképet – fénykép alapján – Mihálovits Miklós készítette az 1930-as évek első felében, feltehetően a család megbízásából. A festmény keletkezésének pontos dátumát nem ismerjük. Azt azonban tudjuk, hogy Mihálovits Miklós az 1930-as évek legelejétől volt jelen a gyulai képzőművészeti életben. (A Gyulai Műbarátok és Művészek Egyesületének 1930-ban rendezett kiállításán még nem szerepelt, de a következő évtől kezdődően már aktív résztvevője volt a művésztelep életének.)²⁷ A Fábrý Sándorról festett arckép 1969-ben, dr. Fábrý Vince – a néhai főispán fiának – ajándékaaként került a gyulai Erkel Ferenc Múzeum birtokába.²⁸ A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található. Békés vármegye egykori arcképcsarnokában is volt egy Fábrý Sándort ábrázoló festmény, amelyet Vidovszky Béla készített 1931 és 1932 között.²⁹ Ez a portré azonban 1944 után nagy valószínűséggel megsemmisült.

¹⁷ BML. IV. B. 402. a. 80. kötet. 144/1932.

¹⁸ BML. XXVI. 702. 843/1951.

¹⁹ Békés, 1935. január 3. sz. 2.

²⁰ Uo.

²¹ EFM. Képzőművészeti leltárkönyv. 40/1955.

²² EFM. Irattár. B. 39–40/1950.

²³ *Garami Veronika: Erkel hagyományok Gyulán 1945–1991.* Szeged, 1992. (szakdolgozat)

²⁴ *Szerdahelyi István: Erkel Ferenc.* Gyula, 1960.

²⁵ Gyulai Hírlap, 1960. október 7. sz. 1.

²⁶ Koszta Rozália festőművész kiállítása. Gyula-Dürer terem. Gyula, 1986. címlap

²⁷ Békés, 1929–1935. évf. passim.

²⁸ EFM. Irattár. 14/1969.

²⁹ BML. IV. B. 402. a. 61. kötet. 603/1917., 79. kötet. 35/1931., 80. kötet. 144/1932.

Mihálovits Miklós: Dr. Fábry Sándor

Mihálovits Miklós: Göndöcs Benedek

Székelyhídi Attila:
Báró Harruckern János György

Szamosy Elek: Mogyoróssy János

Göndöcs Benedek (1824–1894) Gyula város apát-plébánosa és országgyűlési képviselője.

A Göndöcs Benedeket ábrázoló olajképet – nyilván fénykép alapján – Mihálovits Miklós készítette 1936-ban. A festményről tudjuk, hogy az a gyulai Művésztelep 1936 novemberében rendezett tárlatán ki volt állítva. A Békés című lap be is számolt arról, hogy „Göndöcs apát arc-képe szintén értékes munkája Mihálovits Miklósnak”.³⁰ A portrét nagy valószínűséggel a gyulai Városi Könyvtár vásárolta meg, vagy kapta ajándékba a művésztől. A pontos körülményeket nem ismerjük, de az biztos, hogy a képmás 1939-ben már a könyvtár olvasótermében volt el-

³⁰ Békés, 1936. november 20. sz. 2.

helyezve.³¹ A Göndöcs Benedekről festett arckép 1950 előtt került a gyulai Erkel Ferenc Múzeum birtokába. Ennek pontos idejéről és körülményeiről azonban nem áll rendelkezésünkre bővebb információ.³² Csupán annyi bizonyos, hogy a festmény már szerepel a múzeum 1950. augusztus 7-én kelt – Lükő Gábor és Implom József által aláírt – átadási-, átvételi jegyzőkönyvében.³³ A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Báró Harruckern János György (1664–1742) Békés vármegye főispánja.

Gyula Város Önkormányzata 2003-ban határozta el, hogy megfesteti Békés vármegye egyik legjelentősebb főispánjának arcképét. A képmás megfestésével a Gyulán élő Székelyhídi Attilát bízták meg. Székelyhídi 2004. február végére – két hónap alatt, napi 8–10 órás munkával – készült el az olajfestménnyel és azt március elején helyezték el a városháza dísztermében.³⁴ A báró Harruckern János Györgyről festett új arckép egy „közismert” és számos helyen publikált rézmetszet³⁵, valamint egy, az ausztriai Schenkenfeldenben található olajfestmény alapján készült.³⁶ Az említett metszetet – a gyulai kastélyban található korabeli festmény alapján – XIX. század második felében R. Brend’amour készítette a németországi Düsseldorfban.³⁷ Békés vármegye egykori arcképcsarnokában is volt egy báró Harruckern János Györgyöt ábrázoló festmény, amelyet egy ismeretlen mester készített 1877 előtt.³⁸ Ez a portré azonban 1944 után valószínűleg megsemmisült.

Mogyoróssy János (1805–1893) helytörténész, a gyulai múzeum és könyvtár alapítója.

Az olajképet Szamosy Elek készítette 1860 körül, feltehetően maga Mogyoróssy, esetleg a családja megbízásából. Így keletkezésének pontos dátumát nem ismerjük. Szamosy Elek ugyanis az 1860-as évek legelején Gyulán tartózkodott és – gróf Wenckheim József megbízásából – képeket festett, illetve másolt a Wenckheim, valamint a Harruckern család tagjairól. Rövid önéletrajzában írja, hogy a „Harrucker és Wenckheim családok történelmi arcképeinek festésével foglalkozva a békésgyulai várkastélyban töltöttem tíz hónapot”.³⁹ Nem elképzelhetetlen tehát, hogy ekkor készítette el a Mogyoróssy Jánost ábrázoló arcképet is. Az arckép 1955-ben – miután azt az unoka, Schmidt Iván, 300 forintért eladta – került a gyulai Erkel Ferenc Múzeum birtokába.⁴⁰ A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Terényi Lajos (1854–1897) Békés vármegye főispánja, majd Gyula város országgyűlési képviselője. Gyula város képviselőtestülete 1897. november 5-én határozta el, hogy megfesteti a mindössze egy nappal korábban, november 4-én elhunyt Terényi Lajosnak az arcképét.⁴¹ A képmás megfestésével a gyulai születésű Uferbach Jenőt bízták meg. Uferbach két év múlva, 1899-ben – nyilván fénykép alapján – el is készítette az olajképet. A portrét 1900. március 26-án leplezték le a gyulai városháza tanácsstermében. Az arckép felavatásakor dr. Zöldy Géza városi főügyész tartott emlékbeszédet a néhai képviselőről.⁴² A Terényi Lajosról festett arckép 1944 után a városházáról Terényi Péterhez – a néhai főispán fiához –, majd az 1950-es években, ajándékként a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került.⁴³ Jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található. Békés vármegye egykori arcképcsarnokában is volt egy Terényi Lajost ábrázoló festmény, amit Stettka Gyula készített 1898-ban.⁴⁴ Ez azonban 1944 után alighanem megsemmisült.

³¹ *Implom József: A gyulai múzeum és könyvtár hetven éve. (1868–1938).* Gyula, 1940. 9., 56.

³² EFM. Képzőművészeti leltárkönyv. 36/1955.

³³ EFM. Irattár. B. 39–40/1950.

³⁴ Gyulai Hírlap, 2004. március 12. sz. 4.

³⁵ Ilyen pl.: *Éble Gábor: A Harruckern és a Károlyi család.* Budapest, 1895.; *Karácsonyi János: Békésvármegye története.* I. kötet. Gyula, 1896.

³⁶ Schenkenfelden ... Wege in die Vergangenheit. Schenkenfelden, 1996. 24–25. között

³⁷ *Éble: i. m.* 81.

³⁸ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.

³⁹ *Berkeszi István: Temesvári művészek.* Temesvár, 1910. 99.

⁴⁰ EFM. Képzőművészeti leltárkönyv. 2/1955.

⁴¹ BML. V. B. 171. 24. kötet. 182/1897.

⁴² BML. V. B. 171. 27. kötet. 9/1900.

⁴³ BML. XIII. 9. A Terényi család iratai. 1. doboz. Terényi Péter kézírata Terényi Lajos főispánról. fol. 30.

⁴⁴ BML. IV. B. 402. a. 29. kötet. 206/1898., 30. kötet. 2/1899.; BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai (a továbbiakban: IV. B. 407. b.) 11710/1898., 25059/1898.

Uferbach Jenő: Terényi Lajos

Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József

Barabás Miklós: Báró Wenckheim Béla

Szamossy Elek: Báró Wenckheim László

Tomcsányi József (1807–1876) Békés vármegye főispánja.

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1876. május 8-án határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, a négy nappal korábban, 1876. május 4-én elhunyt Tomcsányi Józsefnek az arcképét.⁴⁵ A képmás megfestésével a mezőberényi születésű Orlai Petrics Somát bízták meg,⁴⁶ aki még ebben az évben el is készítette az olajképet. Ezután került sor a Gyulára való

⁴⁵ BML. IV. B. 402. a. 5. kötet. 98/1876.

⁴⁶ BML. IV. B. 407. b. 2032/1876.

szállításra, melynek pontos dátumát nem ismerjük, de az bizonyos, hogy a portré 1876. augusztus 10-én már a vármegyeházán volt.⁴⁷ A Tomcsányi Józsefről festett arckép 1944 után a vármegyeházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került.⁴⁸ A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Báró Wenckheim Béla (1811–1879) Békés vármegye főispánja, miniszter, miniszterelnök.

Békés vármegye Bizottmánya 1867-ben határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1867. február 20-án belügyminiszterre kinevezett báró Wenckheim Bélának az arcképét.⁴⁹ A határozat pontos dátumát és körülményeit – korabeli iratok hiányában – nem ismerjük. A báró Wenckheim Bélát ábrázoló olajképről azonban Fábián Irén békéscsabai muzeológusnak – a képen található „*Barabás. 867.*” szignó alapján – egyértelműen sikerült megállapítania, hogy azt Barabás Miklós készítette.⁵⁰ Ezen állítást igazolni látszik Barabás festményeinek jegyzéke is, melyben – az 1870. szám alatt – egy 1867-ben, Békés vármegye részére, báró Wenckheim Béláról festett térdképről történik említés.⁵¹ Azt azonban, hogy ez a portré pontosan mikor került a vármegye tulajdonába nem tudjuk. Wenckheim főispánt Munkácsy Mihály is szeretete volna megfesteni Békés vármegye számára. Munkácsy 1867 májusában ugyanis a következőket írta Ligeti Antal festőművésznek: „*Nekem a bátyjám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára.*” Nagybátyja, Reök István 1867. június 10-én írt levelében azonban már lemondóan közölte a művésszel, hogy „*Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmesek és ahhoz fordultak.*”⁵² A báró Wenckheim Béláról festett arckép 1944 után a vármegyeházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került.⁵³ Jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Báró Wenckheim László (1814–1879), vízszabályozási kormánybiztos, a Békésmegyei Takarékpénztár Egylet elnöke.

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1879. szeptember 15-én határozta el, hogy megfesteti a volt vízszabályozási kormánybiztosnak és a Békésmegyei Takarékpénztári Egylet volt elnökének, az 1879. augusztus 31-én elhunyt báró Wenckheim Lászlónak az arcképét.⁵⁴ A képmás megfestésével Szamosy Eleket bízták meg. Ez utóbbi adatnak eddig nem volt semmilyen írásos bizonyítéka és csupán a művészettörténészek azon véleményére hagyatkozhattunk, mely szerint a báró Wenckheim Lászlót ábrázoló olajképet feltehetően Szamosy készítette az 1880-as években. Sikerült azonban olyan dokumentumot találnunk, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a portrét valóban Szamosy Elek festette, mégpedig 1881-ben. Jancsovics Pál alispán ugyanis a törvényhatósági bizottság 1881. május 16-án tartott közgyűlésén beszámolt „*néhai Báró Wenckheim László (...) a megye díszterme számára Szamosy Elek festő-művész által az elhunyt férfitü lényét híven visszatükrözve készített s alkalmas helyen közszemlére kített arcképé*”-nek átvételéről.⁵⁵ A báró Wenckheim Lászlóról festett arckép 1944 után a vármegyeházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került.⁵⁶ A portré jelenleg is ennek az intézménynek a tulajdonában található.

Merényi-Metzger Gábor

⁴⁷ BML. IV. B. 402. a. 5. kötet. 290/1876.

⁴⁸ BML. XXVI. 702. 843/1951.

⁴⁹ BML. IV. B. 258. Békés vármegye alispánjának iratai. 28. kötet. passim.

⁵⁰ Gyulai Hírlap, 1992. február 14. sz. 4.

⁵¹ *Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza*. Kolozsvár, 1944. 278.

⁵² *Czeglédi Imre*: Munkácsy Békés megyében. Békéscsaba, 1994. 153–155.

⁵³ BML. XXVI. 702. 843/1951.

⁵⁴ BML. IV. B. 402. a. 8. kötet. 161/1879.

⁵⁵ BML. IV. B. 402. a. 10. kötet. 5/1881.

⁵⁶ BML. XXVI. 702. 843/1951.

Kolozsvári fiúközépiskola és végzettjei a múltó időben

Kolozsvár a kincses város legrégibb középokú iskolája az 1557-ben alapított schola, amelyet az idők folyamán neveztek Unitárius Kollégiumnak, 1-es és 7-es számú magyar fiúközépiskolának, Brassai Sámuel Elméleti Líceumnak.

Az iskola évszázados történetéről sokan és sokat írtak *Gál Kelemenről*, *Pákei Lajoson* és *Kelemen Lajoson* keresztül *Gnál Györgyig*. Ez alkalommal az 1955-ben érettségizett diákok emlékei, élményei alapján foglalkozunk az ősi alma máter múltjával. Az ötvenéves évforduló kapcsán elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a félévszázada végzett nemzedék milyen útravalót kapott az iskolától, hogyan hatott tanáraik szellemisége életpályájukra, miként sáfarkodtak az elsajátított tudásanyaggal?

Az iskola történelmi múltja kétségtelenül szerepet játszott az egymást követő diáknemzedékek szellemi arculatának formálásában. Az ősi schola a XVI. század közepe táján a reformációval kezdődő szellemi és vallási küzdelmek légkörében született: alapítója Izabella királynő, Szapolyai János özvegye. A kolozsvári óvári domonkos zárdában létesített iskola kőbe vésett feliratát a diákok élő emlékezete is őrizte: „Királyi adomány vagyok, ennek az iskolának és a szegényeknek az öröksége – szolt az alapító parancsa –, aki ezt (...) más célra fordítja, az töröltessék az élők könyvéből és az emberek emlékezetéből. Az úrnak 1557. esztendejében”.

Az iskola felekezeti hovatartozás szerint először lutheránus, aztán református, majd 1568-tól unitárius. Első rektora a kor egyik legmarkánsabb személyisége, az unitárius egyház alapítója *Dávid Ferenc* (1510–1579) volt. Az évszázadok során az iskola tanárai és diákjai nehéz küzdelmet vívtak a fennmaradásért: 1693-ban a katolicizmusnak kedvező hatalom kiharcolta az óvári épületből és a Főtéri templommal szembeni épületekbe helyezte el. 1718-ban innen is távoznia kellett, ekkor a Belső-Magyar (később Kossuth Lajos) utcában lelt otthonra. 1780–1806 közötti években ezen a területen épült fel az un. „régii kollégium”, amelynek oszlopos kapujára az iskola jelmondatát: *Musis et virtutibus* (A műsáknak és erénynek) írták.

A régi kollégium legnépszerűbb professzora *Brassai Sámuel* (1797–1897) a nagy erdélyi polihisztor volt. Minden kétséget kizáróan mind a mai napig ő az iskola legismertebb személyisége, házsongárdi temetőben lévő síremlékét gyakran látogatják az iskola diákjai. A neves tudós – aki tíz nyelvet tudott, tíz tudományágat művelt és tíz évtizedet élt – a kollégium igazgató-tanáráként a régi kollégiumot Erdély egyik legkitűnőbb oktatási intézményévé fejlesztette. Oktatási reformja a latin helyett bevezette a magyar tanítási nyelvet, a csoportrendszert a szakrendszerrel helyettesítette, európai színvonalú tankönyvei hatvan esztendeig szolgálták a népiskolai és gimnáziumi oktatást.

A XIX. század végére a fejlődő kollégium régi épülete már szűknek bizonyult. Nagylelkű adakozók, valamint a magyar államsegély lehetővé tették egy új kollégium felépítését. Az új iskola *Pákei Lajos* (1853–1921) tervei szerint épült és 1901 szeptemberében nyitotta meg kapuit. A kollégiumban – Erdély egyik legnagyobb és legszebb iskolaépületében – 130 helyiség volt, és a kor színvonalának megfelelő oktatási lehetőséget teremtett a mintegy négy-öttszáz tanulóknak. Az épületben az 1948-as államosításig unitárius Papnevelő Intézet, Főgimnázium és Elemi Iskola működött.

Ez volt a mi iskolánk. Az előcsarnok bal- és jobboldali falán fekete márvány emléktábla hirdette az építetők nevét. Itt állt két carrarai fehér márvány fülkébe a két nagy adományozó *Berde Mózes* (1815–1895) és *Brassai Sámuel* mellszobra. A díszteremben széles frízben 15 reliefes portré neves unitárius személyiségeket ábrázolt, köztük *Dávid Ferenc* vallásalapítót, *János Zsigmondot*, Erdély első unitárius fejedelmét, *Bölöni Farkas Sándor* író, utazót, *Kriza János* püspök-költőt.

Kik voltak azok a személyiségek, akik tanárként vagy diákként előttünk jártak a kollégiumban és akiknek igyekeztünk a nyomába lépni? Az időbeli távolság természetesen több példaképünktől elválasztott minket, csak szellemi alkotásaik révén kerültünk kapcsolatba. Ilyenek voltak *Bölöni Farkas Sándor* (1795–1842), aki „Utazás Észak-Amerikában” című művével

saját korában „erkölcsi forradalmat idézett elő az eszmékben”, vagy *Kriza János* (1811–1875) népdalgyűjtő, a nagyhatású székely népköltési gyűjtemény a *Vadrózsák* összeállítója.

Brassai Sámuel történelmi előadásainak hatására a kollégiumban valóságos historikus iskolára alakult, közülük kiemelkedett *Jakab Elek* (1820–1897) a legkitűnőbb erdélyi várostörténeti monográfia – *Kolozsvár története* – szerzője és *Kőváry László* (1820–1907) korának legnagyobb erdélyi magyar történésze. Az ő nyomaikba lépett: *Gál Kelemen*, *Gyallay Domokos*, *Kelemen Lajos*, *Bodor András*.

A XX. század első évtizedeiben írók és költők öregbítették iskolánk hírnevét, olyan nevekre figyeltünk, mint *Balázs Ferenc* (1901–1937) a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egyik jelentős alkotásának a „Bejárom a kerek világot” szerzőjére, vagy *Bözödi Györgyre* (1913–1989) Baumgarten-díjas íróra a „Székely bánja” alkotójára.

Közéleti szereplésük, erkölcsi-emberi magatartásuk miatt tiszteltük *Szabédi László* (1907–1959) író, a Bolyai Tudományegyetem későbbi mártír professzorát, *Kemény János* (1903–1971) író, az Erdélyi Helikon marosvécsi írótalálkozóinak házigazdáját, a Kolozsvári Nemzeti Színház legendás igazgatóját.

A természettudományok művelői közül kiemelkedő személyiség *Borbély Samu* (1907–1984) matematikus professzor volt. Einstein berlini munkatársát később aerodinamikai kutatásai miatt kísérte figyelemmel a nemzetközi tudományos világ.

1948 augusztusában az un. tanügyi reform a felekezeti iskolázást – tehát az Unitárius Kollégiumot is – megszüntette, az oktatás tartalma gyökeresen megváltozott. Az év őszétől az iskolában állami gimnázium kezdte meg működését, mely az 1-es számú Magyar Fiúközépiskola nevet kapta. A történelmi hűség kedvéért el kell mondanunk, hogy az állami gimnáziumban kitűnő pedagógusokat alkalmaztak és kétségtelen, hogy az iskola Kolozsvár egyik legnagyobb és legjobb középszintű oktatási intézménye maradt. (Többben egyetemi katedrán is tanítottak.)

A tanügyi reform után a romániai oktatásban új szerkezetet vezettek be: az általános iskola I–VII osztályból állt és az un. „kis érettségivel” zárult, ezt követte a hároméves középiskola a VIII–X. osztály, amelyet az érettségi vizsga követett. Az 1952–53-as tanévben – bizonyára a középiskolások számának növelése céljából – felvételi vizsgát nem tartottak. A mi iskolánkban ebben az esztendőben három nyolcadik osztályban 90 tanulót vettek fel. Közülük – ezelőtt ötven esztendővel – 54 tanuló érettségizett.

Berde Áron (1819–1892) a kolozsvári tudományegyetem első rektora gyakran hangoztatta, hogy egy iskola eredményességét nem falainak erőssége, hanem tanárainak felkészültsége, szellemisége határozza meg. Az 1950-es esztendőben az 1-es számú Fiúközépiskola tanári kara kitűnő pedagógusokból állt, akik oktató-nevelő munkásságuk mellett tudományáguk jelentős művelői is voltak. Emberi-erkölcsi magatartásuk, tudományos eredményeik miatt többen közülük példaképeink voltak és maradtak életük végéig.

Emlékeztünk kiemelkedő személyiségként tartja számon: *Árkossy Sándor* földrajztanárt a kitüntető érdemes tanári cím birtokosát, akinek osztályfőnöki óráira nemzedékek emlékeznek. *Demény Dezső* (1915–1988) szociológust, aki Berlinben a Humboldt egyetemen tanult és mint Szondi-tanítványt távolították el a kolozsvári egyetemi katedráról.

Rendkívüli tanáregyeniségként él az egykori diákok emlékezetében *Heinrich László* (1910–1985) fizikus. A Bolyai Tudományegyetem mechanikai tanszékének professzorát vallásos meggyőződése miatt bocsátották el az egyetemről és lett „csak” középiskolai tanár. A diákok nevelését legfontosabb feladatának tekintette, igazságérzete, emberséges magatartása kivételes tekintélyt adott számára a diákok között. Tudományos művei közül *Fizikai kislexikona* évtizedek óta kézikönyvvül szolgál, *Az első kolozsvári csillagddáról* írt könyve tudománytörténeti ritkaság.

Hunyadi Mátyás történelemtanár is kitűnő pedagógus volt. A két világháború között a magyar egyetemi ifjúság egyik vezetője, később a Tanártovábbképző Intézet tanáraként hosszú ideig fiatal történészek mentoraként tevékenykedett.

Az iskola huszadik századi történetének egyik legnagyobb egyénisége kétségkívül *Mikó Imre* (1911–1977), akit tanárként, íróként, jogásként őriz az emlékezet. Rendkívüli tudása, emberi nagysága, cselekvő erdélyisége, tudományos munkássága nemzedékek példaképévé

avatta. Az Erdélyi Fiatalok vezető személyiségeként Párizsban jogi tanulmányokat folytatott, az 1940-es években egyetemi tanár, magyar országgyűlési képviselőként közéleti szerepet is vállalt. Ekkor írta az erdélyi nemzetiségi irodalom alapvető munkáit: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés-t* (1932), a Huszonkét évet (1941) a Nemzetiségi jog és nemzetiségi politikát (1944). A második világháború és az orosz fogság után iskolájában orosz nyelvet tanított, később, mint szépíró is maradandót alkotott.

Az 1956-os magyarországi forradalomnak Erdélyben is súlyos következményei voltak. A romániai tisztogatások és koncepciós perek megtizedelték az iskola tanári karát több kiváló pedagógust meghurcoltak, bebörtönöztek, elbocsátottak.

Gazda Ferenc magyartanárt az 1957 őszen kezdődő kolozsvári értelmiségi perben rendszerellenes vádakkal elítélték, a börtönből az 1964-es amnesztiával szabadult. Tanári katedrára többé nem léphetett, tudományos munkásságot nem folytathatott. *Fejér Miklós* magyartanárt, *Kerekes János* számtantanárt, *Mikó Imre* orosztanárt állásukból elbocsátották, ők a Kolozsvári Könyvelosztó Vállalat rakodómunkásai lettek. Évekig tartó megaláztatás után Fejér Miklós és Kerekes János falusi tanárként fejezték be pályájukat. Mikó Imrének megengedték, hogy visszatérjen az erdélyi művelődési életbe, a Kritérium Könyvkiadó lektoraként ment nyugdíjba.

Demény Dezső magyartanár elbocsátása után évekig ipari munkásként dolgozott, 1964-től falusi tanár lett. *Heinrich László* fizikatanárt „klerikális” magatartása miatt a tanári pályára méltatlannak nyilvánították és „átnevelésre” a termelésbe küldték, a Tehnofrig-gyár segédmunkásaként dolgozott évekig. Később volt tanítványai közbenjárására a Kolozsvári Agrokémiai Laboratórium kutatójaként alkalmazták.

A történelmi igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy ezek az esztendők több tanárnak lehetőséget nyújtottak a felemelkedésre: *Ósz Dénes* franciatanár, *Sinka Zoltán* román tanár és *Ulrich Ferenc* orosz tanár a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanszékein folytatták tanári pályájukat.

Milyen eredményeket értek el az ötven évvel ezelőtt végzett diákok, hogyan sáfárgodtak az alma matertől kapott tudásanyaggal?

Az 1952-ben induló 90 tanulóbból 1955-ben 54 tanuló (60%) érettségizett. Nagyobb részük 30 tanuló (56%) középfokú végzettségű szakmunkás, tisztviselő stb. lett, kisebb részük 24 tanuló (44%) egyetemi, főiskolai diplomát szerzett. Elméleti középiskola lévén bizonyára a fordított számarány lett volna a természetes (ha a végzettek többsége egyetemet végez), de azokban az ellentmondásos esztendőben az un. „osztályidegenek” gyermekei nem mehettek felsőfokú iskolába. Osztálytársaink közül többen többször is felvételiztek különböző fakultásokra, de származásuk miatt mindig elutasították őket.

Iskolánk ezekre az évekre elvesztette országos jellegét. Osztálytársaink közül 34 tanuló kolozsvári lakhellyel rendelkezett, 20 tanuló vidékről Kolozs-tartomány városaiból és falvaiból jött: 2 tanuló *Bácsból*, *Bonczidáról*, *Kalotaszentkirályról*, *Székről*, a többiek *Besztercéről*, *Désről*, *Egeresről*, *Marosújvárról*, *Szamosújvárról*, *Zsibórról* és máshonnan.

Az egyetemet, főiskolát végzett 24 diákból 10 tanári, 5 orvosi, 5 mérnöki, 3 jogászi és 1 rendőrtiszti diplomát szerzett.

Az irodalom terén jeleskedett *Miklós László* költő, újságíró, verseit „Néhány percig reggel” (1969) címmel közölte. Tudományműveléssel foglalkozott *Sebestyén Kálmán*, aki a Magyar Tudományos Akadémián megszerezte a neveléstudomány kandidátusa fokozatot, könyveit az erdélyi iskolatörténetből írta. *Benkő Béla* matematikanár az 1970-es években a besztercei középiskola igazgató-helyetteseként a város magyar művelődési életének egyik szellemi irányítója volt.

Göröngyös életpályát mondhatott magáénak *Kovács Lajos* osztálytársunk: diákként lelkesen készült a katonatiszti hivatásra. Később, mint a román hadsereg fiatal csapattisztét feleségével együtt rendszerellenes szervezkedés vádjával letartóztatták és elítélték. Börtönévei alatt megjárta a Duna-deltában lévő fogolytábor, 1964-ben amnesztiával szabadult. Sikerült új életet kezdenie: az egyetemen elvégezte a pedagógia szakot és tanár lett. Az 1989-es változások után egyik szervezője lett az újjáalakuló országos cserkészmozgalomnak.

Kiváló sporteredményeket értek el: *Serester László* többszörös román ifjúsági tenisz bajnok, *Csűrös István*, *Magyari Tibor*, *Seres György* első osztályú vízilabda-játékosok.

Sikerekben gazdag életpályát mondhatnak magukénak: *Silay Pál* építész, *Soós László* agrár-mérnök, *Szilágyi Ferenc* ügyvéd, *Kabdebó András* vállalkozó. Nagyszüleik, szüleik hagyományos mesterségét folytatták *Felméri György* bőrdíszműves és *Istvánffy Attila* nyomdász.

A diktatúra éveiben sajnos többen elhagyták Erdélyt, a 24 felsőfokú iskolát végzettből 14-en (58%) külföldön telepedtek le: *Magyarországot* heten, *Németországot*, *Ausztriát* négyen, egy-egy osztálytársunk pedig *Franciaországot*, az *Egyesült Államokat* és *Ausztráliát* választotta új hazájának. Az 54 érettségizett közül 16-an (29%) sajnos már nem érthették meg az ötvenéves találkozót.

Osztálytársaink voltak, de az évek során – különböző okok miatt – távoztak az iskolából *Brătescu János* színész, *Inceffy Miklós* természettudománytanár, *Kassai Géza* református lelképásztor, *Fogarassi Ferenc* és *Ugron Gábor* vállalkozók.

A diktatúra éveiben, mint vendiákok többször meglátogattuk egykori iskolánkat. Ilyenkor a viszontlátás öröme mellett szomorúan tapasztaltuk, hogy alma materünket fokozatosan megfosztják magyar jellegétől. A román nemzetiségi politikában – így iskolánk tekintetében is – a „húzd meg ereszd meg” elv érvényesült.

Az 1950-es években az előcsarnok márvány emléktábláit letakarták, 1963-ban Berde Mózes és Brassai Sámuel mellszobrait eltávolították, a díszteremben lévő unitárius személyiségek reliefjeire román és magyar írók portréit tették. 1968-ban a politikai életben rövid enyhülési időszak következett, ekkor Berde és Brassai mellszobrai visszakerültek eredeti helyükre. 1957-ben, az iskola alapításának 400 éves évfordulóján, az intézmény felvehette Brassai Sámuel nevét, de 1963-ban megtiltották annak használatát, az enyhülés idején újra viselhetette a polihisztor nevét. Az 1986-os esztendő különösen szomorú volt a vendiákok számára: a hatalom leparancsolta az iskola faláról régi érettségi tablónkat. Az iskola termeit, folyósóit elborították a Ceaușescu idézetek, képek, címerek, nyomtatott propaganda plakátok.

1989-ben azonban nagyot fordult a történelem kerek: a változások után az iskola fokozatosan visszaszerezte magyar jellegét, elméleti középiskola rangját és az unitárius egyház megindította teológiai osztályait. Az anyagi gyarapodás mellett újra megkezdődhetett a szellemi felemelkedés.

Sebestyén Kálmán

A Farkas utcai református templom Kolozsváron

Magyarok Moldvában

Beszélgetés Kovács Lászlóval, a fotóalbum egyik szerzőjével

Az elmúlt hetekben jelent meg Kovács László és Nagy Zoltán közösen készített fotóalbuma Magyarok Moldvában címmel, a Somos Kiadó és Tanácsadó Bt. gondozásában, a Tölgyfa Könyvek második köteteként. Az albumban szereplő felvételek „beszélnek” az „ősök hagyományaihoz való ragaszkodásról, és a paraszti kultúra megtartó erejéről. Szól a XX. század történelmi léptékű változásainak behatolásáról és a folyamatos, jórészt román állami és egyházi nyomással kényszerített nyelvi asszimilációról. És szól a történet az önszerveződés erejéről, arról, hogy a lassan kialakuló moldvai magyar értelmiségi réteg miként küzd a népcsoport fennmaradásáért, nyelvének, kultúrájának megőrzéséért” – olvasható a kötet bevezetőjében. Kovács László, a kötet egyik szerzőjét arról kérdeztük, milyen könyvek jelentek meg eddig a Tölgyfa Könyvek sorozatában?

Első kötetünk Kárpátaljáról szólt, amelyben az olvasó figyelmét fel kívántuk hívni a vidék nevezetességei és szépségei iránt. Egy vendégváró könyvet terveztünk, amely szélesebbre tárja Kárpátalja kapuit. A Magyarok Moldvában ezzel szemben egy népcsoport történetét meséli el azzal a gondolattal, hogy ha egy nemzetrésznek legalább 700 éves története van, akkor ez a történet még további évszázadokig folytatódhat. A moldvai magyaroknak mélyek a gyökerei hazájukban, nagy múltú kultúrával rendelkeznek. A fa is, ha mély a gyökere, magasra nő, és sokáig él. Moldvában dolgozva azt tapasztaltuk: egyáltalán nem halálra ítélt, szomorú, depressziós ez a táj. Azt érzékeltük, a moldvai magyarok csodálatos, zöld, dombos tájban laknak, mely nagyon szerethető, mint szülőföld, hiszen termékeny, barátságos, csupa szántóföld, és erdővidék. Ebben a tájban elszórva – néha nagyobb fűrtökben, néhol csak egy-egy nyelvi szigetet jelentő faluban – találni magyarokat, akik ha szerény körülmények között is, de lelki békében teljes, sokrétűen hagyományőrző életet élnek, kedélyük pedig meglehetősen életvidám. Mint falusi emberek, nem azzal foglalkoznak, el kell-e románosodniuk, vagy sem (a nyelvcsere problémája él, sajnos), hanem azzal, hogyan tartsák fenn magukat, hogyan éljenek, és legyenek szépek a házaik. Azzal, hogy gyermekeik vidámak lehessenek és tanulhassanak. Egyszóval, hogy ez a kis közösség fennmaradjon és minél tovább éljen.

Honnan vették az „ihletet”, hogy elinduljanak Moldvába? Ismereteim szerint ön jogász, szerzőtársa pedig közgazdász. Ez kicsit távol áll a szakmától.

Minden a Kárpátalja című könyvünkkel kezdődött. Azt láttuk, hogy nincs semmilyen képi dokumentáció Kárpátaljáról, ezt jó lenne pótolni. Több szakmabelinek is tetszett az ötlet, a terpmunka során pedig az ott élő emberek is kedvesen és szeretettel fogadtak nemzetiségre való tekintet nélkül. Már akkor elábrándoztunk arról, hogy ennek lesz folytatása, ezért is adtuk az első könyvnek a Tölgyfa Könyvek márkanévét, sorozatcímet, mert arra gondoltunk: a könyv sikere megalapozhatja további kötetek elkészítését. A Kárpátalja című könyv fogadtatása alapján kezdhettünk bele a moldvai magyarokról szóló munkába.

Hogyan kezdtek munkához? Kitől kaptak segítséget?

A könyv megírásához nagy segítséget nyújtott, hogy már volt kapcsolatunk moldvaiakkal. Még 2002-ben a Moldvai Csángómagyar Szövetség akkori felhívására gyűjtöttünk és vittünk adományokat Moldvába. Ekkor ismerkedtünk meg néhány emberrel. Ezek a szálakon indulhattunk el és kimondható: mindazok, akik érintettek voltak az ügyben és akikhez eljutottunk, nagymértékben segítettek munkánkat. Rövid idő után kézzől kézre adtak. Mivel szoros idő- és pénzbeli keretek között dolgoztunk, forgatókönyvet használtunk: téma és táj szerint csokorba szedtük azokat a falvakat, templomokat, műemlékeket, melyek válogatási alapot adtak a könyv anyagához.

Miután egy történetet szeretnénk volna elmesélni, tudtuk: a könyv egy része a régi moldvai magyar emlékekről szól, amelyek viszonylag elszórtan fekszenek a történelmi Moldova területén, tehát a mai Moldva mellett a történelmi Besszarábia, a mai Moldvai Köztársaság területén. Természetesen feladatunknak éreztük a mai falusi élet bemutatását is, olyan szemszögből, ahogy mi láttuk. Ennek mentén építettük fel könyvünket a múlttól a jelen képein át a jövőig, ahol megjelennek a gyermekek életéről, az oktatásról, az önszerveződésről szóló felvételek is.

Érdekes, azt mondta, életerős közösség. Ugyanakkor a csángó magyarok küzdenek a magyarságukért, az életben maradásukért. Ezt az ellentmondást hogyan tapasztalták? Vagyis az életerős és az állandó küzdelem kettősségét.

Valóban különleges azon folyamatok együttese, amelyek a moldvai magyarokat érintik. Ezek egyszerre zajlanak, nem párhuzamosak, de százszázalékosan nem is keresztezik egymást. Így például beszélünk a folyamatos elrománosodásról, vagyis a magyar-román nyelvcsereéről, melynek során a csángók megtartják katolikus vallásukat. A románul beszélő katolikusok soha nem mondják oláhnak magukat, hanem romának. Míg a románokat akár magyarul, akár románul beszélve, oláhnak mondják. Ráadásul az ottani románok magyarnak hívják még azokat a katolikusokat is, aki már egy szót sem tudnak magyarul. Ehhez képest mi magyarok a románul beszélő katolikusokat mindig románként emlegetjük. Ők magukat mégis elkülönítik az ortodox románoktól, az ortodoxok pedig katolikusnak vagy magyaroknak, illetve románul is csángóknak (ceangai) nevezik őket. Ezzel a nyelvcserevel párhuzamosan zajlik a bilológiai népesség-robbanás, ma öt-hat gyermek átlagosnak számít egy csángó családban. Tíz gyermek fölött beszélnek népesebb családról. A két folyamat úgy hat egymásra, hogy a magyarul tudó emberek létszáma évtizedek óta változatlan, miközben annyian cserélnek nyelvet, amennyi körükben a népszaporulat. Ezért beszélünk hatvan-hetvenezer fős magról, amelynek elhelyezkedése változik, a falvak lassan szűkülő körében él, de megtartja a magyar nyelvet. Másfél évtized telt el a romániai diktatúra bukása óta, amikor valóban a legkegyetlenebb elnyomás alatt éltek. A végefelé már gyakorlatilag zárt zónákat hoztak létre a Securitate emberei. Idegen – se magyarországi, se román, se erdélyi – nem mehetett be a magyar falvakba, csakis az ott lakók. Megpróbálták őket elzárni a külvilágtól.

Másfél évtized telt el a romániai rendszerváltás óta és látjuk: van már egy vékonyka, de folyamatosan gyarapodó értelmiségi rétegük és egy még vékonyabb, de biztosan gyarapodó vállalkozói réteg. A moldvai magyar közösség szépen lassan ismét kezdi felépíteni a több évszázada elveszett-elvesztett társadalmi rétegződését. És nemcsak a velük foglalkozó, de a közülük kikerülő értelmiségiek is erőteljesen, szorgalmasan dolgoznak azért, hogy ez a közösség megmaradjon. Ezért érezzük úgy, hogy ennek a közösségnek van jövője.

Említette, régebben be sem léphetett idegen a faluba. Az ott élők könnyen nyitották-e meg házaik ajtaját?

A könyv a XXI. század elején készült, 1989 óta nagyot haladt előre Moldvában is a világ. A dokumentum-fotók alapján látható: rengeteget változott a falvak, a táj képe. Kicsérlődtek a házak, most vetik le a népviseletet – ahogy ez nálunk történt a 1930-as, 1940-es években, vagy Erdélyben a 1960-as, 1970-es években. A sok évtizeddel ezelőtti bizalmatlanság mára feloldódott az emberekben. Másfelől a hatósági akadályoztatások teljes mértékben megszűntek. Igaz, a rendszerváltás után pár évvel még hallhattunk mindenféle különös akciókról. Amikor körbezártak falvakat az RMDSZ gyűlése miatt. Amikor az 1990-es években az új román titkosszolgálat ügynökei magyar könyveket égettek, mint felheccelt moldvai ál-katolikusok. Tehát elszórt atrocitások még a múlt évtizedben is előfordultak. Mi azonban munkánk során nem talákoztunk efféle hatósági problémákkal. A papok azonban néhol nem túl kedvezően fogadtak. Az egyik faluban például eltanácsoltak mind a templom, mind a temető fényképezésétől, mondván, nem a megfelelő aktivista nevére hívatkoztunk. Egy másik, tiszta magyar nyelvű faluban szolgáló hírhedt pap odajött hozzánk a búcsúban és megtiltotta, hogy ott fényképezzünk. Először románul pörölt velünk, majd áttért magyarra, miután látványosan nem értettük, mit akar. A hivatalos román ideológia szerint ugyanis a csángók nem magyarok, hanem elmagyarosított románok, akik most térnek vissza a román nemzet kebleibe, a csángó nyelvjárást pedig alapjában véve román nyelvnek tartják, csak, mint mondják: „nagyon sok magyar hatást tartalmaz”.

Hány alkalommal jártak a helyszínen?

Két dolgot kellett szem előtt tartanunk, az egyik, hogy a könyv minél változatosabb anyagot tartalmazzon, mind helyszín, mind téma szerint, emellett képi megközelítésben is túlközön sokféleséget, hiszen a tematikus teljesség igénye nélkül, de kaleidoszkópot szeretnénk volna nyújtani. Másfelől nagyon kevés volt a rendelkezésünkre álló idő, miután látványosan fizetett szabadságból oldottuk meg a terepmunkákat. Először bejáró túrán vettünk részt, ahol megörökítettük, amit lehetett. A második utunk alkalmával voltak az elsővel azonos helyszí-

neink, más témákkal, illetve olyan helyszínek, amit csak akkor látogathattunk meg. Úgy éreztük: a terepmunka során megtett 8000 kilométer lefedi a munka mennyiségét.

Ki írta a kötet szövegét?

Mind a képeket, mind a szöveget közös munka eredményeként tüntetjük fel. Ezen belül a képek nagyobbik része Nagy Zoltán munkája, amit az én fotóim egészítenek ki, míg a szöveg alapváltozatáért én felelek, amit Zoltán kerekített ki a végleges formájára.

Hogyan látja a csángó magyarok életét?

A legsötétebb nyelvi elnyomás korszaka után másfél évtizede volt ennek a közösségnek talpra állni. Szerintünk az eddigi eredmények dinamikája azt jósolja, hogy ez a kis közösség – hatvan-hetvenezer ember – hosszú távon is képes fennmaradni, akár évszázadokon át. Úgy láttuk, átalakul a világuk, a falukép lassan megváltozik, idomul a nyugatabbra szokásoshoz. Emellett sok fiatal megy el Moldvából tovább tanulni, többen visszatérnek boldogulást keresni és lassan kezd alakot ölteni a helybeli oktatási intézmény-hálózatuk. A legújabb hírek egy önálló magyar középiskola tervéről szólnak. Ez teljes mértékben indokolt, hiszen épp egy középiskolára való számú, több mint száz moldvai magyar fiatal tanul ma Erdély magyar iskoláiban. Úgy éreztük, hogy egyrészt az oktatási rendszer felépítése, másrészt a valahai moldvai magyar társadalmi rétegződés újraépítése, az értelmiségi, vállalkozói réteg fejlesztése a záloga annak, hogy ne elnyomott, anyagilag, tudásban, iskolázottságban hátramaradott kisebbségként éljenek, hanem a moldvai környezetük egyenrangú, egyben különleges vallási-nyelvi csoportjává váljanak. A világ változik Moldvában is, a modernizálódást arra lenne jó használni, hogy ne végképp elfeledtesse a csángókkal a származásukat, hanem segítsen újraépíteni a közösségüket. Most minden esély megvan rá, hogy az utóbbi következzék be és a moldvaiak hozzájárulása a magyar nemzeti kultúrához ne csak a néprajzos érdeklődés tárgya legyen, hanem élő, gyarapodó, sok szálú (gazdasági, kulturális, személyes) kapcsolat is a Kárpát-medencei magyarokhoz.

Manapság nagy probléma és nem csak a moldvai magyarokat sújtja, hogy a romániai gazdasági helyzet sokakat vendégmunkára kényszerít. A csángók, mint magyarul és románul beszélő katolikusok elmennek vendégmunkára, míg érdekes módon a csak románul tudó ortodox vallású románok nem nagyon járnak sehová Nyugat-Európába. A katolikusoknak az egyház is szervezi a vendégmunka lehetőségeket. Másfelől az ortodoxoknak talán kevesebb ambíciójuk van kitörni léhelyzetükből. Egész csángó falvak férfi lakossága megy *Spanyolországba, Olaszországba, Izraelbe vagy Magyarországra*. Csonkulnak a családok, a globalizációs hatások eredményeként lassan átalakul a faluközösség. Egy magyarországi vendégmunka egyébként azzal a pozitív hatással is járhat, hogy a vendégmunkás anyanyelvében, identitásában megerősödve kerül vissza szülőföldjére.

A csángó magyarok hitéletéről tudjuk: amelyik pap még tud magyarul, azt tisztán románul beszélő faluba helyezik. Aki pedig csak románul tud, azt színmagyar helységbe helyezték, hogy így „csiszolódjanak” egymáshoz a hívők és a papok. Az összes falura érvényes ez a politika. Romániában jelenleg több mint 250 ezer katolikus él, ebből hatvan-hetvenezer beszél magyarul. A többiek már nem, de mind magyar eredetűek. A színmagyar falvakban is kizárólag román a hitélet nyelve.

A magyar nyelvű misézés moldvai területen elvétve is csak úgy lehetséges, ha Erdélyből, a Gyulafehérvári Érsekség területén működő papok mennek Moldvába és házaknál tartanak szentmisét. Ilyenkor néhány százan összegyűlnek az udvarokon, általában Húsvétkor, Pünkösdkor vagy a templom szentjének napján. Tehát ez nem rendszeres gyakorlat, inkább különleges ünnep.

Nézzünk bele a könyvbe, merre jártak?

Moldva címere látható a kötet belső borítóján. A csángóknak, miután évszázadok óta laknak Moldvában, ez a hazájuk, az otthonuk. A Kárpát-medence pedig számukra az anyaországot jelenti, a legendák színhelyét. A fotóalbum nem csak róluk, de nekik is szól, hisz a hazájukról is mesélünk.

Kedves és különleges helyek találhatóak a régi Besszarábiában, tehát a mai Moldovai Köztársaságban. Eljutottunk Órhely várához, mely ma is *Orhei* névre hallgat románul. Itt a Hunyady János által létrehozott helyőrség maradványait fényképeztük le, a romok mellett múzeum

működik. Eljutottunk *Csöbörösökre*, a híres *Dnyeszter*-menti városba, ahol a XV–XVIII. században magyarok laktak.¹ Izgalmas a múlt feltárása, így kerestük fel *Herlót*, ahol ma is látható a *Szent György* templom, amely 1492-ben épült. Szerkezete egyszerre emlékeztet az örmény templomépítészeti példáira és a Közel-Kelet iszlám építményeire, ugyanakkor gótikus ablakai a nyugati műveltség jelenlétét tanúsítják. Herlő ma is gyönyörűen rendben tartott város. Nagyon szerettük a *moldvabányai Szent Péter és Pál Székesegyház* romjait, melyek ma a csendes falucska belterületén fekszenek. Moldvabánya valamikor katolikus püspöki székhely volt. A romokból jól látható: valamikor hatalmas, gótikus katedrális épült itt.

Trunk faluban élt *Benedek Márton*, *Onyest* város egykori főorvosa. 1980-ban titokban szentelték katolikus pappá. A kommunista titkosrendőrség valláserkölcsei elveiért (más orvosoktól eltérően ingyen gyógyította a hozzá forduló szegényeket), egyházi szerepvállalásáért meghurcolta, végül 1986-ban meggyilkolták. Halála után a helyiek átható rózsaszállatot és csodatévő, gyógyító hatást tulajdonítottak a háza melletti kút vizének. A csoda híre Moldva-szerte elterjedt. A kút előtt hosszú sorok álltak vízért. A hatalom tiltotta a mítosz terjesztését, majd a kút használatát is. Végül 1987-ben klórt öntöttek bele. Ma *Szűz Mária* szobra látható a kút mellett. A trunki csodakút kultusza szép példája a népi vallásosság teremtő erejének, ösztönös védekezésének a diktatúra tombolásával szemben.

A katolikus hit ma is a moldvai magyarok legfontosabb közösségszervező ereje. Egyházi jelentések szerint a moldvai katolikusok körében a világ valamennyi katolikus közössége között az egyik legintenzívebb, legerősebb a hitélet. A kötetben látható a *nagypataki* temető kápolnája. Itt található *Petrás Ferenc*, 1843-ban meghalt *forrófalvi* kántor keresztje. Fia, *Petrás Incze János* pappá szentelése után rövid ideig *Pusztinán* szolgált, majd 1842-től élete végéig, 45 éven át *Klézse* plébánosa volt. *Petrás Incze János* egyike volt azon kevés Moldvában szolgált katolikus papnak, aki a moldvai magyarok közül származott, és magyarságuk, hagyományaik megtartását küldetésének tekintette. 75 évesen rablőgyilkosság áldozata lett. Sebeibe csak két hónap után halt bele. Noha hangjukról felismerte gyilkosait, a nevüket senkinek sem mondta meg, így az isteni igazságszolgáltatásra bízta őket. A klézsei temető kápolnájában nyugszik.

A kötetben találkozunk moldvai magyar fiatalokkal, akik a *gyimesfelsőlaki Árpád-házi Szent Erzsébet Gimnázium* ballagásán vesznek részt. A tanulók a *Gyimesekből*, *Moldvából* és a *Székelyföldről* érkeztek. A gimnázium a moldvai magyar falvakhoz legközelebb eső magyar nyelvű középiskolaként az egyik fontos továbbtanulási lehetőséget nyújtja. A ballagási ünnepség hagyományos része a színpompás, az egyes falvanként is eltérő viseleteket bemutató lovas felvonulás.

A kötet vége a híres *csíksomlyói* plébániatemplom látképével és zarándokok felvonulásával zárul. *Csíksomlyó* évszázadok óta a moldvai magyarok legfontosabb búcsújáró helye. A pünkösdi zarándoklat a romániai diktatúra évtizedeiben is sok moldvai hívőnek adott lelki erőt és biztatást magyarságuk megőrzéséhez. A moldvai magyarok számára még a XXI. század elején is *Csíksomlyó* jelenti a legfontosabb anyanyelvű misehallgatási lehetőséget. Az anyanyelvi misézés iránti kérelmük többszöri próbálkozás ellenére mindmáig nem talált meghallgatásra. A kérdés a moldvai magyarok egyik legfájóbb, megoldatlan problémája. A kötetben a híres templom falában elhelyezett *Csángó-magyarok Nagyasszonya* szobor is látható.

Megörökítettük a *pusztinai Szent István* templom oltárképét, melyen államalapítónk *Mária* oltalmába ajánlja országát, de sajnos – húsvét előtt lévén – a képet letakarták. Hagyomány szerint fekete vasárnaptól húsvét vasárnapig borítják le a képet, de ma már Pünkösdig takarásban hagyják. Helybeliek szerint azért teszik ezt, hogy hozzászoktassák a falusiakat ahhoz, hogy ez az oltárkép egy idő múlva nem lesz az oltárképük. Egyébként *Pusztinán* él az egyik legnagyobb és legöntudatosabb magyar közösség.

Hány példányban jelent meg a fotóalbum?

A könyv 1989 példányban jelent meg. Ez természetesen beszélő szám. A mai moldvai állapotok egyik fontos alappontja 1989, a rendszerváltozás éve, ezért választottuk ezt a számot. A könyv kapható a legfontosabb terjesztési helyeken, így például a *Libri*, a *Líra* és *Lant*, valamint az *Alexandra* Kiadó boltjaiban, emellett független könyvesboltokban.

Van-e már tervük a következő kötetet illetően?

¹ A besszarábiai útjáról a *Honismeret* 2004. 5. száma számolt be. (Szerk.)

Különleges nézőpontból szeretnénk bemutatni a magyar államhatár XX. században történt változásait, mivel tudjuk: jogilag kilencszer változott meg a múlt században az ország területe. Ezekhez a terület-váltásokhoz nagyon sok helyszín kapcsolódik, a *Morva* folyótól a *Magas Tátrán* keresztül a *Gyimesekig*, majd a trianoni határ jellegzetesebb pontjaitól a második világháborús időkben rövid ideig fennállott állapotokig.

Ha ennyire foglalkoztatja önöket a határon kívüli magyarok élete, talán onnan származnak?

Nem. Mindketten *salgótarjániak* vagyunk, tehát határ mentiek, de anyaországiak. A téma iránti érdeklődésünk még a 1980-as években, iskolás korunkban alakult ki. Ahogy elkezdtünk eszmélni arra, hogy a magyar nemzet különleges élethelyzetben található már régóta, úgy kezdtük el felgöngyölni ennek részleteit. Előbb utazásokkal, élményszerzésekkel, barátságok szövésével, később aktívabb tevékenységgel, adománygyűjtéssel, majd az utolsó években elkezdődött a honismereti képi dokumentációk munkája.

Faragó József emlékére

Voigt Vilmosal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézetének igazgatójával beszélget Máté György

Nyolcvankét éves korában örökre elment közülünk Faragó József, erdélyi folklórkutató, az MTA tiszteleti tagja. Brassóban született, 1922. február 2-án. Az apai ágon olasz felmenőkkel rendelkező, és első publikálásaira készülő fiatalember maga választotta a Faragó nevet, amelyet hivatalosan is felvett 1946-ban a Fábri helyett. Ekkor már egyetemi diplomával rendelkezett, amit 1941-1945 között a Ferenc József Tudományegyetemen hallgatójaként szerzett meg. Tanárai, mesterei között meg kell említeni Viski Károly, Gunda Béla, György Lajos, és Szabó T. Attila nevét, akik a tudományos pályán elindították. Később maga is oktatott az egyetemen, majd 1950-től a bukaresti Folklór Intézet Kolozsvári Osztályának, később (névváltozás következtében) a Román Akadémia kolozsvári Folklór Archivumának munkatársa volt egészen nyugalmába vonulásáig.¹

Számos publikációja jelent meg, amelyeket 1998-ig bezárólag összegyűjtöttek és Borbély Éva, valamint Pozsony Ferenc szerkesztésében napvilágot is látott Faragó József bibliográfiája Kolozsvárott [Krizsa János Néprajzi Társaság Értesítője VIII. évfolyam (1998), 3-4. szám]. Jelenléte munkái, természetesen a teljesség igénye nélkül: *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson* (1946); *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (1954, Jagamas Jánossal); *Kurcsi Minya havasi mesemondó* (1969); *Romániai magyar népdalok* (1974, Jagamas Jánossal); *Balladák földjén* (1977); *Kalotaszegi magyar népviselet* (1977, Nagy Jenővel és Vámszer Gézával); *Virágok vetélkedése* (1986, Almási Istvánnal); *Bihari gyermekmondókák, illetve Bihari népmondák* (1982, illetve 1995, Fábrián Imrével); *Ószékely népballadák* (1998); *Uzoni betlehemes 1942-ben és 1943-ban* (2001); *Baka András tréfi beszédei. Moldvai csángómagyar népmesék* (2003). Többek között ő foglalkozott Krizsa János, Benedek Elek, Kónya Samu és mások népköltési gyűjteményeinek közzétételével is. Kezdeményezője és társszerkesztője volt (dr. Kós Károllyal) a *Népismereti Dolgozatoknak*.

Élénken részt vett a II. világháború utáni romániai magyar művelődési és tudományos élet újrászervezésében.

Élete során jónéhány elismerésben, kitüntetésben részesült, amelyek közül megemlíthetjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság 1976-ban, a Kalevala Társaság 1979-ben, a Magyar Tudományos Akadémia 1988-ban, a Magyar Filológiai Társaság 1996-ban, a Bolyai Társaság Barátainak Egyesülete 1997-ben választotta tiszteleti tagjává. Továbbá tagja volt az International Folk Narrative Research Society-nek, a ballada-kutató munkaközösségnek, és a Folklore Fellows-nak is. 1948-ban Petőfi-emlékérmeket kapott, 2000-ben pedig átvehette a Kriterion Alapítvány Ezüstkoszorúját.

Faragó József 2004. október 23-án hunyt el Kolozsvárott. Síremléke a Házsongárdi temetőben található.

¹ További életrajzi adatokat tartalmaz az *Artes Populares* 8. száma. (Budapest, 1982.)

Máté György: Most is látom magam előtt annak az öregúrnak az alakját, aki bizonyos időközönként megjelent a tanszékünk folyosóján jellegzetes kezításkájával, és céltudatosan Voigt Tanár Úr szobája felé tartott. Mikor és hogyan ismerkedett meg Faragó Józseffel?

Voigt Vilmos: Amikor mi egyetemre jártunk, nem volt könnyű Erdélybe menni egyébként más környező országba se, de azért lehetett valamit csinálni. Ennek ellenére az információk pontosabbak voltak: a folyóiratok rendszeresen megjelentek, az emberek leveleztek egymással, küldték a könyveket, különnyomatokat stb. Ebben az időben Faragót többen is ismerték, például Gunda Béla, vagy Kovács Ágnes. Mi igazából akkor ismertük meg őt, amikor *A száj-hagyományozás törvényszerűségei* elnevezésű nemzetközi konferencia volt itt Budapesten 1969 májusában. Ő volt itt az egyik külföldi résztvevő, és az elmondott hozzászólásai mind nagyon tanulságosak voltak. Beszámolóiból kiderült, hogy milyen nagyszabású népköltési gyűjtés zajlott Erdélyben, aminek mi még egy töredékét sem ismertük. De hála annak, hogy a magyar néprajztudomány és orgánumai, az *Ethnographia* és az *Acta Ethnographica*, soha nem hagyták abba a határon túli magyaroktól való közlést más tudományosakkal ellentétben, ennek is köszönhetően, mi tudtuk mindig, hogy mi van Erdélyben. Tehát amiről Faragó József tudhatott, azzal mi tisztában voltunk. Sőt, az erdélyi folkloristák közül hosszú ideig szinte csak ő róla tudott itt mindenki. Azonban Faragó sokszor publikált másokkal együtt, így ismertünk rajta kívül másokat is.

Máté György: Ezek szerint jól ismerték őt és munkásságát...

Voigt Vilmos: Igen, ismerte őt Ortutay Gyula, Dömötör Tekla, és Katona Imre is. Azt nem tudom pontosan, hogy Ortutay Gyula mikor látta először. Dömötör Tekla talán akkor már találkozott vele, amikor drámai emlékeket gyűjtött Romániában. Katona Imre tanár úrral mi egyszerre ismertük meg személyesen. (Az viszont nagyon meglepő volt, amikor köszöntöttük őt és Dégh Lindát a tiszteletükre rendezett ünnepségen 2002-ben, a Néprajzi Intézetünk könyvtárában, kiderült, hogy ők akkor látták egymást először!) Tudtuk, hogy Faragó a betlehemezéssel kezdte a kutatásait, utána mesét gyűjtött és publikált, balladákkal foglalkozott. Azt is tudtuk, hogy Kriza János Vadrózsák című munkájának kialakulásával, illetve az 1840-es évek erdélyi irodalmi és folklorisztikai mozgalmaival, köreivel foglalkozott. A betlehemezés dolgozatának történetét szerencsénkre kétszer is hallhattuk tőle: egyszer elmondta itt a tanszéken, egyszer pedig a 2003 decemberében, a betlehemes konferencián, melynek anyaga Faragó visszaemlékezését is tartalmazza nemrég látott napvilágot.² Egyébként ez volt az ő utolsó külföldi útja. Nem sokat változott, de már egy-két éve lehetett látni, hogy öregszik. Azt azonban senki sem gondolta, ő sem, és mi sem, hogy ekkor találkozunk vele utoljára.

Máté György: Úgy tudom ő volt az első vendégprofesszor 1991-ben a Folklore Tanszéken.

Voigt Vilmos: Igen, és nem is csak a Folklore Tanszéken. A pesti Bölcsészettudományi Karon hosszú idő után ő volt az első „igazi” vendégprofesszor, aki egy fél évig itt tanított és ezért kapott is valamennyi pénzt. Ennek lehetőségét Faragó számára Köpeczi Béla teremtette meg. Ők egyébként nagyon jól ismerték egymást és Faragó, amíg itt volt, addott némi segítséget Köpeczi román mesegyűjtésének sajtó alá rendezéséhez, amit végül a Magyar Néprajzi Társaság adott ki egy idegen nyelvű folklorisztikai sorozat keretében, aminek mindmáig ez az egyetlen kötete.

Máté György: Milyen ember és kolléga volt a nemrég elhunyt folklorista?

Voigt Vilmos: Az erdélyi kollégáinknak biztosan pontosabb és jobb képe van Faragó József-ről. Mi is hallottunk és tapasztaltunk ő emberi jellemvonásait illetően sok anekdotikus történetet, de ez számunkra háttér volt, mi elsősorban a publikált műveit ismertük, azokat, amelyek itt jobban hozzáférhetőek voltak. Azt hiszem, hogy a magyarországi kollégákkal kapcsolatban Faragó átlagos kollegialitással viselkedett. Mi az összes, az itt hozzáférhető publikációval elláttuk őket. Pontosabban két ilyen ember volt, aki mindent megkapott: a tárgyi néprajzból Kós Károly, a folklorisztikából pedig Faragó. Ezt sokszor kifogásolta is a többi kolléga. Azonban Faragó, minthogy legelőször ő jött át, és ekkor a legtekintélyesebb erdélyi magyar folklorista volt, az a gyakorlat érvényesült, hogy aki valahol először jelent meg, azt tolják előre és ő kapja meg az összes létező dekórumot. Ez természetes volt és Faragónak így kivételesen helyzete lett.

Máté György: Főként szövegfolkloristaként emlegetik, de Ön egy ízben a folklor tudomány egészét átfogó „mindenesnek” nevezte. Minek köszönheti e sokoldalúságát?

² Gáspár Kinga (szerk.): Szabad-e bemenni betlehemmel? Artes Populares 20. Budapest, 2004.

Voigt Vilmos: Faragónak szerencséje volt kortársaihoz képest, mert annak ellenére, hogy a kolozsvári egyetemen megszüntették a néprajz szakot, nem volt soha munka nélkül. Mindig tudományos tevékenységet folytathatott. Abban az időben, mikor ő fiatal volt és a terepmunka nyűglődéseit jobban el tudta viselni, akkor a romániai folkloristák expedíciókat jártak és ezt a módszert a magyarok is követték. Tehát általában nem egy valaki ment gyűjteni, hanem ketten, vagy még többen. Ezt Faragó tulajdonképpen a kolozsvári Folklor Intézet keretében csinálta, hol néprajzos kollégákkal, hol román folkloristákkal. Ekkor jártak a csángók között. Azt lehet mondani, hogy 1957 elejéig bizonyos szempontból még szabadabb utazási lehetőségek voltak. Ez későbbiekben már nem így volt. Saját tapasztalatomból tudom, hogy egyre nehezebb volt Romániában terepre jutni, illetve szállást találni. Szerencsére az én korosztályom mindig tudott valahol lakni és abban, hogy az ember hova ment gyűjteni, az ilyesmi megszervezésében Faragó és mások is segítettek.

Faragó József saját maga érdeklődését a balladára, a mesére és a román-magyar folklórok egymás mellettiségére vonatkoztatta. Azért nem azt a szót használtam, hogy „hatás”, vagy „kölcsonhatás”, mert ebbe egy sereg fordításkötet is belefér. Megjelent öt olyan kötet, amely tág értelemben vett román ballada anyagot tartalmaz magyarul. Faragó erről többször büszkén megírta, hogy a román népballada kincsnek ez a fordítás-sorozat a legnagyobb méretű külföldi reprezentációja, illetve a magyar folklorisztika és a magyar értelmiség számára is ez egy egyedülállóan gazdag anyag. Ennek a mennyisége mellett az is nagy előnye, hogy a fordító-, illetve a kommentáló személye azonos mind az öt kötet esetében. Nagyon szépek ezek a fordítások! Egyébként az a fajta folklorista generáció, amelybe Kovács Ágnes, Dömötör Tekla, Dégh Linda, és Ortutay Gyula tartozott, pont úgy gondolkozott, mint Faragó, vagy Faragó gondolkozott úgy, mint ők, vagyis semmi modernizmus nem volt benne, tehát nagyon könnyű volt vele eszmét cserélni és nem kellett valamilyen más tudományos megoldásból visszafordítgatni. Ez nagy előnye volt.

Máté György: Nehéz időszakban és nehéz körülmények között volt kénytelen munkálkodni Faragó József. Mi lehetett a titka, hogy mégis ilyen jelentős életművet hagyott maga után? Elég, ha csak a tekintélyes mennyiségű publikációs jegyzékére gondolunk...

Voigt Vilmos: Annak ellenére, hogy már kész folkloristaként éri 1944–45-ben a határ újból való megváltozása és szerencsére a romániai fordulatot is túlélte, Faragó is és mások is ennek a '45 utáni Romániának a tipikus képviselői, kutatói voltak, a kor adta referenciákkal és lehetőségekkel. Ezek a lehetőségek időről időre változtak. Megtörtént, hogy a csángó anyag nem jelenhetett meg, mert azt a szót nem lehetett leírni, hogy csángó, meg hasonló nevetséges dolgok. A fordulat után Romániában az ottani magyar könyvek közül a legelső ami megjelent, az Vöő Gabriella könyve, az Igaz ember igazat szól volt. Ez a kötet már egy fél éve kész volt, ki is volt nyomtatva, de az utolsó pillanatban valaki észrevette, hogy félreérthető a cím. Szóval ez a furcsa tudományos szervezés egyfelől körülhatárolta a lehetőségeket, másfelől pedig követelt is, mivel tervteljesítés volt. Évről-évre meg volt szabva, hogy mennyit kell publikálni. Faragó és mások életművében is így volt, hogy „egy felől nincs, másfelől követelik, hogy legyen”. A '60-as évek közepén volt egy olyan periódus nem miattunk, amikor nem mindig volt tanácsos a Romániából publikálnak az itteni publikálás esetén a saját nevét használni. Persze, továbbra is közöltük a szövegeket, amiken nem változtattunk, csak a nevet írtuk át, hogy ne okozzunk bajt az illetőnek. Szintén a Faragóra és generációjára volt jellemző, hogy hivatalosan is kellett, hogy kapcsolatot tartson a román néprajzi kutatással. Különböző normatívák teljesítését írták elő, amit ő a románból való fordításból és egyebekkel teljesített mint például a Románia népeinek meséi kiadásával, de leszámítva a kolozsvári egyetemen és az archívumba dolgozó román kollégákat, nem volt sem neki, sem a kortársainak valódi kapcsolata a román folkloristákkal. Elmondhatjuk azonban, hogy több szempontból kedvezőek voltak a körülmények. A két világháború között alakult ki a Kolozsvári Folklor Archívum, kiváló és racionális rendszerrel. Faragó tevékenységének a legfontosabb korszakában a román folklorisztika, és egyben a bukaresti intézet vezetője Mihail Pop volt, aki nemcsak, hogy kitűnően tudott magyarul, hanem rendkívül művelt és kollegiális, világlátott ember volt, és a maga lehetőségeinek keretében nemcsak hogy támogatta, hanem magától értetődőnek tartotta, hogy a magyar kutatások magyar kutatások voltak.

A háromnevű pápai ember

Stettner György – Fenyéri Gyula – Zádor György

Ősi iskolánknak a Pápai Református Főiskolának leggyakrabban emlegetett két ragyogó csillaga, Bocsor István és Tarczy Lajos mellett, volt a XIX. században egy harmadik, hasonlóan ragyogó csillaga is, aki azonban sajnálatra méltóan kikerült a közelebbi és a későbbi utódok látóköréből. Magyarázata ennek valószínűleg abban keresendő és található meg, hogy bár diákja és tanára is volt az ősi kollégiumnak, és a maga korában a másik kettővel együtt benne volt az irodalom, a művelődés, és a tudományos élet sűrűjében, amikor Pápáról elkerült, ezzel kikerült az egyházi közéletből, s állami igazságügy szolgálatában az utókor számára nagyon értékes és hasznos korábbi tevékenysége elsikkadt. Ráadásul az irodalomkutatók, sőt lexikon készítőik számára is szinte rejtélyes név volt Fenyéri Gyula néve és nem adatott meg számára a megérdemelt elismerés, sőt közös munkájuk ellenére Toldi Ferenc aratta le egyedül az irodalomtudomány terén a Stettner–Zádor számára is kijáró babérokat! Ezzel a tanulmányunkkal, emlékezve és emlékeztetve szeretnénk főiskolánk eme harmadik ragyogó csillagát a közfigyelem terére állítani.

Kemenesalján ringott a bölcsője: Dukán született 1799. július 3-án. Ifjabb korában a magyar irodalom és nyelvtudomány, valamint a magyar irodalomtörténet sok reményre jogosító művelője, idősebb korában a magyar jogtudomány és jogalkotás gyakorló bírása, aki a XIX. század első felében befolyást gyakorolt az irodalmi közélet alakulására és a magyar jogtörténetre. Az irodalomtörténetben betöltött szerepét az utókor máig sem értékelte kellő módon, és életéről mind a mai napig hiányzik egy összefoglaló, szerepét méltó módon minősítő életrajz.¹

A XIX. század irodalmi, társadalmi és politikai közéletében három néven is szerepelt. Munkái Stettner György és Zádor György néven, valamint Fenyéri Gyula írói álnéven jelentek meg. Tagja volt az Auróra barátai és írói körnek. Személyes barátja Bajzának, Deáknak, Fáynak, Kazinczynak, a két Kisfaludynak, Toldynak, és egészen benső barátságban volt Vörösmartyval.

Az író, kritikus, nyelvész és irodalomtörténész

Születése, gyermekkora és indulása saját szavaival így áll előtünk: „*Én az 1799d Évi Juliusz 3d Dukában a Kálvinista Vallásban születtem. Atyámnak hasonlóul Györgynek Édes Anyja Nemes Krisztina, Atyai Nagy Anyja Szeremley Mária Gömörből, Anyai Nagy Anyja Halász Mária volt Pestből a 3d Károl alatti Török s M. Therézia alatti első Porosz háborukban vitézkedett Obristlieutenant Halász Péternek lyánya s Halász Zsigmondnak a porosz Ezredesnek testvér Nénje. Édes Anyám Soós Sófia által pedig a Berzsényi és Antal nemzetségnek vagyok ivadéka. Ezeket azért kívánom említeni, hogy ha a születés német hangzásu nevet adott is, mégis a származás útján is igaz Magyar vér foly ereimben. Atyám ki előbb katona utóbb Falusi Gazda vala, már 1805d meghalt s engemet öt testvéremmel együtt egy Édes anya gondjaira hagyta, ki ami hatalmában állott mindent elkövetett gyermekeinek jó neveltetések iránt. 1807diknek utolján a német nyelv tanulására Kőszegre adattam s ott voltam két évekig. 1809ben Pápára vittem a grammaticális iskolákat s a Philosophiai tudományokat ottan 1817ben, a*

¹ Apróbb dolgozatai: versek, tanulmányok, bírálatok, könyvismertetések Fenyéri Gyula írói néven jelentek meg az *Aspasiában*, 1824; *Hébeben* 1825; *Aurórában* 1825, 1828; *Tudományos Gyűjteményben* 1827, 1828, 1829, 1830; *Muzarion* III. és IV. kötetében 1829; *Kritikai Lapokban* 1831. Híradások, cikkek, értesítések a *Tudományos Gyűjteményben* 1828–1830, 1832; apróbb közlemények a Felsőmagyarországi Minervában.

Törvényeket pedig a Győri Acemiában 1818ban elvégezvén az Ügyvédi Censurát 1821diknek elején (épen midőn édes anyám meghalálozott) állottam ki Pesten. Szüleimnek szük értékjeiken öt Testvéremmel megosztozván, nekem a Pestvármegyei javak jutottak választásom szerint, de ezeket csak az idén vettem által (1823) s két évek olta egyik Testvéremnél ide fenn Vasban vendéggépen mulatok a jövő évig, amikor Pestre fogom tenni lakásomat s ott akarom magamat a Fő Törvény Székek mellett alkalmaztatni."

A XIX. század első évtizedeiben még Kazinczy volt a magyar irodalom vezére. Természetes tehát, hogy amint akkor minden pályáját kezdő író, úgy Zádor is tiszteleg az idős mester előtt. Szülőfalujából, Dukából írja első levelét Kazinczyhoz, és mindjárt öt szonettjét küldi meg hozzá bírálatra. Ugyanis értesülése szerint Kisfaludy Károly nem vette fel az 1824-ik évi Aurórába azokat, azért mert „a Sonett theoriáinak sérthetetlen törvényei benne szemmel tartva nincsenek”. Verseit Fenyéri Gyula álnév alatt küldötte be. Álnévének eredetét is maga magyarázza meg: „Dukának, az én születésem helyének határában vagyon egy kövér kaszálókkal gazdag pusztá, melyet a régi írásokban Fenyérnek írtak, de az ellustult nyelv Főnyérnek mond, mint a setétet sötétnek, a serényt sörénynek stb. s ettől vettem én álnéveimet.”

Nem hiúságból szeretné nyomtatásban látni műveit, de az egyikben éppen Kazinczy iránti buzgó tiszteletét óhajtotta volna „a Magyar Olvasó Világ előtt” nyilvánítani. „Kihez folyamodhatnám pedig – írja – ezen érdemben (vagyis nyílt kritikáért) nagyobb bizodalommal s teljesebb hittel, mint Honom első fényű literatorai egyikéhez a Tekintetes Úrhoz, kit azon általjában ismeretes széplelkűség különösen bélyegez, mely szerént a csekélyebbekhez való leereszkedést maga megalacsonyításnak nem véli s a kezdő ifjaknak az Irói pályán, példát, ösztönt, s atyai tanácsokat adni örömének tartja. S ha remélhetem, hogy ezt válaszlásra méltatni fogja, méltóztassék válaszát Pápán és Kis Mária Czelen által Dukába utasítani.”

Az elküldött öt szonettet Dukában írta 1821–1823. években. Címük: *Barátság és szerelem; Lilához a bizonytalan szerelmes; A Sonett; Az éneklő Mimili; Hódolás Lilához*. A kor s Zádor stílusába is bepillantást enged a Kazinczy tiszteletére írt szonettje, melyet ezért is közlünk:

A Sonett (Duka. Deczember 30d, 1822)

Én a Lovag-Közép-Korban születtem,
S a Rhone hallotta első dallomat:
De elhagyám bölcsőmet, honnomat
S a Sorgue szelid Nymphájijhoz siettem;
Vaucluse varázs Tempéjét megszerettem
Lágyabbra váltva elsőb aj'komat,
Játszám Hespériai guitarromat
S Petrarcat és Laurát dicsőíttem.
Forró keblem lángérzeteit daloltam,
Cervantes, Shakespeare és Schlegel honába.
Utóbb a Bodrog mellé vándoroltam:
Hol egy Költő-Bölcs felfogá lakába
A Vándor-lyányt s Árpád nyelvén tanítja,
S ez Őt s Sophiejét halhatatlanítja.

Kazinczy nagy szeretettel válaszolt, s habár a bíráló tévedhet mint a saját példája is mutatja, hiszen az ő egyes verseit és munkáit is különféleképpen ítélik meg, mégis: „*En részemről gyönyörködve nézem küldött énekeidet. Forróság van benne és igen szép Nyelv, verdesett (castigált) beszéd. Engedd azonban megvallanom, hogy vagynak némely helyeid, melyeket kisikarolva látni szeretnék.*” Zádor „*lángoló örömezzetek*” között veszi a bíráló választ. Egyelőre nem adja ki szonettjeit, csak ha majd nem lesz oka pirulni miattuk. Különben is több út áll nyitva előtte, melyen a honnak szolgálhat. A költői pályán úgys „*csak az nyerhet tapsokat, kinek a Géniusz szerencsésebben sugall*”.

E bemutatkozás után, az első levélváltások során Zádor még a következő verseit küldte el Széphalomra: Az éneklő Mimilihez (már kijavítva); Panasz; Vései Wéssey Pál sírjánál; A szabadsághoz. Ezeket a levelezésből ismerjük. De ezek mellett *Malvinának* – Dukai Takács Juditnak – egy kisded versével is kedveskedik: „*Rózsabokromhoz Ninám neve napján 1823*”. Ber-

zsenyi Dánielnek Napoleonra című epigrammáját is siet megismertetni a mesterrel, még megjelenése előtt.

A levelezés elején már megtudjuk azt, hogy bár távol van a nagyobb könyvtáraktól, hol anyagot gyűjthetne, tudósokkal is alig van kapcsolata abban a kis vasi faluban, mégis „1819. óta fíradok a Magyar Poesisz Litteraria Historiája írásához való előkészületek megszerzésében”. Tudjuk, hogy később Zádornak ez az anyaga – kiegészülve későbbi anyaggyűjtésével – alkotta alapját a „Handbuch der ungarischen Poesie” című munkának, melyet Toldyval közösen szerkesztettek és adtak ki. Zádor átengedte anyagát teljes egészében ehhez a kiadványhoz. A cél érdekében is, hogy a külföld előtt is bemutatassák – német nyelvű műfordításokkal – a magyar költészetet, s a magyarul nem tudó magyar arisztokrácia érdeklődését is felkeltsék a magyar irodalom iránt. Nem jelent meg hát önálló műként Zádornak e tervezett munkája, pedig Kazinczyval a könyv felosztásának tervét is közölte. Elképzelése szerint: „... az első vagyis a historiai részben, a szokott felosztás szerint drámai, eposzi, lírai pőeziszünk időkoronként való álláspontja s emelkedése vagy szállása critice adattassanak elől; a második rész gyanánt álló Költői Lexikonban pedig, amennyire lehet, Poétáink életirásai foglaltassanak s legalább poetai munkáik cronológiai renddel felszámoltassanak. A perioduszok meghatározása s epochák megállapítása eránt ilyen formán gondolkodom, hogy az első periodusz talán jöhethet nemzetünk legrégebbi idejétől fogva Sylvesterig = 1541., ahová fognának osztán tartozni a Cornidesztől feltalált »Emlékezzeunk Reegiekreol« ... stb, s több ilyes ismeretlen szerzőktől fennmaradt énekeink. A 2d Sylvestertől Zrinyiig 1541–1651. – A 3d Zrinyitől Rajnisig 1651–1781. – A 4d Rajnisstől Himfyig 1781–1801. – Az 5d Himfytól a jelenkorig. Itt azonban különösen a 3d Periodusz eránt magamnak is kétségeim vagynak, ha vajjon ezt nem Ráday-nál kellene-e, méltányabban megállapítani, ki nemcsak előbb dolgozott Sylvester nemű verseket is, mint akár Baróti Szabó akár Rajnis; hanem ama bájos iskolának is alkotója lőn, melynek remekjei teszik mind e mai korig Poesiszünk koronáját. Csakhogy fájdalom én Rádayt nagyon kevésbé ismerem...”

Kazinczy buzdítja a munkára, de figyelmezteti a nehézségekre is. Ideje már, hogy legyen valaki, aki olyan művet alkosson, mint amire Zádor készül. „Édes Barátom! Pápay és gróf Teleky József elkészíték utadat. Kövesd őket, de szabadon és légy azon, hogy literaturánk barátai a nem hosszú régiségeket (Latiatic feyleym ... stb.) együtt találják munkádban... Azt tanácslom, hogy írj teljes szabadsággal: s ha majd munkád készen lesz olvasasd meg Szemerével és Kölcseyvel... S isteneid őrizzenek meg azoknak fullánkjaitól, nyilaitól, villájkjaitól és dorongjajktól, kik felől másképpen találsz szólni mint ők akarnák. Elég meződ nyilik hősnek mutatni magadat s a közhaszonért keresztre feszítettetned. Várd azt bizonyosan. Sok az írástudó.”

Azt hisszük, Kazinczynek e szavai és megállapításai ebben a mi különösen is érzékeny körünkben élő, rendkívül érzékeny íróinkra és irodalmunkra is pontosan ráillenek. De a kritika és a kritikások számára is van megszívlelendő mondanivalója a választ adó Zádornak. Így ír: „Engem a pályának, melyre lépendő vagyok, darabossága és tövisei nem ijesztenek: bár ha csüggédek is látván, hogy olly ösvényen kell elindulnom, melyről ollyan férfiak is, mint Tekintetes Ur és Szemere elállottak; kedvem van a honnak használni s a tek. Úrnak tetszeni kívánásból, megeröltetni magamat. Mivel pedig senkinek sem illő inkább őrizkednie, mint a kritikusznak, hogy maga megint kritika alá ne essék: erős elhatározásom az, hogy felvállalt munkámban lelkiismeretesen járván el, mellékes tekintetektől nem engedjem felfüggeszteni ítéletemet és ne dicsérjek barátságból, se ne gáncsoljak gyűlölségből; hanem ama kritikai fáklya fény-nyomát iparkodjam követni, melyet magyarjaink között a Tekintetes Ur s utána Kölcsey gyújtott meg. Minthogy továbbá, az írótól, mind egykoruji, mind legméltányabb bírálója is, a maradék megkívánhatják, hogy készületlenül ne szöljön: addig is míg a lehető teljes készülettel birandok, igyekszem lassanként értletetni tehetségemet s tisztítani ízeletemet; s elkészülve szabadon fogom keblem sugalmát követni. Tudom, nem én leszek az első áldozatja az Igazságnak; s vajha én lennék a legutolsó.”

Őszinte szomorúság tölti el az irodalmi életben tapasztalható ellentétek miatt, és egy-két, a közönséget, az olvasótábort is csalódással meglepő lapindítási és szerkesztési kísérlet miatt. Ezek a visszaélések és csalódásokat okozó kísérletek nagyon rontják az írók hitelét, és elvezetik a közönség kedvét a lapok, a folyóiratok előfizetésétől. Mára is érvényes hasznos tanácsa Zádornak: „Minden író és nem író hazafi társainknak nem lehet eléggé tanácsolni, hogy nyelvünk természetét és történetét tanulják meg ismerni s a szép és elms gondolatokat olvasóinknak legalább hibátlan nyelven adják.”

Szülőfalujából, Dukából, 1824 őszén Pestre költözik Zádor, hogy elhelyezkedjék, s valami biztos kenyeret nyújtó állásba kerüljön. Családot akar alapítani, de ehhez magánvagyon

nem elegendő. Jövedelme csak arra elégséges, hogy legényemberként éljen. Viszont nyolc éve vár rá hűségesen menyasszonya. „*S én boldogságot csak ezen lyánka bírázásban hiszem feltalálni. Azért is, hacsak a Platói szerelemben nem akarok megőszülni, ideje vala kenyérmujtó hivatalról gondoskodnom. Ezen czállal Pestre mentem s ottan vártam alkalmaztatásomat.*” Ebben a helyzetében Tököly György felajánlja neki Blumentálban levő birtoka fiskalítását. 1825 júliusában foglalta el állását, de rögtön látta azt is, hogy a helybeli körülmények nem teszik lehetővé, hogy feleséges fiskálisként lássa el ezt a hivatalát. Csalódottan akarja feladni tervét, amikor kedvezőbb feltételek mellett a Bohus család ajánlja fel neki a világosvári uradalom fiskálisi állását. 1825. október 7-én e felajánlott állást el is foglalta, ahogy levelében olvassuk: „...s független szabadságom feláldozásával s hivatalos perpatvarral kényteleníttem kenyeremet s legszebb óhajításom teljesedését a szeszélyes szerencsétől kicsikarni.” Pesti tartózkodása idején került személyes ismeretségbe Fáy Andrásval, a két Kisfaludy testvérrel és Vörösmarty Mihállyal, akiknek barátsága enyhítette sorsa miatti keserűségét.

Az 1826. esztendő fordulópont Zádor életében. Az év elején hosszabb utazást tett, melynek útvonala Pest, Csép (Komárom vm.) és Duka. Minden valószínűség szerint családi körülményeit igyekezett rendezni, jövendő életútját előkészíteni. Március 20-án visszaérkezve Világosvárra, lemondott ott viselt tisztségéről és Budára költözött, a Vizivárosban vett lakást. Reménysege szerint öröksége öt-hat esztendeig kitart, s addig, ha családot alapít is, megél a jövedelméből vagy javai eladogatásából, s közben a „Kamara vagy a Consilium mellett practisálván” állandó fizetéssel járó állásba kerül. Ilyen körülmények között és reménysegekkel eltelve, 1826 június 18-án Csépen nőül vette Thaly Istvánnak, Komárom vármegye főbírájának leányát, Júliát. Most már kénytelen jövendő életmódja megállapítása iránt lépéseket tenni, habár nehezebbre esik is családi összeköttetéseket igénybe venni. Őszintén el is mondja: „*Nagy Uraknál s még inkább nagy rangú rokonimnál tolongani egy bizonyos érzésemmel ellenkezik ugyan: de amit a nőtlen ifjunak mellőznie megengedhető volt, azt nem szabad többé a férjnek, a házatyáknak, ha az által külső jobb létét eszközölni reménylheti. Elég szomorú, hogy így kénytelenítettünk jobb érzésünket elfojtani, megtapodni.*”

Ettől az időtől kezdve jó ideig Budán lakik családjával együtt. Vörösmarty összeismerteti Szemerével és Kölcsyvel. Az írói baráti köre tehát tágul. Közben Toldyval előkészítik a már említett kiadványt, a Handbuch-ot. Ügyvédi gyakorlata mellett tehát kivési részét az irodalmi élet tennivalóiból is.

Ebben a budai lakásában már otthont nyújtott Vörösmartynak, miután az a Perczel családnál betöltött nevelői állásról lemondott. 1827-ben Zádor és családja átköltözött Pestre (Mészáros u. 692. sz. alá), s itt már hónapokig adott meleg otthont Vörösmartynak. Eseménydús esztendő az 1828-ik. Ekkor jelenik meg a Handbuch. Címe: Handbuch der ungarischen Poesie. In Verbindung mit Jul. Fenyéri herausgegeben von Fr. Toldy. Pesth und Wien. 1828. I-II.² Ugyan ebben az évben találkozik először személyesen Kazinczyval, s ugyanekkor történik meg a két irodalmi vezérnek, Kazinczynak és Kisfaludynak a találkozása Szemere lakásán. Kazinczy erről így emlékezik: „*Felejthetetlen nap az nekem, mellyen én, ma két esztendeje legelőször láttam az Urat, édes Barátom, Vörösmartyval és Toldyval, holnap pedig Kisfaludyt és Bajzát. Hígyje el az Ur, vigasztalhatatlan volnék ha az Urak látása előtt kapott volna ki a halál.*” E levél dátumából következően a találkozás 1828. február 18-án és 19-én történt. (Fenyérihez levél: 1830. febr. 18.) A találkozást Orlay Petrich Soma „Kazinczy és Kisfaludy találkozása” című képén meg is örökítette, és ezen a képen a barátok között Zádor György is ott látható.

Időközben kirobban a Conversations-Lexikon per. E perben éppen Zádor az egyik főszereplő. Röpirata „*Egy szó Döbrenteyről*” címmel jelent meg Kassán, Ellingernél, 1830-ban.³ Amint maga mondja: „*Az én válaszomat Döbrentey feleleteire most nyomtatja Ellinger Kassán. Mert az ellenfél az idevaló Censort annyira megvette, hogy neki mindent, nekünk pedig semmit sem enged kinyom-*

² Handbuch der ungarischen Poesie. – In Verbindung mit Jul. Fenyéri herausgegeben von Fr. O Toldy. – Pesth und Wien. 1828. I-II. A korabeli sajtóban így ajánlották a kiadványt: „Toldy (und Fenyéri) Handbuch der ungarischen Poesie; vagyis A Magyar Poesis Kézi Könyve, két kötet, nagy 8-rét, 65 iv. Benne egy több, mint 700 cikkelyből álló magyar-német szótár (Fenyéri Gyula által), melly oly szavakat foglal magában, mellyek vagy elavultak, vagy provincializmusok, vagy új származtatások s lexikonainkban vagy nem találhatók vagy rosszul vannak magyarázva. – Eggenberger József pesti könyvtárosnál találhatók.”

³ Egy szó Döbrenteyről. Hn. 1830. (Fenyéri lev. Kazinczyhoz 1830. április 2. Ebből tudjuk, hogy Kassán, Ellinger nyomdájában jelent meg.)

tatni... Döbrentey engemet is érdekel újabb nyilatkoztatásában, s nemcsak írói, hanem polgári személyemben is. Ez arra veve, hogy az ő írói pályájának monographiáért adjam (...) A publica opinio itt egészen részünkön van (...) A mi állásunk igen könnyű, mert mi nem saját személyeinkért, hanem egy szent ügyért vívunk; s ennél fogva a harc kimenetelétől sincs okunk legkisebbé is rettegni."

Írói tevékenységéhez tartozott, hogy – mai nyelven szólva – lektorálja Kresznerics Ferenc alsósági plébános „Magyar Szótárát”. Minden bizonnyal érvényre juttatva benne a maga orthográfiái nézeteit is, valamint etimológiai gondolatait. Ez a szótár címe szerint is – „Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal. Készítette Kresznerics Ferencz. Kiadják a magyar nyelv és a szerző néhány barátjai Fenyéry Gyula felügyelete alatt. Buda, 1831–32. I-II.”⁴ – az ő felügyelete alatt került kiadásra.

Kritikai állásfoglalását Kazinczy is igen sokra becsülte és nagyra értékelte. Kazinczy jó néhány munkáját átdolgozás és újabb kiadás előtt Zádornak küldi meg bírálatra, s újeletű munkáit is szép számmal küldi meg neki. Több alkalommal kifejezésre juttatja, hogy kéziratait, alkotásait „bizodalommal hagyom azon tisztelt és szeretett férfinak kezeiben, kit kevélykedve nevezek barátomnak. (...) Sallusztomat hagyom kedves barátom urannak kezeiben, azon kéreessel, hogy ismert szorgalma szerint méltóztassék fordításomat megolvasni és a textussal összehasonlítani. A sokszori leírás által még az is megtörténhetett, hogy kihagytam valamit. Külön papírosra feljegyezve szeretném látni ami igazítást kíván.” Más helyütt ismét: „Nekem telát igen kedves volna, ha mindezeket keresztülfutnál s megjegyeznéd, amit nem javalsz. (...) Jegyzéseidet örömmel fogom elfogadni, sőt köszönettel, mert az engem az újabb dolgozás alatt segélleni fog.” Majd újra: „Sok helyt egyeznek vélekedéseink, sok helyt ellenkeznek, s talán semmiben sem inkább, mint az ikes szókban. (...) Méltóztassék meggyőződve lenni, hogy ezt a baráti szolgálatot hálás szívvel köszönöm. (...) E dolgozásaimra is kikérem az Urnak ehhez hasonlító, sőt nemcsak grammatikai hanem stylisticai igazításait is. Nincs az ilyen-nél becsebb baráti szolgálat.” S végül: „... én a Fenyéry és a Bajza íteleteit érdeme szerint tudom is akarom is becsülni.”

Vörösmartyval való barátsága is ebbe a szakaszba kívánczik, ámbár pápai jogakadémiai professzorsága idejébe belenyúlik – éppen Vörösmarty révén – a szépirodalommal való munkálkodás. Ez a barátság egészen bensőséges és meleg szeretettel teljes. A levelek hangja, a megszólítás melegsége – „Édes Lelkem Barátom; Kedves Gyurim; Édes Miskám!” – elárulják a két férfi szívből jövő, őszinte, mély lelki kapcsolatát. Vörösmartynak indulása idején sokat jelentett ez a barátság. Amikor aggódó keserűséggel panaszkodik Zádornak jövője felől, ezt a választ kapja: „... Te, édes barátom! Semmit se busulj. Ha meg nem tudsz élni: jere hozzám; amíg nekem lesz egy falat kenyere, addig te sem halsz meg éhvel, e felől légy teljesen meggyőződve.” Ezt az ígéretet valóban be is váltotta Zádor. Budáról 1827. április 26-án ezt írja, többek között, Kiskeszibe Vörösmartynak: „... Sallai megígérte, hogy holmidat jövő héten szállásomra fogja hozatni.” Miután Vörösmarty megvált a Perczel család nevelői állásától, előbb pár hétig, majd hónapokon keresztül Zádor nyújtott meleg otthont és terített asztalt a kezdő költőnek. Együtt teszik meg a dunántúli körutat is, nagyobbrészt Zádor rokonai, ismerősei, barátai vendégeiként.

Ez a barátság nem zárta ki azt, hogy nyelvészeti vitát is folytassanak a későbbiek során, vagy még e barátság kezdetén is. E tekintetben az évődés sem hiányzik leveleikből. Vörösmarty írja: „... mivel látom, hogy még nem vagy egészen lecséplve, s még egy kis élet van benned, íme kész vagyok vélekedéseidet előnteni mázsás okaimmal.” – Mire Zádor: „... Grammatikáról, ha azt nem mondom is (amit Kazinczy s talán nem méltatlanul mondott), hogy a jó főkét is könnyen bomlásba hozza, amnyit minden sértés és rágalom nélkül mondhatok, hogy veszedelmes tudománynak kell lennie, ha olly szelid embert is, mint te vagy, egy el birt kapni. Azért is, hogy többé az efféle ízetlenkedésre alkalmat ne adjak, e lett légyen az első és utolsó Grammaticai harcom véled.” Már Pápan jogakadémiai professor Zádor (akkor még Stettner), amikor Vörösmarty szinte kétségbeesve könyörög neki, hogy egy imádságoskönyv fordítását vegye át tőle. Íme: „... de halljad csak én bolondul jártam. Gyuri csak most segíts, soha életemben sem fordítok többé imádságos könyvet, még csak új billentéssel sem. – Nagy tüzzel munkához fogtam: de Gyuri, lehetetlen, Isten Pontius uccse – lehetetlen. Én, akinek

⁴ Kresznerics alsósági plébános által készített Magyar Szótár címében is olvasható: „... Fenyéry Gyula felügyelete alatt”, azaz ő szerkesztette és a Vas megyei levéltár anyagában olvastunk egy levelet, melyet Fenyéry (= Stettner) a megyei rendekhez intézett, kérve őket a könyv kiadásának támogatására. Az ökümenizmus egyik ősi legszebb példája ez, hiszen egy református neves közéleti ember munkálkodott egy a püspöke által falura száműzött katolikus plébános, korábbi tudós tanár munkájának „világra jöttében”.

egy levél írásához sincsen türelmem, hogy írhatnék össze ennyi imádságot, vedd által, az Isten áldjon meg; mert különben vissza kell küldenem.(...) ne hagyd a nyakamon, mert megöl; – által is olvasom: a munkát, hogy Pápiás legyen s a szent írásból kívántató textusokat én irom bele, csak helyet hagyj rá.”

Vörösmarty betegeskedése idején Zádor szerkeszti egy ideig a Tudományos Gyűjteményt. Később, már pápai professzorsága idején újra kéri Vörösmarty, hogy vegyen részt az Athenaeum és a Figyelmező című folyóiratok szerkesztésében, s engedje meg, hogy e lapok íróitársi sorában őt is megnevezhesse. „Írhatsz nekünk – írja – rövid szakaszokat tudományaidból, vagy bírálatokat névvel és név nélkül.” Vörösmarty révén részt vesz Zádor az „Ezeregy Éjszaka” című kiadvány fordításában, és tudomásunk szerint a 2., 5., 7., 8. számú füzeteit Zádor fordította.

A Kisfaludy Társaság alapítói között is ott van Zádor György. Kisfaludy Károly halála után barátai – köztük Zádor – létrehoznak egy tíz tagból álló egyesületet, melynek neve: „Kisfaludy Károly emlékére és munkái kiadására ügyelő társaság” volt. Létrehozták a szoboralapot. Hagyatékában megmaradt három kész sajtó képét, valamint kilenc befejezetlen festményét az árverésen mind barátai vették meg. Ezek között volt néhány, mely később a Kisfaludy Társaság székházába, illetőleg a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került. Így a Zádor György által megvett Kisfaludy-képek is, kifejezett kívánságára, családjától az ő halála után a Kisfaludy Társaság tulajdonába mentek át. A fentebb megnevezett egyesületből 1836. november 12-én alakult meg a Kisfaludy Társaság.

Zádor irodalmi munkássága vonatkozásában befejezésül el kell mondanunk azt is, hogy a Kisfaludy által szerkesztett Auróra folyóirat munkatársi gárdájának figyelmét éppen Toldy és Zádor hívták fel a népköltészetre, s minden bizonnyal e baráti ösztönzésnek is része volt abban, hogy Kisfaludy is és Vörösmarty is írtak népdalokat vagy népdalszerű költeményeket.

Zádor Györgynek sokoldalú és sokrétű irodalmi munkásságát azzal értékelte és becsülte meg a Magyar Tudományos Akadémia, hogy 1831-ben előbb levelező tagjává, majd 1832-ben rendes tagjává választotta.

Zádor György, a jogász, jogtudományi író és a bíró

Az akkor háromszáz éves pápai református főiskola fenntartó testülete 1832-ben az iskola egykori diákját, Zádort, akkor még Stettner Györgyöt hívta el, választotta meg az újonnan rendszeresített jogi szak professzorává.⁵ Beiktatása ünnepélyes keretek között 1832. november 3-án történt meg Pápán. Ő maga ír erről Vörösmartyrak: „Tegnap volt fényes beiktatásomat (...) majd olvasható.” Diákjai szerették, és neves tanítványa, Gondol Gábor úgy emlékezik rá, hogy „világos, tiszta tanmodora elragadó volt”. Ez, úgy gondoljuk, szinte természetes is, hiszen a magyar nyelv és irodalom munkásának, a nagy tekintélyű műfordítónak és kritikusnak előadásmódja nem is lehetett akadémiusan száraz és elriasztóan nehézkes.

Akadémiai székfoglaló értekezését már a jogtudomány köréből választotta és „Kiskorúságban tett káros szerződések visszahúzásának eseteiről” címmel tartotta meg. Pápán működésének első tanévében adott ki egy munkát: „Váltójog. Sáfár Imre szerint fordította s világosító jegyzetekkel bővítve és Magyarországra alkalmazva kiadta Stettner György. Pest. 1832.”

Az irodalom iránti érdeklődése nem szűnt meg pápai jogtanársága idején. Ekkor jelenik meg: „Az 1571-iki magyar nyomtatott Kalendáriom ismertetése” (Tudománytár 1834.) a tolla alól. Nem szakirányú és nem irodalmi témájú, de fontos adatokat tartalmazó ismertetése „A pápai ref. collegium pénzéremgyűjteménye” címmel a Jelenkorban jelent meg 1835-ben.

Petőfire is felfigyel annak pápai diákoskodása idején. Orlay Petrich Soma írja: „Midőn Petőfinek »A borozó« című verse 1842-ik év tavaszán az Athenaeumban megjelent, Zádor (ak-

⁵ „A fő Consistorium rendes Professoroknak Tekintetes Stettner György Tábla Bíró és Hites ügyvédő és Tisztelendő Tartzi Lajos urakat elválasztotta és kinevezte, akiknek is jókori meghívások és a reájuk bízandó Tudományoknak felosztása és órák szerint való elrendelése, hogy közelebbi november elejénn Professori Hivataljokat elkezdhessék a Pápai Ecclesiastico Scholasticum Consistoriumra bizattott.” (Dunántúli Ref. ÉHKER R. Komáromi Köz Gyűlés jkve, 37. pont, 1832. június 18–20. – Tizenegy jelölt közül választották meg Stettner.)

⁶ Orlay: Adatok Petőfi életéhez. Budapesti Szemle. 1879.

kor még Stettner) akadémiai tag és jogtanár figyelmét is magára vonta, s mivel én Zádor házához gyakran jártam, általam izente neki, hogy bordalaiban mire legyen figyelmes.”⁶

A pápai főiskola jogtanáraként 1848-ig működött. Ekkor az első felelős magyar minisztérium vallás és közoktatásügyi minisztere, báró Eötvös József államtitkári állást ajánlott fel neki. Ő azonban megköszönve a bizalmat, azzal a kifogással, hogy nem akar politikai szereplésre vállalkozni, az ajánlatot visszautasította. Amikor azonban régi barátja, Deák Ferenc, mint igazságügyminiszter a pesti váltótörvényszéknél bírói állást ajánlott neki, ezt – habár kisebb javadalommal járt is, mint a felajánlott másik állás – elfogadta. Deák Ferenc ekkormondotta neki, mintha csak jövőbe látott volna: „Gyuri, olyan hivatalod van, amit a muszka sem vehet el tőled.” Amikor a magyar kormány feladta Pestet és az osztrák csapatok Windischgrätz vezényletével bevonultak, Zádor György nem hagyta el helyét. A váltótörvényszék bírájaként dolgozott továbbra is, egészen 1849. április 24-ig, amikor az osztrákok kivonultak Pest-Budáról. Nem valószűnű, hogy németes neve miatt hagyták meg munkahelyén az osztrák katonai hatóságok, hiszen 1848-ban, a történelmi események hatása alatt, mint ahogyan sokan mások is megmagyarosították idegenül hangzó nevüket, úgy *Stettner is ekkor magyarosította Zádorra a nevét!*⁷ Amikor Pest felszabadult, s visszatért a magyar kormány, Kossuth Lajos feloszlatta a bíróságokat, s a bírák közül csak néhányat nevezett ki, és feleskette őket a magyar haza iránti hűségére. Ezek között volt Zádor György is.

A szabadságharc bukása után, miután Kossuthtól kapta új megbízatását és fel is esküdött, Zádort a bosszúálló császári és királyi haditörvényszék megfosztotta állásától, és ügyvédi hivatala gyakorlásától is eltiltotta. Családjával együtt nagy nyomorba jutott, melyen azok a könyörödmányok segítettek némiképpen, melyeket jó barátai és rokonai juttattak számukra. Hiába próbálkozott azzal, hogy a debreceni református kollégiumban nyerjen állást, a megpályázott tanári állásra mást választottak meg. Pápán nem akadt számára alkalmaztatási lehetőség, miután az iskola működése is megszűnt, s csak előkészítő osztályok voltak, a diákságnak Sopronba kellett vizsgákra mennie.

Pár évi nyomorúság után az enyhítette családja sorsát, hogy az osztrák igazságügy-minisztérium ideiglenesen rábízta a hivatalos birodalmi rendeleteket közlő törvénylapban megjelenő és Magyarországon is érvényes rendeletek, valamint törvények fordítását. Ezért kapott havi 100 forint tiszteletdíjat. 1851-ben büntetését hatálytalanították, s a királyi kegyelem visszahelyezte bírói hivatalába. Ekkor Sopronba nevezték ki főtörvényszéki bírónak. Deák Ferenc megtudva e hírt, Kehidáról 1851. szeptember 9-én keltezett levelében – melyet Zádor csak október 16-án kapott kézhez – ezt írja neki: „Kedves Komám! Mint vagy ennyi vészes idő után? Csak e napokban hallottam, hogy a soproni feltörvényszéknél nyertél alkalmazást. Örülök az igazságszolgáltatás érdekében, mert a bíróság egy derék bírónak szaporodott. Mint van Juli? Isten veled, írj és szeresd barátodat Deákot.”

Soproni működése idején a bécsi birodalmi igazságügyi szervek, sőt miniszteri megbízásból a jogi műszavak és a jogi kódexek magyarra fordítása körül végzett eredményes munkát. Ebben a vonatkozásban sok közhasználatba átment és meggyökeresedett törvénytudományi és jogi műszóval gazdagította nyelvünket. Lefordította magyar nyelvre a „Büntetőtörvény” és „Ideiglenes polgári perrendtartás” című vezérfonalat Erdélyország számára. Ugyancsak magyarra fordította és egy másik fordítás nyomán újra átdolgozta „Az osztrák általános polgári törvénykönyv” című munkát.⁸

Alapos és értékes munkásságát azzal jutalmazták, hogy 1855-ben a bécsi legfőbb és semmiféle törvényszéknél valóságos tanácsossá nevezték ki. 1861-ben pedig – amikor a legfőbb bírói fórumot Magyarországon újra visszaállították – a Curia bírójává nevezték ki.

Curiai bíróként működött egészen 1866. augusztus 17-én bekövetkezett haláláig.

Megkapó és költői szép megfogalmazása Veres Péternek, hogy „az író, a költő a szellemi énekkar énekese”. Zádor György annak a ragyogó szellemi énekkarnak volt egyik dalosa, mely a XIX. század, a reformkor első évtizedeiben belezengte a nemzet szívébe, lelkébe, tudatába a magyar nyelv szeretetét, öntudatra ébresztve magyarságát, megalapozva hitét a jövődőjében. Érdemes arra, hogy a késő utókor megemlékezzék róla.

⁷ Pápán cselekvő részese volt a forradalmi napoknak. Egy pápai tudósítás szerint: „Ludtul adatván másnap, a tanárikar jelenlétében, a *lelkes Stettner által*, a nemzeti őrsereg elfogadása, egyszerre megalakultnak nyilatkoztatta magát, a nemzeti őrsereg.” (Pesti Divat 1848. március 17., 16. sz. 392. old.)

⁸ Zádor öt nyelven írt, beszélt s olvasott. (A pápai ref. főisk. évkönyvei.)

Források: *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet.; *Zádor Gyula:* Zádor György levelezése Kazinczy Ferenczel 1823–1831. Bp. 1886.; *Vörösmarty Mihály* levelezése. Bp. 1965. I-II.; *Horváth János:* Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp. 1955.; *Vayerné Zibolen Ágnes:* Kisfaludy Károly Bp. 1973; *Kiss Ernő:* A pápai református főiskola története. Pápa.; *Magyar életrajzi lexikon.* II. Bp. 1969. (Arcképe is itt található.); *Pintér:* Magyar irodalomtörténet. *Orlay:* Adatok Petőfi életéhez. Budapesti Szemle. 1879.

Szent György-hagyományok a Kárpát-medencében

Az európai kultúra történetében szembetűnő, hogy bizonyos korok és jelenségek erősen kötődnek egyes személyekhez. S bár még a romantika egyéniségkultusza is bőven mutat fel efféle példákat, konkrét nyomai igen messzire vezetnek: az archetípusokban keresendők. A mítoszok, eposzok hőse azonban hiába volt többnyire fiktív személy, az utókor embere már mint létező alakra tekintett rá vissza, s hősének szándékait, cselekedeteit újra és újra aktualizálta. Megszépítette, „aranykorra” színezte, hogy erőt és példát merítsen belőle, hogy igazolást nyerjen a mindennapok történéseihez.

A kora keresztény szentéletrajzokban a mártíromság mint követendő példa számos konkrét esetet mintáz, s mint ilyen, szinte ezeknek az egyházi iratoknak egyik attribútuma. A vértanúság eszménye azonban leginkább hivatkozási alapot, erkölcsi megerősítést jelentett a hitűket megélt egyének, közösségek számára – igazán hatásosá csak akkor válhatott, ha kiegészült egyéb – optimistább – motívumokkal is. A Jó és Rossz örök küzdelmében így kapott újra és újra kiemelt szerepet a Győzelem, a sötét erők, a Gonosz feletti diadal érzete. Olykor konkrétan, olykor szimbolikusan.

Nyilvánvalóan a mitikus szférába vezet el a sárkányölés, a sárkányölő hős archetípusa is, mely ismeretes volt az ókor valamennyi népénél. Az etnológiai irodalom sokat foglalkozott e típus keletkezésével, szimbolikájával, pszichológiai alapjával, igazolva, hogy az emberi lélek egyik legősibb képzetéről van szó. Különböző elméletek születtek, miszerint a sárkányölő hős személyében a Nap, a Hold, a Tavasz az, amely legyőzi a sárkány megszemélyesítette legfőbb rosszat, a Telet. Másrészt pedig a leány kiszolgáltatása a szörnynek a régmúlt idők emberáldozataival is kapcsolatos lehet.

Ilyen mitikus hagyományra lelhetünk Szent György történetében is. Ami aligha véletlen, hiszen a keresztény világképbe, a keresztény legendáriumba – mint példázat – kiválóan beilleszthető volt. S bár számos szentéletrajzban szerepel a sárkányharc (a hagiográfia csaknem harminc szentet ismer, akinek legendájában szerepel), legjellemzőbb vonásaiban a kora keresztény mártírok egyikének alakjával kapcsolatosan maradt fenn. Olyannyira, hogy idővel egyes országok legfőbb védőszentjüket tisztelték benne.

Jóllehet az egyház már a korai időkben is többször kétségbe vonta Szent György létezését, így a trullai zsinat (692) egyenesen tilalmazta, apokrifnek minősítve a legendát, annak archaikus rétegét, a sárkányölés epizódját hallatlan népszerűsége miatt nem sikerült száműzni a szent legendáriumból, sőt éppen ez vált azzá a legfőbb életrajzi elemmé, ami a művészeket és az utókor Györggyel kapcsolatban igazán megrázkélt. A hagyomány szerint György, a keresztény hitét vállaló katona Diocletianus császár uralkodása idején, 303-ban szenvedett vértanúhalált Palesztinában. A IV. századból már tudunk kultuszáról, amely a római légionáriusok révén terjedt el a birodalomban.

György eleinte egyike volt a bizánci harcos szenteknek, alakja azonban a görög hagiográfiában fokozatos fejlődésen ment keresztül: Kappadókiában (legvalószínűbb származási helyén) még csak mártír, később görög földön már szentként (előbb gyalogos, majd lovas alakjában) tisztelték, mígnem eljutott a furcsa kanonizáció a végpontjára: a XI. századtól már mint sárkányölő hős ismeretes. Mint említettük, a vértanúságának ábrázolását háttérbe szorítva, ez a történet (a laodikeai sárkány legyőzése) vált legendáriumának is központi elemévé.

Az ismert legenda szüzséje – széleskörű elterjedés ellenére – fő vonalaiban azonos: Kappadókia Silena nevű városának szomszédságában volt egy nagy mocsár, melyben egy vérengző sárkány rejtőzött, mely csak akkor hagyott békét az ott lakó embereknek, ha minden nap egy hajadont szolgáltatott ki neki. Így került sorra végül a tartomány királyának leánya is, akit ideje elérkezvén ugyancsak kikísért a gyászos menet az említett tó szélére. A sorsára hagyott királylány könnyek közt várta végzetét, mikor az éppen arra járó Szent György meglátta a síró leányt. Megkérdezte tőle, hogy bánatának mi az oka? Megtudván, újra lóhátra ült, és a közelgő sárkány ellen vágatott, és Isten segítségével le is győzte azt – s hőstette hatására a király egész népével együtt keresztény hitre tért.

A magyarországi művelődéstörténetben Szent György alakja, emléke és korán kialakult kultusza ugyancsak meghatározó jelentőségű volt. Mind e kultusz spontán és intézményes formáit, művészeti ábrázolásait tekintve, mind pedig annak naiv változataiban. Hatása a népi kultúrára a legfontosabb bibliai szereplőkével vetekedett, s leginkább a három magyar Árpád-házi királyszent: István (†1038), László (†1095) és Imre (†1031) által betöltött szerephez mérhető. Valószínű, hogy a Kárpát-medencébe érkező magyarság már 895 előtt is találkozott az általa megismert keresztény népek körében a „nagy mártír” tiszteletével. Szent György kultusza a magyar művelődéstörténetben 997-ben bukkan fel először az államalapító István és a pogányság hívei között kiobbant belháború kapcsán (a keresztény seregek Szent György zászlaja alatt indultak a harcba). Hasonló hagyományok maradtak fenn a Szent Gellért-legendában is, ahol György már nem csak átvitt értelemben tűnik fel segítő szerepkörben. Az Árpád-ház Szent György-kultuszának beszédes jele az is, hogy alakja a magyar Szent Korona figurális díszítményei között is helyet kapott.

A Szent György-kultusz magyarországi virágkora a XIV-XV. századra tehető. Nem véletlenül, hiszen a magyar lovagkor időszaka ez, azé a koré, melynek szellemiségét oly markánsan határozta meg a nemzeti szentek és lovagszentek tisztelete, illetve annak dinasztikus, kulturális és ideológiai vetülete. Szent György kultuszának magyarországi virágzására a több száz helynév és patrocínium mellett beszédes adalék az Anjou Károly Róbert király által 1326-ban létrehozott Szent György Lovagrend, Közép-Európa első világi lovagrendje. Alig száz évvel később (1408) Luxemburgi Zsigmond király Sárkányrendje szintén a Szent György-kultusz egy lenyomatának tekinthető. Ugyancsak a középkori magyar Szent György-tradíciók hangsúlyos része volt a veszprémi kultuszhely, ahol a XI-XVI. században a vértanú fejedelmét őrizték (még Szent István király hozta magával bulgáriai hadjáratát követően), és amely népes búcsújárások célpontja volt egészen a püspöki székhely törökök általi elfoglalásáig (1552).

A középkori szentkultusz hű szolgálóleányaként a képzőművészet igyekezett tükrözni a hívek elé példaként állított életek által megformált üzenetet. Nem volt ez másként a magyarországi képzőművészetben sem, ahol Szent György alakját már a kora középkortól művészeti alkotások sokasága örökölte meg. Az őt ábrázoló szobrok, falképek, oltárképek ott voltak a középkori Magyarország majd minden templomában, s alakját miniatűrű könyvek éppúgy megörökítették, miként a különféle iparművészeti alkotások, kivált kályhacsempék, valamint immár az utóbbi két évszázadban ikonok, üvegikonok.

1373-ban készült el a középkor magyarországi művészetének máig csodált remekműve, a Kolozsvári testvérek ma Prágában őrzött Szent György szobra. A Kolozsvári testvérek alkotása az európai szobrászat történetének egyik legjelesebb emléke; merész kompozíciója, protoreneszánsz jellege európai távlatú művészi szemléletmódot bizonyít, formai eleganciája pedig még a feudális udvari művészet hagyományait követi. Immár a reneszánsz jegyében készült e szobor két kései párja, melyek a szentet ugyancsak lovon ábrázolják, és melyek a manapság Szlovákiához tartozó Lőcse (Levoča) és Szepesszombat (Spišská Sobota) plébánia-templomaiban láthatók.

Az 1330-as években készült Magyar Anjou Legendárium kódexe 12 képen ismerteti Szent György történetét, elsősorban vértanúsága eseményeit, bár a képzőművészeti ábrázolásokhoz hasonlóan helyet kap a sárkányölés jelenete is. A Szent Györgyöt megörökítő magyarországi emlékek között rangos helyet foglalnak el a szentet, illetve a sárkányölés legendáját megörökítő kályhacsempék is. Fénykoruk a XV-XVI. század volt, melyek során a történeti Magyarország és Moldva egész területén elterjedtek, magukon viselve a Szent György-ikonográfia megannyi vonását.

Szent György legendáját, melyet eleinte csak szakrális témájú képzőművészeti alkotásokban jelenítettek meg, a XV. századtól immár a mindennapi élet tárgyai is ábrázolták. Így pl. a török háborúk idején és a barokk korban terjedtek el azok az érmék, melyet közkeletű nevükön *szentgyörgytallérnak* neveztek. Birtoklásuk régi katonahiedelem szerint a csatákban megoltalmazta viselőjüket.

A Szent Györggyel kapcsolatos népi hagyománykör legszínesebb része mindazonáltal a szövegfolklor különféle alkotásaiban és a népi hiedelmekben lelhető fel. Szent György lovag históriája bizonyára előkelő helyen szerepelt az elmúlt századok népi mesélőinek repertoárjában. Nagyszámú és a képzőművészet szinte minden ágára kiterjedő ábrázolása pedig csak erősíthette az orális hagyományt. Április táján, illetve a Gonosz elleni harc példázataként a templomi szószékekről is vélhetően gyakran elhangzott legendája. S míg kultusza fokozatosan elszűrült, képi megjelenítései lassanként kikoptak a szakrális szférából, a néphagyomány – némi hangsúlyváltozással – a lovagszent emlékét, a sárkányviadal történetét középkori színességében, elevenségében tartotta fenn.

Persze mint minden egyéb vonatkozásban, a szájhagyomány a Szent György-mondákat is főként töredékeiben villantja fel. Vagy éppen más mondai hősré, mesehősré ruházva élteti tovább. A magyar népköltészet máig is híven őrzi a György-legenda szinte minden elemét, mozzanatát, bár név szerint a szent lovaggal már alig találkozunk benne. György központi bizánci kultuszával magyarázható, hogy alakja a magyarországi délszlávok folklórájában lelhető fel talán a legelevenebben, amit jelez, hogy vértanúságát is leginkább ezek a szövegek említik. A magyar változatok természetesen inkább a sárkányviadalra koncentrálnak, s elbeszélésében – mint ősforrásra – a *Legenda Aurea* szövegére vezethetők vissza.

Szent György ellenfelében, mint láttuk, a mítoszi rétegek egyik archetípusára ismerhetünk. A rossz, a sötét erők szimbóluma ő, akit csak isteni segítséggel lehet legyőzni. Idővel aztán ez a kép némileg egyszerűsödött, s a mitikus ellenfél sárkánnyá, szörnyeteggé, mesei figurává vált. Egyikévé a hiedelemvilág állati tulajdonságokat hordozó természetfeletti lényeké. E sárkány (illetve a narratívák jelentős részében: hatalmas kígyó) fő ellenfele György lovag, ám a különféle mesék (lásd: AaTh 300) és mondák többségében már egy-egy történeti vagy helyi hőse a főszerep. A magyar anyagból a ma ismert sárkányölő-típusú narratívák száma csaknem százra tehető, s első feljegyzése a már említett XII. századi Szent Gellért-legendában lelhető fel, a főbb folklórmotívumokkal (álhős, kivágott nyelv stb.) egyetemben. A dél-erdélyi román néphagyomány mitikus hőse Jorgován, aki a mondák szerint maga is híres sárkányölő volt, s egyes változatok szerint az ő általa legyőzött szörnyeteg teteméből rajzanak elő az Alduna vidékén élő mérges kolumbácsi legyek. Az erdélyi magyar mondahagyomány főként két fejedelmi rangra emelkedet családot, a Báthoriak és a Bethlenek családi hagyományaiban, illetve a család egyes tagjaival kapcsolatos helyi mondákban szerepelteti – népes és színes változatokban – e sárkányölő tradíciókat.

Szent György alakjának népi hagyományköre kapcsán szükséges utalnunk a lovagszent és a tűzkultusz közötti kapcsolatra, amely ugyancsak a szent gonoszúzó szerepkörével kapcsolatos, és a XIX-XX. század fordulóján még fellelhető volt az erdélyi cigányok és a dél-magyarországi magyarok körében. Védőszenti mivoltának tudható be, hogy a magyar etnobotanikában több gyógynövény is az ő nevét viseli. Talán még a tűzkultusszal kapcsolatos szerepénél is különlegesebbek azon adatok, amelyek Szent Györgyöt mint a farkasok urát, farkaspasztort említik. Bár e hagyományok csupán a horvát folklórból ismeretesek, ám hasonló adatokra az erdélyi és moldvai magyar hiedelemmondákban is – igaz, ott már Szent Andrással kapcsolatosan.

A tavasz tényleges beköszöntését jelző Szent György-nap egyike a tavaszi ünnepkör szokásokban és hiedelmekben leggazdagabb napjainak. Mi több: messze a legtöbb hagyományt vonzotta magához. A szokások eredetét illetően Róheim Géza már igen korán rámutatott az e naphoz fűződő hiedelmek, szokások és a római Paliliák közötti rokonságra. Mintegy az archaikus pogány kultusz ellensúlyozásaként az egyház e napra tette egyik legkedveltebb szentjének ünnepét, hogy a nép az ősi pásztoristen (Pálész) helyét Szent György vértanú oltalmát keresse maga, jószágai és földje számára. Szent György személye logikus választás volt, hiszen a legenda szerint még a sárkányt is megölte, tehát rendelkezett azon képességekkel, hogy a tavaszi zsendülés idején az emberek kárára és megrontására törekvő gonoszt is távol

tartsa, legyőzze. Mindez azonban csak a felszínt érintette, a régi mágikus képzetek alig halványultak el, s ha csökevényes formában is, de még napjaink paraszti hiedelemvilágában is kimutathatók.

Szent György napjának (április 24.) jelentőségét mutatja, hogy Közép-Európában, így a Kárpát-medencében is, az állatok tavaszi legelőkre történő kihajtása is ekkor történt. Az állatok első kihajtásával kapcsolatos szokások, különféle mágikus eljárások igen nagy jelentőségűek voltak még a közelmúltban is, kivált régebben, mikor még teljes mértékben hittek azokban és elmulasztásukat végzetesnek tekintették. A legelőre hajtás első napja különös jelentőségű, hiszen átmenet volt az istálló védetségéből a rontó, ártó erőkkel benépesített legelőre. Ugyanakkor az istállóban élő állatokat is igyekeztek megvédeni mindenféle rontástól.

A Szent György-napi kihajtáskor alkalmazott rontáselhárító eljárások talán legerjedtebbike az volt, hogy a pásztor egy az istálló küszöbére tett ekevason vagy láncon át hajtotta ki a nyáját. Ugyancsak elterjedt szokás volt, hogy az állatokat kihajtáskor nyers, tövises vesszővel, fűzfagallyal, friss hajtással megpaskolták, hogy úgy nőjenek, mint a fiatal fa. Részben más jelentést takart, ha zöld bodzaággal, csipke- vagyogyorófavesszővel vertek rá a jószágra, ennek ugyanis az volt a fő célja, hogy azok a rontástól, boszorkányoktól is védve legyenek.

A Szent György-napi szokások, mágikus rítusok egy szűkebb csoportja a rontáselhárítás mellett a tejhozam védelmére irányult (falusi asszonyok Szent György-nap hajnalán a mezőn harmatot szedtek, s azt korpával vegyítve a fejőstehenekkel megetették). Mágikus ereje volt az április 24-e előtt szedett gyógyfüveknek. Április 24-e nem csupán az állatokkal foglalkozók, hanem a földművesek körében is központi jelentőségű nap volt. Régi mondás szerint Szent György ezen a napon lóháton indul, és erdőt, mezőt, határt bejár. Némely magyarországi vidékeken a búzaszentelés is ekkor történt. A vetemények ültetését is többnyire e naphoz igazították, és több felé ekkor tartották meg az ún. határjárást, mikor a községek határjeleit a fiatalok jelenlétében megújították.

Szent György napja már csak azért is központi jelentőségű a magyar népi hitvilágban, mert ez az egyik legjelentősebb „gonoszúzó nap”, „boszorkányos nap”. Nagyrészt e hiedelemből fakadnak a már jelzett védekező, elhárító cselekmények is. A népi szövegek tanúsága szerint az emberek félve és borzongással tekintettek Szent György-nap éjszakájára: úgy tartották, hogy ekkor járnak a boszorkányok, s megnövekedett hatalmukkal ekkor határozzák meg azt is, hogy kit vagy kinek a jószágát rontják majd meg. Szent György hajnalán jártak a boszorkányok is harmatot szedni. A már jelzett szokás néphitbeli domináns változatáról van szó, melynek célja nem a tejhaszon védelme, hanem ellenkezőleg: más tejének az elvétele volt. Maga a cselekvés rituáléja azonos, lényegében csak a harmatszedés közben mormolt mondóka szövege más. A hiedelemmondók egy része arról szól, hogy egy „laikus” kilesi a harmatot szedő boszorkányokat, és utánozni akarja azok tevékenységét, de rosszul jegyzi meg a hallott mondókát, s ennek következtében visszajára fordul a varázslat, a boszorkányok megbüntetik őt.

Ugyancsak elterjedt hiedelem, hogy Szent György éjjelen keresztúton, szentelt krétával húzott körben lehet tudományt szerezni. Ez lehetett boszorkánytudás is: pl. aki ilyen kör közepén állt, ijesztő dolgokat látott, s ha nem ijedt meg, akkor maga is boszorkány lehetett.

Április 24-e a kincsesók körében is jeles napnak számít. Főként a keleti magyar területeken terjedt el azon hiedelem, hogy az elásott kincs, arany pénz hét évente Szent György éjszakáján (ritkábban napfelkeltekor) feljön a föld színére tisztítózni. Ilyenkor „kigyúl” az arany, ugyanis tűz által ég le róla az évek során ráarakódott rozsda. Ezek a tüzek messzire látszanak, s ha valaki Szent György éjjelen a határban járva észreveszi, és még mielőtt a kincs visszatérne a földbe, odasiet, övé lehet az arany, megcsinálhatja szerencséjét.

Bár a kincs kigyulásának több napja is ismert (ilyen jeles nap még a nyári napfordulót jelző Szent János/Szent Iván napja is), az európai adatokkal ellentétben a magyar, és főként a keleti magyar hiedelemanyagban túlnyomórészt Szent György napjához kötődik.

Részben április 24-e „boszorkányos” voltával függ össze, hogy a népi hiedelem egész sor tilalmat társít e naphoz, illetve az azt megelőző időszakhoz (pl. tilos a földre ülni; dologtöltő nap stb.). E tabukkal összefüggésben a magyar anyagban szórványosan e nap fogadalmas jellege is szerepet kap. E nap a közéletben is jeles napnak számított, s a szolgálatok megújításában, a szolgáltatások teljesítésében egyaránt fontos időpont volt. Már a középkori Budán, az ország fővárosában is ekkor választották meg a bírót.

A Szent György-napi szokások és hiedelmek gazdag és markáns csoportját alkotják az ekkor vagy e nap előtt fogott hullók (kígyó, gyík), illetve egyéb, föld alatt áttelelő állatok elfogásához, gyógyító és szerencsehozó szerepéhez kapcsolódó rítusok. Eredetüket tekintve a valamikori profán, mágikus hiedelemvilág részei lehettek, s hogy zömmel Szent György napjához kapcsolódtak, azt maga e tavaszkezdő időpont (ekkor bújnak elő, kelnek életre), valamint Szent György közmisem, népszerű legendája magyarázza, melyben éppen egy hullószzerű szörnyeteger, sárkánykígyót győz le. A legelterjedtebb azon hiedelem, hogy a Szent György-nap előtt vagy Szent György napján fogott gyík (ritkábban kígyó) meggyógyítja a torokfájást, régies nevén a torokgyíkot. Az e napot övező mágikus, gyakorta titokzatosnak tűnő aura a hiedelmek számos további „vadhajtását” eredményezte. Így nem utolsó sorban komoly szerepe lett a népi szerencsejósítás és a legkülönfélébb varázsló rítusok kifejlődésében. Főként a nyugati magyar nyelvterületen volt jellemző hiedelem, hogy ha valaki Szent György napja előtt agyonütött egy kígyót, és a kígyó fejét ezüstpénzzel elvágta, majd erszényébe tette, az elkövetkező hónapokban nagy szerencsében reménykedhetett. A kígyókultusz e rétege ugyanakkor a szerelmi jóslásban, szerelmi varázslásban is szerepet kapott (illetve más állattal ugyan, de Szent György napjával kapcsolatosan).

Mint minden jelesebb nap, Szent György napja is afféle viszonyítási pontként funkcionált a népi időjósításban. Ezek az időjósítások többnyire természetjövendéléssel is kiegészültek. Részben ehhez kötődik a Szent György-napi harmat/eső török korból származó mondája. E monda csak Délnyugat-Magyarországon ismert, ami talán összefügg azzal, hogy erre történt a törökök kivonulása. A monda legjellemzőbb szüzséje szerint mikor a törökök kénytelenek voltak elhagyni Magyarországot, dühükben meg akarták átkozni azt. Kérdezték hát a tolmácsot, hogy mi a legnagyobb átok a magyaroknál, mire az azt tanácsolta nekik: „Verje meg Isten szentgyörgyharmattal!” – ami nem átkot, hanem éppen ellenkezőleg: áldást jelentett.

A Szent György-naphoz tapadó hiedelmek többsége a helyi szokásrend szerves részeként az adott közösség mindennapjait határozta meg. Nagyrészt ennek tudható be, hogy viszonylag kevés látványos, ünnepi népszokás fűződik e naphoz. Ezek egy része is a szomszédos népektől került a magyar néphagyományba, néhány példa pedig már csak a múltból ismeretes. Bár csak részben tartozik ide, itt említendő, hogy az ország számos vidékén Szent György napján tartották a nagy vásárokat, kivált Erdélyben volt meghatározó szerepük. Az állatok első kihajtásával kapcsolatos az Erdélyben elterjedt tejbemérés szokása is, legszínesebb formájában Kalotaszegen és a Mezőségen (e napon hajtották ki a falu juhnyáját a legelőre, ahol minden gazda maga fejte meg az állatait, s a pásztor az így kifejt tejel megegyező mennyiséget volt köteles a továbbiakban szolgáltatni).

A Szent György-napi szokások egy másik csoportja az időpont jellegéből adódóan a szomszédos húsvét és a májusi tavaszünnepek több markáns vonását is átvette (a lányok és asszonyok rituális öntözése, nyírfa állítása, maszkos alakoskodás). A Szent György-napi kilövés, e lányokat-legényeket összepárosító, illetve hibáikat kiéneklő népszokás ma ismert formájában viszont már sajátosan magyar fejlemény, s formáit tekintve több elemében is a Szent Iván-napi tűzgyújtás szokásával rokon (a magyar szokásrend szerint a legények Szent György-nap estéjén kivonultak a település feletti dombok valamelyikére, ott hatalmas tüzet gyújtottak, majd tréfás rigmusokkal a faluban is jól hallhatóan elősorolták a falubeli lányok és asszonyok előző évi viselt dolgait). Míg azonban Szent Iván éjjele Közép-Európában a leányok ünnepe volt, a Szent György-napi tűzgyújtás és kilövés/kikiabálás szokása minden ízében a legények mulatságának mondható. Hamiskás, pajzán mosolynak, mintegy a szent lovag pajzsán megcsilánló pogány életöröm kifejeződésének.

Magyar Zoltán

Mikló István 1866-ban készített borotvatokjának díszítése sárkányon nyargaló alakokkal (Harangozó Imre nyomán)

ZSENGE TERMÉS

Az Izsák és Környéke Erdélyi Magyarok Egyesülete (IKEM) 2004 februárjában pályázatot hirdetett dolgozat megírására „Találkozásom Erdély kultúrájával” címmel. Az országos felhívás, melyet a Honismeret hasábjain is közzétettünk, 12–18 év közötti anyaországi diákoknak szólt. 10-30 gépelt oldal terjedelemben olyan írásokat vártunk, amelyek a történelem, irodalom, vallás, néprajz, zene, turisztika tárgyköréből merítik témájukat. Célunk Erdély kultúrája iránti érdeklődés felkeltése, a vele való foglalkozás elmélyítésének ösztönzése volt. A feltúcatnyi beérkezett munkából a két legjobbat tesszük közzé, ezzel másokat is bátorítva a nemes munkára.

Nagy Árpád az IKEM elnöke

Wass Albert Erdélye

Erdély földrajzi elhelyezkedését tekintve egy havasokkal övezett vidék a Kárpát-medence délkeleti részén, Románia területén. Egy térképet böngésző idegennek csupán hegy, völgy, zöld és barna szín. Ám, amint nemcsak a térképet nézve próbáljuk bemutatni a tájat, sokkal többet jelent a zöldnél és a barnánál, egy dombnál és egy völgnél. Ha közelebből nézzük a vidéket, már nem csupán „egy” hegyről, hanem „a” hegyről, s ha betérünk egy-egy völgyben fekvő kis faluba, nem „egy” völgyet, hanem „a” völgyet, mégpedig a legszebb zöldtet jelentti annak, aki itt magyar és méltó arra, hogy e tájék kultúráját a szívébe zárja. Itt szembesül népének történelmével s azzal, hogy Erdély az 1920-as fájdalmas trianoni békediktátumig Magyarország teljes jogú része volt az ott élő több milliós magyarsággal együtt.

Szeretném bemutatni e vidék kultúráját, s mindent, ami egy térképet böngésző idegent meggyőz arról, hogy amit lát, nem csupán hegy és völgy. Mindezt olyan ember segítségével teszem, aki biztos forrást jelent a témában. Aki megélte mindazt a kint és szenvedést, ami 1920-tól kezdve még ma is tart. Aki, noha már nem él, műveiben mégis halhatatlan. Wass Albertnél méltóbb személyt keresve sem találnék.

Wass Albert sorsa – születésének helye, ideje és módja – egyben végzete is volt.

A Mezőség szívében, a Kolozs megyei Válaszúton született 1908. január 8-án, arisztokrata családban. A Mezőség először a mind egyre nagyobb számban betelepülő és egyébként is szaporoláhok révén először vegyes lakosságúvá, majd román többségűvé vált. Magyarok már csak szóróványban maradtak. Ezt a szomorú folyamatot jeleníti meg és erről a tájról, s a táj fájdalmas pusztulásáról adnak képet Wass Albert regényei is. Meghatározó világnézeti felfogása, a transzszilvanizmus életeszmenye is ekkor forrott ki benne a maga teljes rendszerében. A transzszilvanisták az erdélyi magyarság önálló külön lelkiségét és jellegét tételezték fel, és ennek vizsgálata révén igyekeztek meghatározni az „erdélyi lélek fogalmát”, amelynek központi elemei: a történelmi szükségszerűség révén megvalósult, részint önálló erdélyi történelem; az erdélyi táj mindenre, de legfőképpen a gondolkodásra kiható, és azt formáló szerepe, valamint a magatartásformák megnyilvánuló különleges tolerancia. A transzszilván ideológiai felfogás az erdélyi kultúrák és népek sorsközösségének gondozását vállalta fel célkitűzőként, melyből következőleg nemcsak a magyar, hanem az erdélyi román és szász nemzetek körében is kívánatos lett volna annak a folyamatnak a megindulása, melynek révén létrejöhetett volna a transzszilvanizmus eszméjének befogadására alkalmas szellemi közeg. Az eszmét hirdető erdélyi írók hitvallása Wass Albertben egy életen keresztül megmaradt, s műveinek állandó eszmei vázát alkotta. Életének utolsó szakaszában is szilárdan kiállt a transzszilvanizmus – az „erdélyiség” létjogosultsága mellett.

Igen magas, misztikus szintre emeli gondolatvilágában Wass Albert Erdélyt, és az erdélyi szellemiséget. Mert Erdély számára nem csak földrajzi egység. Ebben a szóban nála benne van mindaz, ami igaz, jó és tisztességes. Nem véletlen – tartja –, hogy a vallásszabadság is el-

sőként Erdély lelkéből fakadt. Nem lehetett véletlen, hogy a válságos időkben a magyar szellemiség utolsó mentősvára volt Erdély, a magyar kultúra menedéke, „ahol viharban is virágzott a lélek”. „Vannak a világon szebb vidékek, magosabb hegyek, gazdagabb vizek, fényesebb városok – írja – de békésebb esték, szelídebb szellők, kékebb égbolt, színesebb virágok, békésebb emberek sehol sincsenek Isten szabad ege alatt.”

Harca egészen addig tartott, amíg 1945 húsvétján fiaival együtt Sopronnál el nem hagyta Magyarországot. Ettől kezdve, ami életében meghatározó és kitörölhetetlen érték volt – a szülőföld, a táj, a nyelv, az emberek, a hazai levegő, az otthoni gondok és gondolatok – műveiben éltek tovább, ugyanolyan vagy még határozottabb formában. Minden egy csapásra megváltozott körülötte, egy dolog azonban mégis állandó maradt. Egyszerűen nem tudott és nem is akart másról írni, mint Erdélyről. Minden regénye, novellája, azoknak minden egyes mondata Erdélyről szól, Erdélyről mesél, Erdéllyel kapcsolatos. Erdélyi író maradt az emigrációban is. Megváltozott környezete nem befolyásolta ebben, sőt inkább fokozta érzéseit.

Aztán egyszerre csak elment. 1998. február 17-én öngyilkos lett. Az egyik legnagyobb kortárs magyar író öngyilkosságához – többek véleménye szerint – hozzájárult az a körülmény is, ahogyan Budapest állampolgárságának kérelmére reagált. Halálának valódi okát mégis másban látom. Politikai rendszerek követték egymást, diktátorok, féldiktátorok tűntek el a történelem sülyesztőjében Romániában és Magyarországon egyaránt reá és életművére azonban változatlanul tekintettek az államhatalmak. Az állandó mellözöttség, sikertelen szervezései és a magány készítette tragikus cselekedetére. Kálváriája azonban halálával sem ért véget. Kívánsága szerint abban a szellemi környezetben kívánt nyugodni, amelynek szellemisége egész életén keresztül áthatotta. Marosvécsén temették tehát el. Az előzetes egyeztetések ellenére gróf Kemény János leszármazottai kihantolták koporsóját, és ideiglenesen a kastély kápolnájában helyezték el. A méltatlan Kemény utódok cselekedete azon túl, hogy kegyelet-sértő, Wass Albert egész irodalmi alkotásának arculcsapása, minthogy attól az embertől tagadták meg ezáltal a végső nyugalmat, aki egész hosszú élete során nem akart mást, csak hazajutni.

Ahogy sorsát ismerjük, műveiben rengeteg vonást fedezhetünk fel saját életéből. Wass Albert a XX. század nagy mesemondójaként különös világba, egy mesevilágba, sajátos „wassalberti” világba repít bennünket. Ám ez a világ nem egy virtuális, elérhetetlen világ. Ez a mesevilág a valóságos világ, a valóságos emberi értékeke világa!

Az 1940. augusztus 30-án – a német-olasz döntőbíróóság ítélete nyomán – kihirdetett második bécsi döntés eredményeként Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. Ez természetesen jogi és politikai méltányosság-érvényesítés, a történelmi jóvátételszerzés, a morális igazságközelítés örömeivel és reményével töltötte el a magyarságot. Még akkor is, ha a visszacsatolás „felszabadulást igazán csak a közvetlen nyelvhasználat és kultúra fejlődése terén hozott”, „ismét magyar anyanyelvű állami elemi iskolák jöttek létre, kiszélesedett a magyar tanítvány középiskolai hálózat”, s „Kolozsvárt újra magyar egyetem működött”.

Ugyanakkor mindnyájuk megnyilatkozását áthatja egyfajta hiányérzet, s bizonyos aggodalom. Az új határvonal ugyanis földrajzilag kettészelte, megosztotta Erdélyt, pedig a „történelmi küzdelem fölötti” „örök eszmény” szerint: „Erdély egy és oszthatatlan”. A kívül rekedt félmillió erdélyi magyarság újabb szenvedés elé nézhetett. Így még ma is „túl a határon testvérek sírnak s vesztenek vagyont, vért és életet; s mint kenyérből, az ősi földből is hiányzik még egy darab”. Az elmérgesedő háborús-politikai helyzetben a dél-erdélyi magyarság helyzete a román fennhatóság alatt egyre csak romlott.

Wass Albert világszemlélete, műveinek emberlátása és értékfelfogása szervesen kötődik mindezekhez a legnemesebb és leghitelesebb morális és irodalmi hagyományokhoz.

Jönnék! című műve például, mely a „hazatérés irodalmának egyik megragadó terméke”, a történelmi sorsforduló felzaklató, felbolygató eseményeit életes elevenséggel és örök időszerepességgel meséli el. Vérázító jelenetek során lepleződik le a román uralom működésének erkölcsi tarthatatlansága: a magyarokkal gonoszul packázó hatalmi bürokrácia, a mindennapos durvuló kisebbségellenes politikai gyakorlat, a közéleti balkanizmus elviselhetetlensége. „Szemem előtt döntöttek be falusi házak ajtaját puskatussal, s szennyes, bocskoros, állati tekintetű katonák ütöttek, szúrtak férfit, asszonyt, gyermeket. Lányokat tepertek le durva rőhejjel a szalma közé, s én mindezt láttam ott abban a percben, és láttam megkínzottak vérében vonagló tekintetét. Hallottam halálra botozottak utolsó hörgéseit. Láttam megcsönkített ha-

lottakat temetetlenül heverni országutak szélén”, s templomot, hol szuronnyal dőfködve kényszerítették a papot a román hadsereg dicsőítésére és a magyarság elátkozására.

Ezt a kálváriát török meg a remegve hallgatott és az idegeket „elpattantó”, várva várt rádiós hírek a bécsi döntésről. Nem csoda az indulatok állandó kavargása: „Felugráltunk. Tüledtünk a térkép körül, kezünk reszketve markolta a ceruzát... Már akkor jéggé s kővé fagyva álltunk. A könny is, mely elindult, szemünkbe dermedt. Soha ennyi súlyos érzés nem viharzott át egyszerre szívünkön. Ekkora öröm, s ekkora fájdalom.”

Békés önépítés helyett háborús katalizmák, erdélyi önsorsirányítás helyett nagyhatalmi agresszivitás, önvédelmi remény helyett kiszolgáltatottság, embertelen pusztulás és nyomor: ez következett el az 1940-es esélyek szertefoszlásával, s a világháború végeztakor a magyarság eltiprásával, az ország legázolásával, Magyarország és Erdély újra elvesztésével.

A fizikai és lelki borzalmak előadásának részletei Wass Albert több művében tárulkoznak fel, gazdagon és katartikus erővel, így a kétségbeesés komorságával teli *Adjátok vissza a hegyeimet!* Vagy a mesei piareszk elbeszélés-hagyományhoz közeli *Tizenhárom almafa* című regényében.

A magyarság tönkremenetelének minden állomása, a magyarság kálváriájának stációja a kisemberi sorsnyomorúság, a testközeli mélységből vetül elénk az *Adjátok vissza a hegyeimet!*-ben. Az egyszerű erdélyi erdőpásztor, vadőr a nagypolitikai hatalmasaihoz fordulva kihagyhatatlan sorokban summázza az átélteket:

„Nézzetek urak: idestova ötven esztendeje már, hogy belerángattatok ebbe a játékba. Játsoztatok az én bőrömön háborút és országosztást, ide-oda ajándékoztattok engem s a hegyeimet, mint ahogy gyermekek ajándékozzák a játékszereket egymásnak. S én ötven esztendeig engedelmesen játszottam nektek mindent, amit csak parancsoltatok: kisebbségi sorsot, megaláztatást és elnyomást, üldöztetést nyelvem és fajtám miatt, fölszabadulást és katonásdi. Játszottam háborút. Lelkesedést és halálfélelmet, rámenős bátorságot és fejesztett menekülést, játszottam kétségbeesést, fájdalmat, dühöt, elvesztett háborút. Játszottam elvesztett otthont és elvesztett családot, csikorgófogú bosszúvágyat és hadifogságot, játszottam hontalan bűndösöt, magányos, kóborló farkassorsot az emberi rengetegben... Urak nekem elég volt. Én nem játszom tovább. Adjátok vissza a hegyeimet!”

Ha a magyarság sorsproblémáit szeretnénk bemutatni egy idegennek, aki még sohasem tanult történelmet és nem hallott Erdélyről, az imént idézett sorokat adnám a kezébe. Ha akar-nám se egészíteném ki, de nincs is erre szükség. A sorokba áttekinthető minden, ami miatt oda jutott Magyarország és Erdély, ahol most tart.

Napjainkban az emberek elfelejtik a több mint egymillió magyart aki idegen néppel együtt élni kényszerült. Elfelejtik, hogy az az egymillió magyar is magyar, sőt...

Megtanulni idegenben élni... ez a legfontosabb dolog, melyet az akkori magyarságnak muszáj volt megvalósítania. Aki ezt nem bírta, úgy tett, mint ahogyan azt maga Wass Albert is szeretne volna. Magyarországra költözni és úgy élni, mint mások.

De nézzük meg, pontosan hogyan is zajlott Wass Albert kálváriája, melyben magyar földre próbált jutni. Wass Albert 1996. június 24-én az alábbi kéréssel fordult a Magyar Köztársaság Belügyminisztériumának Állampolgársági főosztályához:

„Uraim! Nyolcvannégy éves vagyok, magyarnak születtem. Alapítványom célja irodalmi munkásságomat hazámnak bemutatni. Mint magyar állampolgár kívánok hazalátogatni, nem pedig mint román vagy amerikai. (...)

Őszinte magyar üdvözléssel:

Wass Albert

1996. június 24-én.”

A minisztériumi válasz:

„(...) Sajnálattal értesítem arról, hogy magyar állampolgárságát, az 1945. évi fegyverszüneti egyezmény rendelkezései alapján elveszítette, így a magyar állampolgárság fennállását tanúsító bizonyítványt kiállítani nem tudok. (...) Kérem, a fentieket megértően fogadni szíveskedjék.

dr. Ugróczy Mária

főosztályvezető

Budapest, 1997. január 11.”

De térjünk vissza a múltba, oda, ahol az Adjátok vissza a hegyeimet! is játszódott.

1940-ben, amikor is „először a román katonák szedtek össze mindenféle puskát kifelé menetükben, s azután pedig a beérkező magyarok tették ugyanezt”, s ahogy ekkoriban a képmutató-hízelgő – s később újra pálforduló – románok torkuk szakadtából dicsőítették a magyar katonákat; úgyannyi, hogy a magyar alezredes példaképpül állítja az ilyen törzsgyökeres magyarnak vélt embereket (mint lelkes hazafiakat) a valódi és szemérmes magyarok elé.

Majd meg kellett tapasztalni a katonaság demoralizáló „kaszánya-világnézetét”, meglátni az ellenség soraiban is az ártatlanul a háború poklába lőkötött szegény embert, ahogy ölni, gyilkolni kell minden emberi szolidaritásérzet ellenére. Elkövetni, véghezvinni és beletévelyodni a büntelen bűnbe, hallgatni hol a fenekedést, hol a kiábrándító megcsalás hangját, ráébredni, hogy „mindig a nagyobbik gonoszság és a nagyobbik gyűlölet győz”, mert „ha két vadállat küzd egymással, akkor mindig a vadabbik vadállata a diadal”.

S túl kellett élni a család kiirtását, a lánytestvér megbecstelenítését, a fiútestvér elhurcolását, hányattatását. Aztán katonaszökevényként tengődni, újra háborúba indulni a német, orosz, román fosztogatások forgatagában. „Előttünk ellenség, fejünk fölött ellenség, mögöttünk egy fölfordult és kirabolt ország... Naponta elzúgtak fölöttünk az ezüstszárnú gépek, röpcédulákat és bombákat szórtak vegyesen, s a röpcédulákon az állt, hogy fölszabadítani jöttek bennünket, bombáikkal pedig porrá verték az otthonokat, a templomokat és a kórházakat, elpusztítottak asszonyt és gyermeket. És tudtuk, hogy olyan emberek teszik ezt, akik sok-sok ezer kilométerre laknak tőlünk egy nagy tengeren túl, akik semmit nem tudnak rólunk, csak azt, hogy egy jelentéktelen kispap vagyunk, s akikről mi sem tudunk egyebet, csak annyit, hogy ők a világ leghatalmasabb népe, a szabadság és józan munka népe, s hogy el akarnak pusztítani bennünket valamiért.”

El kellett iszonyodni, hogy miképpen nevezhetik mindezt felszabadulásnak.

„Joga van ahhoz, hogy üssön, verjen, éheztesen, kiraboljon, joga van ahhoz is, hogy agyonlőjön vagy fölakasszon, mert ő az erősebb, ő lett a győztes.

De hazudni nincsen joga.”

És végül látni kellett, hogy „mindenki igazságról, békéről, emberi jogokról és újjáépítésről beszélt, és mégis csupa gazság, gyilkosság, jogtalanság s csupa pusztítás történt mindenfele”. Megérni a kommunizmus beköszöntét, úgymond törvényen kívüli háborús bűnösnek rejtekezni, börtönbe, kényszermunka-táborba, sóbányába kerülni, megint elszökvén erdei rablónak állni. S felismerve, hogy a „baj nemcsak a kommunizmussal van, hanem az emberekkel, akik gonoszak, mert nem a kommunizmus győzött, hanem a hitvány és aljas emberek győztek, akik se nem kommunisták, se nem egyebek, csak hitványak és aljasok”; bízni a nyugatra menekülés értelmében, a magyar ügy apostoli szószólójává válás lehetőségében.

De rá kellett döbbedni ennek illúzió voltára is, mivel a kispapi igazság nem kap képviseletet, sőt süket fülekre talál a világpolitika vezetői között; minden csak üres jelszó és valójában minden pusztán üzlet: „csak üzletemberek vannak a világon”, a magyarok pedig szétszóródnak és beolvadnak, „magyarnak idegenben legnagyobb ellensége mindig a magyar”, és győz az önzés, az egyéni boldogulás ábrándja, a kilátástalanság.

S marad az irracionális életöszton, a szülőföld-szeretet, az igazságérzet a kérés eltiltására: „Mit vétettem ellenetek urak? És mit vétett az én népem, ott a hegyek között? Majd előveszik a pénztárcáikat, ahogy azt a gazdagok szokták, ha nem tudnak megfelelni a szegények kérdéseire, de én azt mondom nekik: nem urak! Ne alamizsnát adjatok. Adjátok vissza a hegyeimet!”

Wass Albert műveinek olvasása után azonban nem lelkileg összetörve tér vissza az ember a valóságba, hanem akár mosolyogva is, hiszen minden regényébe egy kis humort és mosolygató jelenetet is belecsempész, mint például Táncos Csuda Mózi karakterének kalandjai, s az ízes erdélyi magyar beszéd is komikusan hathat annak, aki ehhez nincs hozzászokva, mint például egyik regényében szereplő idős ember párbeszéde a tiszttel:

„...aztán a tiszt szembefordult velünk....

Na emberek, meghoztuk maguknak a fölszabadulást! Hetykén, szinte kötekedő hangon mondta ezt.

De akkor történt valami. Az az idősebb ember, juhászpásztor volt a községnél, előbbre lépett és utána szólott a tisztnak:

– Engedelmet instálok tiszt uram!

– Na mi van öreg? – állt meg a fiatalember.

– Már engedelmet instálok a tiszt úrtól, hogy így parasztosan megállítom. De megkérném illedelemmel: szíveskedjék már elmagyarázni nekünk, hogy mit jelentsen ez itten, hogy aszongya: Erdély újra magyar?

– Mi? – horkant föl a tiszt „ezt még magyarázni is kell maguknak? Hát azt jelenti, hogy Erdély újra a mienk lett! Újra magyarra tesszük!

– Nahát! Az öreg pásztor megcsóválta a fejét és csak ennyit szólt: „Már pedig, szóm zokon ne essék, tiszt uram, de münk eddig is magyarok voltunk...”

Az előbbi párbeszéd több műben is elhangzik, más formában, de szinte ugyanígy.

Így élheti át a művek olvasója az „erdélyi életet”, így mutatja be Wass Albert a szenvedő magyarságot, és az akkori helyzeteket.

Művei elolvasása közben a fentebb még csak térképét böngésző idegen a Wass Albert-féle időgéppel visszarepül minden mai szenvedés gyökeréhez, ugyanakkor elmélyül a táj kultúrájában is, amit idegenként igazán csak az ismerhet meg, aki megismeri Wass Albertet, korunk nagy mesemondóját. Az ő segítségével bárkinek lehetősége nyílik rá, hogy azonosuljon a történelemmel, s találkozzon Erdély kultúrájával.

Jakus Enikő

Találkozásom Erdély kultúrájával*

A legtöbb fiatal először történelemórán hall a régi Magyarországról és ezen belül Erdélyről, de velem ez nem így történt. Áthatóbban először Erdély népi kultúrájával, azon belül is a tájegységek szerint változó néptáncával és népzenejével ismerkedtem meg. A néptánc segített abban, hogy 14 évesen az átlagnál több ismeretem és élményem legyen Erdélyről még mielőtt ott jártam volna. Táncolhattam az elmúlt években, mezőszéki, kalotaszegi, székely és moldvai táncokat. Különösen érdekesnek találtam, hogy ezek a táncok egy területről – Erdélyből – származnak, mégis mennyire változatosak. Mennyi megkülönböztető mozzanatot kell megtanulni és megismerni, hiteles előadásukhoz.

Zene és tánc

A táncot nagyon megszínesíti a tőle szinte elválaszthatatlan népzene. *„A régi tánc- és zene-kultúra műfajai és stílusai az erdélyi parasztkultúra lassan változó keretében úgy egyszerűsödtek, hogy máig is felismerhetők. A töröksíp-dob kíséret módosított hangzásképét őrzi a csiki muzsika és ütőgardon együttes, s a már eltűnt dudazene harmóniavilága is tovább él az erdélyi vonószekerei muzsikában. A XVIII. sz. elejétől kezdődő időszakban mehetett végbe a régi erdélyi tánc- és zenekultúra önálló kiteljesedése, amelynek legmagasabb csúcsai Közép-Erdélyben /Kalotaszegen, Mezőszéken és Marosszéken/ jöttek létre.”* – írja Felföldi László és Pesovár Ernő.

„A tánc szavunk összefoglaló neve minden ütemes mozgásnak. Régi magyar nyelvünk azonban sokféle és egymástól sokban különböző mozgást különbözőképpen nevezett el. A tánc szó csak a páros, hangszeres muzsikára járt mozgás megjelölésére szolgált. Böjti időben, amikor a táncot az egyház szigorúan tiltotta, a leányok csapatokba verődve, saját nótázásokra léptek, futottak, ugrottak, seregtak, karikáztak, mai szóval körtáncot jártak, de annak idején ezt nem számították táncnak, a táncitalom megszegésének. Különféle táncos mozgást jelöltek még a lejt, lippent, tombol, rop, ugrik szavaink, a mozgás sajátosságainak megfelelően.

A táncos mozgás – a belső indulatok levezetésére, egy sajátos mozgásigény kielégítésére és kifejezésére – egyidős az emberrel. A forma, mely ennek az igénynek a kielégítésére szolgál, nagy változatosságot mutat népenként és koronként.

A magyar nép Európa két nagy táncterülete közt a Kárpát-medence népeivel sajátos, harmadik, kelet-európai nevezhető táncterületet alkot. Tőlünk keletre és délre, elsősorban a Balkánon, a táncok

* Köszönöm a sok segítséget és támogatást táncoktatóimnak: Lukács Lászlónak és Lukácsné Haránt Eszternek.

uralkodó formája máig a zárt vagy nyitott, lánc- vagy körtánc. Tőlünk nyugatra, Európa nagyobb részén a néptáncok páros és soros, vonulós táncjátékok, az úgynevezett kontratáncok formájában. A Kárpát-medence táncincse a szerkezeti szabályozatlanság következtében a páros- és szólótáncokban nagy lehetőséget ad az egyéni rögtönzésnek, ugyanakkor a magyarság szabályozott kontratáncokat (tehát nyugati) és körtáncokat (tehát keleti és balkáni jellegűeket) is ismer" – írja Andrásfalvy Bertalan.

A magyar tánc egyéni jellegét hazai és külföldi megfigyelők, szakemberek egyaránt észreveszik, szabad, rögtönzött voltát emelik ki. A magyar néptáncok viszonylag egységes, de bizonyos táji jellemzők alapján három nagyobb területet – a nyelvjárásokhoz hasonlóan –, táncjárásokat különböztethetünk meg. E három fő táncjárás a következő: a Duna vidéke, a Tisza vidéke és az erdélyi vagy keleti táncjárás területe.

A néptáncok kutatása az 1940-es években bontakozott ki. A budapesti Néprajzi Múzeum, az Állami Népi Együttes, a MTA Népzene Kutató Csoportja napjainkra 200 000 méter filmen rögzítette a néptáncokat. Ezek az eredeti táncfolyamatokat megőrkítő filmszalagok nagy segítséget nyújtanak a táncot oktató felnőtteknek és a néptáncot tanulóknak. Én egyetlen alkalommal már láthattam ebből a gazdag archívumból a mezősegi forgatóst. Ezt a táncot a tiszakécskei népzenei táborban meg is tanulhattam.

Az erdélyi magyar táncművelés

Erdély a magyar táncművelés kutatásának legfontosabb és legértékesebb területe, ahol a régi korok táncjai tovább, szinte napjainkig élnek. Itt a zenének és a táncnak sokkal nagyobb becsé, szeretete, jelentősége tapasztalható.

Kalotaszegen egyedülállóan gazdag motívumkincsű és fejlettségű a férfi szólótánc, a legényes. Hasonló táncok élnek a Maros és a Küküllő mentén, valamint a Mezőségben. A ritka magyar vagy lassú legényes és a lassú, lüktető ritmuskíséretű párostánc, az akasztós vagy régi cigánytánc a magyar párostáncok egyik legsajátosabb, méltóságteljes formája. A Székelyföld táncanyaga egyszerűbb és sokkal többet vett át az újabb táncdivatokból és muzsikából. A gyimesi csángók és a moldvai magyarok a mezőseginél is régiesebb táncréteget őriztek meg, a középkori lánc- és körtáncok formáit és a sorokba rendezett kezdetleges párostáncokat, melyekben a szabad rögtönzés is helyet kapott. A csángó táncok kör- és lánc tánc formáját, mozgáskincsét a közvélemény románosnak tartja, csakúgy, mint viseletük számos darabját, pedig lényegében csak arról van szó, hogy ők is – mint a románok – egy régiesebb, a középkorban általánosabb tánc-, zene- és ruhaviselet-kultúrát őriztek meg számunkra.

Mezőség

Mezőség Erdély középső, régóta erdőten része a Kis- és Nagy-Szamos, a Sajó, a Maros és az Aranyos folyók közt. Több kisebb-nagyobb, néprajzilag összetartozó magyar falucsoportot különböztethetünk meg a Mezőségben. Jónéhány azoknak a falvaknak a száma, melyeknek egyedülálló a népviseletük és nem keverednek, nem házasodnak össze a környezetükben levő magyar falvakkal sem. Legnevezetesebb Szék, amely máig megtartotta jellegzetes népviseletét (piros szoknyás, fehér inges, fekete mellényes leányok, kék vagy szürke posztóruhás, szalmakalapos férfiak), sajátos népzenejét, régies és eleven táncéletét, szigorú szokásrendjét. Mind a mai napig fennmaradt a régi táncrend és táncolási mód. Ebben a táncrendben először egy lassú, majd egy gyorsabb és végül egy egészen gyors tánc következett. Ennek emléke „három a tánc” kifejezésünk. Ezzel már a XVII. században találkozunk: „Nem ugrándoztak kecske módon, mint most, hanem szép halkan járták, gyakorta kiáltván: Három a tánc.” (Balassa – Ortutay) A táncrimusok között is többször előfordul:

*Három a tánc mindhalálig,
Kivilágos kivirradtig!*

A tánc egyik kísérő motívuma az ének, így Széken is fellelhető a különböző énekek, melyeket nagyon szívesen tanultam meg:

*Árvalányhaj lengedez a hegytetőn,
Árva vagyok, elhagyott a szeretőm.
Ha elhagyott hagyjon is el örökre,
Nem is lehet minden lánynak hat ökre.*

*Nem szeretem az uramat, nem biz én.
Ha kimegyek, ha bémegyek sírok én.
Sírok, sírok, síratom a lányságom.
Síratom a lánykori boldogságom.*

Boncidai menyecskék ugrálnak, mint a kecskék. Boncidai hegy alatt lányok sütik a halat,
 Szeretőjük mindig más, az uruk csak ráadás. Papirosba takarják, a legénynek úgy adják.
 Á nánánánánáná náná ná náná, Á nánánánánáná náná ná náná,
 Á nánánánánáná náná ná náná. Á nánánánánáná náná ná náná.

Viszik, viszik a szilvát, válogatják a javát,
 Én is ettem belőle, szerelmes lettem tőle.
 Á nánánánánáná náná ná náná
 Á nánánánánáná náná ná náná.

A mezőségi falvak nagy része ragaszkodik sajátos hagyományaihoz, magyar kultúrájához, nyelvéhez. Nyugati részén a sokféle férfitánc igen gazdag és fejlett párostánc-kultúrával kapcsolódik. A leglassúbb páros táncok mellett a legvirtuózabb forgatócsárdást a magyarok és románok egyaránt sajátjukként táncolják. A kesziúi táncokkal én is megismerkedhettem. Csak ők őrizték meg a lassú, részaránytalan, sántikáló kíséző ritmusú táncot, az *akasztót*. Különösen nehéz volt pontosan ütemre lépni és megtartani az egyensúlyunkat ebben a lépéssorozatban.

Még másik csárdásváltozatot is megtanulhattam erről a tájegységről. Igazán különleges a *szászka* vagy *szásztánc*, mivel itt egy férfi két nőt táncoltat, de így is hasonló elemeket tartalmaz, mint a hagyományos csárdás. Nagyon szeretem táncolni.

A mezőségi tánckészletben több olyan táncforma is van, amit eddig nem sikerült kipróbálnom, de igazán egyedülállóak. Ilyen például a *porka*, a *héllépés* és Györgyfalván a *golya*. Györgyfalvi táncot én is tanultam, mely tulajdonképpen egyszerűbb változata a bonyolult mezőségi forgós-forgatócsárdásoknak.

Tanultam a tájegység dalaiból is egyet, mely az érzelmeket kifejező dalok csoportjába tartozik, ezen belül is keserves, szerelmi dal.

Végig mentem a kesziúi nagyutcán, Édesanyám hol van az a rozmaring,
 Betekinttem a rózsám ablakán. Mit a babám szombat este hagyott itt.
 Éppen akkor vetette meg, az ágyát, az ágyát, Szedje össze s tegye vízbe, pohárba, a pohárba,
 Rozmaringgal seperte ki szobáját. Tartsa meg az esküvője napjára.

Végig mentem a kesziúi temetőn
 Eszembe jutott a régi szeretőm.
 Jaj, Istenem, hogy is hogy is juthatott az eszembe,
 Három éve, hogy el van már temetve.

Kalotaszeg

Kalotaszeg nemcsak Erdély, hanem egyáltalán a magyar népművészet talán legnevezetesebb helye. Ez a Kolozs megyei kistáj, a Királyhágótól Kolozsvárig terjedő medencében fekszik. A csaknem félszáz községben élő kalotaszegi magyarság a táncban is sajátos értéket rejtett. Kalotaszeg kisebb tájait közös táncbeli jegyek fűzik össze, s elkülönültek a környező tájak tánc kultúrájától. A régi és új stílus ötvözetéből jött létre a tájegység jellegzetes tánca. A tánckészlet törzsanyaga a legényes, a lassú és a friss (szapora) csárdás.

A legényes ezen a vidéken nagyon gazdag formakincsű. Néptáncos fiú társaim a legtöbb egyéni figurát a tánc tanulása közben sajátították el. A lassú és sebes csárdást vagy szaporát a Kalotaszegi falvakban viszonylag egységesen, gyors tempóban táncolják. A csárdás formagazdagsága viszont eltérő. Inaktelkén például szegényesebb a motívumkincs, míg a kalotaszegi páros táncok bonyolultabbak, változatosabbak.

Moldva

A moldvai csángó magyarság nagy területen szétszóródott különböző csoportjainak tánckincséről keveset tudunk. A moldvai népi tánc kultúra alapvetően eltér az erdélyitől. „A moldvai csángó táncok három csoportját ismerjük. 1. A körtáncokat nők – férfiak vegyesen járják, bár sok helyütt még a közelmúltig is csak nemenként elkülönítve táncolták. 2. Átmeneti csoportot jelentenek a párostáncokkal ötvözött körtáncok, amikor a lánokban összefogódva járt motívumsor páros forgásokkal

változik. 3. A párostáncok népes csoportjában több különböző eredetű táncot találunk. Néhány szabaddabb – erdélyi, kárpáti és ukrán – hatású párostánc, de az egyöntetű, egy dallamhoz kapcsolódó kötött táncok vannak többségben.” (Felföldi László – Pesovár Ernő)

A felsorolt három tánc típus közül mindegyiket táncoltam már.

Viseletük igen egyszerű, az átlagos magyar viseletektől eltérő. Ezért több időre volt szükségem, hogy gyakoroljam viselését. A viselet legkülönlegesebb része a lepelszoknya, mely csíkozott szőtt. Ennek neve katrinca, rögzítését egy keskeny szőött övvel, bernéccel oldották meg, amivel maguk köré csavarják a katrincát. Ebben a szűk szoknyában elég nehéz volt járni, mindig csak aprókat léphettem.

Eddigi ismeretemet könyvekből, magyarországi felnőttektől és Magyarországra utazó erdélyi felnőttektől szereztem. A táncokat közvetítőkön keresztül tanulhattam. Hálás vagyok táncoktatóimnak, hogy a tánc lépések megtanításán túl mindig szenteltek időt a helyi szokások, viseletek megismertetésére is. Nagyon várom, hogy eredeti környezetben, idős népektől, bácsiktól is leshessem el lépéseket, fortélyokat.

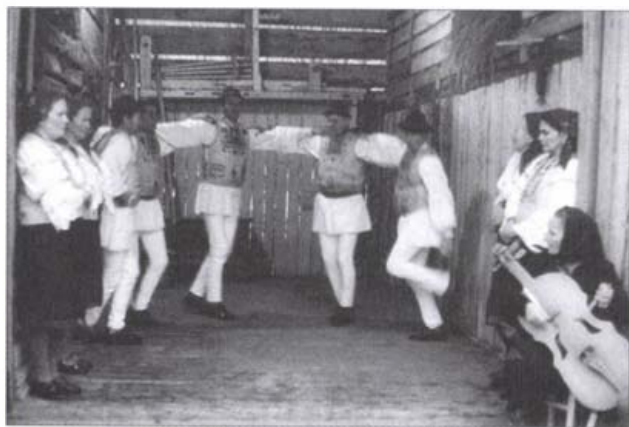
Még sosem jártam Erdélyben. Nagy tisztelettel gondolok az ott élő magyarokra, akik példamutatóan ápolják hagyományaikat és őrzik magyarságukat.

Szerencsésnek mondhatom magam, hogy találkozhattam Erdélyből érkezett felnőttekkel, akiknek ízes beszédére figyeltem fel. Különösen tetszett mesélő kedvük, vidámságuk, leleményességük.

A XIX. században a magyar nép értékeinek felismerése, feltárása, a Habsburg-elnomás ellen való fordítása, a nemzeti érzés kibontakozásának jelenségeként tört előre. Garay János, e korszak jeles költőjének gondolatai jelenlegi globalizálódó világunkban ismét erős hangsúlyt kapnak. Úgy érzem, fontos figyelmeztetést és üzenetet hordoznak a magyarság kultúráját megőrizni, ápolni akarók számára: „Hogy a tánc szintoly állandó része a nemzetnek, mint akármely egyéb szokásai, nyelve és daljai, valamint játékszíne és muzsikája, öltözete és törvénye: ki tagadja? Ezek együvé véve teszik a nemzet bélyegét sajátiakká, másoktól különbözőkké; a mely nemzet ezekkel nem bír, az nem nemzet, hanem csak néptömeg, nem magánálló, mert másoknak majma, lelketlen utánzója, vagy éppen rabszolgája.”

Felhasznált irodalom: *Andrásfalvy Bertalan:* Néprajzi alapismeretek. Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp. 1982. – *Balassa Iván-Ortutay Gyula:* Magyar néprajz. Corvina. Bp. 1982. – *Felföldi László-Pesovár Ernő:* A magyar nép és nemzetiségeinek tánc-hagyománya. Planétás. 1998. – Magyar néprajzi lexikon V. kötet. Akadémia Kiadó. Bp. 1982.

Fodor Éva

Gyimes-Sötétpataka, 1990. (Halász Péter felvétele)

Közhasznú beszámoló a Honismereti Szövetség 2004. évi tevékenységéről

Honismereti Szövetségünk küldöttgyűlése 2004. február 23-án megfogalmazta és elfogadta azokat az Alapszabálynak megfelelő feladatokat, tennivalókat és a megvalósításhoz szükséges költségtervet, amelyek meghatározták az Elnökség éves munkáját.

SZERVEZETI ÉLETÜNKET a megyei egyesületek és az Elnökség javaslatai alapján, a Küldöttgyűlés által elfogadott tervek szerint szerveztük.

A Szövetség tisztújító küldöttgyűlése 2004. február 23-án áttekintette az elmúlt három évben végzett munkát, és a pénzgazdálkodást. Az előző évben megválasztott jelölő bizottság javaslatai alapján titkos szavazással megválasztotta az országos Elnökség, a Felügyelő bizottság tagjait és a Szövetség Alapítványi Kuratóriumának elnökét. A Küldöttgyűlés jegyzőkönyvét a Honismeret folyóiratban közzétettük, illetve valamennyi elnökségi tagnak megküldtük. A küldöttgyűlés másik feladata a 2003. évi munkáról készült közhasznú beszámoló és pénzügyi elszámolás, valamint a 2004. évi tennivalók és a költségterv megvitatása, elfogadása volt.

Az Elnökség a feladattervnek megfelelően négy alkalommal ülésezett az elnök meghívójában megjelölt napirendek szerint. Az üléseken áttekintettük az országos és helyi szinten végzendő időszzerű feladatokat, előkészítettük, szakmai javaslatokkal segítettük a rendezvényeket. Az elnökség tagjai tájékoztatót adtak az általuk képviselt megyei egyesületek két ülés között végzett munkájukról, rendezvényeiről.

A Honismeret című folyóirat Szerkesztő Bizottsága hat alkalommal ülésezett. Megvitatuk az egyes számok tartalmát, a közlésre szánt írásokat, a Honismereti Akadémia tematikus számát, a Komárom-Esztergom megyét bemutató írásokat. A bizottság az előző évben összeállított évfordulónaptár alapján megtervezte a jeles évfordulókra emlékező írásokat – részben felkért szerzők, részben a beérkezett írások alapján. Megszerkesztettük a konferenciákon elhangzott előadások közlésre szánt anyagát, közzétettük szervezeti életünk híreit. Kihelyezett ülést szerveztünk a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület meghívására Szegedre február 20-án. Az egyesület elnöke a Megyei Levéltárban látta vendégül a szerkesztőbizottság tagjait, találkozást szervezve a helyi, megyei szerzőkkel, honismereti munkásokkal, a folyóirat olvasóival. A másik kihelyezett ülésre december 13–14-én került sor. Az első napon Szegeden a Levéltárban összeállítottuk a soron következő szám anyagát, majd Szabadkára mentünk, ahol találkoztunk a Bácsországi honismereti folyóirat szerkesztőjével, szerzőjével, és a Délvidék honismereti, művelődési szakembereivel. Szívélyes fogadtatásban részesültünk Szabadka vezetői és a közgyűjtemények vezetői, munkatársai részéről is. Közös tennivalókban állapodtunk meg.

A Tábori munkabizottság májusban tette közzé a felhívást honismereti táborok szervezésének támogatására. A megyei egyesületek ajánlásával beérkezett pályázatokat értékelték és javaslatot tettek a támogatás összegére, amit 18 tábornak ítélték oda.

Az Ifjúsági Bizottság tagjai közreműködtek a IX. Országos Diák Honismereti Akadémia előkészítésében, programjának kialakításában, és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesülettel közös megrendezésében. Szakmai segítséget nyújtottak a „Hős Rákóczi népe...” vetélkedő feladatfüzetének és a három forduló forgatókönyvének összeállításában, részt vállaltak a megyei döntők zsűrijének munkájában.

A Honismereti Akadémia, a Kiadványszerkesztők Országos konferenciája programjának megtervezésben, az előadók kiválasztásában, fölkerésében az Elnökség által fölkerített szakmai **ad hoc bizottságok** működtek közre.

A **megyei egyesületek** alapszabályaiknak megfelelően tartották közgyűléseiket, elnökségi üléseiket. Az országos tisztújító közgyűlést megelőzően megtartották saját tisztújító közgyűléseiket, szervezték rendezvényeiket.

Tagszervezeteink száma változatlanul 22, emellett három határon túli és egy hazai társ-szervezettel működünk együtt.

ORSZÁGOS RENDEZVÉNYEINKET a feladattervnek megfelelően szerveztük.

Elsőként a **XI. Országos Kiadványszerkesztői Konferenciát** szerveztük meg május 21-23-a között Veszprém megyében, Zánán a Gyermekek és Ifjúsági Centrumban. A társrendezői és házigazdai feladatokat a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület vállalta nagyszerű szervezéssel. A konferencián részt vevő mintegy 50 fő a kalendáriumok és az iskolai évkönyvek művelődéstörténeti, helytörténeti jelentőségét tekintették át nagy tudású hazai és határon túli előadók közreműködésével. A rendezvényhez támogatást nyújtott a Nemzeti Kulturális Alapprogram és Veszprém Megye Közgyűlése. Gazdagította, színesítette ismereteinket a révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény megtekintése, a tanulmányút a Káli-medence természeti értékeinek, népi kultúrájának megtekintésére.

A **XXXII. Országos Honismereti Akadémiának** Komárom-Esztergom Megye adott otthont Esztergomban június 28 – július 2-a között. Az Akadémia előadásai Balassi Bálint születésének 450. évfordulója kapcsán hangzottak el, valamint a határ menti EURÓ – Régiós kapcsolatok köré szerveződtek. A szervezésben szerepet vállaló Megyei Honismereti Egyesülethez csatlakozott Esztergom Város Önkormányzata, és jelentős szakmai segítséget kaptunk a város múzeumaitól, levéltárától a program összeállításában, előadások tartásában, a megye és a város bemutatásában. Jelentős anyagi támogatást kaptunk az Akadémia megrendezéséhez a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától és Nemzeti Évfordulós Titkárságától, valamint a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kuratóriumától, valamint a Megyei Közgyűléstől és Esztergom Város Önkormányzatától. A 186 résztvevőnek – köztük 18 határon túlinak – nagy élményt nyújtottak a tartalmas szakmai programok, a megye és a határ menti területek kulturális értékeit bemutató tanulmányutak, a házigazda egyesület tagjainak szívélyessége, figyelve.

A tervezett **V. Országos Iskola és Honismeret Konferencia** megrendezésére a kellő anyagi hiányában nem tudunk vállalkozni. A rendezvényt a tervezett téma fontossága miatt 2005-re halasztottuk.

Az **IFJÚSÁGOT** mozgósító törekvéseink egyik hagyományos rendezvénye a **IX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia** volt, amelyet a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesülettel közösen szerveztünk Edelényben, szeptember 23–26-a között, 54 diák és 14 felnőtt (tanárok, szervezők) részvételével. A diákok előző évi javaslata alapján a kismesterségek élő hagyományait tekintettük át előadások és gyakorlati bemutatók keretében. A négy felnőtt előadást tizennyolc diák korreferátum követte, közöttük hat határon túli diáké. A téma nagyon jó kiegészítője volt az edelényi falumúzeumban tartott gyakorlati bemutató, ahol a diákok is bekapcsolódhattak egy-egy kismesterség művelésébe. E célt szolgálta a tanulmányút is, ahol egy élő falusi skanzenbe látogattunk. A Megyei Honismereti Egyesület nagyon tartalmas programot szervezett az edelényi házigazdák szívélyes gondoskodásával kiegészítve. A rendezvényt *támogatta* a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kuratóriuma.

Egész éves feladatot jelentett Elnökségünknek és valamennyi Megyei Egyesületnek a **„Hős Rákóczi népe...” történeti-művelődéstörténeti vetélkedő** meghirdetése, a Feladatfüzet szétosztása majd értékelése, és a megyei döntők megrendezése, amelyre a 654 hazai csapatból 300 jutott be elért pontszáma alapján. A határon túli iskolákból 17 csapat vett részt az első fordulóban lakóhelyén, illetve a kárpátaljai csapat Debrecenben. A területi és országos döntőre 2005 márciusában kerül sor.

A honismereti táborok közül tizennyolcat támogattunk. A táborok résztvevői általános és középiskolás diákok voltak, több helyre határon túliakat is meghívtak, akik együtt dolgoztak a tábor résztvevőivel. A táborok helytörténeti, néprajzi gyűjtéssel, feldolgozással, hagyományápolással foglalkoztak elsősorban. Támogattuk a mesztgyenyői nemzetközi tábort is, amely a csökkenő anyagi támogatás miatt rövidebb időtartamú és kisebb létszámú volt a megszokottnál.

A PÁLYÁZATOK közül a Nemzeti Múzeummal közösen meghirdetett helytörténeti pályázat pályadíjait a Honismereti Akadémia ünnepélyes megnyitóján vehették át a legeredményesebb pályázók felnőtt és ifjúsági kategóriában. Nevüket és elért eredményüket folyóiratunkban is közzétettük.

Hagyományos módon közzétettük más szervezetek pályázati kiírásait és azok eredményét is.

Szövetségünk folyóiratát, a HONISMERET-et hat alkalommal jelentettük meg 1100 példányban, 7-9 nyomdai ív terjedelemben. A kiadáshoz jelentős támogatást nyertünk el a Nemzeti Kulturális Alapprogram Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kuratóriumától, továbbá támogatta lapunkat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Az előfizetők száma a 90 határon túliaknak szóló előfizetés kiesése miatt (az OSZK nem tudta tovább vállalni) 850-ről 760-ra esett vissza. Az árusítást vállaló könyvesboltokban számonként 35-40 példány fogyott el. A szerzői, szerkesztői tiszteletpéldányokon túl rendezvényeinken ajándékpéldányokat osztottunk szét.

A Megyei Honismereti Egyesületek 2004-ben is igen sokrétű munkát végeztek: helyi konferenciákat, évfordulós megemlékezéseket, honismereti napokat szervezetek határmenti kapcsolataik ápolásával egybekötve. Összefogói, szervezői voltak az országos rendezvények mellett a helyi pályázatok, vetélkedők kiírásának, megszervezésének, táborok rendezésének.

Az országos és helyi rendezvények, vetélkedők szervezésével, pályázatok kiírásával több ezer felnőttel és diákkal kerültünk alkalmi illetve rendszeres kapcsolatba, amiért valamennyi közreműködőnek, segítőnek köszönetet mondunk.

Bartha Éva

A „Hős Rákóczi népe ...” vetélkedő Pest megyei döntője. Aszód, 2004. november 20. (Mándli Gyula felvétele)

Pénzügyi beszámoló

Mérleg

Egyszeres könyvvitelt vezető egyéb szervezetek közhasznú egyszerűsített beszámolójának mérlege

2004. év

adatok ezer Ft-ban

Sorszám	Tétel megnevezése	Előző év	Előző évek helyesb.	Tárgyév
1.	A. Befektetett eszközök (2 – 4 sorok)	904		734
2.	I. IMMATERIÁLIS JAVAK			
3.	II. TÁRGYI ESZKÖZÖK	904		734
4.	III. BEFEKTETETT PÉNÜGYI ESZKÖZÖK			
5.	B. Forgóeszközök (6 – 9 sorok)	1.856		428
6.	I. KÉSZLETEK			
7.	II. KÖVETELÉSEK			68
8.	III. ÉRTÉKPAPÍROK			
9.	IV. PÉNZESZKÖZÖK	1.856		360
10.	ESZKÖZÖK (AKTÍVÁK) ÖSSZESEN (1. + 5. sor)	2.760		1.162
11.	C. Saját tőke (12 – 16 sorok)	2.659		1.112
12.	I. INDULÓ TŐKE / JEGYZETT TŐKE			
13.	II. TŐKEVÁLTOZÁS / EREDMÉNY	2.823		2.659
14.	III. LEKÖTÖTT TARTALÉK			
15.	IV. KÖZH. TEVÉK. TÁRGYÉVI EREDMÉNYE	- 164		- 1.547
16.	V. VÁLLALK. TEV. TÁRGYÉVI EREDMÉNYE			
17.	D. Tartalék			
18.	E. Céltartalék			
19.	F. Kötelezettségek (20 – 21 sorok)	101		50
20.	I. HOSSZÚ LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK			
21.	II. RÖVID LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK	101		50
22.	FORRÁSOK (PASSZÍVÁK) ÖSSZESEN (11. + 17. + 18. + 19. sor)	2.760		1.162

2004. évben kapott támogatások felhasználása

adatok ezer Ft-ban

Felhasználási cél	2004. évi pénzügyi ráfordítások	2004. évben pénzből kapott támogatások
Honismeret folyóirat	5.688	3.600
XXXII. Orsz. Honismereti Akadémia	5.224	1.200
		3.500
Rákóczi évforduló vetélkedő	2.244	700
IX. Orsz. Ifj. Honismereti Akadémia	756	300
Egyéb rendezvények, célok összesen	2.608	2.148
<i>ebből:</i>		
- XI. Kiadvány Szerk. Konferencia	222	
- Tárgyi eszköz beszerzés	143	100
- Megyei honismereti táborok	380	
Deák F. Emlék Konfer. (2003. évi rendezvényre)		340
Összesen:	16.520	11.788
Közvetített támogatás (Bácsország lapra)	900	900
ÖSSZESEN:	17.420	12.688

Eredménylevezetés
 Egyszeres könyvvitelt vezető egyéb szervezetek közhasznú egyszerűsített beszámolójának
 eredménylevezetése
 2004. év

adatok ezer Ft-ban

Sorszám	Tétel megnevezése	Előző év	Előző évek helyesb.	Tárgyév
1.	A. Összes közhasznú tevékenység bevétele (I.+II.)	13.102		16.043
2.	I. PÉNZÜGYILEG RENDEZETT BEVÉTELEK (1.+2.+3.+4.+5.+6.)	12.967		16.043
3.	1. Közhasznú célú működésre kapott támogatás	123		848
4.	a) alaptólól			
5.	b) központi költségvetéstől			
6.	c) helyi önkormányzattól			700
7.	d) társadalombiztosítástól			
8.	e) egyéb	123		148
9.	2. Továbbutalási céllal kapott			900
10.	3. Pályázati úton elnyert támogatás	10.440		10.940
11.	4. Közhasznú tevékenységből származó bevétel	2.338		3.294
12.	5. Tagdíjból származó bevétel			
13.	6. Egyéb bevétel	66		61
14.	II. PÉNZBEVÉTELT NEM JELENTŐ BEVÉTELEK			
15.	B. Vállalkozási tevékenység bevétele (1.+2.)			
16.	1. Pénzügyileg rendezett bevételek			
17.	2. Pénzbevételt nem jelentő bevételek			
18.	C. Tényleges pénzbevételek (A./I.+B./1.)	12.967		16.043
19.	D. Pénzbevételt nem jelentő bevételek (A./II.+B./2.)	135		
20.	E. Közhasznú tevékenység ráfordításai (1.+2.+3.+4.)	14.202		17.733
21.	1. Ráfordításként érvényesíthető kiadások	13.181		17.277
22.	Ebből: továbbutalt támogatás			900
23.	2. Ráfordítást jelentő eszközváltozások			
24.	3. Ráfordítást jelentő elszámolások	85		313
25.	4. Ráfordításként nem érvényesíthető kiadások	936		143
26.	F. Vállalkozási tevékenység ráfordításai (1.+2.+3.+4.)			
27.	1. Ráfordításként érvényesíthető kiadások			
28.	2. Ráfordítást jelentő eszközváltozások			
29.	3. Ráfordítást jelentő elszámolások			
30.	4. Ráfordításként nem érvényesíthető kiadások			
31.	G. Tárgyévi pénzügyi eredmény (±1.±2.)	- 1.150		- 1.377
32.	1. Közhasznú tevékenység tárgyévi pénzügyi eredménye (A./I.-E./1.-E./4.)	- 1.150		- 1.377
33.	2. Vállalkozási tevékenység tárgyévi pénzügyi eredménye (B./1.-F./1.-F./4.)			
34.	H. Nem pénzben realizált eredmény (±1.±2.)	50		- 313
35.	1. Közhasznú tevékenység nem pénzben realizált eredménye (A./II.-E./2.-E./3.)	50		- 313
36.	2. Vállalkozási tevékenység nem pénzben realizált eredménye (B./2.-F./2.-F./3.)			
37.	I. Adózás előtti eredmény ((B./1.-F./1.) ± H./2.)			
38.	J. Fizetendő társasági adó			
39.	K. Tárgyévi eredmény	- 164		- 1.547
40.	1. Közhasznú tevékenység tárgyévi eredménye ((A./I.+A./II.) - (E./1.+E./2.+E./3.))	- 164		- 1.547
41.	2. Vállalkozási tevékenység tárgyévi eredménye (I.-J.)			
TÁJÉKOZTATÓ ADATOK				
42.	A. Pénzügyileg rendezett személyi jellegű ráfordítások			2.626
43.	1. Bérköltség			1.871
44.	ebből: - megbízási díjak			1.871
45.	- tiszteletdíjak			-
46.	2. Személyi jellegű egyéb kifizetések			199
47.	3. Bérjárulékok			556
48.	B. Pénzügyileg rendezett anyag jellegű ráfordítások			751
49.	C. Értékcsökkenési leírás			313
50.	D. Pénzügyileg rendezett egyéb jellegű ráfordítások			14.043
51.	E. A szervezet által nyújtott támogatások (pénzügyileg rendezett)	380		
52.	F. Tárgyévi, APEH által kiutalt SzJA 1% összege			14

Budapest, 2005. február 22.

Készítette Gál Sándorné
könyvelő

Krupa András köszöntése

Örömmel hallottuk a hírt, hogy dr. Krupa András, „aki több évtizedes tudományos munkájával, közéleti, közelebről kulturális szervezőtevékenységével nagyban hozzájárult Békéscsaba város hírnevének öregbítéséhez, a város hazai és nemzetközi kapcsolatai erősítéséhez”, Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közgyűlése a *Békéscsabáért kitüntetéssel jutalmazta*. A kitüntetés odaítélésének indoklásában az is benne volt, hogy „közelgő 70. születésnapja alkalmából is” köszöntötték az ünnepeltet. Mi is, a Honismereti Szövetség, a Honismeret köré csoportosult munkatársai, volt munkatársai, barátai, tisztelői is készültünk köszöntésére.

Úgy gondoljuk, hogy Krupa András is legjobb, legalkalmasabb pályarajzzal köszönteni. Krupa András azon túl, hogy a közvélemény igen eredményes kulturális szervezőnek ismeri, sokan két nép (a szlovák és a magyar) etnográfusaként tartják számon. Életrajzának, munkásságának felvázolásából azt is megállapíthatjuk, hogy mindkét vélekedésnek igaza van. Krupa András nagyon fontos, újításokban gazdag, országos hírű kultúraszervező tevékenységet fejtett ki és néprajzi-folklor gyűjtőként, kutatóként is igen eredményes tudományos munkát végzett.

1934. október elsején született Csanádalbertiben. Ez a jelenleg Csongrád megyéhez tartozó, eredetileg Csanád vármegyei kisközség eléggé „újkeletű”; 1844–1845-ben népesítették be Nagylakról és Tótkomlósról szlovák családok. Kicsiségére és újkeletűségére jellemző, hogy *Fényes Elek*, geographiai szótárában 1851-ben meg sem említette. A Ballagi Károly és Király Pál-féle országleírásban, 1877-ben, pedig így adtak róla számot: „*Alberti pusztá falu 836 tót lakossal, luth. templommal s jó határral*”¹ Jó forrásul szolgált a továbbiakban Csanádalberti megismeréséhez *Martin Czinkotsky (albertsky evanjelický farar): Dějepis osady Čánád-Alberti a opis nynějších její poměru* (Budapest, 1884.) című szlovák nyelvű falutörténete. Több más forráson kívül ezt a falutörténetet is felhasználta *Ján Sirácky híres Slováci ve svete* című munkájában² Ezekből az írásokból az derül ki, hogy Csanádalberti közel sem volt olyan „kisközség”, amely említésre se méltó. Lakosai a legutóbbi időkig majd teljes számban szlovák evangélikusok voltak, jeles egyházzal, iskolával. Ez a falu nagyon is jó közösséget nyújt Krupa András számára, hogy a szlovák népi kultúra részese lehessen.

Krupa András egy közelmúltban adott interjújában azt mondta, hogy ő éppen kilencven évre rá született, hogy ősei megalapították Csanádalbertit.³ A földműveléssel foglalkozó jómódú család, a gyereket gondos nevelésben részesítette. Elemi iskolai tanulmányait még odahaza, Csanádalbertin végezte, de az akkor kialakított nyolcosztályos általános iskolai rendszer folytán a 6. osztályt Pitvaroson, a nyolcadikat pedig már Tótkomlóson járta. Az interjújában azt is megemlítette, hogy a tótkomlósi (általános iskolában) az ő osztálya volt az első 8. osztály. Az általános iskola mély nyomokat hagyott a szorgalmas, csendes, jó magaviseletű, – de ami talán fontosabb – jó tanuló, a nyelvi és történeti tárgyak iránt különösebb érdeklődést mutató, kétnyelvűségben élő gyermekben. Nemcsak ő, hanem szülei is azon voltak, hogy tanuljon tovább. A csongrádi gimnáziumba iratkozott be. Itt, az előzőekhez képest tiszta magyar környezetbe került. A csongrádi gimnáziumban kapott irodalmi és történelmi indíttatás arra vitte, hogy egyetemi tanulmányokat is folytasson. A szegedi egyetemre ment, ahol is magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett (1953–1957). Szegeden nem akármilyen diák-környezetbe került. *Ilia Mihály*nak például mindvégig egyetemi hallgatótársa volt. Tanulmányai során inkább a nyelvészethez, a néprajz-kutatáshoz vonzódott, ahol is *Nyíri Antal* professzor néprajzilag is érdekelte előadásai erős hatással voltak rá. Talán elmondhatjuk, hogy a néprajz iránt való érdeklődését is Nyíri Antal keltette fel. *Bálint Sándor* előadásait csak az utolsó két félévében hallgathatta. Hallgatta is és bizonyára Bálint Sándor hatásának köszönhető, hogy végül is, tudományos tevékenységét nézve, etnográfus-folklorista lett. Ebben a pályá-

¹ Ballagi Károly és Király Pál: A magyar birodalom leírása különös tekintettel az 1876. XXXIII. törv. cikkekre. Bp. 1877., 137. old.

² Matice Slovenské, Martin, 1980. Csanádalberti ismertetésénél (a 33., 58–60., 84., 192., 199., 224., 271., 277. oldalakon).

³ Kántor Zsolt: A néprajzkutató. Beszélgetés dr. Krupa Andrásal. Mérleg 2004. 8.sz.

alakítási folyamatban nyilvánvalóan nagy szerepe volt Bálint Sándor Békés megyei, közelebről újkígyósi kutatásainak.⁴

Tanári diplomája megszerzése után a szeghalmi, a népi gondolat, a népi írókkal való szoros kapcsolatai, de nagyszerű tanárai és neves tanítványai miatt is híres gimnáziumban tanított. Bárhová került is, szegedi kapcsolatait nemhogy nem adta fel, hanem inkább erősítette. Csak egy adat rá: a *Tiszatáj* szerkesztőségi tagja is volt. Krupa András nagyon szeretett Szeghalmon lenni, nagy lelkesedéssel tanított, mind tanártársai, mind tanítványai megszerették. Mint szeghalmi tanár kezdett el érdeklődni az ismeretterjesztés, a közművelődés kérdései felől. Mégpedig a társadalom, jobban mondva a társadalomtörténet és a közművelődés módszerei, szervezettana felől közelítve meg az akkoriban nagyon élénk, nagy vitákat élő, a maga sajátos célját, útját, lehetőségeit, intézményes formáit nehezen megtaláló ismeretterjesztést, közművelődést. De kapott Szeghalmon másféle indíttatást is. Lehetetlen, hogy ne fedezte volna fel a Sárret néprajzi kutatása, Szűcs Sándor munkássága nyomán a hazai szlovákság néprajzi kutatása hiányosságait s hogy ne kapott volna ösztönzést a kutatásához.

Pár évi szeghalmi tanárkodás után, 1959-ben Békéscsabára került, s a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Békés Megyei Szervezetének lett a munkatársa. Krupa András tevékenységi köre erőteljesen kitágult, mégpedig úgy, hogy az ismeretterjesztés általános szervezése-irányítása egyszerre lett számára nemzetiségi-kisebbségi ügy is. A nemzetiségi ügy pedig önmagában is tovább differenciálódott, hiszen Békés megyében, ebben a klasszikusan soknemzetiségű megyében, nemcsak szlovákokkal találkozott; hanem németekkel, románokkal, cigányokkal is foglalkoznia kellett. A Békés Megyei TIT szervezet szakbizottságokban fejtette ki tevékenységét. Krupa András a Társadalomtudományi Szakbizottság szaktitkára lett és így foglalkozott aztán a megye nemzetiségi-kisebbségi ismeretterjesztésének ügyével. Fontos célkitűzése volt, hogy az ismeretterjesztés, de a saját maga számára is hatékony kapcsolatokat építsen ki, hogy megnyerje munkatársakul a megye akkori vezető értelmiségi egyéniségeit. Ebben nagy segítségére volt szerénysége, csendes, mindenféle agresszivitástól mentes, türelmes, de ugyanakkor határozott és szívós, jól tájékozott személyisége. Mint szaktitkárnak módjában állt látogatásai során megismerkedni azoknak a helyiségeknek vezetőivel, amelyekben aztán adat- és anyaggyűjtést végzett. Nemcsak a falvak, városok vezetőit hozta közel, nyerte meg a TIT munkájához, hanem gyűjtései alkalmával sikerült megismernie a települések neves, a falusi közösségek által számon tartott, helyi tekintélynek örvendő embereket. Sok nagyszerű adatközlőre tett így szert. Mint szaktitkár olyan jól végezte munkáját, olyan népszerűséget szerzett, oly mértékben elismerték tevékenységét, hogy 1961-ben közmegelegedésre a TIT Békés Megyei Szervezete titkárának nevezték ki. Azt, hogy Krupa András mily nagy mértékben kötelezte el magát az ismeretterjesztés mellett az is igazolja, hogy nyugdíjazásáig, 1990-ig, példátlanul hosszú időn át, meg is maradt a TIT Békés Megyei Szervezete titkárának, miközben ellátta a Békés Megyei Közművelődési Tanács elnöki tisztségét is. A TIT-tel való szoros együttműködés eredményének tudhatjuk be, hogy Krupa András: *A magyarországi szlovákok folklórkutatásának eredményei* című tanulmánya 1979-ben a TIT Országos Néprajzi Csoportja kiadványaként jelent meg Budapesten.

Az iskolával, az iskolai munkával, a tanítással nem tudott, de nem is akart szakítani. Békéscsabára kerülve a gimnáziumban óraadóként is működött. Aztán a Békéscsabán szervezett, vagy a Békéscsabáról elérhető távolságban lévő különféle főiskoláknak az előadója volt. De tanított a Szegedi Egyetemen is. Mint „tanár” sokat használt az ismeretterjesztésnek is. Iskolai munkatársai széles körét nyerte meg a TIT munkájának, különösen honismereti-helytörténeti és kiadói tevékenységének.

Mint TIT megyei titkárnak nagyszerű, a továbbiak szempontjából jelentős munkája volt, 1966-ban, hogy többmagával megindítja volt a *Békési Élet* tudományos folyóiratnak. A Békési Élet jólszervezettségével, kimagasló szerzői gárdájával, komoly kutató-vagy elemző munkálatokon alapuló tanulmányok, cikkek közlésével messze túlmutatott nemcsak tér- és időbeli, tartalmi korlátokon, hanem a gondolati-, szemléletbeli korlátokon, a szűk lokális érdekeltségeken is. A Békési Élet társadalomtudományi folyóirat volt, szerencsésen képviselte a

⁴ B. S.: Adatok Újkígyós népeletéhez. Néprajz és Nyelvtudomány III-IV., Szeged, 1959-1960., 85-97. old.; A békési magyarság szegedi csoportjai. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1961-1962. Orosháza, 1963., 115-123. old.

békési magyarság kulturális és tudományos érdekein túl Békés megye nemzetiségeinek hasonló értékeit is. A folyóirat országos érdeklődést váltott ki, sőt bizonyos tekintetben határainkon túl, nemzetközi porondon is tekintélyt szerzett magának. A folyóirat különösen nagy lendületet kapott azzal, hogy Krupa András 1973-ban a Békési Élet főszerkesztője lett és be tudta kapcsolni a szerkesztési munkálatokba barátját, a neves történész-helytörténész levéltárigazgató Szabó Ferencet. A Békési Élet a TIT Békés Megyei Szervezetének volt a folyóirata, így érthető, hogy sok, a megye közművelődési kérdéseivel foglalkozó írás jelent meg benne, többek között éppen Krupa András tollából. Sajnálattal kell megemlítenünk, hogy ez a nagyon jó, tartalmas, számos tudományág által figyelt és értékelt folyóirat 1991-ben megszűnt.

Krupa András „rendezvényei” közül mindenképpen ki kell emelnünk a Magyar Néprajzi Társasággal (Balassa Iván, Ujváry Zoltán) közösen indított és rendezett, Békéscsabán megtartott *Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát*. Krupa András ennek a konferencia-sorozatoknak az egyik kezdeményezője volt csupán, de abban a kérdésben, hogy ezeknek a konferenciáknak a színhelye Békéscsaba legyen, az övé volt a döntő szó, Békéscsaba városa és Békés megye készséges hozzáállásának; erkölcsi és anyagi támogatásának megszerzésével. Krupa András volt az első öt konferencia tényleges rendezője. Ezek a nagy érdeklődés mellett megtartott rendezvények valóban nemzetközi tanácskozások voltak és nemcsak a Kárpát-medence nemzetiségeiről (kisebbségeiről) szóltak, ahogy azt különben jogosan gondolhatnánk, hanem, mint Európában szinte általánosan előforduló társadalmi problémáról német, cseh, francia, svájci, bolgár, osztrák stb. néprajzi-társadalomnéprajzi, nemzetiségi-kisebbségi kérdésekkel foglalkoztak. A konferenciákon elhangzottakat hamarosan kiadták és ezek a „konferenciakötetek” a társadalomtudományi, néprajzi, művelődéstörténeti- és egyben a nemzetiségi- és kisebbségi kérdéskörben való művelődéspolitikai tájékozottság alapjaivá váltak. Békéscsaba, Békés megye jórészt e konferenciasorozat, illetve a konferenciákon elhangzott előadásokat, vitákat közreadó tanulmánykötetek révén vált nemzetközileg is igen széles körben ismertté.

Itt a legjobb alkalom arra, hogy szóljunk az 1990-ben, hosszú előkészítő munka után létrehozott Szlovák Tudományos Kutatóintézet (Szlovák Követség, Országos Szlovák Önkormányzat, az ELTE Szláv Filológiai Intézete stb.) is Békéscsabán valósult meg és működik ma is. Magától érthetődő, természetes dolog volt, hogy Krupa András nyugdíjba vonulása után a Szlovák Tudományos Kutatóintézet címzetes tudományos főmunkatársaként dolgozott tovább. Már mint a Szlovák Kutatóintézet főmunkatársa jelentette meg az egyik legjelentősebb, összefoglaló jellegű munkáját a békéscsabai kalendáris szokásokról.⁵ Gyivicsán Annával közösen írta meg a magyarországi szlovákokról szóló, angolul és szlovákul is kiadott monográfiáját.⁶

Visszatérve a békéscsabai konferenciákra, világos volt mindenki számára, hogy ennek a konferenciasorozatnak kellett, hogy forrása legyen egy gazdagsága és eredményei miatt nevéssé, ismertté vált nemzetiségi néprajzi munkának is. Ezt az előzetes, általában jól fogadott, kellően értékelt nemzetiségi néprajzkutató és feldolgozó munkát jórészt maga Krupa András szolgáltatta. Első, ilyen tekintetben figyelemre méltó munkájának az 1971-ben (Békéscsabán) kiadott, *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál* című könyvét tarthatjuk. Sok apróbb közlemény mellett a nemzetiségi (szlovák) néprajzkutatás elvi és módszertani kérdéseivel is foglalkozott. Az egyik idevonatkozó tanulmányát ugyanúgy a *Békési Élet* hasábjain közölte, mint korábban az ismeretterjesztés, a közművelődés módszertanáról, formáiról szólókat.⁷ Egy másik elvi-módszertani tanulmánya már mint elkötelezett nemzetiségi néprajz-folklorikusat mutatta be (*A nemzetiségi néprajz közművelődési szerepe*).⁸ Mutathatta is, hiszen már 1971-ben megjelentette a Békés Megyei Tanács Művelődési Osztálya, az *Ortutay Gyula és Szabó Ferenc* lektorálásával készült, a továbbiakra nézve is meghatározó jellegű, monografikus igényű *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál* című munkáját. A könyvet nagy-

⁵ *Ondrej Krupa: Kalendare obyčaje. I–II. Békésská Čaba, 1996–1997.*

⁶ *A magyarországi szlovákok. Budapest, 1997., The Slovaks of Hungary. Budapest, 1998.; Slovaci v Maďarsku. Budapest, 1999.*

⁷ *Jegyzetek a Békés megyei szlovák lakosok szokásai és hiedelmei kutatásának néhány problémájáról. Békési Élet, VIII. 1973., 315–333. old.*

⁸ *Békési Élet, X. 1975., 357–368. old.*

szerű tanulmánnyal vezette be, a különben semmitmondó cím – *Bevezetés* – a legkorszerűbb szemlélettel a rövid kutatástörténet után a néphiedelem és a társadalmi rétegződések, hiedelemvilágunk alkotó tényezői, a jeles napok egykori gazdag hiedelmeinek és szokásainak elhalálása, illetve az elhalás XX. századi fázisai, a vallás és a hiedelem közti kapcsolat és végül a népi paródiának a jeles napok hiedelem és szokásvilágában betöltött fontos szerepéről, illetőleg ezen tárgykörök kérdéseiről fejtette ki véleményét. A Bevezetést követően ünnepekörök szerinti csoportosításban nagyszerű, kellő adatolással, megjegyzésekkel ellátott szöveg- és daltamgyűjteményt (jó részt saját gyűjtéséből) adott közre. Könyve jelentőségét csak növelte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyvében, a Népi Kultúra – Népi Társadalomban hamarosan megjelent *Az emberrel kapcsolatos szlovák népi hiedelmek Békéscsabán, Tótkomlóson, és Csanádalbertin* című nagyszabású, alapozó jellegű tanulmánya.⁹ Nem szólva most számtalan kisebb közléséről, főleg ez utóbbi két munkája révén vált ismert (és elismert) etnográfus-folkloristává. *Kósa László* két alkalommal is ismertette munkásságát, tevékenysége jelentőségét.¹⁰ Meg kell említenünk *Balassa Ivánnak* a nemzetiségek néprajzi kutatásának fontosságáról és elvi-módszertani kérdéseiről írt tanulmányát is, ami először Békéscsabán előadásként hangzott el, majd pedig a *Kósa László és Krupa András* által szerkesztett Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia 1976. kötetben jelent meg.¹¹

Krupa András természetesen tájékozódott a szlovák néprajzi kutatásokról, a szlovák néprajztudomány eredményeiről is. Ahogy Magyarországon munkatársa volt a vezető magyar néprajzi folyóiratoknak, úgy a *Slovenský národopis*-nek is, illetve a Magyar Néprajzi Társaság által kiadott *Národopis Slovákov v Madarsku* rendszeresen megjelenő köteteinek is (az 1975., 1979., 1981., 1993., 1994., 1995. és az 1996. évi kötetek szerkesztője is volt.)

Tudományos eredményei közül kettőt említünk csupán. Az első az, hogy 1959-ben a szegedi egyetemen bölcsészdoktori diplomát szerzett, disszertációját *Bálint Sándornál* írta. 1984-ben megszerezte a néprajz-folklorisztika kandidátusa minősítést. 1974-ben a Magyar Néprajzi Társaság, 1989-ben pedig a Szlovák Néprajzi Társaság tagja lett. A Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Néprajz Szekciójában különféle tisztségeket töltött be. A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége Néprajzi-Honismereti Szekciójának alapító elnöke, a Karácsonyi János Békés Megyei Honismereti Egyesület elnöke és még sok más közéleti- és szakmai közösségben vállalt munkája révén nemcsak Békés megyének, Békéscsabának lett korán ismert néprajzos-folkloristája, hanem országos hírnévre tett szert. Innen van az, hogy mint ismert-elismert kutató etnográfust és folkloristát minden Békés megyében született monografikus igényű helytörténeti-néprajzi összeállításban szerepelt, mint szerző, de akár mint szerkesztő is. Mint a *Békéscsaba Néprajza* című, hatalmas monográfiában (1993).

Ennek a köszöntőnek nem lehet feladata, hogy egy mindennél gazdagabb, részletezőbb életrajzot adjon Krupa Andrásról, mint ahogy az sem lehet a célunk, hogy kiterjedt és sokoldalú munkásságát ismertessük, netán még minősítsük is. Munkássága ismertetését, rendkívüli gazdagságán kívül az is megnehezíti, hogy Krupa András teljes, vagy legalább is teljességre törekvő bibliográfiája mindezekig nem készült el.

Krupa András hetven éves, de legalább másfélévszázados, nagyrészt hiánypótló, munkásságot tudhat magáénak. Tudjuk, hogy most is dolgozik, enciklopedikus, monografikus munkákon gondolkodik (Magyarországi szlovákok gyermekjátékai; Etnomuzikológus összeállítás sajátgyűjtésű népdalokból stb.). Mit is szólhatnánk hozzá, mi mást is mondhatnánk Neki köszöntésként, üdvözlésként, mint azt, hogy számontartjuk, tiszteljük és szeretjük, köszönjük mindkét nép kultúrája jobb megismerése érdekében végzett értékes munkásságát, kívánjuk, hogy jó egészségben, lankadatlan munkakedvvel eredményesen munkálkodjék tovább, sok-sok eredményekben gazdag éven át. Isten éltesse!

Dankó Imre

⁹ Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. Budapest, 1973.

¹⁰ Néprajzi kutatások Békés megyében. Békési Élet, IX. 1974., 476–499. old. és A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása 1945–1974. Ethnographia, LXXXVI. 1975., 422–436. old.

¹¹ A nemzetiségek néprajzi kutatásának elvi és módszertani kérdései. Békéscsaba, 1976., 9–16. old.

Balassi, Bocskai, Márai ünnepek Kassán

A 2004. év decembere Kassán nagyon mozgalmas volt. Több rendezvényre, egy Bocskai-emléktábla, valamint Márai Sándor szobrának felavatására került sor.

December 2-án a *Bocskai-felkelés* kitörésének 400. évfordulója alkalmából, Kassa Óvárosi Polgármesteri Hivatala, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés és a Kelet-szlovákiai Múzeum emlékülést rendezett a Óváros Polgármesteri Hivatalának dísztermében. Sajnálatos módon, Nagy László egyetemi tanár nem tudott megjelenni az emlékülésen, pedig ő már három évtizede kutatja ezt a kort és számtalan tanulmányt, kötetet tett közzé ebben a témában. Előadását eljuttatta Kassára és így az érdeklődők szlovákul és magyarul hozzájuthattak. Jozef Duchoň kassai műépítész Kassa társadalmáról és a városról beszélt a Bocskai felkelés küszöbén, Nyakas Miklós, a debreceni Hajdúsági Múzeum igazgatója Bocskai és a hajdúk viszonyát ismertette, Kónya Péter, eperjesi egyetemi tanár a Bocskai felkelés és az evangélikus egyház viszonyát taglalta. A díszterem teljesen megtelt, s az előadókat legalább 150 résztvevő hallgatta.

Gyula Ferencné, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés alelnöke ismertette a *Bocskai Emléki-zottság* 2004–2006. évi tevékenységét és terveit. A Bocskai-ünnepeksorozat Kolozsvárott kezdődött a fejedelem szülőházának megkoszorúzásával és az évet éppen ezzel a kassai konferenciával zárják.

Jozef Duchoň előadásában ismertette a város politikai helyzetét akkor, amikor Eger eleste után a török fenyegetés testközelbe került, a vallásilag megosztott Kassa határvárossá lett. 1603–04-as összeírásból számos adatra lehet következtetni. A város kettős erődítményrendszerrel volt körülvéve, ami aránylag korszerűnek számított. Ám korábban az erődrendszer felújításával senki sem törődött, mivel néhány évtizednyi béke uralkodott a város környékén. A polgárok számos ajtót vágtak a falakon, hogy közlekedésüket leegyszerűsítsék. Tűzvész is pusztított a városban 1603-ban. A Bocskai-kort megelőző korszakban a városközpont 509 épülettel rendelkezett – már ami összeszámolható volt. A lakosok száma csak megközelítőleg állapítható meg: 5–10 ezer között alakulhatott. A városközpontban 3–4 ezer ember élhetett. Nagyjából 480 polgárcsalád lakott Kassán. Ehhez még hozzá kell számítani a nagyszámú katonaságot. A városban a középületek közül két városháza állt (a régi és új), a Lócsei-ház, egy fürdő, két szélmalom, egy ágyúöntő műhely, a Szepesi Kamara épülete, a királyi ház – a főkapitányok, majd Bocskai István udvartartása. A főbíró Bocatius János mester (1603–04). A városban tartózkodó papok zöme protestáns volt – amiről éppen Pázmány Péter levelezéséből szerezhetünk tudomást, aki 1602-ben fordult meg a városban.

1604. január 7-én Barbiano Belgiojoso főkapitány elvette a protestánsoktól a Szent Erzsébet-székesegyházat, amivel megindult az erőszakos ellenreformáció.

Az említett összeírás latinul veszi számba a „natio Hungaricá,-hoz tartozó családfoket, a németeket németül írja. Duchoň szerint az előbbiek között magyarok és szlovákok is voltak. Ezt azzal indokolta, hogy a Kovács és Balog nevéek lehetnek szlovákok is. Ezzel azonban az a gond, hogy a korabeli leírások a két említett nemzetiség mellett szlávokat nem említ a polgárok között. Erről győz meg minket Nagy László előadásának részlete: „Kassa városáról (...) igen szemléletes képet rajzol többek között Pierre Lescalopierr világlátott, művelt francia lo-vag, aki 1574-ben tartózkodott itt. Ő »Magyarország egyik legszebb városának« nevezte a helységet, amit néhány század német gyalogos katona őrzött. Több szép temploma volt, amelyekben lutheránus istentiszteletet tartottak a német polgároknak és a reformátust a magyaroknak. Utóbbiak anyanyelvükön imádkoztak.” Bocatius autentikus leírásában is csak magyar és német polgárokat említ.

Nyakas Miklós előadásában elmondta, a névelemzések alapján egyértelmű, Bocskai katonái magyarok voltak és azt is tudjuk, hogy a református vallás hívei. A hajdú név is – valószínűleg – a magyar hajtóból származik.

Kirst József, a városi levéltár igazgatója hozzászólásában közölte, a korra vonatkozó gazdag anyag nagyobb része még feldolgozatlan.

Nagy László a következőképpen értékelte a fejedelemet: „Nem esünk túlzásba annak kimondásával, hogy Bocskai előtérbe kerülő pozitív egyéni kvalitásai nem várt súllyal estek lat-

ba az elé tornyosuló katonai és politikai nehézségek legyőzésénél. A XVII. században soha nem látott nagyságú és ütőerejű magyar hadseregét szinte a semmiből teremtette meg és tartotta fenn másfél éven át, s vezette azt döntő sikerre. S bár harca magán viselte a polgárháborús jegyeket a Dunai Monarchián belül, Erdélyben fölszámolta az immáron évek óta dúló belső harcokat. Emellett mind a királyi Magyarországon, mind a fejedelemségben Bocskai hajdú- és székely politikája olyan békés társadalmi bázist teremtett, amelyre utódai bizvást építhettek.

A fejedelem hihetetlen jó érzékkel tudta kiválogatni maga mellé munkatásaként parancsnokként és fejedelmi tanácsadókként azokat a katonai és polgári tisztségviselőket, akik képesek és készek voltak a rájuk bízott feladatokat többnyire kifogástalanul ellátni. (...) Akit ugyanis az erdélyi kortársak eszközökben nem válogató, vérszomjas, ravasz, mérhetetlenül hatalomvágyó emberként és minden zavar, baj kútfejeként bélyegeztek meg és tartottak számon, a megszerzett főhatalom birtokában nyílt szívű, kegyes, nagylelkű emberré alakult át.

Ez az átalakulás vajon csupán politikai szerepjátszás lett volna?

Vagy azzal a politikusoknál ugyancsak ritka jelenséggel állunk szemben hogy a fő-, vagy szinte korlátlan hatalom elnyerése csupán a szép és nemes emberi tulajdonságokat hozta volna előtérbe a jellemből?

Nehéz lenne erre megnyugtató választ kapni."

Györfi Lajos, miskolci szobrászművész alkotását Czibula János kassai konzul, Gyula Ferencné és Süli János leplezte le a kassai premontrai rendház Fő utcai épületén – nem messze attól a helytől, ahol egykoron a királyi ház állt –, miután elhangzottak az ünnepi beszédek. Prókai Gábor, a budapesti Képző- és Iparművészeti Lektorátus osztályvezetője méltatta Györfi Lajos alkotását. Elmondta, a művész nem ismeretlen Szlovákiában, hiszen Révkomáromban áll egy alkotása és a rimaszombati Tompa-szobor restaurátora is ő volt. Györfi a plaketten Bocskai hajdú körében ábrázolja a győztes álmosdi csata után, amikor megverte Belgiojoso felső-magyarországi főkapitányt és elindult Kassa felé. A homorú felület szinte vonzza a néző szemét, hogy a jelenet főszereplőjére, Bocskai Istvánra figyeljen.

Idézzünk még Nagy Lászlótól, milyen körülmények között irányította fejedelemségét Bocskai Kassáról: „Bocskai Lescalopierr látogatása után harminc évvel vonult be Kassára (1604.XII.11.) az ekkor már tetemesre földuzzadt seregével. Kísérete ötezer válogatott hajdúkatonából állt. A többiek »mérges darazsaként« szerte száguldoztak a közelebbi és távolabbi vidékeken. Maga a vezér a »királyi házba« – a felső-magyarországi főkapitányok rezidenciájába – szállásolt be és itt rendezte be az ügynevezett »székhely nélküli fejedelmi udvarát«. Az épület nem számított a pompás paloták közé, összesen tizenhét »ház«-ból vagyis helyiségből állt, valamint a mellékhelyiségekből, toldalék épületekből. Így a lisztesházból, a sütőházból, különböző kamarákból és raktárakból. Bocskai »hálózata« a fekvőalkalmatosságon kívül három szék, egy egyszerű asztal és a falnál egy zöldrostélyos almárium állt. Az előtte lévő helyiségben tartották a bizalmas tanácskozásokat, megbeszéléseket. Éjszakánként ebben strázsáltak a »testőrök«, a felkelővezér, majd két ország fejedelme álmát vigyázva. Ehhez a helyiséghez csatlakozott egy bolthajtásos szoba, amiben a belső cselédség tartózkodott. A jól elzárt és nagy vigyázással őrzött kamrában tartották Bocskai kincseit. Mellette volt a »fürdőház« két tisztálkodásra szolgáló hordóval, középen tűzhellyel. Külön szobájuk volt a magyarországi és az erdélyi ügyeket intéző titkároknak – akkori szóval »secretáriusoknak« – hosszúkás asztalal és almáriumokkal. Ide tartozott a fejedelmi kápolna a szószékkel és néhány egyszerű padal. (Bocskai hírhű református volt.) Az ügynevezett »palotaház«-ban egy nagy, hosszú asztal szolgált a sokszor ugyancsak sorsdöntő tanácskozások céljára. Külön »házuk« volt a fejedelmi apródoknak és egy másik helyiség a testőrök katonák tartózkodási helyéül szolgált.

Az előbbi helyiségben töltött el hónapokat többek között az ide amolyan »politikai zálog«-ként beadott Báthory Gábor és Rákóczi György, a két fejedelmi utód, és nem egy alkalommal időzött itt a többnyire törökök közt »postálkodó« – Isten tudja hány esztendő – Bethlen Gábor is.

A Kassán berendezett fejedelmi udvarban a fellelhető jegyek szerint erősen konzervatív, hagyományos szellemű érvényesült, ami azonban semmiképpen sem tekinthető provinciálisnak. Alapvetően nem jellemezte ezt a központot valamiféle újító, modern törekvések légköre. Nem volt sem reneszánsz, sem barokk udvar, hanem ceremóniátlansága ellenére, »a magyar

királyok örökségét vállaló politikai és katonai központ». Miután Bocskai is valójában két ország ügyeit irányította Kassáról, udvara kicsinyben hasonlított a »nagy István király«, Báthory krakkói királyi udvarához.”

A XXXIV. Fábry Napok december 3-án kezdődtek a kassai Thália Színház Márai Stúdiójában, ahol először élvezetes párbeszédet folytatott Katona Tamás történész, volt varsói nagykövet és Kovács István, volt krakkói főkonzul – a lengyel–magyar kapcsolatok avatott kutatója – *Balassi Bálint*ról. Erre a műsorra kevesen jöttek el, mert a tévében éppen vita zajlott a magyar állampolgárság megadásáról, amire nagyon sokan voltak kíváncsiak.

Katona rögtön az elején leszögezte, a Balassa-család egy igazi „jó magyar familia” volt. Legjobban a saját családjuk tagjait tudták gyűlölni. Balassa János, a költő apja rendíthetetlen verekedőként élt a Török Birodalom határán. A török és Bécs között kellett lavíroznia. A költő vérbő, indulatos és erőszakos viselkedése három évtizeddel korábban még „elment” volna, de az ő idejében a Felvidék – mint a királyi Magyarország része – már szabályos európai államra kezdett hasonlítani.

Bálint három alkalommal tartózkodott Lengyelországban, összesen öt és fél évet – közölte Kovács. – Így főkonzuli feladatának tekintette, hogy ott, ahol Balassi idejét „múlatta”, emléktáblát kapjon. De ez nem ment simán. Krakkóban csak egy külföldinek, Goethének volt emléktáblája. Már úgy látszott, hogy a Potocki-palotára – mely helyén egykor a Báránys-ház állt – sikerül elhelyezni egy emléktáblát, de Adam Potocki gróf, aki közben visszaszerezte családja tulajdonát, ezt meggátolta. Igaz, egykori iskolai padtársa jobb belátásra bírta, s így 1995 januárjában mégiscsak fel lehetett avatni a táblát. A Báránys-házat Báthori István lengyel király adományozta Bekes Gáspárnak, aki korábban veszett ellensége volt. Ő és Balassi együtt estek a király fogságába. Így ma már öt emléktáblája van Balassinak Lengyelországban. S lehet, szobra is állni fog, ha sikerül megfelelő pénzüsszeget szerezni. Nem kevésbé segítette elő az emléktáblák felállítását, hogy a lengyelek már három ízben adtak ki Balassi-kötetet, mely művészen adja vissza a legnagyobb magyar reneszánsz verselő költeményeit – fejezte be Kovács István lengyelországi működésének és kutatásának tapasztalatait.¹

Katona Tamás természetesen nem kerülhette meg a költő zavaros szerelmi életének eseményeit sem, hiszen ezek lírájára kitörölhetetlen hatást gyakoroltak. Elég ha Losonczy Annára gondolunk. Viszont katonáskodása – például Egerben – a végvári versekkel ajándékozta meg az utókort. A költő mindig anyagi nehézségekkel küszködött s így borral és lovakkal volt kénytelen kereskedni. Amikor viszont Érsekújvárot elhelyezkedett, állását elveszítette, mert szerelmes versekkel ostromolta a vár kapitányának feleségét.

A beszélgetés nem kerülte meg a sikamlós és zűrés életpálya fordulóit, ami gyakorta okozott derűs pillanatokot. A két volt diplomata egyetértett abban, hogy a mindenkorai magyar kormányzat nem értékeli a kulturális diplomáciát s ezért számos kezdeményezés megfeneklik, holott fontos lenne a magyarság kimagasló alakjaival a világot megismertetni és emléküket külföldön is látható módon megörökíteni.

Ezután a Thália színészei bemutatták Balassi Bálint: „Áldott szép pünkösdcnek...” című emlékműsort, melyet a költőnek és Gyöngyösi Istvánnak szenteltek. Az előadást Beke Sándor állította össze és rendezte.

A következő nap rendező műsort kínált a Fábry Napok résztvevőinek. Autóbusz-kirándulás keretében megismerkedtek Rozsnyó nevezetességeivel Tököli Gábor történész vezetésével, majd megkoszorúzták *Gyöngyösi István* nemrégiben felfedezett és felújított sírját a csetneki temetőben. Gyöngyösi István (1629-1704) jogász és költő énekelte meg „A Márrsal társalkodó Muranyi Venus. Avagy annak emlékezete. Miképpen az Méltóságos Groff Hadádi Wesseleni Ferencz, Magyar Ország palatinussa akkor Füleki fő Kapitany, az Tékéntetes, és Nagyságos Groff Rima-Széch, Szecsi Maria Aszszonyal, jövendőbeli hazasságokruul való titkos vegezése átal csudálatos képen meg vette az hires Mvraný varat. (1664, Kassa)” című művében, mely korának bestsellere volt.

Végül Murányon át elzarándokoltak Hibbére, ahol a katolikus templomban alussza örök álmát Balassi Bálint és testvére, Ferenc, valamint apjuk, János. Idén állítottak fel a templom

¹ Erről bővebben lásd a Honismeret 2005. 1. számának 61. oldalán *Kovács István*: Balassi Bálint lengyelországi emléktáblái című írását. (Szerk.)

mellett egy emlékoszlopot a költő portréjával. Bent a templomban a régi emléktábla megkoszorúzásával ért véget a megemlékezés. A társaság még útban hazafelé láthatta a kivilágított szepesi várat – Szapolyai János szülőhelyét –, mellyel szemben áll Szepeskáptalan, ahol a költő végrendeletét őrzik.

December 5-én dr. Pomogáts Béla, az Anyanyelvi Konferencia elnöke beszélt *Fábry Zoltán* időszerűségéről. Leszögezte, természetlen és túlhaladott az a kategorizálás, mely a politikumot jobb- és baloldalra kívánja felosztani. Fábry életművét sem lehet így értékelni. Három témakör köré csoportosította mondanivalóját: magyarság, európaiság és kisebbségi lét. Hogy a magyarságot mennyire vállalta, elég utalni a Vádlott megszólal című írására. Fábry a magyarság számára európai cselekvési programot kínált, melyet ma is vállalni lehet. Hiszen ő fogalmazta meg, aki hazát veszít, újat nyerhet: Európát. Persze, az európai szolidaritás sokszor még csak óhaj. De az író kettős identitást vázolt föl: nemzetit és európai. A kisebbségi lét kihívását küldetéstudattá nemesítette. E három gondolatkörnek természetes módon ki kell egészítenie egymást, egyik sem mellőzhető. Fábry ezeket összhangba tudta hozni és gondolatmenete az európai integráció felé mutat.

Mihályi Molnár László tanár Egressy Béni és Gábor működéséről tartott előadást, bemutatva a két színész pályájának főbb állomásait.

Ezután több díj átadására került sor. Mivel a 88. évét betöltő Béres József nem tudott elutazni Galántára, most adták át neki az egykori NÉPES (a Csehszlovákiai Magyar Népművészeti Együttes) ősbemutatója 50. évfordulója alkalmából kiállított díszoklevelet, mint az együttes egykori igazgatójának. Majd ő kapta Kiss József történezzel egyetemben az idei Fábry-díjat. Az előbbi közéleti, az utóbbi szakírói, történelmi és publicisztikai tevékenységéért.

Ezután Kolár Péter, a Thália igazgatója bejelentette, idén az Egressy Gábor-díjat Boráros Imre színművésznek adományozzák, akinek az elismerést más alkalommal adják át, mivel éppen az Egyesült Államokban tartózkodik.

Márai Sándorról ma már szerencsére köztudott, hogy a XX. század gyermeke és tanúja. Hosszú élete Kassától San Diegoig ívelt. Hamvait a csendes óceánba szórták. Szobrának leleplezéséig azonban göröngyös út vezetett. Főleg a sok „jóakaró” miatt.

Kassa véráztatta köveit a magyar történelem számos kimagasló és legendás alakja koptatta, vagy éppen ebben a városban látta meg a napvilágot. Egykor szellemi kisugárzásuk fényt vetett a városra és polgáira is. Ma azonban hiába keresnénk emléküket. Márai kapcsán az a vérfigyasztó gyanúnk, hogy még bennünk sem. Ha az emléktáblákat mellőzzük, akkor bizony szégyenkezhetünk. Magyar királyok, erdélyi fejedelmek, hadvezérek, írók, költők, festőművészek, színészek, mintha soha sem fonódtak volna össze e város évszázadaival, mintha nem is formálták volna annak történetét, szellemi életét.

Kassa szülőltének, a XX. század egyik legnagyobb magyar írójának azonban már december 11-e óta szobra áll Kassán. Varga György, volt kassai főkonzul nemes kezdeményezése valóra vált, aki 1000 amerikai dollárt adományozott. Nem messze attól a háztól, ahol az író gyermekkorának egy részét töltötte.

A kassai Magyar Közösségi Ház 2003. márciusban gyűjtést indított Márai Sándor szobrának felállítására, mert Varga kezdeményezésének nem akadt gazdája. Az életnagyságú bronzszobor elkészítésére meghívásos pályázatot írtak ki, melyre négy hazai szobrászt kértek föl, három magyart és egy szlovákot. A pályázatot a belügyminisztériumnál engedélyeztették és júniusban megkapták a pozitív választ. A pályaműveket 2004. március végéig kellett benyújtani. A műemlékvédelem és a város önkormányzata jóváhagyta a szoborállítást.

December 1-ig több mint 340 000 korona gyűlt össze a számlán. Megemléendő, hogy Varga József 110 ezret adott, az MKP elnöksége 50 ezret, a rimaszombati Simonyi Alapítvány 25 ezret adományozott. Csáky Pál miniszterelnök-helyettes a 2004-es újévi koncert alkalmával nyilvánosan 600 ezer koronát ígért, amit az SZK Kormányhivatala be is fizetett. A budapesti Kulturális Alapprogram 2,5 millió forint, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 1,4 milliót, a miskolci Nyilas Misi Alapítvány 100 ezret. Ezen felül jogi személyek közül csupán a kistarkányi önkormányzat, Kassa Óvárosa és északi városrésze adakozott. A többi magán-személyek adományozták, közöttük számtalan kisleánygyermek. Az utóbbiak természetesen nem tudtak jelentős összegeket felajánlani, mégis nagyra becsülendő készségük, hiszen ennek kimagasló erkölcsi jelentősége van. Már csak azért is, mert sok vállalkozó nem volt erre hajlan-

dó. Egyikük azzal érvelt, „nem fér a profiljába”. Ez alatt gondoljon, ki mit akar! Akadt, aki a támogatási felkérést még válaszra sem méltatta. Viszont szomorú, hogy a Márai Emlékszobából eltulajdonították az ott összegyűjtött, nagyjából 8.000 koronára becsült összeget. Arról sincs egyelőre tudomásunk, hogy az amerikai magyarok körében lezajlott gyűjtés eredménye hol gubbaszt.

A sajtóban közben számos, megalapozatlan támadás látott napvilágot. Néhány cikk félretájékoztatta a közvéleményt. Szerzőik anélkül mondtak ítéletet, hogy a hiteles részleteket ismerték volna és a benyújtott pályaműveket látták volna. Mindezen csúsztatások és ferdtések mögött nyilvánvaló szándék állt, amit Kassa város főépítésze, Peter Murko műépítész a sajtónak nyilatkozva mondott el: a támadás azért indult, mert nem az a művész nyert, akit egyesek szerettek volna.

A budapesti Képző- és Iparművészeti Lektorátus, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának szakemberei a zsűri munkájával meg voltak elégedve. Ez utóbbi élén Ján Hoffstädter, a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola rektora állt és a nyilvánosságra hozott zsűri tagjai ellen senki sem emelt kifogást. Csak azután, hogy a döntés megszületett. Mindenkinek tetszett a pályanyertes szobor, aki megnézte. Gondolatébresztő megfogalmazása osztatlan elismerést érdemel.

December 8-án 16 órától kezdődően 24 órán keresztül a fiatalok tisztelegtek Márai előtt azzal, hogy a Magyar Tannyelvű Középfokú Ipariskola és Kereskedelmi Akadémia könyvtárában folyamatosan olvastak föl az író műveiből. Majd 9-én többnyelvű felolvasás kezdődött az író műveiből a Nemzeti Kisebbségek Klubjában. 10-én dr. Mészáros Tibor, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa vetítéssel egybekötött előadást tartott Márai életéről és munkásságáról a Magyar Közösségi Házban, számos új adat került ez alkalommal nyilvánosságra.

A régóta várt ünnepségre december 11-én került sor a Mészáros utcához tapadó kis füves téren, a kora délutáni órákban. Az ünnepélyes leleplezés Márai Halotti beszédének elszavalásával kezdődött, melyet szlovák nyelven is előadtak. Magyarul a kolozsvári születésű Flórián Róbert Szabolcs szavalta el. Zdenko Trebuľa, Kassa főpolgármestere szerint, Márai is azt bizonyítja, senki sem lehet proféta a saját hazájában. E szoborral azonban most egy újabb értékkel gazdagodtunk, melyet szellemileg is magunkévá kell tennünk. Szili Katalin, a Magyar Országgyűlés elnöke, ünnepi beszédében, melyet többször fütty zavart meg, az író erkölcsi szigorúságát emelte ki. Csáky Pál miniszterelnök-helyettes fején találta a szöveget, amikor arra hívta föl a figyelmet, hogy egy közösség, mely szobrokat állít, nem szokta elhagyni szülőföldjét. Itt volt az ideje e szoborállításnak, mert Márainak itt küldetése van!

Az említetteken kívül jelen volt az avatáson Rudolf Schuster volt szlovák államfő, a kassai cseh és magyar főkonzul, a pozsonyi magyar nagykövet, a Határon Túli Magyarok Hivatala elnöke, Süli János, az Óváros polgármestere, valamint Erdélyi Géza, a Szlovákiai Református Egyház püspöke, parlamenti képviselők és sok más jeles személyiség. Nagyjából négyszázan szorongtak a téren a zord idő ellenére.

A szobrot Csala Kornélia, a Magyar Közösségi Ház igazgatója, az alkotó Gáspár Péter és Varga György leplezte le. Ezután nemskára koszorúk tömkelege borította el a szobrot.

Balassa Zoltán

Bocskai-napok az Érmelléken

2004. június 2. – 2004. július 3.

Tíz érmelléki település: Álmosd, Bagamér, Kismarja, Kokad, Létavértes, Nagykereki, Pocsaj, a magyarországi Bihar, Bihardiószeg, Érsemjén, Székelyhíd, a romániai Bihar megye falvai egész hónapos rendezvénysorozattal ünnepelték a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulóját és Magyarország csatlakozását az Európai Unióhoz. „Köszöntünk, Európa!” – volt a rendezvénysorozat címe, amelyben az Érmellék úgy ünnepelte az Európai Unióba való belépésünket, hogy a legeurópaibb magyarra, Kismarjai Bocskai Istvánra emlékezett, akiről majd

100 évvel ezelőtt az Érmellék másik nagy szülőtte Ady Endre írta a következő sorokat: „Korába helyezve ő igazán elődje az igazán nagy európai magyarnak, aki ma még nincs... Bocskai István ma oly bátor vezére volna az európai magyaros radikalizmusnak, amilyent nagyon sokára kapunk.”¹ A költő megállapításai fájdalmasan érvényesek jelen korunkra is.

A köszöntések és a himnusz eléneklése után Cs. Nagy Zoltán, a Bocskai Hagyományörző Egyesület elnöke nyitó előadásában „a magyar történelem legdicőségesebb éveire” sorolta a szabadságharcot. Szent István, az Árpád-házi királyok, a Hunyadiak dicső tetteihez hasonlította ennek a kis falunak a szülőttét. A szabadságharc kezdeteinek felidézésével emlékeztette hallgatóit, hogy már ekkor Bethlen Gábor nagy fejedelemlnek titulálta Bocskai Istvánt.

Az emlékező est ünnepi szónoka, dr. Varga Gyula muzeológus, Kismarja szülőtte, monográfusa és díszpolgára előadását egy kérdéssel indította: „Miért éppen Kismarjában emlékezünk?” „Mert az egyetlen történelmi személyiség – Bocskai István –, aki győzelmesen végigvitte, lezárta nem csak a csatákat, hanem a szabadságharcot is!” Külön szólt az egyik legkedvesebb témájáról a fejedelem 1606. szeptember 22-én Kassán kelt, Kismarjának adott nagy szabadalom leveléről, amelyben kiemelte a falu – mezőváros – pallosjogát! „Hol volt Európában olyan kis falu, ahol ezt a jogot gyakorolhatták?” – kérdezi. „Hiszen Debrecen is csak a XVIII. sz. elején kapta meg e jogot, a kismarjai főbíró pedig már 100 éve gyakorolta!” „Millió gondja volt Bocskai Istvánnak, miért éppen Kismarját emelte ki?” – teszi fel újra és újra a kérdést. „Hiszen nem játszott szerepet a szabadságharcban, s a lakosairól sem tudjuk, hogy ki-tüntettek volna magukat!” (...) „Erre a választ maga Bocskai adja meg” – s idézi a kiváltságlevelet „lehet-e elfeledkezni szülőföldünkről?” – mert a szabadalomlevélben a fejedelem „legkedvesebb szülőföldünkről” – ír! Bocskai tehát Kismarját tekintette születési helyének, ahogy ezt az előadó és Kismarja lakossága évszázadok óta hiszi és vallja. Dr. Varga Gyula, a falu díszpolgára keserűen fejezte be előadását: „1945 után megkezdődött az emlékek pusztulása; a tatár, a török dúlás nem tett annyi kárt, mint a nagy hangú propaganda hatására öntudatát veszített nép, beleértve a falu akkori vezetőit is! Sorra bontották le a műemlék épületeket, oda lett a híres „levelesház” is, s majdnem elpusztult a fejedelem szülőhelye a Bocskai „várdomb” is. Nem csoda, hogy a tősgyökeres kismarjaiak nagy része elhagyta a falut.” Az est befejezéseként az otthon maradtak leszármazottai korabeli ruhákban, korabeli táncokkal tisztelgetek a nagy fejedelem emléke előtt.

*

A fejedelem szülőhelyén, Kismarjában egész napos Bocskai-emlékkonferenciára került sor 2004. június 20-án.

Az emlékezés dr. Bölcskei Gusztáv tiszántúli református püspök ünnepi igehirdetésével és a 35. zsoltár „Perelj, Uram, perldőimmel!” éneklésével kezdődött. Az emlékkonferenciát Szűcs László Kismarja polgármestere köszöntötte, majd Gyula Ferencné, a Hajdú-Bihar megyei Önkormányzat alelnöke nyitotta meg.

Sárkány Viola, kismarjai születésű budapesti tanár: „Bocskai, Kolozsvár és Kismarja kapcsolata” című előadásában Bocskai születési „helyeinek” érveit sorakoztatta fel. A történészek Kolozsvárt, míg a kismarjaiak és a közvélemény egy része Kismarját tartják a nagy fejedelem szülőhelyének. Mivel okleveles bizonyítékkal egyik hely sem rendelkezik, a fejedelem viszont a „kismarjai” előnevet holtáig viselte, hivatalosan elfogadott neve: „Kismarjai Bocskai István” volt, így mi ezt a kis falut tekintjük szülőhelyének.

Dr. Lauter Éva történész a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma tanácsadója előadásának címe: „Bocskai és kora” volt. Kiemeli az Érmellék történelmi és jelenlegi összekötő szerepét a Bihar-Bihar régióban.

Dr. Bölcskei Gusztáv református püspök előadásában Bocskai és a reformáció alapjainak lerakása témáról beszélt. Vizsgálta korszakunkban az ország lakosságának 90–95%-a a reformáció híve. Az előadó szerint Bocskai felülmúlhatatlan és elvülhetetlen érdeme, hogy Magyarországon a protestáns vallás követői oly mértékben őrizhették meg vallásukat, mint ahogy ez megtörtént. 2000-ben Szent Istvánra, 2004-ben Bocskai Istvánra emlékezünk. Mindketten a magyarság megmaradásáért, független, nemzeti, hitbéli és emberi méltóságának a megtartá-

¹ Ady Endre: Bocskai István. Budapesti Napló 1906. In: Nagy László: Egy szabályos magyar úr Genfben.

sáért a legtöbbet tették! Nem véletlen, hogy I. István a római katolikus vallást választotta, hogy a magyarság itt letelepedhessen, s nem véletlen, hogy Bocskai a reformáció helvét ágának a megerősítéséért harcolt, a magyarság megmaradásáért és a függetlenségéért. Bocskai református volt, de olyan ember, aki számára mások hitbeli szabadsága és meggyőződése nagyon fontos, a katolikus papokat is hitlevéllel látta el, ha hozzá csatlakoztak!

A „Római katolikus művelődéstörténeti viszonyok Bocskai korában és Biharban” címmel dr. Dénes Zoltán tudományos főmunkatárs tartott előadást. Fejet hajtott Bocskai előtt, mert olyan helyzetben győzött és telepített magyarokat amelybe birodalmak roppantak bele!

A konferencia utolsó előadása: „A Bocskai viselet hagyományozódása” előadója: dr. Ságvári György, a Hadtörténeti Múzeum főmuzeológusa, aki kifejtette, hogy vannak olyan viselettipusok, amelyek túlnőnek saját maguk történeti valóságán, azaz jelképpé válnak, mint például a huszár viselet, az atilla, a bocskai ruha. Ezeknek előfeltétele valamilyen kollektív élmény; viselésük állásfoglalás valami mellett, vagy protestálás. A magyar viseletben mindig erős volt a nemzeti attitűd.

Ezen a konferencián számolt be dr. Módyné dr. Nepper Ibolya vezető régész a kismarjai templomi ásatásról és a kismarjai Bocskai család temetkezési helyéről, a kriptá megtalálásáról és annak feltárásáról.

Az ünnepségsorozat leglátványosabb része a hadtörténeti fesztivál volt, ahol az ország számos hagyományörző alakulata vonult fel: Bocskai hajdúi, kurucok, '48-as lovas huszárok korabeli öltözékben. Este fáklyás felvonulások Álmosdon és Kismarján, ahol a „várdomb”-on Benkő Tibor dandártábornok, az V. Bocskai István Gépesített Lövészdandár parancsnoka fáklyák fényénél és tábornok mellett idézte a nagy hadvezér alakját.

Záró rendezvényekre Létavértesen és Bagamérba került sor, ahol dr. Holló József vezérőrnagy a díszszemlére felvonult hagyományörző alakulatok és a falvak küldöttségei előtt discsérte az Érmellék összefogását az emlékezésre, amely csodálatos példája az együttműködésének, a történelem szeretetének és a kultúra összekapcsolásának.

Sajnos az elmúlt hónapok történései azt bizonyítják, hogy a lelkes ünneplők egy része csak Bocskai alakját idézte, de szellemét nem! Az előző évtizedek keserű gyümölcse: a deformálódott közösségi tudat még nem volt képes a széthullott nemzet ügyét magáévá tenni, és felismerni a nemzet egységében önmaga erejét! Bocskai fejedelem nagy tisztelője, Ady Endre kemény szavai saját koráról a mához is szólnak: „Fájdalmas örömmel gondolunk régen letűnt alakjára. Testamentumára, melyből még ma sem tudják az igazságot kiolvasni magyarországi fiai. A régi Magyarország megmentőit szépen ünnepeljük. De új Magyarországot nem tudunk csinálni. ... Ha Bocskai István feltámadna nagyon megvetne bennünket.”²

Sárkány Viola

A Bácsország és a Honismeret szabadkai találkozója

Harmincharmadik évfolyamába lépett folyóiratunk – különösen az utóbbi két évtizedben – szívesen vállalt küldetését teljesíti azzal, hogy összefogja, inspirálja és népszerűsíti a Kárpát-medencében, sőt azon kívül is a magyarságtudatot, a magyar népi hagyományokat a honismeret hajszálerin át tápláló törekvéseket. Ennek az egyik legtermékenyebb és oldottsága révén különösen eredményes formája a szerkesztő bizottság tagjainak eszmecekeréje a szomszéd országokban megjelenő és ugyanezeket a célokat szolgáló magyar nyelvű folyóiratok, kiadványok szerkesztőivel, szerzőivel, kiadóival, támogatóival. Ide számíthatjuk a Honismeret határainkon túli olvasóival szervezett, kölcsönösen várt baráti beszélgetéseket is.

A Szabadkán 1998-tól újra megjelenő, kitűnő folyóirat, a *Bácsország* (megérdemelt, átfogó ismertetése Tóth Béla tollából, 2004. évi 6. számunkban) példás kapcsolatépítő, széles látókörű

² Ugyanott

szerkesztőinek invitálására a Honismeret „törzskarának” hat tagja 2004. december 13-14-én, Halász Péter vezetésével, Bartha Éva szervezésében Kosztolányi Dezső szülővárosába látogatott. Velük tartott Csorba Csaba, Sebestyén Kálmán, Selmezi Kovács Attila és Szabó Ferenc. A szíves meghívásban s a tartalmas program teljesítésében közvetlenül részük volt a periodika vonzasköréhez tartozó szerzőknek, Szabadka három jeles közgyűjteményének (a könyvtárnak, a történelmi levéltárnak, a múzeumnak), továbbá az 1872-ben alakult Népkör keretében összefogott magyar művelődési csoportoknak, és a még tágabb kört képviselve: a kétnyelvű város kultúrábarát magyar polgármesterének és igen jól tájékozott, mozgékony kulturális osztályvezetőjének.

Beszámolónk nagyon szűk szemléletű és jórészt irreális lenne, ha legalább vázlatosan nem érintenénk a déli szomszédunknál fennálló és az ott élő magyarság sorsára közvetlenül kiható közviszonyokat. A rövid szabadkai látogatásunk előtti hetekben a magyarországi közvélemény figyelmét a népszavazás kilátásairól, majd lehangoló eredménytelenségéről és a vajdasági magyarokat ért inzultusokról érkezett hírek irányították Szerbiára. Tájékozott és már lehangolt barátaink egy hosszabb folyamatba helyezve vonták meg a szomorú mérleget. Elmondották, és ezt más forrásokból is tudjuk, hogy a több mint másfél évtizede fennálló háborús körülményeket, köztük az 1999-ben lezajlott NATO-légiháború utáni hatalmi és gazdasági bizonytalanságot Szerbia és Montenegró minden népe megszenvedti.

Az 1970-es években még jól prosperáló, a „több nyelv-több kultúra” együttélését az egypárti irányítás mellett is eredményesen megvalósító Vajdaság – a Jugoszlávia felbomlása miatt elkeseredett szerb menekültek nagy tömegének befogadásával – rövid idő alatt a feszültségek színterévé alakult. Koszovó őshazájuknak számító részének elvesztését, meg a tagköztársaságok kiválását (a két világháború után szerb irányítással kiformált, 1948-ban a szovjet befolyással szemben fennmaradt délszláv államkeret széttröszölését) a szerbek zöme úgy éli meg, mint a magyarok a trianoni diktátummal elszenvedett traumát. A háborús vereségbe nehezen tudnak beletörődni, a sokszoros technikai fölény birtokában ellenük elért NATO-győzelmet sem ismerik el. A saját nemzetállamukért fegyverrel küzdő albánokra, horvátokra, bosnyákokra szinte mindannyian, a szlovénekre, a macedónokra és a magyarokra még számosan ellenséges érzésekkel tekintenek. A tömeges, barbár emberirtást nem mindenki ítéli el, ugyanakkor a jóval kisebb embervesztés árán az etnikai gyökerű, kíméletlen és kölcsönössé vált öldöklésnek véget vető, védhetetlen bombatámadások annál inkább. A szerb, a horvát és az albán hősi mítosz a megtépázás után is feléledő hatóerő. Szolgálhatja az önbecsülést, de fennáll annak a veszélye is, hogy az egymásnak feszülő nacionalizmusok – az ENSZ-békefenntartók jelenléte, a nemzetközi katonai beavatkozás kijózanító fenyegetése ellenére – az eltorzult nemzettudat révén még hosszú ideig elevenek maradnak, és szítani tudják a nyílt vagy a rejtett, messzire visszanyúló gyűlölködést. Sajnos, a volt jugoszláv területen jelenlévő nagy világvallások (római katolikus, mohamedán, ortodox) erős etnikai kötődésű egyházaitól legjobb esetben is csak a szembenállás tompítása várható. A hosszú és különösen kegyetlen etnikai és területmegtartó belháborúkat indító Milosević-diktatúra megdöntése után kibontakozott demokratikus lépések további sora hozhat majd igazán jelentős változásokat, amelyek végül elvezetnek a most félreszortított Szerbia és Montenegró, illetve az önállósághoz jutott volt tagköztársaságokkal: Bosznia-Hercegovinával és Macedóniával történő megbékéléshez, és visszafogadásukhoz Európába.

A Vajdaságban a városi illetve az ipari munkanélküliség aránya a magyarországi körül lehet. A mezőgazdasági termelésből ott is kevés jövedelemhez lehet jutni. A háború előtt tisztán tartott és jókedvű Szabadkán most szembetűnőek a gondozatlan parkok és középületek, a félbemaradt építkezések már mohosodó beton „csontvázai”. Élelmiszerekből, italfélékéből nincs hiány, egyes iparcikkekben annál inkább. A legendás híru bácskai konyha ízes remekeihez (méretes adagokkal!) most is könnyen hozzájuthat az éhes vendég. A régebb óta Szabadkán élő szerbek általában belenőttek a természetes kétnyelvűségbe, akiket viszont a háborúk az utóbbi két évtizedben oda kényszerítettek, azok nemigen. A jó irányú kivételek ugyanakkor – hol a józan tolerancia, hol pedig a hétköznapi élet szükségletei (kereskedelem, szolgáltatás stb.) alapján – nem nagyon ritkák.

A mi szempontunkból súlyos következmény egyfelől a délvidéki magyarság Bácska északi felébe költözése, másfelől a Zombor – Kishegyes – Zenta vonaltól délre fekvő magyarlakta falvakban a szerb többség kialakulása, nem utolsósorban Újvidék magyarjainak megfogyatko-

zása, egyáltalán az értelmiségi belső áttelepülés, különösen pedig a kivándorlás. A katonai szolgálat elől a hazánkba vagy a nyugat-európai, főként a német ajkú országokba menekülő fiatalok már nagyobb részben nem kívánnak visszatérni, s ha egzisztenciájukat értelmiségi pályán, a szolgáltatásban vállalkozóként vagy alkalmazottként sikerül megteremteniük, inkább szüleiket is maguk után hívják. A délvidékiek mindenek előtt a mielőbbi nyugalmat, biztonságot, a jobb megélhetést, kisebbségi jogaik sértetlen megvalósulását remélik, az egymással nemegyszer villongó vajdasági magyar politikai pártokat, szervezeteket és vezetőiket is ennek jegyében támogatják. (Köztudott, hogy a széthúzás miatt szétforgácsolódott szavazatokkal nem sikerült magyar képviselőt juttatni a szerbiai parlamentbe a legutóbbi választáson.)

A korábbi önmagához képest elszegényedett, jobb időkre váró Bácskában az oktatásnak, a művelődésnek és a tudományos önismeretnek az intézményei, fórumai tudták a sorozatos megszorításokhoz mérve aránylag jól megőrizni magukat és működési lehetőségeiket. Az a viszonylagos nyitottság, amely már a titói korszakban zöld utat kapott, egyes kényes és emiatt „érinthetetlen” témákat leszámítva, inkább bővült a háborúk időszakában. A helyismereti kutatások és kiadványok sokszor bátor és szókimondó, esetenként nosztalgikus alapállású és különösen adatgazdag közleményei – talán az állampárton belüli kötélhúzások, talán a „megnyitott szelep” hasznát sejtve – nemigen zavarták a hatalom alsó- és középszintű köreit. Az „erről is lehet most már beszélni, írni” légköre a magyarok között is segített levezetni egyrészt a történetírásban sokáig elhallgatott rettenetes tények napvilágra hozását, másfelől a magyar történelmi és népeleti hagyományok magismerését és tiszteletét elváró jogos indulatokat. A vajdasági magyarságnak a háborút követő területi átcsoportosulása következtében a bácskai magyar szellemi központ szerepét, jó adottságait felhasználva egyre láthatóbban Szabadka vette és veszi át.

Szinte csoda, ahogy a honismereti tevékenység anyagi háttérét sikerül folyamatosan megteremteni. Az állami és a tartományi költségvetésből mind gyérebben érkező dinárok összegét főleg az évenkénti önkormányzati tehervállalásból, és elég jelentősen az anyaországi – nem csak valutában megjelenő – támogatásokból, a sokféle ágazó kapcsolatokból emelik meg. Példamutató, hogy a „civil” szervezeti (egyesületi) háttérrel is működő magyar nyelvű könyv- és folyóiratkiadás, a művelődési, művészeti szervezetek, a mi nyelvünkön is oktató tanintézetek költségkeretét a magyarországinál jóval nagyobb arányban egészítik ki az egyéni (vállalkozói) természetbeni vagy pénzbeli rendszeres vagy alkalmi hozzájárulások. Követendő mintát adott számunka a találkozó többek között az árazott kiadványok terjesztésének bevált társadalmi formáiról is.

Az eddig elmondottakhoz sokat merítettünk a település központját uraló, hatalmas szabadkai városházán december 14-én, a polgármester és a művelődési ügyek osztályvezetője részvételével tartott, széles körű eszmecserén elhangzottakból, a magánbeszélgetésekből, a Népkörben, a városi múzeumban és a városi könyvtárban tett látogatásokból, a városnéző sétából. Hasznosítottunk más forrásokat is. (A palicsi tó és a hírneves fürdőnegyed megtekintése emlékezetes marad, feledtette a csípős hideget. Palicsi szálláshelyünk és a Horgoson tartott búcsúbejártás szintén igen kellemes volt.)

A tartalmi csúcspontot jelentő, közvetlen stílusú városházi találkozón „plenáris” keretek között a baráti hangvételű és lényeglátó polgármesteri köszöntő után tizenöten fejtették ki a véleményüket, vázolták föl a javaslataikat. Beszámolóinkban ezek közül emeljük ki a meghatározó gondolatokat.

Halász Péter, mint a Honismeret folyóirat szerkesztője és a Honismereti Szövetség elnöke a magyar honismereti kitüntetéssel is elismert Bácsország sokszínű értékeit, tematikai nyitottságát és igényességét hangsúlyozta. Kiemelve a folyóirat szerzőit és olvasóit, támogatóit egybefogó vajdasági magyar társadalmi bázis a közelmúltban önálló honismereti társasággá alakulásának fontosságát, a kölcsönös kapcsolatok további erősítésének ezzel is kibővülő lehetőségeit. Vállalta a délvidéki honismereti törekvések további támogatását az anyaországban. A segítség megvalósításának gyakorlati módjait *Bartha Éva* világította meg.

Csorba Csaba a vajdasági magyarság szellemi életének, a színvonalas kiadványok sorának, különösen a Bácsországnak az elismerését hangsúlyozva, a kölcsönös példaadás nagy jelentőségére utalt. Kifejtette, hogy a fajsúlyos délvidéki eredmények az eddigiéknél jóval élénkebb,

folyamatos érdeklődést érdemelnek. *Sebestyén Kálmán* hosszú erdélyi munkálkodása alapján a kisebbségi lét, a kettős kötődés vajdasági sajátosságait fogalmazta meg, az erdélyi és a bácskai magyar honismeret körülményeinek rokonságából fakadó lehetőségekre hívta fel a figyelmet.

A vendéglátók nagyon informatív beszámolóinak, hozzászólásainak sorát a Bácsország szerkesztőbizottsági elnöke, *Ricz Péter* régész-főmuzeológus a bácskai honismereti munka körülményeit, anyaországi támogatásának indokoltságát megvilágító, tömör tájékoztatója nyitotta meg. A folyóirat „önjellemezését” élvezhettük ezután, két tartalmas hozzászólásból. *Szabó József* újságíró, aki az alapításban közreműködők egyike és ma is tevékeny tagja a szerkesztőbizottságnak, *Őzvegy Károly* nyomdaigazgató, alapító felelős kiadó és *dr. Vékony Károly* főorvos főszerkesztő áldozatvállalását, maradandó érdemeit hangsúlyozta. Szabó József meggyőzően indokolta, hogy a Bácsországot az eddigi tapasztalatok szerint a határon is átnyúló „vonzáskörű” regionális folyóirattá lehetne tenni. (Ezzel mások is egyetértettek, a gondolattal mi is azonosulunk. Annál inkább, mert a magyarországi Alföld déli felében sincs hasonló szándékú periodika. A kiváló városi havi folyóirat, a Szeged egyes cikkei, továbbá a kecskeméti Forrásban esetenként közölt írások mutatnak fogékonyságot ebben az irányban.) *Horváth József* mérnök, a Bácsország fáradhatatlan szerkesztőségi titkára, a folyóirat még jobb népszerűsítésének feladatait vállalta, majd kiemelte a periodika tartalmi színvonalát garantáló közgyűjteményekből származó szerzők csoportját.

A következő témacsokrot a három szabadkai közgyűjtemény vezetőinek jól felépített szakmai tájékoztatója nyújtotta. Jellemezték intézményük gyűjteményi anyagát, a közönség érdeklődésének irányait, ismertették kiadványaikat, publikációs terveiket, és kitértek termékeny magyarországi kapcsolataikra is. Hozzájuk csatlakozott a műemlékvédelem pénztelenséggel sújtott tevékenységének bemutatása.

A további hozzászólók bácskai témájú, értékes helytörténeti kutatásairól, és a Bácsországban megjelent vagy oda is készülő publikációikról – *Hovány Lajos* a helyi építészeti egyetemi kar tanára a változó vízrajzi állapotok és a településrendszer kapcsolatáról, *Virág Gábor* tanár a topolyai iskolatörténeti feltárásról – számoltak be.

A Honismeret a baráti látogatás eredményeként alapvető fontosságú „munícióval”, maradandó emlékekkel és feladatok vállalásával hazatérő szerkesztő bizottsági tagjai ezúton is köszönik a rendkívül figyelmes, termékeny hangulatú szabadkai, „bácsországi” vendéglátást. Örömmel tapasztaltuk, hogy a folyóirat köré tömörülve a vajdasági honismeret úgyszólván, hozzáértő, fáradhatatlan magyarok és táborkok kezében van, akik minden támogatást megérdemelnek!

Szabó Ferenc

„Engem Félegyháza tett íróvá...”

A Móra-emlékév rendezvényei Kiskunfélegyházán

A Móra Ferenc Közművelődési Egyesület kezdeményezésére még 2003-ban Móra Emlék-bizottság alakult Kiskunfélegyházán, Móra Ferenc szülővárosában, azzal a céllal, hogy a 2004-es év Móra-emlékév lesz. Ennek keretében különféle rendezvényeken emlékeztünk Móra Ferenc halálának 70., születésének 125. és Móra István születésének 140. évfordulójára. Az emlékbizottság elnöke *Ficsór József* polgármester úr volt. Az események megmozgatták a kicsiket-nagyokat, gyerekeket és felnőtteket egyaránt.

Móra képzőművészeti pályázaton vehettek részt az általános iskolások. Az óvodások Móra-meséket dramatizáltak és adták elő a Móra Ferenc Művelődési Központban. Huszonkét csoport szerepelt ezen a „megmérettetésen”. Bemutattuk *Ujváry Zoltán* egyetemi tanár Néprajz Móra Ferenc műveiben című új kötetét a városházán. A Móra Ferenc Közművelődési Egyesület és a Kiskun Múzeum Baráti Köre május 21-én konferenciát rendezett, hogy megismerjük az új kutatási eredményeket. Júniusban, az Ünnepi Könyvhétén a városi könyvtár

vendége volt a Móra Kiadó és a gyerekek találkozhattak *Vészits Andrea*-val, Móra Ferenc dédunokájával.

Kiskunfélegyháza városa – Ficsór József polgármester úr kezdeményezésére – egészalakos Móra-szobrot állított és avatott fel július 19-én, Móra Ferenc születésnapján a felújított Móra téren. A szobor alkotója a félegyházi születésű *Markolt György* szobrászművész.

Szeptemberben a Városi Könyvtár és a Közművelődési Egyesület bemutatta az Argumentum Kiadó gondozásában megjelent Móra Ferenc Hannibál feltámasztása című könyv cenzúrázatlan változatát.

Októberben Móra István-emléknapot tartottunk, amelyen méltattuk a 15 évvel idősebb testvér munkásságát. Ekkor jelent meg a közművelődési egyesület kiadásában a Móra-émlékek Kiskunfélegyházán című kiadvány, amelyet a szervezet irodalmi köre állított össze. Az új Móra-szoborról képeslapot jelentetett meg a Közművelődési Egyesület.

Az eseményeken, rendezvényeken több alkalommal jelen voltak a Móra család leszármazottai: *Vészits Andrea*, Móra Ferenc dédunokája és *Jenes Györgyné Móra Zsuzsanna*, Móra István dédunokája. Az elmúlt évben *Vészits Andrea* kiskunfélegyházi helyszíneken is forgatta az új Móra-filmet, az Anziks z a búzamezőkről címmel.

A programokat a Móra Ferenc Közművelődési Egyesület, a Petőfi Sándor Városi Könyvtár, a Kiskun Múzeum, a Constantinum Móra Ferenc Általános Iskola, a Móra Ferenc Gimnázium szervezte a városi önkormányzat hathatós támogatásával.

Móra Ferenc szellemi hagyatékának ápolását, az író életművének ébren tartását – a mai társadalmi irodalmi közéletben – nemcsak az emlékévben vállalja városa, hanem folyamatosan.

Kállainé Vereb Mária

Népi kismesterségek élő hagyományai az Ifjúsági Honismereti Akadémián

A 2004. évi, IX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia helyszínéül egy észak-kelet magyarországi kisvárost, Edelényt választottuk. A Miskolctól 26 km-re fekvő település nevét sokan talán korábban nem is hallották, pedig a gyönyörű környezetben, a Bódva-völgy kapujában található város mai területét évezredek óta lakják. A legrégebben az újkőkorban, Kr. e. 5. évezredben élt itt a bükki kultúra embere, s készítette a töredékeiben ma is megtalálható és lenyűgöző vonaldíszes kerámiáit, használta az obszidián, a kalcedon, a kova magkőről pattintott pengéket, csonttűket és egyéb csont- és kőszközöket.

A X. század végén, XI. század elején a Bódva melletti dombra földvárat emeltek. A ma csak egyszerű földhányásnak látszó sáncokat faszerkezet erősítette. A 10 méter széles sánc alapját két sor kazetta alkotta, amelyet hántolatlan gömbfákból, máglyarakásszerűen építettek fel. A kazetták közeit földdel dörgölték meg, a két kazettasort keresztbe fektetett gerendákkal is merevítették. Az így létrejött várfal a külső oldal felé meredek, befelé pedig rézsűs volt. Feltehető, hogy a ma már csak 5 m magasságban álló sáncok eredetileg ennél magasabbak voltak.

Tetejükön pedig még sárral bevart, vesszőfonatból készült palánk is állhatott. A várat három oldalról a Bódva és mocsaras árterülete védte. A Borsodi Földvárat először Anonymus említette a Gesta Hungarorum c. művében. Elbeszélése szerint a várat Bors vezér építette, erről kapta nevét későbbiekben a megye is.

A gazdag történelmi múltú település mai lakói, vezetői nagy szeretettel fogadták a diákadadémia résztvevőit, akik az ország különböző megyéinek képviselőitében érkeztek, valamint az Erdélyből jött tanulókat, tanárokat. Az Akadémia ünnepélyes megnyitása Edelény Művelődési Központjában, a Rendezvények Házában volt. Edelény város alpolgármesterének köszöntője után Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke szólt a jelenlévő fiatalokhoz, ösztönözte őket a helytörténeti, honismereti kutatások végzésére. *Veres László*, a Herman Ottó Múzeum igazgatója bemutatta az öt történelmi vármegye egyesítéséből kialakított Borsod-Abaúj-Zemplén megye átfogó történetét. *Kalló Lászlóné*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület elnöke a vendéglátók nevében megköszönte a lehetőséget, hogy Edelényben rendezhettük meg ezt az országos diáktalálkozót.

F. Tóth Mária a NKÖM Közművelődési Főosztályának munkatársa előadásában a népi kismesterségek mindennapi életünkben betöltött szerepéről szólt. Tájékoztatta a fiatalokat a korábbi népművészeti pályázatok eredményeiről, szorgalmazta, hogy a diákok törekedjenek maguk is népművészeti ihletésű alkotások készítésére.

A nap végén *dr. Barsi Ernő* népzenekutató, zenepedagógus előadásában és a sályi pávakör közreműködésével helyi népdalokat hallgathattunk. Részesei lehettünk annak a csodának, hogyan tudja a 80 év feletti Barsi Ernő bácsi megénekelteni a hallgatóságot, hogyan tudja átadni a népdal iránti szeretetét fiataloknak és idősebbeknek egyaránt. Vele együtt hisszük és reméljük, hogy a magyar népdal tovább él, és mindenkinek, nekünk is sokat kell még tennünk azért, hogy fennmaradjon.

Az Ifjúsági Akadémia résztvevői *Hadobás Pálnak*, a Művelődési Központ igazgatójának érdekes, vetített képes előadásából megismerhették a Bódva-völgye műemlékeit, amelyeknek egy részével a következő napi kiránduláson találkozhattunk élőben. *Laki-Lukács László* népművész, helytörténeti-kutató a Bódva menti kismesterségeket mutatta be, amelyekkel a délutáni programban közvetlenül is tájékozódhattak a fiatalok. Az Edelényi Tájházban, amely a térség egyik legszebb műemlékegyüttese, felejthetetlen élményben volt részünk: gyakorlati bemutatót tartott a híres csengő- és harangöntő, *Hodossy Gyula*, a kádár *Barna Miklós*, a kosárfonó *Henics Anna*, *Zádoniné Vári Marianna* és *Adorján Barnáné* fazekasok, *Laki-Lukács László* szövő és az *Edelényi Díszítőművészeti Kör* asszonyai. Láthatták a diákok, hogy a községben élő mesterségek kiváló művelői hogyan készítik el azokat a népi tárgyakat, szőnyegeket, terítőket, csipkéket, tálakat, amelyekkel ma is díszíthetjük, széppé tehetjük otthonunkat, környezetünket, ezzel is őrizve népünk hagyományait.

Az Ifjúsági Akadémiákon szokásos egész napos kiránduláson megcsodálhattuk Szalonna, Perkupa, Jósvalfó, Aggtelek nevezetességeit. Nagy élményt jelentett a fiataloknak a ökológiai központ meglátogatása, ahol megismerhették, kipróbálhatták a nemezelés, gyertyaöntés, mézeskalács-készítés, szövés-fonás fortélyait.

Az ifjúsági találkozó programjának legfontosabb része, amikor a diákok tartják előadásikat. Vannak olyan megyék, honismereti egyesületek, ahol a diákok már a tanév elejétől készülnek gyűjtéssel, dolgozattal a következő évi Akadémiára. Hosszú évek óta példamutató lelkiismerettel készíti fel tanítványait a csíkszeredai *Mirk László* tanár úr, aki az Akadémia idején ünnepelte 60. születésnapját; *Kis Margit*, a kolozsvári honismereti munka fő patrónusa; valamint *Bogdán Lajos* a csongrádi honismereti mozgalom egyik fő szervezője.

Nehéz az előadások közül bármelyiket is kiemelni, hiszen a maga nemében mindegyik érdekes volt. A magyarországi diákok a legérdekesebbnek tartották a kalotaszegi bútorfestésről készített videofilmet, a csíki mézeskalács-készítést (ajándékba hoztak magukkal a diákok különböző mézeskalácsformákat), a gyergyói molnárságot, a csíki szöttesek, népdalok bemutatását. Érdekes előadást hallhatott az érdeklődő diákság a bakonyi fafaragásról, a kunszentmártoni népviseletekről, a csanádpalotai kötélgyártókról, a röszei paprikakészítőkről és egyéb népi kismesterségekről. Sok diák először hallott a szegedi szitakötőkről, akiknek utolsó képviselője *Bogdán Lajos* édesapja volt. Az előadás szemléltetéseként a mesterséghez használt szerszámokat is kézbe vehették a diákok.

Az Ifjúsági Akadémia zárónapján a 10 megye képviselőjében, 26 településről érkezett fiatalok javaslatot tettek a következő évi találkozó témájára.

Sok érdekes ötlet merült fel, a legtöbben az uradalmak kialakulása, élete, gazdálkodása iránt érdeklődtek. Az ötletadó *dr. Rémiás Tibor*, a miskolci Herman Ottó Múzeum történész-muzeológusa, akitől a témával kapcsolatban segítséget kaphatnak felkészülésükhöz, témaválasztásukhoz a diákok. Elérhetősége: Herman Ottó Múzeum, 3501 Miskolc, Pf. 4. Telefon: 46/560-170, mobil: 06-30-413-54-18, e-mail: history@hermuz.hu.

Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára tájékoztatta a diákokat arról, hogy a következő évi Ifjúsági Akadémia Fejér megyében lesz, és a legérdeklődőbb diákok személyes meghívót fognak kapni rá.

Összegzőképpen megállapíthattuk, hogy a IX. Ifjúsági Honismereti Akadémián a résztvevő fiatalok nagyon fegyelmezettek voltak, hiszen nem egyszer a fásasztó napi program végén hallgatták meg egymás kiselőadásait, este tíz óráig. Másik jellemzője a programoknak a jó hangulat volt, amihez edelényi vendéglátóink kiváló feltételeket teremtettek: a szállások, étkezések, a különböző helyszínek jól tükrözték azt az alapos szervezőmunkát, amit végeztek, s végig éreztük szeretetüket, szívélyes vendéglátásukat.

A szervezők részéről úgy gondoljuk, hogy az Ifjúsági Akadémia a Honismereti Szövetség programjának fontos része, a résztvevő diákok ezáltal is erősebben kötődnek a mozgalomhoz, szülőföldjükhöz, megismerik egymás lakóhelyének értékeit, mély barátságok szövődnek.

Sokan könnyes szemmel búcsúztunk a négy, élménydús nap után: találkozunk újra, jövő szeptemberben!

Titkos Sándorné

Búcsú Kövesdi Tibornétól, a mesztegyői faluház vezetőjétől*

Megrendülten állok itt szeretteiddel, barátaiddal és tisztelőiddel együtt, hogy utolsó utadra elkísérjünk.

Nem sejtettem, hogy a pár héttel ezelőtti telefonbeszélgetésünk lesz az utolsó, amikor dr. Kanyar József temetésére készülődtünk. A gyászjelentést még megkaptad, de Budapestre, a temetésre már nem tudtál eljönni velünk, a Somogyi Honismereti Egyesület képviselőjével. Pedig szerettél volna ott lenni, hogy a mesztegyői egyesület nevében elköszönhess Jóska bácsitól, a tudós, közéleti embertől, aki sokunkkal együtt kezdetektől fogva számon tartotta és támogatja a mesztegyői honismereti munkát.

Figyelmének és elismerésének számtalan jelét adta, előadásaival gyakori vendége volt a faluház rendezvényeinek. A jelenlévők még emlékezhetnek rá, hogy a megyében elsőként felállított mesztegyői második világháborús emlékművet ő avatta fel 1988 októberében. Éppen itt a temetőben, mert akkor még közterületen hivatalosan nem lehetett az áldozatokról megemlékezni. Mindez a Mesztegyői Honismereti Egyesület és Kövesdi Tiborné bátor kezdeményezésére, szívós gyűjtő- és szervező munkájával valósulhatott meg.

Fájdalommal kell tudomásul vennünk, hogy honismereti mozgalmunk veszteséglistáján most már Téged is számon kell tartanunk. Rosszullétedről, betegségedről – mely éppen egy előadás alkalmával ért utol egy közeli településen – aggódva értesültünk. De bizakodásunk, hogy hamarosan visszatérsz közénk, minden gyanakvást elhessegetett. Hát nem így történt. A hír, hogy február utolsó napjának hajnalán örökre elmentél, váratlanul ért bennünket.

Nehéz röviden szólni arról, hogy ki voltál. Csak azt tudjuk, hogy egy csodálatos, sikerekben gazdag életút zárult le immár.

Aki ismerte Kövesdi Tibornét, Gizit, Gizikét, Gizi nénit, soha nem felejtheti el derűt, vidámságot, szeretetet sugárzó személyiségét, a szabolcsi nyelvjárást idéző ízes beszédét, aki

* Elhangzott a mesztegyői temető ravatalozójában 2005. március 5-én.

somogyinak vallotta magát, bár soha nem felejtette el szülőföldjét, a Szabolcs megyei Apagyot, ahol 1934. május 9-én látta meg a napvilágot. Élete legjavát azonban Somogyban, Mesztegyőn töltötte el: fél évszázadnyi, csaknem két nemzedéknyi időt, amely nemhogy egy ember életútján, de a történelem végtelen folyamatában is korszakot jelenthet.

Az ambiciózus, éppen csak leérettségizett fiatal lányt egy sikertelen főiskolai felvételi után sorsa a Dunántúlra hozta, majd férjével megismerkedve költözött Mesztegyőre, hogy azután végleg itt találjon otthonra. Tanítói képesítést szerzett, a mesztegyői gyermekek több nemzedékét tanította betűvetésre, olvasásra. De nem érte be ennyivel. Neki kevés volt az, amit a hivatalos tanórák kötelező képzési anyaga előírt. Igazi néptanító, népművelő módjára kereste a kapcsolatot a falu közösségével.

Bizonyára sokan gondolták úgy, hogy Mesztegyő egy hagyományok nélküli jellegtelen somogyi kis falu. Ám ő, akire szülőfaluja hagyományai, népének kultúrája olyan mély hatással volt, a messziről jött ember tekintetével kutatva Mesztegyőn is megtalálta, majd később sokadmagával meg is teremtette azokat az értékeket, amelyek ezt a települést megkülönböztetik a többtől.

Tanítói munkája mellett évekig vezette a falu kultúrházát. S a hatvanas évek elején felnőttekből alakult hagyományörző együttes alig néhány esztendő alatt Berzsényi Táncegyüttes néven a megyei és országos néptánc-fesztiválok sikeres szereplőjévé fejlődött. Számos nemzetközi meghívást kaptak, és életre szóló barátságokat kötöttek többek között lengyelországi és szlovákiai együttesekkel, szakemberekkel.

Gizi néni kis tanítványaiból honismereti kört, gyermekcsoportot szervezett, így teremtve meg a folyamatos utánpótlást. S eközben szedegette, gyűjtögette a még fellelhető szokásanyagot, hagyománykincset, amelyet a faluban élő idősek emlékezete még megőrzött. Gyakori kedves vendége volt a néprajzkutató Együd Árpád és Olsvai Imre népzenekutató.

Egy váratlan esemény – leányának, Zsuzsinak, a tehetséges fiatal egyetemista építészhallgatónak 1976-ban hirtelen jött, tragikus halála – véget vetett e sikersorozatnak. S vele a felnőtt táncegyüttes működése is lezárult. Féltünk, hogy e kegyetlen lelki és fizikai megpróbáltatást nem fogja kiheverni. Álmatlan éjszakáinak a szőcsénypusztai megyei népművészeti gyermektábor ideje alatt magam is tanúja voltam. A családja, férje és most már egyetlen gyermeke, Pál, majd később menyé és két unokája, barátok és ismerősök igyekeztek feledtetni vele a veszteséget. De valójában sohasem sikerült. Számára a túlélésnek a család mellett egyetlen esélye maradt: a munka, a honismereti mozgalom. Soha nem tapasztalt erővel látott hozzá, s minden energiáját a kicsinyekre, az újjászervezett gyermekcsoport foglalkozásaira fordította.

A község támogatásával sikerült megszerezniük a lebontásra ítélt hajdani elemi fiúiskola épületét, amely kezdetben csak a foglalkozások helyszínét jelentette, de évtizedek kitaró munkájával otthont adott az egyre gyarapodó, ma már több ezer darabból álló helytörténeti tárgyi gyűjteménynek, amit a falu népe apránként a köz javára felajánlott. S e honismereti tevékenységre épülve létrejött a faluház, amely mára Mesztegyő idegenforgalmi látványosságává, turisztikai központjává nőtte ki magát. A Tájak, Korok, Múzeumok kiállítóhelyeinek sorába lépve, az országos Kéktúra-útvonal része lett. A faluház községi ünnepi rendezvények, kiállítások, táborok szállásadó helyszíne. Erdei iskolája széles körben ismert, kedvelt képzési lehetőséget nyújt az általános iskoláskorúak számára. Az eltelt évtizedek alatt országos, sőt határainkon túli elismerésre tett szert, honismereti műhelymunkájával, és az immár két évtizede évente megrendezett nemzetközi, majd Kárpát-medencei honismereti ifjúsági találkozóival.

A páratlan értékmentő és értékeremtő munka legfőbb mozgatója a Mesztegyői Honismereti és Természetvédő Egyesület és annak vezetője, Kövesdi Tiborné, Gizi néni volt, aki munkatársaival, segítőivel hallatlan kitartással, és példa nélküli elhivatottsággal haláláig végezte ezt a munkát.

Nemzedékek nőttek fel a keze alatt, akik a néptánc segítségével mozgáskultúrát, a népdalok szeretetét, a hagyományok tiszteletét és nemzeti értékeink megismerését, megbecsülését tanulhatták meg. Az egyesület felnőtt tagjai szabad időt nem sajnálva anyagiakat sem kímélve rendszeresen részt vettek munkában, a faluház fejlesztésében, bővítésében, a rendezvények szervezésében.

Gizi néni minden korosztályt megnyert, és bevont a munkába. A középiskolásoknak önképzőkört szervezett, de a főiskolára, egyetemre járó egykori tanítványokról sem feledkezett

meg. Segítségével tucatnyi helytörténeti, néprajzi témájú szakdolgozat, és pályamunka készült, amelynek egy példányát a faluház gyűjteménye őrzi. Különös érzéke volt a tehetséges, alkotó emberek felismerésére. Ha valakit például festegetni, faragni látott, lehetőséget teremtett arra, hogy ünnepi rendezvények alkalmával a faluházban kiállításon mutassa be munkáit. Mi más volt ez, ha nem a falu tehetséges fiataljainak felfedezése, tehetséggondozás a szó legigazibb értelmében.

Diákokat, hallgatói csoportokat és pedagógus kollégákat fogadott módszertani tapasztalatcserére, pedagógusképző intézmények és intézetek hallgatóinak képzésében, továbbképzésében vett részt. Honismereti táborokban tartott előadásokat, foglalkozásokat országsszerte.

De eredményeinek, sikereinek kulcsa – mindmáig titok maradt, mert az, a személyiségében rejtett, amit megtanulni nem lehet, mert az olyan képesség, amivel csak születni lehet. Utánozhatatlan, egyszemélyes „intézmény” volt, és most már az is marad.

Munkáját, eredményeit megyszerte ismerték, országosan is számon tartották, nevét a Kárpát-medence magyarlakta területein is tisztelettel emlegették. Számos rangos kítüntetése közül Somogy megye közművelődési díjára, a Honismereti Szövetség által adományozott honfoglalási emlékéremre, és a művelődési minisztériumtól kapott Kiváló Népművelő címre volt a legbüszkébb. Utolsó, és legnagyobb állami kítüntetését, a Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkeresztet március 15. alkalmából a közelgő ünnepen vehette volna át, de halála ebben megakadályozza.

Kövesdi Tiborné, Gizi néni távozása pótolhatatlan vesztesége mindnyájunknak: az országos honismereti mozgalomnak, Somogy megyének, Mesztegyőnek. Amikor szerettei, barátai, tanítványai, tisztelői, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület, az Országos Honismereti Szövetség, és szülőfalum, Mesztegyő népe nevében örökre elbúcsúszom Tőle, teszem ezt Mesztegyő Önkormányzata, és képviselőtestülete nevében is, amely a részvét és megemlékezés legméltóbb formáját választotta, amikor az elhunytat saját halottjának tekintette.

Mesztegyő ősi, több mint kétszáz éves temetője, a település pantheonja méltó nyughelyet nyújt számára, aki egész életében a falu értékeinek közkinccsá tételéért, hírnevének öregbítéséért dolgozott.

A költő szavaival „ez otthonlan csupa csősz világban” a szeretet szigete volt a mesztegyői faluház. „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – Tamási Áron filozófiai mélységű, szállóigévé lett gondolatát Gizi néni sokszor idézte, gyakran olvashattuk mottóként a faluház rendezvényeinek programjában, meghívóiban.

A faluház megálmodója és alapítója talán kimondatlanul is életprogramjának tekintette az író szavait. Tudta, hogy milyen fontos az ember életében a kötődés a családnak, a szűkebb és tágabb közösséghez, amely lehet egy kis falu, és ezen keresztül tágítható nemzeté, hazává. Milyen csodálatos a magyar nyelv: mindössze egy hangzóval különbözteti meg a házat a hazától, ezzel is kifejezve, hogy a legkisebb közösség is ugyanolyan fontos, hiszen része az egésznek, része a nemzetnek.

Néhány évtizeddel ezelőtt Erdélyben járva egy parasztporta székely kapujának szívszorító feliratát olvastam: „Székely, házad még lehet, de hazád már sohasem!” Mi, akik, a történelem sodrában az országhatárokon belül maradtunk, nem is tudjuk igazán felfogni, milyen lelki teher lehet az elszakítottág érzése, a nemzeti összetartozás kényszere és egyúttal a hiánya. Mesztegyőn tudták ezt, a Kárpát-medencei táborok résztvevői pedig két évtizeden át időről-időre megmártózhattak abban a kifogyhatatlan szeretetben és gondoskodásban, melyet Gizi néni vezetésével a faluház oltalma nyújtott számukra. Ahogy a vendégkönyv bejegyzései között olvashatjuk:

»„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Második otthonunkat megtalálva töltöttük ezt a csodálatos két hetet Mesztegyőn. Hitben megerősödve, lelkiekben gazdagon és a megszegett kenyérral útravalóul indulunk el és ebből a kenyérből igyekszünk majd juttatni mindenkinek, ezt a szeretetet továbbítani, amit itt kaptunk, Gizi nénitől és a Hon minden tagjától.« – írta köszönő sorait a Felsőboldogfalváról érkezett Szász Ibolya és Dénes.

„Elérkezett a búcsúzás ideje. Mi elmegyünk, de szívünkben itt hagyunk egy darabot, hogy mindig köztetek legyünk, ne feledjétek el. Köszönet mindenért: fogadtatásért, szeretetért, őszinteségért a honismereti ház minden egyes tagjának, az egész falunak” – búcsúzott Székely Dalma tanárnő az egyik találkozó végén a nagygalambfalvi csoport nevében.

S most megrendülten kell elfogadnunk, hogy ez a szeretetforrás örökre kiapadt. Gizi néni örökre elment. Emlékét tisztelettel megőrizzük, de tudjuk, hogy igazán méltó csak akkor lesz az emlékezés, ha munkájának követői, folytatói akadnak.

Végezetül hadd köszönjek el Tőle Fekete István Búcsú című versének örökérvényű sorai-
val:

Elmegy lassan a berek, az erdő

El a nádas, a tél, a nyár.

A hegy, a völgy, a nappal és az éjjel

A szemem látta egész határ.

Elmegy? Talán mégsem egészen,

Meglátom tán az örök vizen,

Hiszen a Szépség maga az Isten.

S lelkemben ott lesz: hiszem, hiszem.”

Gálné Jáger Márta

Dr. Varga Gyula

(1924-2004)

Életének 81. évében elhunyt dr. Varga Gyula, a magyar etnográfia, muzeológia és honismeret kiváló képviselője Debrecenben, ahol egész élete telt munkával, sikerekkel, alkotó tevékenységgel. Magyar szakos tanári diplomát szerzett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, de az évekig gyakorolt tanári pálya mellett korán elkötelezte magát a néprajzzal. Elsőként főként a magyar néptáncal. Alapító tagja, hosszú időn át vezetője volt a Debreceni Népi Együttesnek, majd az Építők Hajdú Néptánc-együttesének. Koreográfiáit országszerte ismerik és használják ma is, csoportjaival nemzetközi sikereket is aratott.

A tanári pályát az 1960-as évek elején a népművelésre cserélte, majd muzeológusként találta meg élete értelmét, mint a Déri Múzeum néprajzi osztályának vezetője. Beosztásából, érdeklődési köréből, gyökereiből is eredt, hogy munkásságában meghatározó szerepet játszott a helytörténet. Több mint húsz könyve jelent meg, különnyomatokkal együtt, évkönyvekben, folyóiratokban legalább harminc tanulmányt publikált, nem beszélve nagyszámú újsággözléményéről. Kutatásai főként a parasztság gazdálkodásával, lakóhelyével, táplálkozásával, életmódjával és a népművészettel kapcsolatosak. Mindvégig hűséges maradt a faluhoz, a néphez, amely útjára bocsátotta. Egyik legkiemelkedőbb alkotása a Kismarjáról, szülőfalujáról – melynek díszpolgára volt – írott monográfia. (Szülőháza egyébként ma helytörténeti múzeum.) Kutatásai, publikációi mellett szervezett és rendezett kiállításokat, a megye múzeumainak bemutatói ma is az ő kezének és gondolatainak munkáját dicsérik.

Munkásságának három alapvető pillére volt. Az egyik a hűség azokhoz az emberekhez, akik elbocsátották, a földhöz, amelyből vétetett, s amely testét befogadta. A másik a szakmai következetesség, a világos és megalapozott értékrend. Soha meg nem alkudott, mindig gyűlölte a szolgálékűséget. Személyisége is sok embert vonzott, általános tisztelet és megbecsülés övezte. A harmadik jellemzője munkásságának az alaposág. Feltáró tanulmányai egyrészt megbízható adatforrások, melyben minden részszemet határozott koncepcióba rendezett, határozott véleménye volt múltról és jelenről és hitt a jövőben.

Helytörténeti-honismereti munkásságára jellemző, hogy keze nyomát nem csupán a kismarjai monográfia őrzi, hanem a hajdúszoboszlói, bárándi, biharnagybajomi, békési, sőt a debreceni is, de Derecske, Berettyóújfalú múltja sem tanulmányozható Varga Gyula kutatásainak ismerete nélkül. Minden témáját nagy-nagy szeretettel, odaadással gondozta, írta meg, ezért olvasmányának sem akármilyenek.

Munkáját nem csupán tisztelet és szeretet övezte, hanem méltó elismerések is. Megkapták a muzeológusok legmagasabb kitüntetését, a Móra Ferenc-díjat, elnyerte Debrecen Művészeti díját, az országos rangot jelentő Életfa-díjat, a Györffy István Emlékérmét és a Széchényi Ferenc Díjat is. Sok más szakmai elismerés is jelzi: nagyon tevékeny, alkotó képviselője volt ő a magyar néprajztudománynak, honismeretnek.

Emlékét nem csupán a szűkebb haza, hanem az egész ország szakmai közvéleménye és az annyira szeretett egész magyar nép megőrzi.

Dr. Bényei József

Jakus Lajos emlékezete

2004. augusztus 18-án Pencen elhunyt Jakus Lajos magyar-történelem szakos tanár, helytörténész, nyugalmazott iskola- és múzeumigazgató. Családtagjai, tanítványai és tisztelői augusztus 21-én kísérték utolsó földi útjára.

Jakus Lajos 1915. január 20-án született Tatatóvároson. Iskoláit szülőhelyén, illetve Tatán és Sopronban végezte, az utóbbi város Evangélikus Tanítóképzőjében 1935-ben szerzett tanítói oklevelet, 1952-ben pedig a budapesti Tanárképző Főiskolán magyar-történelem szakos diplomát. 1937-től 1939-ig katona volt, 1939 és 1945 között az Esztergom megyei Farnadon (ma Szlovákiában) kántortanítóként tevékenykedett. 1946-tól a penci Evangélikus Iskolában tanított, majd az államosítás után az általános iskola igazgatója lett. 1973-tól 1975-ben történt nyugdíjba vonulásáig a penci és a rádi általános iskola közös igazgatója volt.

Fiatal kora óta végzett helytörténeti kutatásokat. Első írása 1936-ban jelent meg nyomtatásban, ezt követően több könyvet adott ki, valamint számos tanulmányt és cikket közölt országos és helyi folyóiratokban, múzeumi évkönyvekben, tanulmánykötetekben és újságokban. Utolsó műve, az 1848–1849-es szabadságharc két „sorsüldözöttjéről”, Grisza Ágostról és feleségéről, Debreczeny Zsuzsannáról szóló könyve megjelenését már nem érthette meg, ennek gondozása és nyomdába adása fiára, Jakus Péter geológusra maradt.

Kutatóként behatóan foglalkozott Vác és környéke török kori történelmével, a Rákóczi-féle és az 1848–1849-es szabadságharc Pest és Nógrád megyei vonatkozásaival, iskolatörténettel, Tata és Pápa ipartörténetével. Értékes tanulmányokat írt például Sisa Pistáról, a cserhádi betyárról, a váci hajómalomokról és molnárokról, valamint több falumonográfiát jelentetett meg és feldolgozta a kosdi parasztcsaládok történetét is. Könyveinek jelentős része magánkiadásban látott napvilágot.

Az irodalomtörténészek jeles Petőfi-kutatóként tartják számon. Nagy költőnkről és családjáról szóló, több évtizedes levéltári kutatásokra alapozott művei megkerülhetetlenek, ahogy Kerényi Ferenc írta róla szóló megemlékezésében; „Ismeretük nélkül érvényes Petőfi-életrajz sem most, sem a jövőben nem készíthető.” *Irodalomtörténet* 2004. 4. sz. 548. old.)

Az 1940-es évek végétől kezdve gyűjtötte a Pencre, Csövérra, Kosdra és Rádra vonatkozó régészeti, történeti, néprajzi és irodalmi tárgyi emlékeket és levéltári dokumentumokat. Ennek eredményeként nyílt meg 1952-ben a penci általános iskola egyik termében a falumúzeum, amely 1960-ban került mai helyére, a település legrégebbi épületébe. A gyűjteményt évtizedeken át gondozta, gyarapította, fejlesztette és az állandó kiállítás mellett hatvan időszaki tárlatot rendezett.

Jakus Lajos személyében szerény, csendes ember, kiváló pedagógus és szorgalmas, alapos helytörténész távozott körünkből. Emlékét tisztelettel és kegyelettel megőrizzük. És őrzik művei, valamint a Cserhát-táj Falumúzeum, amelyben ötvenkét éven keresztül oly nagy szakértelemmel és szeretettel kalauzolta ellenszolgáltatás nélkül a Vác és környéke, a Naszály vidéke történelme és néprajza iránt érdeklődőket, több tízezer látogatót.

Hála József

Jakus Lajos műveinek válogatott bibliográfiája

Könyvek, Füzetek: *Tata vára és malma 1586-ban* (Tata, 1936); *Petőfi ősei Aszódon és Pest megyében* (Aszód, 1967); *Petőfi Pencen* (Aszód, 1968 és Penc, 1972); *Iskolák, tanítók tanárok a Galga völgyében a 19. század végéig* (Aszód, 1978); *Kép János és a váci polgárok mozgalma függetlenségük kivívásáért* (Vác, 1987); *Vác török kori történelmének írott forrásai* (1543–1686) (Vác, 1989); *Nagyvaros mezőváros a török hódoltság idején* (Vác, 1996); *Mélyek a gyökerek – A váci Kurdi család 450 éves múltjából* (Vác, 1996); *Rád község múltja 996–1945* (Vác, 1998); *Petőfi és a Csörföldy család Pencen* (Penc, 1998); *Evva Lajos és a „szent család”* (Vác, 1999); *Csővár* (Vác, 2000); *A török hódoltság emlékei Vácson* (Vác, 2001); *Penc múltja és jelene* (Vác, 2002); *A penci Cserhát-táj Falumúzeum ötvenéves története* (Vác, 2002); *Kosdi parasztcsaládok élete a múltban* (Vác, 2003); *A Rákóczi-szabadságharc Vác és környékén* (Vác, 2003); *Zsidók élete 200 évig Pencen* (Vác, 2003); *Az 1848–1849-es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete* (Vác, 2003); **Tanulmányok:** *Petőfi egyik tanárának soproni kapcsolatai* (*Soproni Szemle* 1966. 1. sz. 15–25.); *Petőfi nagyszülei és szülei Aszódon és környékén* (*Múzeumi Füzetek* 7. sz. Aszód, (1975. 11–33.); *Az aszódi latiniskola* (*U.o.* 35–42.); *Petőfi és szülei Vácson* (*Studia Comitatus* 3. köt. Szentendre, 1975. 433–449.); *Csővár* (Feld Istvánnal és László Csabával, *U.o.* 7. köt. Szentendre, 1979. 7–62.); *Váci hajómalomok és molnárok* (*U.o.* 213–269.); *Szabadságharcunk egyik hadizászlaja* (*Honismeret* 1980. 1. sz. 42–44.);

Galgavölgyi mozaikok a török és a kuruc világból 121. (Múzeumi Füzetek 19. sz. Aszód, 1981. 9–57.); Kurucok kudarca Győrnél 1707-ben (*Honismeret* 1981. 6. sz. 22–24.); A soproni Mesterképző Intézet (1829–1858) (*Soproni Szemle* 1981. 4. sz. 343–356.); Fejezetek Szécsény XVI–XVII. századi történetéből (*Tanulmányok Szécsény múltjából* 7. sz. Salgótarján, 1985. 101–165.); Szécsény prókátora, Budai Bornemisza Pál Bolgárországtól Bolgárfaluig (*A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XI. köt. Salgótarján, 1985. 11–34.); Életképek és mozaikok a 17–18. századi Vácról (*Studia Comitatusia* 18. köt. Szentendre, 1987. 7–77.); Egy szarvasi születésű ifjú naplója a múlt század közepén (*Békési Élet* 1987. 4. sz. 521–531.); A Cserhát-táj felekezeti iskolái Pencen, Rádon és Kosdon 1546-tól 1948-ig (*A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XIV. köt. Salgótarján, 1988. 133–165.); Petőfi családja (*Studia Comitatusia* 19. köt. Szentendre, 1989. 119–163.); Életképek Petőfi diák- és ifjúkorából (*Uo.* 164–209.); Sisa Pista, az utolsó betyár a Cserhátban (*A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XVI. köt. Salgótarján, 1990. 341–363.); Két 17. századi prédikátor, a Vas megyei születésű idősb és ifjabb Ács Mihály (*Vasi Szemle* 1990. 2. sz. 225–245.); A tatai hévizeken őrlő malmok múltja megszűnésükig (*Tata Barátainak Évkönyve* XIII. köt. Tata, 1991. 18–109.); Szűrcsapók Tatán a XVII–XIX. században (*Uo.* XIV. köt. Tata, 1992. 12–53.); Textilmanufaktúrák Tatán és Pápán a XVIII. században (*Acta Papensis* 3–4. sz. Pápa, 1992. 139–148.); Magyarok a múlt századbeli világkiállításon (*Honismeret* 1993. 6. sz. 37–39.); „Várallya” és katonasága (*Tata Barátainak Évkönyve* XV. köt. Tata, 1993. 39–46.); Református középiskola Tatán a XVII–XVIII. században (*Uo.* XVI. köt. Tata, 1994. 50–67.); A töröktől megszabadított Vác 1586–1622 (*Studia Comitatusia* 25. köt. Szentendre, 1995. 2–75.); Mikszáth és a penciek (*Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 4. sz. Szentendre, 1997. 310–317.); Kossuth emisszáriusa, Magos Ernő életútja (*Uo.* 5. sz. Szentendre, 1998. 235–241.); Szemelvények Csörföly István gazdasági tisztartó 1810–1855 között Pencen vezetett naplójából (*Agrártörténelmi Szemle* 1998–1999. 1–4. sz. 325–335.); Fejezetek a 200 évig Pencen élt zsidók életéből (*Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 6. sz. Szentendre, 2001. 254–283.); Prédikátorok és iskolamesterek „életmódja” a Kisalföldtől a Nagyalföldig a reformáció és ellenreformáció idején, (*Studia Comitatusia* 29. köt. Szentendre, 2004. 117–124.).

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1500,- Ft
fél évre: 750,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
aláírás

KÖNYVESPOLC

Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XXI.

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület által felkért szerkesztőbizottság úgy döntött, hogy folytatja a sikeres XX. kötettel megindított témát, így az ember és a háború összefüggéseinek az elemzését. Ebben a kötetben is elsősorban a háborúk korát idézzük fel a különböző írásokkal. „Nem hadvezérek, nem született katonák nyilatkoznak meg kötetünk lapjain, hanem olyan egyszerű emberek, akik a sors kényszeréből váltak a háborús idők hétköznapi hőseivé, hétköznapi áldozataivá” – írja Somfai Balázs, a Megyei Levéltár igazgató-helyettese, szerkesztő előszavában. Egy szabadabb és felelősséget szabadon vállaló világnak kellett eljőnie ahhoz, hogy fél évszázados fájdalomunkat kibeszélhessük. Nyíltan szólnak a hadifoglyok sorsáról, a Nyugatra kényszerített gyerekek ember levették különös kalandjairól, a bombázások, az ostromok, a frontok átélőinek rettenetéről vagy a felszabadult munkaszolgálatosok keleti fogságba hurcolásáról. Kötetünk idevonatkozó írásainak próbál hozzájárulni ember és háború viszonyának humanista töltetű bemutatásához.

A kötet első fejezetében dr. Hudi József levéltár vezetőnek: A falumonográfia múltja és jelene Magyarországon előadását adjuk közre, majd Márkusné Vörös Hajnalka levéltáros ismerteti a helytörténeti monográfiákat Veszprém megyében 1990 és 2002 között. A kutatók munkáját segíti a szerzők és a települések neve szerinti helytörténeti monográfiák ismertetése.

Az Ember és háború fejezet bevezető írásában Mihók Imre eleveníti fel Dudar 1944-45-ös eseményeit. A I. világháborút idézik fel írásaikban H. Szabó Lajos és Rainer Pál, míg a II. világháború és következményei fejezetet Reichert Henrik: A német megszállástól az orosz „felszabadulásig” című írása vezeti be. Az utóbbi egy veszprémi piarista diák élményeit mondja el a háborús kor napjaiban. Regénye Emil utász örvetető 1942/1943-ban íródott oroszországi leveleit ismerteti Rainer Pál, majd Somfainé Pados Mária írása következik Breuer Gyula pápai kereskedő élményeiről a zsidóüldözés idejéből. 1944. október-november hónapokban játszódoó szentkirályszabadjai emléktöredékeket vetett papírra Gát László. Szabó Géza Diáksors 1944-1945-ben, Wöller István pedig Leventéként idegen földön címet adta dolgozatának. Hadifogsága történetével ismerteti meg az olvasót Karika Kálmán. Vajda Mihályné Bakonytamási község 1944-45-ös életéről írt. Ítatai Zoltán a bódéi Klein Jenő légios éveiről ad hiteles képet.

A Hírek, évfordulók, események fejezetben egyesületünk tagjai írtak a tavalyi Rákóczi-vetélkedőről, a Deák-emlékév megyei eseményeiről, a tapolcai Mayer Katalin sikeres Deák pályázatáról, a New-York-i Kossuth-zarándokútról, az alsóörsi ballada-sorsokról, a doni katasztrófa áldozatairól,

az alsóörsi Iklódy-Szabó János életművéről, a 100 éve született tapolcai dr. Lodner Nándorról, valamint Abdi pasa budai emlékművének Veszprém megyei vonatkozásáról.

A Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XXI. kötetének megjelenését a Veszprém Megyei Kultúrájéért Közalapítvány anyagi támogatása tette lehetővé.

Bándi László

„A nyelv ma néktek végső menedéktek...”

Reményik Sándornak, a nagy hatású kolozsvári költőnek az 1920-as évek elején írt „Az ige” című verséből emelték ki a szerkesztők annak a kötetnek a címét, amelyet verses és értekező szemelvényekből állítottak össze. „Küzdelem a magyar nyelvért a három régióban” – ez az alcím igazítja el a 200 oldalas kötet tartalmáról. *Maróti István és Székely András Bertalan* a nemzettudat és az anyanyelv ápolását szolgálja az Anyanyelvpolók Szövetsége által 2002-ben kiadott könyv összeállításával, melynek írásai gazdag mondandókkal ösztönzést adnak az azonosságtudat őrzéséhez. A három régió az anyaországra, a tőle elszakított Kárpát-medencei területekre és a nyugati szétszórtságban élőkre vonatkozik; a szerzők Budapestről, Pécsről, Nagykovácsról, Újvidékről, Lendváról, Kolozsvárról, Szepsizentgyörgyből, Szabófalváról, Klézséről, Kassáról, Pozsonyból, Révkomáromból, Beregszászról, Mezőváriból; Kölnből, Bécsből, Amsterdamból, Bazelből küldik üzeneteiket. A kötet élére helyezett Reményik-vers voltaképpen olyan hangütés, amely visszhangzik a többi szerző szavaiban, akik a nyelvkérdést a maga összetettségében fogják fel. Amellett, hogy a nyelvnek a nemzetmegtartó erejéről tesznek hitet, fölhangzanak belőle a figyelmeztetések is – „vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!” – e kincs jellemzőinek, árnyalatainak megtartására.

E könyv egyrészt a Szent László Akadémia Kárpát-medencei régió tanszékének kezdeményezéséből, másrészt az Anyanyelvpolók Szövetsége törekvéseiből született, s fő jellemzője, hogy a szív (a líra) és az ész (az esszé) eltérő és egymást kiegészítő megközelítései által kelt rezonanciát az olvasóban. Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Magyar Lajos, Lakatos Demeter, Ács Károly, Szügyi Zoltán, Kontra Ferenc, Bence Lajos, Báthori Csaba, Gál Sándor, Gyurcsó István, Vári Fábrián László, Kibédi Varga Áron, Szabó Ferenc, Ratkó József és Szabó Lőrinc versei közvetítik a személyes vallomást és tanúságtételt; a nyelvallapot és nyelvhasználat helyzetének tudós elemzése pedig Péntek János, Ágoston Mihály, Faragó Ferenc, Szépfalusi István, Sidó Zoltán, Csernyicskó István, Kovács Andor írásaiban történik meg; az utóbbiakhoz csatolnak a hazai nyelvvédelem feladatairól és a csángókról folytatott két kerekasz-

tal-beszélgetés résztvevői: Balázs Géza, Grétsy László, Kurucz Gyula és Pozsgay Imre, illetve Fodor Katalin, Petrás Mária, Duma András és Halász Péter. A legfőbb, a leghangsúlyosabban említett közös mondandó így foglalható össze: nyelvünk a nemzeti önismeret és önmegőrzés legfontosabb eszköze, s ha ennek használatában meggyengülünk, akkor nemzeti létünkben sérülünk meg.

Vajon vészharangot kongatnak a költők, amikor végső menedékről beszélnek? Kétségtelen, hogy a fenyegetettség az egyik megszólalásra serkentő élményük. Hiszen vízőzön közeledtét érzik, amely elől menekülve a bárkában össze kell gyűjtenünk szavainkat; ott a vészély, hogy „morzsolódunk mint a homokkő keményebb kövekhez ütődve”; fájó élmény, hogy „az unokák a nagyszülőket sem értik”; ijeszt a rémkép, hogy „várakozás vagy szétszóródás sorsa e népek”. Felhangzik azonban a biztatás is, a munkára, cselekvésre serkentés: „Csak csend ne legyen”. S ott a hitvallás, hogy a költők lelke az anyanyelvnek az iskolája; ott a meggyőződés, hogy törött kardként is felmagaslik ez a törékeny kincs. Kítűnő ötletük tehát a szerkesztőknek, hogy az értekező szövegek közé költeményeket helyeztek ezek ugyanis a helyzetképek drámaiságát fokozzák, egyben azonban bizonyítják a költői szó teremtő erejét, sugallják a megmaradás esélyét. A „végső menedék”-ből, Noé bárkájából bújhát elő a jövő.

És mit mondanak a tudósok, a magyar nyelv helyzetének elemzői? Először is rámutatnak a nyelv számos dimenziójára, a társadalmi, a földrajzi, a történeti, a pszichikai vonatkozásokra. Figyelembe veszik a tényt, hogy a századokon át kialakult nyelvhelyzet a XX. században erőteljesen változni kezdett. Trianon után az anyaországtól elszakadt területeken a nyelvek viszonyának és státusának módosulása hozta ezt magával, ott ugyanis a magyar nyelv alárendeltté, kiszolgáltatottá és védetlenné vált; megjelent a nyelvcsere, a kevertnyelv-vűség. Kedvezőtlenül változott az anyanyelvhez való kapcsolat. Új tendenciák ott is jelentkeztek azonban, ahol nem kisebbségi nyelvként beszélnek a magyar, hiszen tapasztaljuk – ahogyan egyik nyelvészünk mondja –, hogy a politika „devalválta a szavak jelentését, és feketepiaci áru lett a beszéd és az írás hitele”. A nyelv használata magatartás is, s ha az erkölcs és az ízlés silányul, a beszéd és az írás is szegényedik; a nemzeti elorvadással együtt jár az anyanyelvi leépülés.

A kötet árnyalt és elmélyedt vizsgálódás alapján mutatja be a magyar nyelv helyzetét Erdélyben, a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában, Ausztriában, Szlovákiában, a Kárpátalján, a nyugat-európai szórványban. Érdemes ezeket az elemzéseket elolvasni, elgondolkozni rajtuk! Hozzák képest valamivel halványabb a hazai nyelvvédelem helyzetének és lehetőségeinek bemutatása (erről ugyanis nem tanulmányban, hanem kötetlen beszélgetésben adnak szót), igaz azonban, hogy e kérdéskör felől gazdag irodalomban tájékozódhatunk. Ha a teendőt keressük, az így fogalmazódik meg – az egyik jeles előadót követve egyszerűen szólva –: „a határainkon belül elsősorban a nemzeti nyelv fontosságának felismertése napjainkban a legfontosabb feladat”, a határokon

túl pedig az anyanyelv *elismertése*, hogy használata ne szoruljon csupán a családi élet keretei közé.

A kötetben közzétett előadások, esszék, versek tágitják látókörmünket, megmozgatják gondolatainkat, felismerésekhez vezetnek el, s megmutatják a cselekvés irányait. Hasznos lenne, ha ez a könyv széles körben elterjedve oszlatná a közömbösséget, ösztönözné a felelősségérzetet és a szolidaritást.

Kováts Dániel

MÁNDICS MIHÁLY:

Egy élet emlékei

„Megtettem, amit megtehettem.” E gondolat a mottója Mándics Mihály – Mišo Mandić: nemrégiben megjelent kötetének. Amint a cím is sejteti, a könyv visszatekintő számadás akar lenni, amelyben évek, évtizedek termékeny munkásságának termését kívánja összegezni. A kötet kimondatlanul is köszöntője a 77 éves szerzőnek, amit ő maga életírásnak nevez. A könyv csak azoknak az írásainak tömörített változatait tartalmazza, amelyek ma már másutt nem, vagy nehezen érhetőek el. Ez a gazdag kiadvány azonban csak kicsiny tükrök Mándics Mihály teljes kutatói, teremtő és publikáló tevékenységének, amit a 78 oldalas nyomdai bibliográfiája is bizonyít.

Mándics Mihály, azaz Mišo Mandić ... Két nyelven! Magyarul és horvátul is. Ugyanis a Bács-Kiskun megyei Csávolyn bonyevác-horvát családban született, ahol a két nyelv, a két nép kultúrája természetes módon találkozott otthon a családban és szülőfaluja mindennapi életében. Kutatásai, írásai is többnyire két nyelven készülnek és jelennek meg. Sőt! Mivel születése, sorsa öt nemcsak a két nép kultúrájának mezsgyéjére állította, hanem a 2200 lakosú Csávolyn – mint megannyi más bácskai településen – harmadikként német lakosság is él, úgy érzi, hogy kötelessége e három etnikai csoport kutatásának terhet is magára vállalnia.

Az elemi iskola alsó osztályait szülőfalujában, a polgári iskola négy osztályát Baján végezte. Tanítóképző intézeti tanulmányait Kalocsán kezdte meg, majd a háború után Bajai Tanítóképző Intézetben folytatta, és ott szerzett tanítói oklevelet 1948-ban. Tanítói pályafutása rövid ideig a Csávolynhoz közeli Józsefháza majorban kezdődött, 1949-ben a csávolyi önálló „délisláv”, azaz bonyevác-horvát iskolának tanítója lett. Hat év után már a központi iskola igazgatóhelyettese, majd igazgatója. Időközben levelező úton szaktanító, majd 1970-ben a (Szegedi Egyetem Bölcsész Karán tanári diplomát szerzett. Felkészültségének bizonyítékaként 1987-ben a történelemtudományok egyetemi doktori címet is elnyerte.

Mint közéleti ember – az iskolaigazgatói feladatai mellett – 1963–1981 között a bajai járás országgyűlési képviselője. Az 1970-es években előbb alelnöke, majd 1973–1981 között főtájtára a *Magyarországi Délislávok Demokratikus Szövetségének*. Országos teendői ekkor Budapestre szóllítják. Megbízata lejártával 1982-ben családjával együtt visszaköltözött falujába, ahol a szívéhez legközelebb álló foglalkozáshoz, a pedagógiai pályához tért vissza:

újából iskolaigazgató lett Csávo lyon. Számos kitüntetés között is a tanító-tanári munkásságáért kapott „*Apáczai Csere János Díjra*” a legbüszkébb.

Széleskörű érdeklődése és munkálkodása nemcsak az oktatás, közművelődés, társadalom- és nemzetiségpolitika területére terjedt ki, hanem a honismeret és a néprajz világa is vonzotta. Így történt, hogy kezdetől résztvevője volt az országos honismereti mozgalom kibontakozásának. Annak – ma már mint Honismereti Szövetségnek – napjainkig tevékeny munkatársa és tiszteletbeli, örökös tagja. Amint mondja: „...*ott voltam a honismereti mozgalom bölcsőjénél...; sok tudós emberrel volt alkalom megismerkedni. Nem tudom elfeledni kisugárzásukat. Sokat tanultam tőlük. Közülük is néhány olyan kiemelkedő egyéniséggel dolgozhattam együtt, mint: Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Székely György, Benda Kálmán, Enyedi György akadémikusok, Pozsgay Imre, Romány Pál, Abrahám Kálmán, Gosztonyi János miniszterek, miniszterhelyettesek (...)* s mások.” Beszélgetéseink során Mándics Mihály szívesen emlékezett azokra a barátaira is, akik a szocializmus eurtizedeiben kiemelkedő megyei vezetőként európai dimenziókban tudtak gondolkodni, s az utókor számára maradandó értéket alkottak. Köztük Bács-Kiskun megyében *Gajdosai István*, Vas megye elnökére *Gonda Györgyre*, Baranyában *Takács Gyulára*, Tolna megyében *Kolta Lászlóra*, Csongrádban *Juhász Antalra* s sok más, kiemelkedő múzeumalapító, város- és műemlékmentő kortársára.

Közművelődési tevékenységének köszönhetően Csávo lyon olyan nevezetes személyiségek, írók, művészek is megfordultak, mint *Szabó Pál*, *Hegedűs Géza*, *Csoóri Sándor*, *Váczy Mihály* írók, *Kulin György* a tudós és sokan mások.

Mándics Mihály életében a helytörténeti-honismereti munka nem különült el a néprajztól. Nála a feltárás, az újraalkotás, publikáció komplex jelentkezik. Egyformán érdekli őt a régebbi és újkori irodalmunk, helytörténetünk, az emberi sors, falujának múltja és jelene. Levéltárak, könyvtárak rejtett dokumentumai éppúgy, mint egy frontról hazaküldött levél, termelődőszövetkezeti jegyzőkönyv, egy régi bunyevác öltözék, vagy koromtól patinás egyszerű cserépfazék. Az 1960-as évek végén általa alapított falumúzeum ma már több mint 4000 tárgyat őriz. Az akkori időkben e területen úttörőnek számított, más helytörténeti múzeum számára is például szolgált.

Ő indította el a *Csávo lyi Helytörténeti Füzeteket*, amely sorozatban eddig 16 munkája jelent meg. Főbb önálló tanulmánykötetei: 1. Csávo ly község 800 éves krónikájából. Debrecen, 1984.; 2. A magyarországi bunyevác-horvátok története. (Povijest bunjevačkih Hrvata u Madjarskoj) Kecskemét, 1996., 192. old.; 3. Milassin Miklós – a csávo lyi születésű püspök – életútja. Baja, 1996., 122. old.; 4. Petres János – a csávo lyi esperes plébános – író és költő életútja. Baja, 1997., 312. old. 5. A csávo lyi bunyevácok. (Iz baštine čavoljskih Hrvata Bunjevac) Baja, 1998., 312. old.; 6. Csávo lyi emlékhelyek. Baja, 2000., 330. old.; 7. Csávo ly az évezredben. Baja, 2000., 220. old.; 8. Csávo lyi parasztok. Baja, 2000., 394. old.; 9. Vjerski život katolika u Eavolju. (A csávo lyi katolikusok története) Baja, 2002., 263.

old.; 10. Az emberélet fordulói. (Prekretnice u čovjekovom životu) Baja, 2002., 340. old.

Mándics Mihály 1990 óta tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak. Jelentősebb néprajzi tanulmányai részben a Néprajzi Társaság által 1975 óta kiadott *Etnografija Južnih Slavena u Madarskoj* (A magyarországi délszlávok néprajza), illetve 1993-tól az *Etnografija Hrvata u Madarskoj* (A magyarországi horvátok néprajza) című tanulmánykötetekben jelennek meg. (A csávo lyi bunyevácok lakodalmi szokásai, 1975; Aratás és aratóünnep Csávo lyon, 1996; Egy csávo lyi pásztordinasztia, 1999; Női munkák Csávo lyon, 2002; A téli ünnepkör babonái és szokásai a csávo lyi bunyevácoknál; Rokonsági terminológia Csávo lyon; Asszonyors stb.) Bibliográfiáját lapozgatva kitűnik, hogy a fentiekben kívül még több száz az olyan rövidebb-hosszabb írásainak a száma, amelyeket különböző folyóiratokban, újságokban, kalendáriumokban jelentetett meg magyar, horvát, szerb, német nyelven, köztük számos néprajzi írást is.

Falujában ma már legendaként emlegetik, hogy az 1950-es nehéz években ő mentette meg a község két neves műemlékét. Ugyanis az 1937-ben épült központi iskola bejárati falára id. Éber Sándor neves bajai freskófestő által készített két művészi szgraffitó került: Az egyik, Szent István a Boldogságos Szűz Máriának ajánlja fel a magyar koronát; a másik, Engedjétek hozzám a kisdedekeket. A megszorítások idején az ő érdeme, hogy a levertetés helyett csupán szocialista jellegű, fém dombormű lemezzel fedték el. Így az értékes műalkotások a társadalmi változások után sértetlenül kerülhettek ismét elő.

Bár az örökké szervező, tevékeny Mándics Mihály egészsége sem a régi, ennek ellenére reméljük, hogy az *Egy élet emlékei* című kötetét nem szánta végső összegzésnek, hanem csak mérföldkő és újabb erőgyűjtés, ösztönző impulzus a további alkotásokhoz. Ehhez kívánunk a számára jó egészséget és további eredményes esztendőket.

Eperjessy Ernő

Budapesti temetők, sírok, emberek

A nemzet kegyeletére érdemes személyek és temetési helyeik digitalizált nyilvántartása érdekében hat évvel ezelőtt kormányrendelet született a Nemzeti Kegyeleti Bizottság létrehozásáról. A bizottság céljáról, tevékenységéről és munkájuk eredményeiről a Honismeret 2003/3. számában dr. *Gedai István* adott jó áttekintést. Említésre érdemesnek tartotta, hogy ez a bizottság 2002-ben és 2003-ban egy-egy fotóalbumot is kiadva hívta fel a figyelmet a főváros nagy köztemetőiben, a Fiumei úti és a Farkasréti temetőben nyugvó, a virtuális Nemzeti Sírkertbe tartozó személyek sírjaira. Kevések számára ismert azonban, hogy a Budapest Főváros Levéltára kiadásában megjelenő Budapesti Negyed folyóirat már a bizottság létrehozását megelőzően felismerte a fővárosi temetők fontosságát és 1999. évi nyári és őszi számaiban közkinccsá tette a Kerepesi úti temetőről egy fiatal kutató, a Miskolci Egyetem kulturális és vizuális antropológia – történelem szakos hallgatója, *Tóth Vilmos* monográfiáját.

Nemzeti Pantheon Pesten

Nem szabad azonban a folyóirat kategóriát itt és most szigorúan értelmeznünk. A Kerepesi úti temetőt bemutató kettős számban (*A Kerepesi úti temető – I-II.*) Tóth Vilmosnak csaknem hétszáz oldal állt rendelkezésére és kötetének felépítése, tartalma alapján alkotására nyugodtan a monográfia szót használhatjuk. Első kötete bevezető tanulmányában a Kerepesi úti temető másfél évszázados történetét vázolja fel, amelyet egy válogatott bibliográfia, majd jelentős írásoknak (Heltai Jenő, Mikszáth Kálmán, Szomory Dezső, Krúdy Gyula, Illyés Gyula, Karinyth Frigyes, Déry Tibor) a Kerepesi úti temetőhöz kapcsolódó írásai követnek. A Budapesti Negyed ősi számában folytatódott monográfiája. Itt jelent meg a temető megközelítően teljes adattára, parcellánként illetve területi egységként. Az adattár használatát a második „kötet” végén elhelyezett névmutató teszi segíti, amit az adattárban szereplő síremlékek alkotóinak mutatója is kiegészít.

A Kerepesi úti temető Magyarország és egyben Budapest legrangosabb sírkertje. Már 1885-ben dísztemetővé, 1956-ban Nemzeti Pantheonná nyilvánították. Másfél évszázada működik, Budapesten a ma is használatos keresztény temetők közül a legrégebbi. Jól tükrözi a mindenkori reprezentatív politikai elit összetételét, mivel megnyitása óta mindegyik rendszer neves elhunytjai és mártírjai kultuszhelyévé igyekezett tenni. A temető síremlék-együttese a sokszor „félbemaradt”, kultikussá tett területek egymás mellett sorakozása miatt heterogén. Azonban nem csupán a politikai vezetők dísztemetőjeként funkcionált a Kerepesi úti sírkert, de ide temetkezett az ország és Budapest gazdasági, tudományos és művészeti eliteje is.

Pest városa vezetése 1847-ben hozott határozatot a Kerepesi úti temető (Kerepesszer Friedhof) létrehozásáról. Hivatalos elnevezése ma: Fiumei úti temető. Az új köztemető megnyitását a Ferencvárosi és Józsefvárosi temetők zsúfoltsága és a Váci úti (Terézvárosi) temető bezárása tette szükségessé. Területét már 1847-től használták – elsősorban görögkeleti vallásúak – temetkezési célokra. Hivatalosan 1849. április 1-jén adták át, amibe városban ekkor dúló kolerajárvány is besegített. Az első – és hosszú ideig egyetlen – dísztemetésre 1849. április 24-e után került sor, amikor az isaszegi csatában megsebesült és a Rókus-kórházban elhunyt tizenegy honvédnek adták meg ünnepélyes keretek közt a végtisztességet. A temetőt a város vezetése később fallal vette körül. Területe (230 hold) napjaink temetőjénél jóval nagyobb volt, keleti határa a mai Asztalos útnál húzódott. Az 1850-es évektől elkezdődött a temetőfalak belső oldalán a kriptasor kiépítése, amely ma is a temető legrégebbi része – olvashatjuk Tóth Vilmos bevezetőjében.

Tanulmányában részletesen tárgyalja a felszámolt – korábban említett – kisebb pesti temetők rangosabb elhunytjainak a Kerepesi úti temetőben való elhelyezését (pl. Kisfaludy Károly hamvait 1859-ben hozták át a Váci úti temetőből). Itt kapott végső nyugalmat 1855-ben Vörösmarty Mihály, itt került sor 1860-ban a mártír joghallgató, Forinyák Géza búcsúztatására, amely a legjelentősebb abszolutizmus kori politikai temetés volt. A Kerepesi

úti sírkert első nagyobb sírepliménye gróf Batthyány Lajosé, az első magyar kormányfőé lett, amit 1874-ben avattak föl. Deák Ferenc temetése és a temető centrális helyévé vált mauzóleuma meghatározó lett a temető pantheonizálás folyamatában. Deák sírjának környékére 1903-tól már csak kimagaslóan jelentős személyiségek temetését engedélyezték. Amikor 1885-ben a fővárosi közgyűlés dísztemetővé nyilvánította, akkor egy régóta zajló folyamatra tette föl a koronát – a kiegyezés előtti és utáni korszak jeles személyiségei már ide temetkeztek. Kossuth Lajos mauzóleumának építése 1909-ben fejeződött be, újabb centrumot alkotva a Kerepesi úti temetőben. Mauzóleuma napjainkban is Magyarország legnagyobb ilyen jellegű kultikus építménye.

A régi sírhelyek módszeres felszámolásának elkezdése is a századforduló időpontjához kötődik. Az 1872-ig eltemetettek közül tíz, a XIX. század hetvenes éveinek végéig ide helyezettek közül 35 személyt tartottak arra érdemesnek, hogy a főváros költségén díszsírhelyet kapjanak. A többiek földi maradványai közös sírba kerültek. Régi parcelláinak több lépcsőben zajló kiürítése után 1921-ben a főváros határozatot hozott a temető díszsírkertté alakításáról. Ekkor már csak a politikai élet, a tudomány, az irodalom és a művészet jeles halottait, a főváros vezető tisztségviselőit, iskolai főigazgatókat, a fővárosi gyárak vezetőit temethették ide. A XX. század harmincas éveire az itt kialakított díszsírhelyek a Kerepesi úti temetőt az ország legjelentősebb sírkertjévé tették. Az ország legnagyobb temetője is volt egyben, ha arra gondolunk, hogy megnyitása óta több mint háromszázezer temetés zajlott le.

A temető mai képét a főváros ostroma alatti pusztítások és a megmaradt síremlékek 1960-as években történt felszámolása alakította ki. A bombázások, majd a temetőben folyó harcok is jelentős pusztítást okoztak, ennél azonban jóval nagyobb kárt eredményeztek az ostrom után itt állomásozó szovjet csapatok sírbrablásai, a sírok feldúlása és azok céltáblaként használása. Még ma is, szinte minden parcellában vannak olyan sírok, amely lövésnyomokat hordoznak magukon. Városrendezési okokra hivatkozva 1952-ben 23 budai és 52 pesti temető végleges bezárását rendelték el. Szeptember 30-án a Kerepesi úti temető bezárásáról és felszámolásáról is megszületett a határozat, ami szerencsére csak részlegesen valósult meg. A bezárt temetőben sírbrablók kezdtek el fosztogatni. A Fővárosi Tanács azonban 1956 májusában – az előzmények ismeretében meglepő módon – a temetőt zárt sírkertté és Nemzeti Pantheonná nyilvánította. 1957-ben betiltották itt az egyházi szertartásokat, amit később a védett területtel minősítés követett. Rajk László és társai októberi újratemetésén háromszázezer ember vett részt, a diktatúra elleni csendes tüntetést megvalósítva.

Az 1956-os forradalom utcai harcaiban elesett 527 embert – forradalmárokat és a rezsimért harcolókat egyaránt – a 21-es parcellában temették el. A Kádár-rendszer saját halottjait később exhumálta és díszesebb helyekre újratemetette, a 21-es parcellát pedig fel akarta számolni. A tiltakozások miatt ez nem valósult meg, így az itteni sírfelirat-együttes

volt a rendszerváltás előtt a forradalom egyetlen közterületen létező emlékhelye. Az elhanyagolt parcellát 1989-ben hozták rendbe, ekkor állították fel a kopjafát és egy év múltán nemzeti kegyhelyé is nyilvánították. Ezután minden év november 4-én állami koszorúzással emlékeznek meg itt a forradalomért a legdrágábbat, az életüket áldozókról.

Az 1960-as évektől kezdve a cél egy vallások feletti, azoktól független állami dísztemető kialakítása volt. Csak a Fővárosi Tanács engedélyével lehetett ide temetkezni, a temető zárt és ateista kegyeleti helyé vált. Megszüntették a temető kizárólagosan katolikus jellegét is és több száz zsidó származású család és személy került itt végső nyugalomra. A Németvölgyi, a Tabáni, a Vízivárosi katonai és polgári temetőből felszámolásuk után számos síremlék ide hoztak át: létrejött a Budai Pantheon, a Hősök Ligete. Megszületett (részben újratemetésekkel) a „művészcsoport”. Fölépült 1959-re Rákosi Mátyás egyik álma, a munkásmozgalmi pantheon központi épülete – 365 urnájából mintegy hetven került felhasználásra, a többi üresen áll.

A védett, vagy kiemelt jelentőségű sírok, területek kivételével felszámolták a Kerepesi úti temető sírjait – igaz, csak a síremlékeket vitték el, a halottakat jeletlenül a földben hagyták. A Fővárosi Műemlékfelügyelőség műemléki védetség alá helyezte a Kossuth-, a Deák-, a Baththyány-, a Ganz- és a Malosik-mauzóleumot, valamint egyes sírokat: pld. Jókai síremlékét, a Krecsányi-család sírját, a falsírboltokat és a két árkádsort. A temetkezések megszűntével a korszak „kispanteonjává” a Farkasréti temető lett, a Kerepesi úti temető a hatalom irányított törekvései miatt népszerűtlenné vált. Szimbolikus értékű tett volt, hogy amíg Kádár Jánost a munkásmozgalmi parcellában temették el, addig Nagy Imréké máshol nyertek végső nyugalmat – a Rákoskeresztúri temető 301-es parcellája elfogadott kultusz helyé vált.

A „vörös temetővé” változtatni tervezett Kerepesi úti temető a demokratikus Magyarország első miniszterelnöke, Antall József 1993. évi decemberi temetésével vált újra a nemzet Pantheonjává. A máig tartó folyamat második lépése 1994 júniusában történt meg, másod Bethlen István hamvainak jelképes újratemetésével, akit 1946-ban jeltelen sírba temettek el a moszkvai Donszkoj kolostor temetőjében. Maradványait nem is találták meg, ezért urnájába a moszkvai temető földje került csupán. A másfél évszázadosnál is idősebb Kerepesi úti temető – ahol Baththyány, Kossuth, Deák, Jókai és Ady sírja is van – „nagyobb részének jelenlegi állapota meglehetősen elszomorító, de a közeljövőben megteremtődhetnek a feltételei annak, hogy a temető visszanyerje egykori rangját és méltóságát, és valóban a nemzet legfontosabb sírkertjévé váljon...” – olvashatjuk Tóth Vilmos tanulmányának befejező gondolataként.

Kispanteon Budán

Szintén Budapest Főváros Levéltára Budapesti Negyedének 2003. évi nyári, őszi és téli számaiban jelent meg 704 oldal terjedelemben *Tóth Vilmos és Zsigmond János újabb temető-monográfiája*, „A Far-

kasréti temető – I-II-III.” című, három kötetből álló sorozat. A Kerepesi úti temetőt és ott nyugvó jeles elődeinket bemutató kettős számhoz hasonló minőségben, szerkezettel és tartalommal került ez a monográfia elkészítésre. A sorozat első kötetében a temető történetét bemutató tanulmányokat, a budai temetők válogatott bibliográfiáját, a farkasréti temető korábban már felszámolt síremlékeinek válogatott jegyzékét és – az előző monográfiához hasonlóan – neves íróinknak (Kosztolányi Dezso, Fodor László, Krúdy Gyula, Kortsák Jenő, Schöpflin Aladár, Galsai Pongrác) a budai temetőkhöz kapcsolódó írásaival találkozhatunk. A monográfia második és harmadik kötet a kiemelt jelentőségű és országosan fontos személyek sírhelyeit tartalmazza, 2002-ig teljes körűen.

A Farkasréti temető történetét bemutató tanulmányában Tóth Vilmos a temető rangjának megváltozását a Kádár rezsimnek a Kerepesi úti temetőt saját legitimáló céljaira való felhasználásának tulajdonítja. A kommunista hatalomátvételig a Kerepesi úti temető volt az ország és a főváros politikai, gazdasági tudományos és művészeti elitjének rangos temetkezési helye. Lezárása után a Farkasréti temető vette át szerepét, és korábbi „budai temető” jellegén túlnőve a fővárosi temetők hierarchiájában vezető szerephez jutott. Ezt jelentős mértékben megkönnyítette, hogy a mai napig is köztemetőként van jegyezve. 1952-től a Farkasréti temető adott helyet szinte mindenkinek, aki az 1948 előtti egyházi, gazdasági, katonai és művészeti elit tagja volt. Furcsa fintoraként a sorsnak, Rákosi Mátyás sem került be az általa megálmodott munkásmozgalmi pantheonba, hanem az akkor jelentéktelennek minősített Farkasréti temetőbe került.

A tanulmány szerzője összefoglalta a Farkasréti temető elődjének, a Vízivárosi, a Tabáni és a Németvölgyi temetők történetét, amelyben országunk és szűkebb pátriánk, Budapest és elővárosai sorsára jelentős hatást gyakorló személyek nyugodtak. Ez indokolt is, mivel a jelentősebb síremlékek az említett temetők felszámolása után részben a Farkasréti temetőben kerültek többé-kevésbé végleges elhelyezésre. A Vízivárosi és a Tabáni temető felszámolásra került, a tabáni honvédsírok és a Honvéd Emlékmű 1939-ben a budai dísztemetőbe, az értékesebb sírleletek a Hadtörténeli Múzeumba kerültek. Az egykori honvédek új helyükön sem sokáig maradhattak – a Németvölgyi sírkert helyén 1963-as felszámolása után konferenciaközpont és szálloda épült – végül a Kerepesi úti temető adott nyugvóhelyet számukra. A Farkasréti temető nevét a területéről, a Széchenyi-hegy déli-keleti lejtőjéről (Wolfswiese) kapta. Megnyitása 1894-ben nagy vitát váltott ki, egyesek a forrásvizeket féltették, mások a város fejlődését gátló akadálynak tekintették.

Kiemelten olvashatunk az egyes sírkövek, síremlékek művészi értékeiről, az uralkodó ízlés változásairól, az ide áthozott és innen elkerült elhunytokról.

Az első kötet második tanulmánya Zsigmond János műve, aki „A farkasréti régi katonatemető” címmel az ide egy tombban áthelyezett, békében meghalt vagy háborúban elesett katonák sírjaival és azok sorsával foglalkozik. A két tanulmányt a

budai temetők válogatott bibliográfiája zárja. Mindezeket a Farkasréti temető felszámolt síremlékeinek válogatott jegyzéke követi. A temetők történetében jól ismert kényszerűség, a megváltatlan síremlékek lebontása, az elhunytak exhumálása, áttemetése a Farkasréti temetőt sem kerülte el. Mégis elgondolkoztató olvasmány a már megszűnt sírhelyek tulajdonosainak névsora – talán nem lenne szükséges minden gondozó nélkül maradt sírt fölszámolni.

Mindkét monográfia adattára a temetőben nyugvókat a parcellákat azonosító helyrajzi számok sorrendjében veszi sorra. Lexikális jelleggel adnak tájékoztatást a névváltozásokról, életútjukról, születési és halálozási évükről, családi kapcsolataikról és a nevezetesebb sírok feliratairól. Jelentős értéke mindkét monográfiának a nevezetes temetésekről közölt archív felvételek, a jelentősebb elhunytak sírjairól készült fotók. Az adattárak elején közölt temetői térképek és az adattárak után elhelyezett névmutatók pedig a könnyebb tájékozódást és a kötetek szakmai felhasználását segítik.

Elárvult temetők Pest peremkerületében

A XVI. kerület önkormányzata Kertvárosi Helytörténeti Füzetek című sorozatának 2001-ben megjelent második száma – szerkesztője *Benedek Ágnes* – „*Temetők és bűnügyek*” címmel a kerület bezárt, csipkerózsika álmát alvó temetőiről is átfogó tájékoztatást ad. A füzet szerkesztői előszavából kiderült szándékuk is: „A válogatás készítése során kettős cél vezérelte: egyrészt felhívni a figyelmet arra, hogy valamilyen védettséget érdemelnének a régi nyughelyek; másrészt kigyűjtötték az ebben a témában megjelent cikkeket, hogy egy esetleges kutatómunka vagy felmérés során megkönnyítsék a vizsgálódók dolgát.”

A „Hol sírjaink domborulnak...” című bevezetőben *Andriška Pál* a szentmihályi öregtemető és a cinkotai temető elárvult sírhantjait, ledőlő márvány síremlékeit, korhadó kopjafáit teszi szóvá és rövid ismertetést olvashatunk a kökorszak, a vándor népek, a középkor halottkultuszáról, a keresztény temetkezési szokások változásairól. Az árpádföldi *Timur-Fertály-Katymár* utca által határolt területen 1999-ben minden valószínűség szerint Pest legnagyobb Árpád-kori temetőjét tárták fel. Őt régebben feküdtek itt egykori elődeink. Sírjaik felett későbbiekori épületmaradványok rejtőztek. Szintén feledés lett a sorsa a Nagy-Budapest létrehozása (1950) után megszűnt települések temetőinek, amelyek fél évszázada bezártan, használaton kívül vannak.

Szentmihály egykori sírkertjében a település létrehozói, első lakói, egykori hivatalnokai és elhunyt más neves személyiségek sírjai már az enyészete lettek. Töredezett kőkeresztek, lefejezett szobrok bújnak meg az elvadult bozótban. Gondozásnak nyoma sincs, a sírboltok egy részét kirabolták, van ahol csövesek vertek tanyát.

A cinkotai régi temető az Árpád-kori alapokra emelt evangélikus templom mellett fekszik. Van itt latin, magyar és szlovák sírfeliratok, a legrégebbi 1825-ből származik. Már belesimult a földre a sírok többsége és csak néhány gondozott sírhant jelzi, hogy az elődöknek élnek még itt utódai. A sír-

kert távolról kiserdőnek látszik, a természet visszahódította birodalmát.

Egy másik idézett írásban a temető szerkezetéről is olvashatunk: „A temető főutcájától balra eső parcellában ismert, régi, katolikus cinkotai családok tagjai és első világháborús honvédek sírjai találhatóak. A sírokat veretes, hol egyszerűbb, hol díszesebb, kovácsoltvasból készült kereszték jelzik, de szép számmal állnak kő- és fakeresztek is. A főutatól jobbra eső rész az evangélikusok temetkezési helye volt. Itt néhány síremléken a származásra utaló szlovák nyelvű sírfelirat mindmáig teljes épségben olvasható. Ezekre, a főleg kőből épült síremlékekre gyakran az elhunytak fényképét is elhelyezték... A főuta végén, a temető hátsó részében reformátusok nyugszanak, ahol áll egy különös, párját ritkító kopjafa. Ezt a kopjafát az elhunyt emlékére egy élő fa törzséből a helyszínen... faragták ki...”. Ebben a kis kötetben olvashatunk a cinkotai zsidó közösségről, a rákosszentmihályi József Temetkező Egyesületről, a cinkotai temetkezési egyesület történetéről, és a jelenleg is működő Cinkota-Ilonatelepi köztemetőről. A Kertvárosi Helytörténeti Füzetekben közölt cikkeket a jelenlegi állapotokat bemutató fotókkal illusztrálták.

Hit – Remény – Szeretet

Budapest másik végén, a Savoyai Jenő Asztaltársaság kiadásában 2004-ben jelent meg – a *Lapok Promontor* és *Tétny* történetéből című sorozat második köteteként – *Bartos Mihály Hit – Remény – Szeretet Szimbólumok a budafok-felsővárosi temetőben* alcímű könyve. Szerzője többéves kutatómunkájára támaszkodva a budafok-felsővárosi temető szimbolikáját dolgozta fel. Budafok „öreg” temetőjében az első temetésre 1887-ben került sor és a területen mai is köztemető működik.

A régi szimbólumok használatát kutató *Bartos Mihály* munkája során gazdag anyagot tárt fel. Kutatásának célját így fogalmazta meg: „Mikor az öregparcellák sírjein fellelhető szimbólumok gyűjteményét átdom, talán sikerül meggyőzőnöm sokakat arról, hogy nincs jogunk ezeket az értékeket eltékozolni, elpusztítani, veszni hagyni. Talán ez a kis munka is hozzájárul ahhoz, hogy amikor egy-egy sírbolt, vagy síremlék, sírjel felújításra kerül, akkor a család nem az egyszerűbbnek tűnő utat választva enged a talmi csillogásnak, hanem – megbecsülve és megtisztelve az örökök kapott múltat – a síremlék elbontása helyett, annak eredeti állapotra való felújítása mellett fog dönteni. Talán azt is sikerül elérnem, hogy egyre több újonnan létesülő síremlékre követeljen a megrendelő, hogy felkerüljenek ezek az ősi jelek is...”

A budafoki temető un. öregparcelláit a XIX. század utolsó és a XX. század első harmadában használták fel. Az itteni, családi síremlékeken megjelenő jelképek rejtett üzenetet közvetítenek a Budafokon élő, többségében katolikus vallású sváb lakosok számára. Hitben gazdag lelki világról, Istenhez fűződő kapcsolatról vallanak. Az isteni erények adják a könyv címét is: a hit, a remény és a szeretet. Ezeknek az erényeknek a jelképei (a kereszt, a horgony és a lángoló szív) vissza-visszatérő motívumai a régi budafoki síroknak.

Külön-külön fejezetekben ismerkedhetünk meg a különböző jelképek használatával, ábrázolásuk változataival és jelentésükkel. Konkrét példákon tanulmányozhatjuk megjelenési formáikat. Egyenként vehetjük sorra a kriptákon, fejfákon lévő feliratokat, emlékszövegeket és képi ábrázolásokat, melyeket magyarázó szövegek kísérnek. Így közvetíti felénk a két egymásba fonódó kéz, a gyűrűn átfűzött lepel, az egyenlőszárú háromszögben ábrázolt szem, az IHS felirat, a fűzfa, a lefelé forduló koszorú, a hétágú fa, a három szál virág, a galambok, a kígyó, az oroszlánok szimbolikus üzenetét, melyek egy része a szerző szerint a keresztény kultúrkörnél is régebbi eredetre vezethető vissza.

Kötetét több temetőtérkép, a szimbólumokat rejtő sírhelyek azonosítását segítő táblázatok, a könyvben szereplő kripták és sírhelyek elhelyezkedését rögzítő (parcella és az építési időpont) összefoglaló teszi teljessé. Rajzok, színes és fekete-fehér fotók szemléltetik, támasztják alá kutatásának megállapításait.

Az ismertetett, Budapest temetőit tárgyaló kiadványok – ha eltérő színvonalon és terjedelemben is – mindegyike a nemzeti emlékezet hordozója, a szó legnemesebb értelmében a hazaszeretet ápolója. A sírokat rövidebb-hosszabb idő után felszámolhatják, ezek a kötetek azonban megőrzik nekünk elődeink emlékét. Erre szükségünk is van, hisz a történelem már sokszor bizonyította, hogy aki megtagadja múltját, annak jövője sem lesz.

Gábrriel Tibor

DR. PAPP GÉZÁNÉ

Pest déli környéke a török korban – A pesti mező

A helytörténeti kutatásban ismert szerző a terület középkori történetének összefoglalása – Dél-Pest és környéke a középkorban, második javított kiadás, 2004 – után újabb nehéz feladatra vállalkozott. A rendelkezésre álló források, szakirodalmi és levéltári adatok, korabeli térképek és ábrázolások segítségével a pesti mezőre azaz Pest tágabb déli környékére vonatkozó XVI–XVII. századi eseménytörténetet foglalta össze, és ennek határait vizsgálta a korabeli népesség életére vonatkozóan. Tájegységben gondolkodva, az országos politikai és gazdasági változások fonalán halad végig a hódoltság Pest-környéki történetén, három fejezetben tárgyalva azt: Hadi krónika, Török világ, Magyar élet.

A térség középkori lakott településeit – Szentersébetfalvát (más néven Szentfalvát), Gubacsot, Soroksárt, Szentdienest, Kerekegyházát, Szentlőrincet – a törökök elpusztították, lakosságukat megölték, elűzték vagy fogságba vetették. Az írásos forrásokat a körzetben végzett régészeti feltárások is igazolták; az ásatások során elhagyott, feldúlt és leégett házaradványok és templomromok kerültek a felszínre.

A felsorolt helységek a török közigazgatás beosztása szerint a budai szandzsák pesti kerületébe

(nahije) tartoztak. A muszlim birtokosok (katonák, hivatalnokok) csak haszonélvezetben bírták a szultán tulajdonát, amelyet az adófizető parasztok (ráják) próbálták eleinte megművelni főleg a Duna mentén zajló véres harcok (pl. 1542, 1603, a tizenöt-éves háború), a szakadatlan katonai mozgás, a tatár táborozások rövidebb-hosszabb szünetiben. A szerző alapos vizsgálat alá vette a török számadáskönyveket (defterek), amelyekből az adókövetésekre, a megfogyott népesség elmenekülésére, szétszóródására, a földművelés elmaradása miatt pedig az elpusztításokra következtetett. A XVI. század második felétől az elhagyott „pesti mezőt” a szomszédos falvak (Haraszti, Alsónémedi), amelyek kiestek a hódítók közvetlen érdeklődési köréből, legelőként hasznosították a békésebb időszakokban. A magyar dikajegyzetkekből sikerült megállapítani, hogy Gubacs pusztulása után egyedül Szentlőrincen voltak magyar porták 1553–1588 és 1639–1684 között. Érdekes adatok összefüggéseiből bontotta ki a kutató, hogy Szentlőrincnél lehetett a központja annak a derviskolostornak, amelynek rendfőnöke, Hüszsejn Baba (vagy Dede) több környékbeli szántó, rét és egy közeli malom mellett Kartal szigetét (a mai Molnár-szigetet) is birtokolta.

A törökök által emelt épületekről alig van tudomásunk: megemlíthető egy sokszögű erőd a Kuvin- (Csepel-) sziget északi csúcsán (1517), talán az Illés-kút az Orczy-kertben és egy török őrház (csardak) a szegedi és belgrádi nagytak elágazásánál Soroksáron. A török és magyar történetírók a pesti városfalakon kívül sáncokról, esetleg réttillalmazó földhányásokról emlékeztek meg. A harci cselekmények, katonai portyázások, táborozások, majd a felszabadításért vívott harcok, a mezőgazdasági művelés megszűnése nemcsak a teljes elnéptelenedést eredményezték, hanem megváltoztatták a táj természeti és földrajzi jellegét is.

A pusztasággá vált térség Pest melletti fekvésének, útjai ezzel összefüggő forgalmának, mozgalmas történetének köszönhetően szerecsére megőrizte a török kori halott falvak ősi nevét. A levéltári kutatások nyomán fény derült a terület XVII. századi lassú visszakapcsolódására a magyar életbe – különösen Budai Bornemisza Bolgár Pálnak és örököseinek, a Vattay család tagjainak megjelenése és tevékenysége révén. Dél-Pest környékének újjáéledése a XVIII. században a betelepítésekkel erősödött meg.

Igen hasznos lenne, ha a szerző a további korzakokra vonatkozóan is folytatná kutatásait. Ezáltal a középkorban és a török időkön átvezetve újabb fontos útravalóval szolgálhatna a helytörténet iránt érdeklődők és az iskolai oktatás számára. Erre jó példát mutat gazdag történeti adatokat tartalmazó, világos, gördülékeny stílusban megírt legutóbbi munkája, amely felhívja a figyelmet Pest déli környéke múltjának alig ismert, feltárára érdemes török kori dokumentumaira.

(Soroksári könyvek. Budapest Főváros XXIII. ker. Soroksári Önkormányzat. 2004.)

Dr. Pető Mária

HELTAI NÁNDOR:

**„Ma a kis Magyarországnak ez a város
a szemefénye”**

Móricz Zsigmond és a híros város

2004-ben ünnepeltük Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulóját. E jeles alkalomra is írta és szerkesztette meg a „Porta könyvek” legújabb darabjaként Heltai Nándor közíró/hírlapíró, kiváló helytörténész már a címével is a kecskeméti önérzetére és büszkeségére ható, érdeklődésükre számottartó sötétlila borítójú könyvecskéjét. Jól tette Heltai Nándor, hogy kibővítette, átdolgozta jóval korábbi Móricz Zsigmond és Kecskemét kapcsolatát vizsgáló (Kiskunsg, 1967.) tanulmányát.

A kötet legtöbb dokumentumot tartalmazó része a hírlapíró/tudósító Móriczot mutatja be az 1920-as évek közepétől 1940-ig (cikkek, tanulmányok, levelek), de fontos előzményekről, később a személyes kapcsolatok sokféleségéről, s a Móricz művek kecskeméti színpadi életéről/utóéletéről, a Móricz családtagok városunkhoz kötődéséről is olvashatunk. Jól megválogatott képanyag és egy hasznos, sajátos kis szövegyűjtemény: Móricz Zsigmond kecskeméti vonatkozású cikkei, előadásai zárják a kötetet. Ez a csaknem 30 oldalas cikkválogatás gazdag tárháza az önérzetes kecskeméti ségre, lokálpatriotizmusra, városszeretetre nevelésnek/nevelődésnek, de az egészséges önkritikának, önvizsgálódásnak is.

Az idősebbeknek a küzdelmes múlt megidézése, elődei tiszteletére, a fiatalabbaknak a büszkeségre és a követendő feladatok megtalálására, kigondolására! A kötet egészéből, de a szövegyűjteményi részből különösen sokat meríthetnek azok a tanárok, tanítók is, akik eddig is fontosnak tartották a helyi irodalmi, történelmi értékek és emlékek tanítását, a szűkebb haza, a szülőföld/szülőváros megismertetését, a hazaszeretetre, honismeretre való nevelést.

Heltai Nándor könyvének már a címei, de az ajánlása is segíti ezeket a törekvéseket: „Ajánlom ezt a könyvet a homokot kertté szelidítő elődeinknek: a kadafalvi, heténygyházi telepéseknek szülő- és gyümölcsnemesítő értelmiségieknek.” A kötet címlapján Móricz Zsigmond látható „Dékány bácsival”/Bugac, 1933./, a hátapon pedig a jól ismert „könyöklős” portré alatt egy 1934-beli rádióbeszéd részletét olvashatjuk: „Kecskemétnak hálás lehet az egész magyarság, hogy megtanítja arra, hogy lehet a semmiből valamit teremteni, hogyan lehet a legterméketlenebb pusztán is paradicsomot és eldorádót elővarázsolni. Melegen ajánlom mindenkinek, aki megteheti, menjen el Kecskemétre és nézze meg mi történik ott.”

Azt, hogy mikor járt Móricz először Kecskeméten, nem tudható, de azt – és még sok más fontos és érdekes részletet Móricz látogatásaiból, kapcsolódásaiból – Heltai Nándor bizonyítja, hogy már 1909-ben írt az itteni emberekről, egyik elbeszélésében, a „Napsütéses réten, holdvilágos éjszakán” című háborús történetében pedig kecskeméti cimborájáról, a hősi halált halt dr. Nádai Pistáról tudósított.

1910-ben tűnik fel kecskeméti kiadványban Ady Endre és Móricz Zsigmond neve, ám az 1924. év eseménye: Móricz „Búzakalász” című színművének itteni bemutatója nem valósulhatott meg, hiszen az előadást betiltották.

1926-ban a 47 éves Móricz, a hírlapíró jön el városunkba először, „A magyar gyümölcs napja”-ra hívták meg. Az első látogatást az évek során számos követte, utolsó alkalommal 1940. május 9-én, Miklós testvére kíséretében járt a nagy író a városunkban. Ezen alkalmak okairól, szereplőiről, hangulatáról, színhelyeiről és az átélt élményekről, Móricz írásokban is megvalósult lenyomatairól bőséges adatokat (levelek, műrészletek, visszaemlékezések, képek és helyi lapok cikkei, híradásai) szolgáltat a könyv szerkesztője, a fáradhatatlan kutató, Heltai Nándor.

Az 1926 és 1940 közé eső években megvalósuló Móricz látogatások élményvilága és írói hozzáadéka színes, emberi és sokféle. Móriczom felfedezi az „arany homok” népét és küzdelmeit, e küzdelmes munka eredményét és példaerejét, a fejlődés és lehetőségek útjait és képviselőit. Szerencsére kiváló kalauzai, „felvilágosítói” voltak Kecskeméten és a környékbeli helyeken: Tóth László, Nyúl-Tóth Pál, Kiss Endre, Sántha György és mások. Különösen Tóth László a „cvikkeres, magas újságíró”, a Kecskeméti Lapok akkori munkatársa került elmélyült és szeretetteljes kapcsolatba Móriczcal. Jól érzékeltetik ezt levelek megszólításai és tartalmi is: a „Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!” és a „Kedves Bátyám!” formától a viszontválasz „Kedves Barátom!” és a „Kedves Lacim!” változataig. A Katona József Kör tagjai és a kecskeméti értelmiségiek is nem egyszer tudhatták körükben Móriczot. Egy ilyen élmény hangulatát adja vissza Sántha György egyik versében:

*Nézd a bugaci homokofszén
Száz székér száll, Móriczot viszem.
Halad a szentlelekkaraván.
Féja cseng ostromo sudarán.*

Móricz maga vall már frásainak címével is kecskeméti útjainak, látogatásainak, élményeinek értékeiről, amikor ezt írja: „Kecskeméttel tehát jól jártam”; „Megfogott a kecskeméti föld lelke”; „Innen sugárzik szét az egész ország területére a gyümölcskultúra”; „Ide jövök pihenni”; „meghatva álok fel önök előtt”, s folytathatnánk az idézeteket a Heltai Nándor által oly jól megválasztott, tagoló fejezetcímekből válogatva akár.

A kecskeméti számára külön is érdekes és értékes lehet a Móricz és Kecskemét kapcsolatát tárgyaló Heltai-kötet két részlete: a Katona Józsefet említő részek és a kecskeméti embereket, jellemzőket adó, a „kecskeméti séget” megfogalmazó sorok. Móricz Zsigmond 1930 őszén alföldi előadói körútra indul, s ekkor írja: „legelőször Katona József városába szeretnék elmenni.” Az ebben az évben rendezett, áprilisi, Katona halálának centenáriumát ünnepelő városnak, a Katona József Körnek üzeni Kárpáti Aurél által: „...ilyen modern géniuszunk a kecskeméti porból kellett kijönnie (...) Különben egy Petur város.” A Kecskeméti Közönség ünnepi számába pedig így ír: „Egy huszonkét éves gyermekifjú volt az, aki a magyarság sok szá-

zados szenvedéseit örökéletű szavakban tudta megírni. (...) örök dicsőséget szerzett szülővárosának és az egész magyarságnak." Megható olvasni Móricz szavait: „A Bánk bán-t, amit hatodikos korom óta imádtam, (...) szintén ebben a korban éveken át írtam s újraírtam, kiküszöbölve a szerkezeti zavarokat, s megmentve a nyelv felséges áradását. (...) „Katoná igazi drámaíró volt, aki a színpadon és a színpad számára született. Bánk bánja a magyar színpad legdicsőbb terméke ...”.

Móricz Kecskemét-rajongása folytatódik a város és szép épületei, nagy polgármesterei iránt, felvetve a továbblépés, a haladás lehetséges irányait, a nehézségeket, az összefogás szükségességét.

A mai kor emberének is tanulságos és erőt adó forrás lehet néhány szép és vallomásos jellemzése a kecskeméti emberekről, mentalitásukról. Ilyenket ír Móricz: „A kecskeméti nép képes bámulatosan túrni. (...) A kecskeméti nép szelleme racionális (...) A kecskeméti ember földimádó és elsősorban gazdalelkű, önállóságra van benne nagy hajlam (...) Rendkívül érzékeny minden gazdasági újítás iránt. (...) Érdemes megállni a piacon és nézni, hogy áruul a kecskeméti gazda. (...) A kecskeméti ember nem gögös és nem hetykélkedő. Nyelve is szerény és óvatos. Valaki úgy jellemezte, hogy a kecskeméti ember szava tartózkodásba takart nagy okosság.”

Az is megható, hogy Móricz Zsigmond beavatta hallgatóságát az élmény/anyaggyűjtés, tapasztalás(ának) folyamatába, hogy művekké, elvekké, tanulságokká szövegdjenek cikkekben, elbeszélésekben és drámákban, azaz a móriczi életműben. A Kecskeméti Lapok 1934. március 7-ei számában megjelent „Bemutatózó, bevezető szavai”-ból idézhetünk: „Mélyen tisztelt közönség, meghatva állok itt fel önök előtt először Kecskeméten, hogy élő szóval emeljem fel a fáklját (...) Az író fákljahordozó: a szellem sötétjében hurcolja a világosságot. Örömmel és tisztelettel jelentem ki Kecskeméten, hogy már régen járok ide, nem azért, hogy tanítsak, hanem, hogy tanuljak, nem azért, hogy messziről hozott fényeket mutassak, hanem azért, hogy olajat gyűjtsek mécsesembe ...”

Heltai Nándor alapos kutatómunkát végzett, s jól szerkesztett kötetével újabb színnel gazdagította kiváló realista írónk, Móricz Zsigmond emberi és írói portréját. A 2004-es Móricz-emlékévben immár nemcsak utcanév, emléktábla, emlékfá és szobor őrzi Móricz emlékét a Kecskemét közeli Hetényegyházán, hanem ez a fontos és hasznos Heltai-kötet is, remélve, hogy az olvasottak hatására az „érzékeny” és „okos” kecskemétiak közül mind többen veszik majd kezükbe Móricz gazdag szépírói munkásságának egyikét-másikát.

A Petőfi Sándor, Jókai Mór, Ács Károly, Szilády Károly, Kossuth Lajos, Németh László, Kodály Zoltán, Tóth László és Kecskemét kapcsolatát feldolgozó és bemutató korábbi Heltai-kötetek mellé jól társul ez az ünnepinek is nevezhető Móricz és a hírváros költődései összegző munka. Méltó helyre került az ideai Katona József-díj, a kiváló hírlapíró/közíró, a városát és megyéjét szerető, óvó, féltő, kutató, bíráló és segítő, gazdagító elkötele-

zett lokálpatrióta, megszállott helytörténész: Heltai Nándor kezébe!

Gratulálunk a szerzőnek a díjhoz és eme legutóbbi munkájához is!

(Kecskeméti Lapok Kft., Porta Könyvek. 2004.)

Bajtai Mária

BÁNDI LÁSZLÓ (főszerk.):

Balatonfüred emlékjelei

Balatonfüred emlékjelei: szobrok, emlékművek, emléktáblák, emlékfák, síremlékek címmel jelent meg a Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai helyismereti könyvsorozatának 13. kötete 2004 végén.

A kötet feldolgozza és közzéteszi a nevezetes Balaton-parti város emlékjeleit, melyek megőrzik a régmúlt és a közelmúlt füredi történéseinek szereplőinek emlékét és magukat az eseményeket is. Ugyanakkor bemutatja az egyéb, művészi értékük miatt számottevő köztéri alkotásokat is. Balatonfüredről hasonló kiadvány még nem jelent meg. Az 1996-ban kiadott *Emlékelyek Veszprém megyében* című kötet – melynek ugyancsak Bándi László a főszerkesztője – a füredi emlékhelyeket is közreadja, de nem foglalkozik az eseményekhez és személyekhez nem kötődő művészi alkotásokkal és természetesen nem tartalmazza az azóta létrehozott „emlékjeleket”.

A könyv írói az alcímnek megfelelően csoportosítják az alkotásokat, külön-külön ismertetve a szobrokat, emlékműveket, emléktáblákat, emlékfákat és a síremlékeket. Az emlékjelek ismertetésénél közlik annak jó minőségű fekete-fehér, illetve több esetben színes fényképét, megadják a lelőhelyet, a feliratot, az avatás időpontját az avató személy vagy személyek nevével együtt. Közlik az alkotó nevét és azt, hogy milyen anyagból készült az emlékjel. A tömör, de szabatos fogalmazású szócikkek elsősorban a balatonfüredi kötődést emelik ki, de az általános információt is megadják az adott személyről vagy eseményről, illetve az alkotásról. Csak néhány olyan leírás van a kötetben, ahol a rendelkezésre álló kevés információ miatt viszonylag szerény a közölt ismeretanyag.

A fürdőváros első közterületi szobrát Kisfaludy Sándor költő tiszteletére állították fel 1860-ban. A következő füredi szobor felállítására, gróf Széchenyi István születésének 150. évfordulója alkalmából több mint 80 esztendőtt kellett várni. Ma 32 szobor díszíti Balatonfüred közterületét. Nagyjórészt az utolsó harminc esztendőben készültek.

Az emlékművek közül a legrégebbi sem túl régi, hiszen az első világháborúban elesett arácsi katonák emlékét 1923 májusában állította fel közadakozásból a Polgári Dalegylet. (Balatonarács a várost alkotó települések egyike.) A legújabbat, a Deák Ferenc emlékművet 2004. november 5-én Mádl Ferenc köztársasági elnök avatta fel. A süttői mészkből készült alkotás Melocco Miklós szob-

rásművész munkája. Az emlékművet Balatonfüred Város Önkormányzata állíttatta.

Balatonfüreden számos emléktábla örökíti meg az odalátogató hazai és külföldi személyiségek emlékét. A csaknem száz emléktábla nagyobb része a SZOT Szanatórium árkádsorán a Füredi Pantheonban található. Az egykori közház emlékét megőrkítő első emléktáblát 1956-ban, a város neves polgára, Zákonyi Ferenc javaslatára helyezték el itt. Sok magyar híresség kapott itt emléktáblát, többek között Lóczy Lajos, Czuczor Gergely, Szabó Lőrinc, Gárdonyi Géza, Lipták Gábor stb. Dr. Zákonyi Ferenc 1992-ben felavatott emléktábláján egész munkásságát jellemzően a következő mondat szerepel: *„A Balaton világának föltáráására, jó híreinek terjesztésére szentelte egész munkás életét.”* Az újak közül való emléktábla Illyés Gyula emlékét őrzi, halálának 20. évfordulóján, 2003-ban avatták.

Érdekes és szép színfoltja Balatonfürednek a Tagore sétány. Sok fáját ültették az itt pihenő, gyógyuló neves költők, írók, politikusok, vagy a hálás utókor örökítette meg ily módon az emléküket. Az első emlékfát 1926-ban ültette a Nobel-díjas indiai költő Rabindranath Tagore. Számos Nobel-díjas fizikus is ültetett fát a parti sétányon. Nemcsak emlékfák őrzik Balatonfüreden az ott járt vagy tevékenykedett hírességek nevét, de szőlőtökék is. A Széchenyi Ferenc Kertészeti Szakképző Iskola 2000-ben parkot alakított ki az iskola területén, melyben emlékszőlő ültetésével és táblával állít emléket a füredi kötődésű szőlészeti és borászati szakembereknek. Jelenleg dr. Csizmazia Darab József, dr. Kaiser Géza és dr. Bakonyi Károly emléktáblái és emlékszőlői láthatók az iskola parkjában.

A Balatonfüred emlékjelei kötet feldolgozza a város temetőiben lévő síremlékeket is. Terjedelmi okok miatt azonban nem lehetett a teljességre törekedni, ezért csak a nevesebb személyek síremlékei kerültek be az adattárba. Így is több mint harminc síremlék közül a kötet a nyolc füredi temetőből. Ezek döntő többsége itt nyugvó helyi nagyság vagy itt elhalálozott híresebb fűrdővendég. Több katonasírt is említ a gyűjtemény.

A könnyebb keresést szolgálják a különböző mutatók. Keresni lehet az emlékjei fajtája, de az emlékjeihez bármilyen módon kötődő személy (alkotó, közreműködő, avató, szervező stb.) neve szerint is. Külön mutatót kaptak az emlékjelek alkotói, de a felállítás illetve az avatás időpontja alapján is lehet keresni. Természetesen megtalálható a rövidítések feloldása és a felhasználó irodalom is. A szerzők-szerkesztők biográfiái mellett a kötet kiadását támogatók rövid nacionáléja is olvasható, csakhogy, mint a Balatonfüred Városért Közalapítványra és kiadványsorozatára vonatkozó információk. A kötet nyomdai kivitelezése mintaszertű.

Az anyaggyűjtés 2004. november 5-én zárult és így még belekerülhetett az aznap felavatott Deák Ferenc emlékmű. Dicsérendő a rövid nyomdai átfutás, hiszen december 3-án már be is mutatták a könyvet a város Községi Házában, ahol a házigazda Gubicza Ferenc és dr. Bóka István polgármester jelenlétében a köszöntőt Radnainé Fogarasi Katalin a Nemzeti Kegyeleti Bizottság titkára

mondta. Mindenképpen meg kell említeni, hogy a kötet könyvtáros, helytörténet-kutató szerzői (Bándi László, Csima György, Elek Miklós, Karika Erzsébet, Németh Akosné és Tóth Györgyi) a nagy munkát, az anyaggyűjtéstől a szócikk megírásáig és a könyv szerkesztéséig mindent ellenszolgálatás nélkül végeztek.

A kötet eredményesen teljesíti a maga elé tűzött célt, melyet jól fejez ki a kötet elején mottóval közölt Keresztury Dezső idézet: *„Óriza nemzeti múltunk emlékeit úgy, hogy bennük újulj magad is, újateremtve hazánk”.* Remélhetően a kiadónak, a Balatonfüred Városért Közalapítványnak gondja lesz arra, hogy a most megjelentetett kitérő helyismereti-helytörténeti kiadvány rendszeres időnkénti frissítése megtörténjen akár nyomtatott, akár elektronikus formában.

Csiszár Miklós

B. KOVÁCS ISTVÁN:

Gömörország

Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban

Dr. B. Kovács István a felvidéki magyar tudományos élet jeles képviselője. Végzettségét tekintve régész és néprajzkutató. Számos szakmai publikáció szerzője, több önálló kötet írója, szerkesztője. Volt a rimaszombati Gömőri Múzeum régésze, egy ideig igazgatója, a Rimaszécsi Helytörténeti Gyűjtemény felelőse. Jelenleg a gömörországi közgyűjteményi hálózat legújabb intézményét, a Szlovákiai Református Keresztény Egyház Tudományos Gyűjteményeit vezeti, amelynek a létesítéséről a Szlovákiai Református Keresztény Egyház Zsinata három évvel ezelőtt határozott.

Gömörország című könyve először 1997-ben jelent meg. A kötet kézírata életének talán legnehezebb szakaszában íródott, amikor a szakmaiságot teljesen figyelmen kívül hagyva eltávolították őt a rimaszombati Gömőri Múzeum éléről, s egyik napról a másikra úgymond munkanélkülivé lett. Más talán összeroppanat volna a hirtelen ránehezedő nagy súlytól, a fölöslegesség érzésétől, a kiszolgáltatottságtól, a ránehezedő felelősségtől, amit családja iránti szeretete és egy közösséghez tartozás érzése jelentett. Ám ő nem ezt az utat választotta. Nem tört meg, nem alázkodott meg, hanem visszavonulva az otthon melegébe, a biztos családi háttér tudatában – amit felesége és két gyermeke jelentett számára – alkotni kezdett. Nem a holtapri betevővel foglalkozott (bár nyilván akkor ez sem volt érdektelen), hanem a távolabbi jövőbe tekintett, s bízott az isteni gondviselésben.

Véget is ért a meghurcoltatások kora, ezt többek között kitüntetések, elismerések is jelzik. Ezek között az egyik a dr. Ujváry Zoltán által adományozott Pro Gömör-Gömörért díj, amit röviddel igazgatói felmentése után, 1995-ben kapott, s talán a legjelentősebb a sorban a Széchenyi Ferenc Díj, melyet a közgyűjteményi területen végzett több évtizedes színvonalas szakmai tevékenységéért 2001. augusztus 20-án, állami ünnepünk alkalmából dr. Mádl Ferenc, a Magyar Köztársaság Elnöke

megbízásából Rockenbauer Zoltán, a Nemzeti Kulturális Örökség minisztere adományozott neki.

Nos, a fent vázolt körülmények között született meg a *Gömörország* című könyv kézírata, s jelent meg a könyv első kiadása, ami nagyon gyorsan elfogyott. A szerző többek biztatására szükségesnek érezte egy második kiadás megjelenését. Am úgy gondolta, az alapkonceptió megtartása mellett néhány dologban változtat az első kiadáshoz képest.

A Gömörország második kiadása igazi színes képeskönyv. A bevezető és a záró sorokat nem számolva nyolc fejezetre tagolódik. Minden fejezet egy-egy tetszetős képpel indul, majd ezt követi a néhány oldalas szöveges összefoglaló, majd a részletes eseménytörténet, melyben időrendi sorrendben követik egymást a fontos történeti események.

A *Magyar államalapítás előtt* című fejezetben azokat az ismeretek foglalja össze, melyekről a régészeti leletek tanúskodnak. Ehhez a fejezethez érthető módon nem tartozik eseménytár, hiszen ezekből a korokból nem maradtak fenn írásos dokumentumok, melyek utalnának a pontos eseménytörténetre.

A *Megye születik* című fejezetben hangsúlyozza, hogy ő maga is azoknak a véleményét osztja, akik azt állítják, hogy vármegyénk nem tartozik a legkorábbi alapítású megyék közé. A későbbi Gömör területén eredetileg két, a mainál jóval nagyobb, tartományi kiterjedésű vármegye, Hont és Borsod osztozott.

A *gótika ragyogása* című fejezetben kifejti, hogy a XIV–XV. század közötti két évszázad a térség fénykorának tekinthető. A gazdasági, társadalmi, művészeti fejlődésnek töretlen ívét semmi nem tudta megtörni.

A *Török úr árnyékában* című rész a szenvedések két évszázadáról szól, s a korszak legfőbb hozadékaról, a protestantizmus elterjedéséről.

A *polgárosodás felé* című fejezet a XVIII–XIX. század fordulójának csaknem egy évszázadát öleli fel, a megye második fénykorát, mely jelentőségében és értékeiben csak a XIV–XV. századi ragyogáshoz mérhető.

A *szabadságharcról az egységes megye megszűnéséig* című fejezet a megye létének utolsó hetvenöt évét öleli fel. Ezek az esztendőök az előző korszakhoz hasonlóan eseménydúsak.

Az előző kiadás körülbelül itt véget is ért. Am a szerző készített érzett az eseménysor folytatására. Ilyen megfontolásból került a könyvbe az *Egy haza – két ország* fejezet, melyben az 1919–1938 közötti évek, valamint Az *utolsó fellebbanás* című fejezet, melyben az 1939–1945 közötti időszak történései kaptak helyet.

A kötet szerzője ízig-vérig magyar ember, munkájában mégis arra törekedett, hogy e soknemzetiségű megyét a maga valójában mutassa be. Tehát megtalálhatók a könyvben a magyarok mellett itt élő nemzetiségek – így a németek és leginkább a szlovákok – fontos eseményei is.

A szöveges információkat sok-sok színes fotó egészíti ki. A könyv gyakorlati használhatóságát segítik a kötet végén található jegyzékek, mint az

egykori megye településeinek jegyzéke járások szerinti bontásban, az egy-egy eseménnyel részletesebben is foglalkozni kívánók részére az ajánlott irodalomjegyzék, s a terjedelmes név- és tárgymutató. A tetszetős könyvet a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület adta ki, a nyomdai munkálatokat a túrúrcsentszmarnton ProArtDesign végezte.

Ajánlom ezt a könyvet mindenkinek, különösen a gömörieknek. Minden gömóri iskolás táskájában, polcán ott lenne a helye, minden gömóri tanárnak, különösen aki honismeretet, történelmet, irodalmat, művészeti tárgyakat tanít, kézikönyvként kellene használnia. Ismerje meg mindenki ezt a csodálatos gazdagságú régiót, Gömörországot!

(Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület. Rimaszombat, 2004.)

Bodnár Mónika

KOVÁCS LÁSZLÓ-NAGY ZOLTÁN: Magyarok Moldvában

Keményborítású, A/5-ös formátumú szép fényes papírra nyomott albumot tartok kezemben. Készüléséről többektől hallottam – fiatal szerzők járják Moldvát – és már itt is van a mű, forgathatom kíváncsian munkájukat. A kérést, hogy ismeretetőt kellene írni róla, elháríthatnám; jobb elegánsan kibújni a feladat elől: érzem a huncut kíváncsiságot: miként vélekedik négy fotókönyv készítője egy újról, egy ötödikről, mely a moldvai magyarokról szól? Hárítanám, de nem lehet, írnom kell. A Tölgyfa könyvek második útialbumát nézegetem újra – az első Kárpátaljáról szól, az elszakított tájról.

A keletre csángált magyarok történelmével ismertem meg először az új könyv, és képes lapjain turistaútra hív. A moldvai magyar évszázadok peregnek elénk; Várhely a Pruttól keletre, Kisjenő-Kisinyov, az elhagyott Csöböröcső, Herló, Husz, Jászvásárhely, Kotnár, Moldvabánya, Németi, Karácsonyok, Bákó és Román templomai-romjai tanúskodnak az egykori magyar jelenlétről. Becsületese, jó képeket láthatunk, tömör szövegmagyarázatokat. A könyv legértékesebb része ez! Nem gyűrött-szakadozott régi könyvek foszló lapjain találhatjuk ezeket sárgállón, szétszórva, hanem színes szép csokorrá összegyűjtve.

A könyv második része a „Magyarok Moldvában” címet viseli: üres faluképek a néma tavaszban – zsendülő nyárban, majd Pusztinán már emberek is feltűnedeznek az utcákon, templombelsőben és mise végén Külsőrekecsinben, Lujzi Kalugarban és Lábnyikon is láthatjuk őket. Csöndes távolságtartás jellemzi a fényképezőt, sehol egy közeli kép, átselemült áhítat. Hívós templombelső, magányos kereszték a moldvai katolikusság helyszínei és emlékei. A húsvéti készülődés képsorai már lakásbelső mutatnak; négy képet láthatunk diós kalácsokról, kettőt a megírt tásokról. Az érdeklődő turista szeme ez, a látható világra való könnyed rácsodálkozása, ám hiába keressük a legizgalmasabb fotótémát: az éjjeli kikerülést: a mély, gomolygó sötétből vöröslő gyertyákkal előködlő hívők vonuló tömegét.

Szobabelsöket látunk azután – lakóik nélkül – és a vaku kemény, éles fénye megvilágít mindent ugyanúgy: szöttest, inget, hímzett bőrmellényt, és a gorzafalvi Aszalós Viktor árva fazekasműhelyébe is bepillantathatunk – a mester Szentgyörgyre utazhatott unokájához épp! Rengeteg kép omlik elénk, már a 99. oldalon járunk, és még mindig üres a táj, néma, gazdátlan a vidék, de a somoskai esküvő riportképein feltűnnek ismét a moldvai magyarok újra. Később gyermekarcokra feledkezik az utazó kamera, a háználtanulás képeit láthatjuk, a szöveg pontos tájékoztatást ad. Felismerem több hajdani tanítványomat, majd a gyimesi Szent Erzsébet gimnázium színes ballagási felvonulásával és a Csíksomlyói Búcsú viseletes látványképeivel zárul a könyv.

A szerzők derős-vidám, kedvcsináló albumot akartak készíteni Moldváról, nem törekedtek teljességre; kimaradt az ős-téli világ bemutatása. A nagy folyamok mellett fürödni is lehet gondfelelden, ám az átúzásra vállalkozó megismerheti a víz sodró erejét! A képek tanúsága szerint tavasszal és koranyáron készültek a felvételek – 203 darab, a könyv hátoldalán moldvai magyar vezetők buzdítják odautazásra az érdeklődőket és reklámozzák a könyvet.

Szép, látványos album született, kevés élményanyagból. Derűsek ezek a képek, gondtalanok – szeretni fogják az ottaniak – mások, mint amilyeneket én csinálok: nincs jelen a szegénység, a mély árnyék, a lopakodó végzet, mely percenként morszolja fel életüket.

Biztatnám a szerzőket, következő munkáikban mélyebben ismerjék meg bemutatandó világukat, akarjanak pokolra szállni hittel, konok akarattal, mert hát végül is mikor váltsa meg a világot nagy Művel az ember, ha nem fiatalon?

Egy jó könyv elkészítése szép, és felelősségteljes feladat.

Sok sikert kívánok további munkájukhoz!

Csoma Gergely

HÁLA JÓZSEF – KECSKEMÉTI TIBOR – VOIGT VILMOS:

Közpénzek

Mondák, költemények és énekek gyűjteménye

Csupán rövidebben, „távirati stílusban” írni és mégis érdemi tájékoztatást-eligazítást adni egy kétszáz oldalnyi „adattárral” és tanulmánnyal bővelkedő kiadványról, nem éppen szokványos ismeretési feladat. De a 336 oldalas, kívül-belül igényes munkával készült, kemény fedelű s egy berhidai Szent László-freskó képét a bordó borítólapját hordó munka sem nevezhető szokványosnak.

Nem is lehet szokványos, hisz mikor találunk, hol lelhetünk olyan művet, mely a legfiatalabb, könyvet inkább még csak *meseként hallgató* nemzedéknek is ad: mondákat, verseket; élvezetes-hasznos ismereteket nyújt a nagyobb *olvasóknak is*; a Kárpát-medence történetét-folklorját *kutatóknak* pedig újabb, témájukba vágó adatokat tállal, bőven, gazdagon; s ugyanakkor az alacsonyabb rendű,

szilárd vázú ősmaradványok egy sajátos, igen jellegzetes csoportjának is részletes ismertetését kínálja.

Jó érzékkel nyúlt – még évekkel ezelőtt – *Hála József*, a geológia és az etnográfia területén is otthonosan mozgó egyetemi szakember, a levéltárak, könyvtárak, archívumok, adattárak anyagához, hogy két – a szakmában megbecsült és éppen jubiláns – kollégának ajánlhassa gyűjtőmunkája eredményeit. Szerencsére tanulmányíró segítőitársai is lettek e *Dudich Endrét* és *Hámor Géza*t köszöntő kötet létrehozásában, *Kecskeméti Tibor* tudós paleontológus és *Voigt Vilmos* folklorista, egyetemi tanár személyében, kik (a kötetnek utolsó harmadát kitöltő) értékelő tanulmányukkal szakterületük oldaláról vizsgálva mutatják be a hol megkövesült pénznek „tekintett”, hol (épp ebből eredő latin nevükön) *nummuliteszként* emlegetett lapos, kerek köveket.

Maga a gyűjtő száznál jóval több olyan régés-régi mondát, krónikarészletet, mesét vagy éppen verset hordott össze kézbeillő szép könyvébe, melyek ezekhez, az ember figyelmét régtől lekötő kerek ősmaradványokhoz kapcsolhatóak, s melyek regéihez azután múzeumi kollégája, *Kazár Émese* készített – ettől a híresen gazdag mondavilágtól megihletett – *hat linómetszetet*.

A részletek, a pontos szövegidézetek sorában találunk természetesen (hiszen népköltészetről van szó!) névtelen alkotóktól máig fennmaradt műveket, de itt olvasható jó néhány ismert történetírónak, tudósnak, kutatónak, költőnek, regényírónak szövege is. Ki ne ismerné például *Garay János*, *Jókai Mór*, *Tompa Mihály*, *Orbán Balázs*, *Gaal Mózes*, *Benedek Elek* vagy épp *Wass Albert* nevét? A Honismeret olvasóinak pedig nyilván ismerős lehet még *Bod Péter*, *Bél Mátyás*, vagy a középkori *Temesvári Pelbárt* neve, hogy a *Karthauzi Névtelen* ne is citáljam most ide... De sorolni lehetne természetesen azokat a geológiában híres tudósokat is (*Franzenau Ágoston*, s a XX. századból pl. a Kolozsvárt végzett *Tulogy János*), akik szintén foglalkoztak ezekkel a negyven-ötven millió éve létezett, meleg víző tengerekben elterjedt egysejtűekkel, maradványaiknak kutatásával-ismertetésével.

Ezzel érkezhetünk el már az első kísérő szaktanulmányhoz is, hiszen a XIX–XX. század mikro-fosszília-kutatóinak munkáját folytatja, tekinteti át e könyv számára a Természettudományi Múzeum címzetes főigazgató-helyettese, *Kecskeméti Tibor*. A kutatástörténettel kezdve ismertetését bőségesen sorakoztatja fel az európai párhuzamokat, leírásokat, idetartozó ábrákat is újraközölve értékes összefoglalásában. Rövid belső szakaszokban áttekinthetően veszi sorra az ősmaradvány-anyagot, a bezáró kőzetek keletkezését – s az előfordulások legújabb vizsgálati eredményei alapján adja e csoport jellemzését. A leírásban helyet kap a részletes elemzések alapján valószínűsíthető tengeri környezetek leírása s annak alapján azután – esetenként – a nyersanyagutakban valóban *pénzre* is váltható információ szerepe. Az idetartozó ötoldali irodalom természetesen nem néprajzi, hanem „csak” paleontológiai olvasnivalót kínál – a néprajzi-szépíróadalmi bibliográfia csak a kötet legvégén, de ott majd húszoldali terjedelemben

lesz fellapozható, a zárófejezet, Voigt Vilmos néprajzprofesszor tanulmánya mögött.

Wöres Sándornak a XX. század második felében legendássá lett verssora (azt a bizonyos lassan menő kőbékát emlegetve) indítja – mottóként – ezt a hatvanoldalmi, képekben és idézetekben érthetően gazdag művelődéstörténeti szakaszt. A csodatételekre is képes nagy személyiség (a már a középkorban szentté avatott *László király*) alakját és a pénzérmék kővé válásának vándormotívumát tárja elénk európai léptékű áttekintésében. Ebben a részben tehát egészen ki is tágul az elemzés terepe, ahogy az a kapcsolódó néphagyományok révén teljesen természetes is. Ilymódon a gyógyviznek, a különleges természeti helynek a sajátosságai, a jótémény s annak gyümölcsei éppúgy helyet kapnak a kötetben olvasható mondákhöz kapcsolódó elemzésben, mint a *balatoni kecskekörmök motívum-története*.

E szóban forgó könyv összeállítójáról, szerkesztőjéről, *Hála Józsefről* jó el nem felejtünk, hogy azok a bizonyos kecskekörmök is „ott vannak” az ő hamarosan megírandó témái között... Várjuk tehát az újabb *geológusi-etnográfusi* munkát!

(Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004.)

Papp Péter

NÉMETHI GÁBOR:

A hatvani zsidóság krónikája

Németi Gábornak, a szenvedélyes szorgalommal kutató és publikáló hatvani helytörténésznek rendkívül értékes könyvét vehettük kézbe a közelmúltban, mely a hatvani zsidóság múltját tárja elénk a kezdetektől az elmúlásukig. A kiadvány szerzője e művével is a lakóhelye és annak lakossága iránti szeretetéről, elkötelezettségéről tett bizonyosságot.

A 175 oldalas kötet „hosszmetszetben” mutatja be a város zsidó lakosságának múltját. A könyv „A hatvani zsidó lakosság kialakulása és fejlődése 1939-ig” című fejezettel indul, és a „Hatvani zsidóság a második világháború éveiben” című fejezettel zárul. A fejezetek foglalkoznak a helyi zsidó szervezetekkel, intézményekkel és a hitközséggel, valamint a zsidók szerepével a település gazdasági-társadalmi életében. Az első fejezet bemutatja a hatvani zsidó származású értelmiségieket és a jelentős gazdasági szerepet játszó személyeket. Szó esik benne az első világháborús hatvani zsidó katonákról is. A második fejezet az antiszemitizmus, a zsidók magyarosodása és a cionizmus helyi jelenségeit mutatja be. A harmadik fejezet a hatvani zsidó munkaszolgálatosokról, a negyedik fejezet pedig a haláltáborokba kerültek kálváriájáról szól. A szerző külön foglalkozik a hatvani gimnázium zsidó származású tanulóival, valamint a Hatvany-család vészkorszakbeli sorsával. Az utolsó a hatvani zsidóság tragédiáját írja le. A függelékek pedig a hatvani első világháborús zsidó hadviseltek, és a náci népirtás hatvani zsidó áldozatainak névsorait, valamint Radnóti Miklós hatvani munkaszolgálat idején írt verseit tartalmazzák.

A kötetből kiderül, hogy a hatvani zsidóság élete, a nehézségeken, olykor tragikus helyzeteken is átívelő sikerei alapvetően hozzájárultak a település városias jellegének fejlesztéséhez, a II. világháború előtti ipari, kereskedelmi, közlekedési és kulturális központtá válásához. A hiánypótló kötet a hatvani zsidóság múltjának bemutatása mellett számos kuriózzal gazdagítja a hazai történettudományt is. Levéltári, könyvtári, anyakönyvi kutatásokra és visszaemlékezésekre támaszkodik. A borítóján és a belül elhelyezett illusztrációk, a jegyzetek, a történeti források, valamint a függelékben foglaltak emelik a kötet értékeit.

A helyi iskolai oktatásban is kiválóan használható művet az érdeklődők megtalálhatják a város könyvesboltjaiban, könyvtáraiban és közintézményeiben. A kötet szerzője, szerkesztője, a kiadó (Hit-60 Alapítvány), a mecénások és nyomdászok mind kiváló munkát végeztek.

Demény-Dittel Lajos

KOLESZÁR KRISZTIÁN – É. KOVÁCS
JUDIT – LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ:

Népi díszítőművészet dél-Gömörben és dél-Tornában

A miskolci Ökológiai Intézet 1992 óta működte a Gömör-szőlősen a Fenntartható Falu programot. A fenntartható fejlődés egy olyan világnézet, amely az emberi társadalom gazdasági, szociális kérdéseit közös rendszerben kezeli a környezeti kérdésekkel. Mindezekkel szorosan összefügg a térség hagyományos kultúrája, ennek megismerése, továbbfejlesztése. A kulturális értékek megőrzése és fejlesztése vonzerő a turizmus számára, tudás a jövő generációinak, munkalehetőség a ma helyben élőknek. 1992 óta már sok minden történt a fentiek jegyében. A program legújabb állomása, kézzelfogható eredménye ez a kiadvány.

Egyet értünk azzal, amit a szerzők a könyv előszavában írnak a népművészetéről: „... a szépre való törekvés, amely évszázadok folyamán az emberiség sajátos kultúrájává alakult, művészetté vált. az emberekben ösztönös szépérzék alakult ki, de ez a törekvés nem lett minden ember sajátja. magas szintű tárgyi kultúra (...) olyan szerencsés esetben jön létre, amikor a szépérzék tökéletes anyag- és technikai ismeretekkel párosul, ha az esztétikum és praktikum együtt jelenik meg.”

A hagyományos paraszti világban mindig is a funkció az elsődleges, az esztétikum nem mehet a tárgy rendeltetészerű használatának a rovására. Az is igaz, hogy a hétköznapok tárgyai sokszor dísztelenek, gazdag díszítésekkel inkább csak a jelszavakat megszüpítő tárgyak, valamint jeles alkalmakra készült, ajándékozott tárgyak rendelkeznek.

A díszítő motívumok a ma embere számára már leginkább csak esztétikai szempontból jelentősek, pedig kutatók hada állítja, hogy valamikor ezek a jelképek ékes nyelven szóltak sok minden egyébről. A hímes tojások karcolt vagy frott díszei, az ácsolt ládák geometrikus motívumai, a festett fakazettás mennyezetek ornamentikája, a textilfélék díszítőműveit egy teljes világkép tárja elénk,

illetve azok elé, akik értik a nyelvet, olvasni tudják a jeleket. De ha valaki nem akar elmélyedni ennek megfejtésében, akkor is életre szóló élményt nyújthat számára a népi díszítőművészet motívumkinccseiben való elmélkedés, elmélyedés. Többek között ezt a célt szolgálja ez a mintagyűjtemény. Valamint azt a törekvést, hogy segítsen átadni a jelennek, átmenteni a jövőnek mindazt, ami évszázadokon keresztül kikristályosodott. A szerzők éppen ezért elsősorban gyakorlati alkalmazhatóságuk alapján válogattak a motívumok között. „Csak tiszta forrásból” – hirdette Bartók és Kodály a zenei életben. Jelen kötet szerzői is bíznak abban, hogy munkájukkal elősegítik a tiszta forrásból való merítés lehetőségét, és ösztönzést adnak másoknak is a gyűjtőmunka folytatásához.

A mintagyűjtemény nem törekszik teljességre sem a címben jelzett térséget, sem a tematikát illetően. A magyarországi Gömör tíz falujából, valamint a magyarországi tornai részek településeiről gyűjtött gazdag példátár két fő téma, az építészet és a textildíszítés köré csoportosítható. A vakolatdíszes homlokzatok, fűrészelt deszkaoromzatok, tornácdíszek, kapuk, kerítések, bútorok, szakrális emlékek (keresztfák, fejfák, kápolnák, festett fakazetták) mellett bemutatja a régi stílusú hímzéseket, csipkéket, szőtt motívumokat és keresztiszemes vászonhímzéseket. Ezen túl röviden megemlékezik a fafaragásról, a pásztorművészetéről, a kovács- és a lakatosmunkákról, valamint a hímes tojásokról. A gazdag mintagyűjtemény részben az eddig megjelent publikációk válogatása, részben az e céllal szervezett népművészeti gyűjtőtáborok eredményeképpen összegyűjtött anyag megjelenítése. A munka torzó, mivel nem nyúlt a határon túlra. Pedig az ottani falvakban található mintakincs szerves kiegészítője a most publikált anyagnak. De remélhetőleg lesz a munkának folytatása, s akkor a hiányzó részekről is bemutatásra kerülnek a legjellegzetesebb népművészeti motívumok.

Bodnár Mónika

Borkalendárium

A múlt évben jelent meg Csoma Zsigmond népszerűsítő jellegű történeti borkalendáriuma a Mezőgazda Kiadó gondozásában a Hagyomány és vidék sorozat keretében. A kötet bővített, javított változata az 1999-ben kiadott Szent Vincétől Szent Jánosig című műnek. Igen találó a kötet címe: Borkalendárium – Örök időkre, ami azt sugallja, hogy olyan általános érvényű megállapításokat tartalmaz a könyv, amelyek megváltoztathatatlanok. Olyan témákat dolgoz fel, azt a tudás- és ismeret-halmazt örökíti meg, amelyek az elmúlt évszázadok alatt halmozódtak fel. Magában foglalja egyrészt a népi természetismeretet, másrészt a kutatók által összegyűjtött és feldolgozott történeti, néprajzi adatok halmazát.

Az egykori népi kalendáriumok mintájára szerkesztett könyv fő tartalmi részét a naptár jelenti, mellette számtalan „érdekes” olvasmány és tudományos-népszerűsítő írás található. A naptár rész havonkénti bontásban sorolja fel a jelesebb egyházi és világi ünnepeket, névnapokat, elsősorban azo-

kat, amelyekhez időjárásjelölések kapcsolódtak. Az időjárás előrejelzések elengedhetetlenek voltak a szőlőművelők és a mezőgazdák számára. Az időjárás regulák számbavételénél nemcsak azokat sorolja fel a szerző, amelyek szorosan a szőlőműveléshez kapcsolódtak, hanem azokat is, amelyek a határbeli és kerti munkák végzéséhez kötődtek. Melyik növényt és virágot mikor jó vetni, kapálni, szedni, aratni, szüretelni, a sok vagy kevés csapadék, esetleg szárazság hogyan befolyásolhatta a várható termést. Ezek az időjárás előrejelzések, névnapokhoz kötődő szólások évszázados megfigyelések, tapasztalatok summázatai, melyek egykor szájhagyomány útján terjedtek, lejegyzésre kerültek és nyomtatásban megjelentek. Az is elképzelhető, hogy valamelyik könyvkiadó írta bele kalendáriumába, amit aztán a későbbiekben is folyamatosan közöltek, mint népi megfigyelést. Az átadás-átvétel kérdésével a szerző is foglalkozik. Némely esetben jól nyomon követhető, hogy egyes szentek névnapjához kötődő időjárás előrejelzések a középkori csizókban bukkannak fel először, amelyeket a későbbi kalendáriumok évről évre közöltek.

A szerző maga is ennek megfelelően ajánlja mindazok figyelmébe művét, akik a kalendáriumi és az agrárművelők iránt érdeklődnek, csokorba szedve a szőlő és bortermeles éves, ismétlődő szokásait, reguláit. Az év ünnepeinek felsorolásánál a kötet összeállítója igyekezett minél nagyobb földrajzi területet felölelni és így a példák sokaságát nemcsak hazai tájakról hozta, hanem határainkon túlról is, így pl. Erdélyből, Szerbiából, Szlavóniából, Burgenlandból. Az időjárás megfigyelésén túl megismerkedhetünk a jeles napok szokásaival, az ilyenkor kötelezően fogyasztott vagy tiltott ételekkel is.

A bevezető részben a szerző ír a kalendáriumok történeti alakulásáról, a művelődésben betöltött szerepéről, a tudományos vagy áltudományos ismeretek átadásáról. A kalendáriumok kiadásának fénykora a XIX. század közepére tehető. Jelentőségük a század végén már csökkent, a gomba módra szaporodó napilapok megjelenése miatt.

Az év napjaihoz kötött időjósítás című fejezetben olvashatunk a harang viharúzó erejéről, a különböző szentelmények, mint pl. a barka, a tűz, vastárgyak felhasználásáról, amelyek az itéletidő, a jégeső elhárítására voltak hivatottak.

A szőlővédőszentek tisztelete és történeti rétegei Magyarországon című fejezetben olvashatunk arról, hogy a patrónusok erejébe vetett hit eredete két irányra mutat; az egyik a kora középkori nyugat-európai egyházi tanításokra, a másik része az ókori görög-római istenek tiszteletére vezethető vissza. A kalendáriumi részben az egyes védőszentek neve napjánál részletes ismertetés olvasható a szent élettörténetéről, ami magyarázatul is szolgál arra, hogy miért őt választották egykoron a szőlő és bor patrónusának. Időjárás-és termésjósítások is kapcsolódtak ehhez a naphoz, néhol társas összejöveteleket is tartottak ilyenkor. A szerző megállapítása szerint a „szőlővédőszentek kultusza a néphagyományok és az egyházi liturgia folklorizálódott emlékei, valamint az időjárás megfigyelések keveréke.”

A történeti részben bepillantást nyerhetünk a középkori Magyarországon a szőlő- és borkészítés kettős arculatának kialakulásába és annak okaiba. A honfoglaló magyarság a Dunántúlon az egykori Pannónia területén az ókori római hagyományok továbbélésével találkozott, ahol az alacsony tökémművelés terjedt el, míg a Dunától keletre eső részeken a vándorlásaik során megismert gyakorlatot követték a letelepülők. Ezen a részen a ligetes, lugasos szőlőművelés több évszázadon keresztül fennmaradt. A magyarság a megtelepedés előtt is ismerte már a szőlőművelést és a borkészítést, amelyet bolgár-török jövevényszavaink is bizonyítanak.

A letelepült lakosság a feudális gazdálkodásra és társadalmi berendezkedésre áttérve új szőlőművelési formákat alakított ki, szőlőhegyek jöttek létre, amelyek nagyban befolyásolták a táj képét, kölcsönhatást alakítva ki az ember és környezete között.

A kalendáris szokásoknál a szerző nemcsak azokat sorolja fel, amelyek szigorúan a szőlőműveléssel kapcsolatosak, hanem azokat is, amelyek a legfontosabb mezőgazdasági munkákhoz vagy a jószágértáshoz kötődtek. Megemlíthető pl. a Márk napi búzaszentelés, az augusztus 20-i kenyérünnep vagy az állatok első kihajtásához kapcsolódó mágiikus szokások.

A jeles napok sorában, a húsvéti ünnepkör részeként a szerző részletesen bemutatja a bolyi né-

metek emmauszi ünnepségét. Ezt megelőzően pontos képet kapunk a bolyiak társadalmi tagozódásáról, zárt hierarchikus rendszerükről, a nagyhét egyes napjainak szokásairól. Magát az ünnepséget húsvét hétfőn tartották kint a szőlőhegyen, szigorúan elkülönülve egymástól a különböző társadalmi rétegek. A szerző részletes leírását adja az ekkor elfogyasztott ételeknek, az evéssel, ivással, játékkal egybekötött szórakozásnak, amely jó alkalom volt a rokoni, szomszédosági kapcsolatok ápolására és lehetőséget biztosított a fiatalok ismerkedésére.

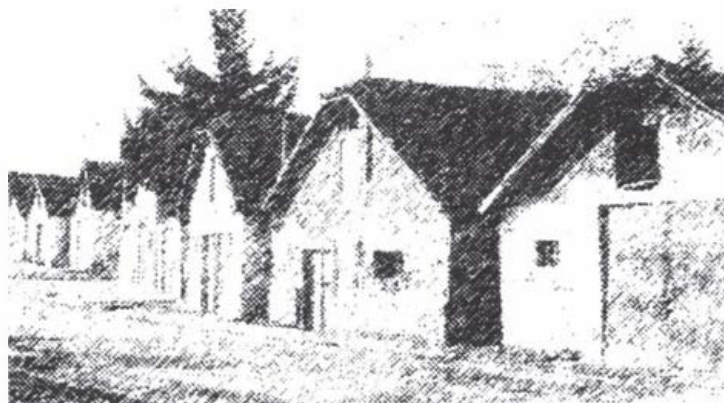
A bolyi németek húsvéti szokása után dél-dunántúli, bácskai, bánáti katolikusok nagyhéthez kötődő hagyományival ismerkedhet meg az olvasó. Időjárásjóslások, egészségmegőrző és tiltó cselekmények egész sora kapcsolódott húsvét héthez, amelyek az elkövetkezendő időszak eseményeire is hatással lehettek.

A kalendárium szokásokhoz szorosan nem kapcsolódik, de mint érdekesség olvashatunk az aszúborkészítés elterjedéséről hazánkban vagy a kádármesterség ezeréves hagyományairól, a faki-vágásról és a fajokról.

A kötetet egy hosszabb terjedelmű német összefoglaló és gazdag irodalomjegyzék zárja.

Mindazok figyelmébe ajánlom ezt az igen olvasmányos művet, akik a néphagyományok és szokások iránt érdeklődnek.

Korkes Zsuzsa

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

Tisztelt Olvasóink!

Az **Ethnographia** szerkesztősége a 2005. évre lehetővé teszi, hogy folyóiratunkat előfizethessék. 2005-ben is 4 szám megjelenését tervezzük.

Az előfizetési díj egy évre: 2500 Ft + 500 Ft postaköltség, amelyet egy összegben kérünk csekken befizetni, illetve átutalni.

A megrendeléssel és a postázással kapcsolatos ügyeket a **Magyar Néprajzi Társaság titkársága** (1055 Budapest, Kossuth tér 12., Tel./Fax: 06-1-269-1272, e-mail: mnt@neprajz.hu) végzi, ahol a folyóirat előzetes időpont egyeztetéssel személyesen is átvehető.

Kérjük, hogy az Ethnographiát az alábbi címen szíveskedjenek megrendelni legkésőbb

2005. március 31-ig:

Magyar Néprajzi Társaság

1055 Budapest

Kossuth tér 12.

Az átutalási számlaszám: **Esztergomi Takarékszövetkezet, 63100150-12000320**

Aki csekken kívánja befizetni az előfizetési díjat, kérjük, hogy a megrendelőn szíveskedjen jelezni igényét.

A megrendelések beérkezése után a 2500 Ft előfizetési díjról és a postaköltségről számlát küldünk a megrendelőnek.

A Szerkesztőség nevében köszönettel fogadjuk előfizetésüket:

Magyar Néprajzi Társaság

MEGRENDELŐ

Alulírott megrendelem az ETHNOGRAPHIA 2005. évi 1-4. számait az alábbi intézmény/magánszemély részére:

Megrendelő neve:.....

Címe:.....

Postázási címe:.....

Telefonszáma:.....

E-mail címe:.....

Megrendelem továbbá az Ethnographia évi számát példányban.

Befizetési csekket kérek/ nem kérek (Kérjük, a megfelelőt szíveskedjen aláhúzni!)

Elismerem, hogy a megrendelő lap visszaküldése után, a számla megérkezését követően a 2500 Ft előfizetési díjat és a postaköltséget a Magyar Néprajzi Társaság Esztergomi Takarékszövetkezetnél vezetett 63100150-12000320 számú számlaszámára illetve a megküldött csekkre befizetem.

Kelt:.....

Intézmény vagy magánszemély neve:.....

Címe:.....

PH

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

A kiadvány címe	Szerkesztő	Eladási ár	Tagsági ár	Megrendelem/pl.
Beiträge zur Volkskunde 10. 1993.	Manherz Károly	elfogyott	elfogyott	
Beiträge zur Volkskunde 11. 1994.	Manherz Károly	1000	800	
Beiträge zur Volkskunde 12. 1995.	Manherz Károly	1000	800	
Beiträge zur Volkskunde 13. 1996.	Manherz Károly	1000	800	
Beiträge zur Volkskunde 14. 1997.	Manherz Károly	1000	800	
Beiträge zur Volkskunde 15. 1998.	Manherz Károly	1000	800	
Beiträge zur Volkskunde 16. 1999.	Manherz Károly	1500	1200	
Beiträge zur Volkskunde 17. 2000.	Manherz Károly	1500	1200	
Beiträge zur Volkskunde 18. 2001.	Manherz Károly	1500	1200	
Beiträge zur Volkskunde 19. 2002.	Manherz Károly	1500	1200	
Beiträge zur Volkskunde 20. 2003.	Manherz Károly	1500	1200	
Cigány néprajzi tanulmányok 1. 1993.	Bódi Zsuzsanna	elfogyott	elfogyott	
Cigány néprajzi tanulmányok 2. 1994.	Bódi Zsuzsanna	1000	800	
Cigány néprajzi tanulmányok 3. 1995.	Balázs Gusztáv	1000	800	
Cigány néprajzi tanulmányok 4-5. 1996.	Zsupos Zoltán	1000	800	
Cigány néprajzi tanulmányok 6. 1997.	Bódi Zsuzsanna	1000	800	
Cigány néprajzi tanulmányok 7. 1998.	Bódi Zsuzsanna	1000	800	
Cigány néprajzi tanulmányok 8. 1999.	Bódi Zsuzsanna	1000	800	
Cigány néprajzi tanulmányok 9. 2000.	Bódi Zsuzsanna	1500	1200	
Cigány néprajzi tanulmányok 10. 2001.	Bódi Zsuzsanna	1500	1200	
Cigány néprajzi tanulmányok 11. 2002.	Bódi Zsuzsanna	1500	1200	
Cigány néprajzi tanulmányok 12. 2003.	Bódi Zsuzsanna	1500	1200	
Din tradițiile românilor din Ungaria 8. 1993.	Hocopán S.	1000	800	
Din tradițiile românilor din Ungaria 9. 1995.	Hocopán S.	1000	800	
Din tradițiile românilor din Ungaria 10. 1996.	Hocopán S.	1000	800	
Din tradițiile românilor din Ungaria 11. 1997.	Hocopán S.	1000	800	
Din tradițiile românilor din Ungaria 12. 1999.	Nagyné Martin Emília	1000	800	
Din tradițiile românilor din Ungaria 13. 2000.	Nagyné Martin Emília	1500	1200	
Din tradițiile românilor din Ungaria 14. 2003.	Nagyné Martin Emília	1500	1200	
Etnografija južnih Slavena 1993	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 1. 1994.	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 2. 1995.	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 3. 1996.	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 4. 1997.	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 5. 1998.	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 6. 1999.	Frankovics György	1000	800	
Etnografija Hrvata 7. 2000.	Frankovics György	1500	1200	
Etnografija Hrvata 8. 2001.	Frankovics György	1500	1200	
Etnografija Hrvata 9. 2002.	Frankovics György	1500	1200	
Etnografija Hrvata 10. 2003.	Frankovics György	1500	1200	
Etnografija Srba 1. 1997.	Rusz Boriszláv	1000	800	
Etnografija Srba 2. 1999.	Rusz Boriszláv	1000	800	
Etnografija Srba 3. 2001.	Rusz Boriszláv	1500	1200	
Etnografija Srba 4. 2003.	Rusz Boriszláv	1500	1200	
Etnologija Slovencev na Madžarskem 1. 1997.	M. Kozár Mária	1000	800	
Etnologija Slovencev na Madžarskem 2. 1999.	M. Kozár Mária	1000	800	
Etnologija Slovencev na Madžarskem 3. 2001.	M. Kozár Mária	1500	1200	
Etnologija Slovencev na Madžarskem 4. 2003.	M. Kozár Mária	1500	1200	

Kérjük, megrendelését a megfelelő oszlopban jelezze a példányszám feltüntetésével!

A kiadvány címe	Szerkesztő	Eladási ár	Tagsági ár	Megrendelem/pl.
Národopis Slovákov v Maďarsku 9. 1993.	Gyivicsán Anna	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 10. 1994.	Gyivicsán A. – Krupa A.	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 11. 1995.	Gyivicsán A. – Krupa A.	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 12. 1996.	Gyivicsán A. – Krupa A.	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 13. 1997.	Gyivicsán A. – Andó Gy.	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 14. 1998.	Andó György	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 15. 1999.	Andó György	1000	800	
Národopis Slovákov v Maďarsku 16. 2000.	Andó György	1500	1200	
Národopis Slovákov v Maďarsku 17. 2001.	Andó György	1500	1200	
Národopis Slovákov v Maďarsku 18. 2002.	Andó György	1500	1200	
Národopis Slovákov v Maďarsku 19. 2003.	Gyivicsán A. – Andó Gy.	1500	1200	
Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin 1. 1996.	Eperjessy Ernő	1000	800	
Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin 2. 1998.	Eperjessy Ernő	1000	800	
Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin 3. 2000.	Eperjessy Ernő	1500	1200	
Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin 4. 2002.	Eperjessy Ernő	1500	1200	
Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 1. 1996.	Kiss Mária	1000	800	
Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 2. 1998.	Jung Horti Judit	1000	800	
Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 3. 2000.	Jung Horti Judit	1500	1200	
Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 4. 2002.	Jung Horti Judit	1500	1200	
Kultúrák találkozása – Kultúrák konfliktusai Békéscsabai Nemzetközi Konferencia 1995	Eperjessy Ernő Krupa András	1500	1200	
Az együttélés éveze a Kárpát-medencében Békéscsabai Nemzetközi Konferencia 1998	Eperjessy Ernő Grin Igor	1500	1200	
A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón (esélyek, lehetőségek, kihívások) 2001	Eperjessy Ernő Andó György	2500	2000	
Arator	Balázs Géza	500	400	
1848 a népi díszítőművészetben	Vajkai Aurél	500	400	
A Magyar Néprajzi Társaság története	Kósa László	400	320	
Bán Aladár emlékezete	Kodolányi J. – Voigt V.	100	80	
Egy futóbetyár históriája	Szücs Sándor	200	160	
Emlékezés Fél Editre	Fülemile Á. – Stefány J.	800	640	
Ethnic Communities	Kodolányi János	1000	800	
Hagyományos női szerepek	Küllös Imola	1560	1250	
Hősök és vértanúk	Dömötör Akos	500	400	
Magyar régiségek nyomozása	Kállay Ferenc	200	160	
Magyar történeti mondák	Landgraf Ildikó	1000	800	
Magyarország nagy vitézsége	Tari Lujza	500	400	
MNGy 15. Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése	Szalay O. – Rudasné Bajcsay	2600	2080	
MNGy 18. Szatmári gyűjtés 1-2.	Móricz Zs.	1800	1440	
MNGy 19. Néphit szövegek	Verebélyi Kincső	1600	1280	
MNGy 20. Adatok téli néphagyományaink ...	Makkai Endre – Nagy Odón	1200	960	

A kiadvány címe	Szerkesztő	Eladási ár	Tagsági ár	Megrendelem/pl.
Néprajzi Bibliográfia 1995-1996	Terbócs Attila	600	480	
Néprajzi Bibliográfia 1997-1998	Terbócs Attila	600	480	
Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón	Cseri M. – Kósa L. – T. Bereczki I.	2000	1600	
A puszta utolsó krónikása	Szűcs Sándor	1500	1200	
Schwartz Elemér emlékére	Mollay Károly	100	80	
Szentemberek	Barna Gábor	1000	800	
Történelem és emlékezet	Kriza Ildikó	800	640	
Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtéséhez	Bellosics B.	200	160	
Vallásos népelet	Barna Gábor	300	240	

FOLYÓIRATOK

Ethnographiák 2000 előttről egységesen		1000	800	
Ethnographia 2000. 1-2.	Szilágyi Miklós	1000	800	
Ethnographia 2001. 1-2.	Bartha Elek	1500	1200	
Ethnographia 2001. 3-4.	Bartha Elek	1500	1200	
Ethnographia 2002. 1-2.	Bartha Elek	1500	1200	
Ethnographia 2002. 3-4.	Bartha Elek	1500	1200	
1990 előtti Néprajzi Hírek egységesen évfolyamonként	Hála József	800	A	
Néprajzi Hírek 1990. 1-2.	Hála József	400	F	
Néprajzi Hírek 1990. 3-4.	Hála József	400	I	
Néprajzi Hírek 1991. 1.	Hála József	400	Z	
Néprajzi Hírek 1991. 2-3.	Hála József	400	E	
Néprajzi Hírek 1991. 4.	Hála József	400	T	
Néprajzi Hírek 1992. 1-4.	Hála József	800	Ö	
Néprajzi Hírek 1993. 1-2.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 1993. 3-4.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 1994. 1-2.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 1994. 3-4.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 1995. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 1996. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 1997. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 1998. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 1999. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 2000. 1-2.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 2000. 3-4.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 2001. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 2002. 1-4.	Hála József	800		
Néprajzi Hírek 2003. 1-2.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 2003. 3-4.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 2004. 1-2.	Hála József	400		
Néprajzi Hírek 2004. 3-4.	Hála József	400		

TAGSÁG

S
Z
Á
M
Á
R
A

I
N
G
Y
E
N
E
S

A gyulai városháza díszterme
(Merényi-Metzger Gábor írásához)

A gyulai vármegyeháza díszterme 1937-ben

A gyulai városháza díszterme napjainkban

300 Ft

Csíksomlyó, pünkösdi búcsú

Romhányi András felvételei

1999. május 22.

2000. június 10.